

ილია ჭავჭავაძე

ტ.ო.მ.ი VII

საქართველოს
მ ა ტ ი ა ნ ე

ტფილისი—1928 წ.

რედაქციისაგან V

საქართველოს მატინანი

შინაური მიმოხილვები:

XXIV. 1883 წელი, აგვისტო	5
XXV. 1883 წელი, ოქტომბერი	29
XXVI. 1883 წელი, ნოემბერი	51
XXVII. 1885 წელი, თებერვალი	73
XXVIII. მიმოხილვა 1892 წლისა	85
XXIX. მიმოხილვა 1895 წლისა	95

—

მასწავლებელი და მოსწავლე

1. დიმიტრი ყიფიანი	105
2. სიტყვა გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს	119
3. ილია ოქრომჭედლიშვილი	129
4. ბესარიონ ლოლობერიძე	135
5. მიხეილ ყიფიანი	143
6. ნინო ბაგრატიონი	149
7. იასე ანდრონიკაშვილი	157
8. ალექსანდრე როინაშვილი	169
9. ასი წლის თავი ერეკლე მეფის გარდაცვალებიდან	175

სახალხო განათლების საკითხებზე

1. ვიცინოთ თუ ვიტიროთ	187
2. საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის	195
3. ქართულ საშუალო სასწავლებლის დაარსების საკითხებზე	207
4. ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო	213
5. ქალი მასწავლებელი	233
6. ქართველი სტუდენტობა რუსეთში	239
7. ჩვენი ხალხი და განათლება	247
8. ისევ განათლების საკითხებზე	253
9. სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებლის შესახებ	265

დამატებანი საქართველოს მატრიარქისა:

1. შინაური მიმოხილვა, 1879 წ. მარტი	271
2. შინაური მიმოხილვა, 1879 წ. მაისი-ივნისი	289
3. შინაური მიმოხილვა, 1881 წ. თებერვალი	299
4. შინაური მიმოხილვა, 1883 წ. სექტემბერი (ცენზურის მიერ შემოკლებული ტექსტი)	312

ილიას ნაწარმოებთა ტექსტი და ქრონოლოგია

(წერილი პ. ინ-ვასი)	321—350

საქართველოს მატინი

XXIV

შინაური მიმოხილვა.

1883 წელი, აგვისტო.

შინაური მიმოხილვა.

1883 წელი, აგვისტო *)

ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე.—ჩვენი ცხოვრება მე-40 და 50 წლ. განმავლობაში.—სიბნელე და უარაობა მაშინ.—მარტო სიცოცხლე გვინდოდა.—გრ. ორბელიანი და ნ. ბარათაშვილი.—ნაკლი ძველ მოდგმათა შორის.—ჩვენი დროისანი ძველს ეკუთვნოდნენ.—ის ძველნი აღარავის ახსოვდა.—„წარივლტნენ დრონი“.—აი, რას ამბობენ.—გაჭირვება მაინც თავს დაგვტრიალებს.—„იმედოვნებას ვუწოდებთ ფარად“.—კაი ნიშნები.—ქართულ ენას ვიცავთ, მაგრამ მაინც ვერ. დაგვიცავს.—უბრალო ხალხი და განათლებული საზოგადოება.—სასიამოვნო ამბავი გულგატეხილთათვის.—როზგების შემოღება სასწავლებლებში.—ნუ გინდა სწავლა.—ვაკანსიების უქონლობა ჩვენებურ სასწავლებლებში.—ვაი რა დავკარგეთ.—რასა ვხარჯავთ ქარხნის წერა-კითხვის გავრცელებისათვის.—ანგარიში წერა-კითხვის საზოგადოებისა.—შემოწირულობა ივ. მესხიევისა.—სამეურნეო სკოლა წინამძღვარიანთ-კარში.—სიტყვა ი. წინამძღვარიშვილისა და ი. ჭავჭავაძისა.

ამ ოცი ოც-და-ათი წლის წინათ, ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე, ისეთი მკუდროება სუფევდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ვერავინ წარმოიდგენდა, თუ მისი შერყევა ოდნავ მაინცა შესაძლებელი ყოფილიყო.

*) ეს „შინაური მიმოხილვა“, რომელიც ავტორს დაუმზადებია „ივერიის“ 1883 წლის აგვისტოს ნომრისათვის, ცენზურამ აკრძალა. ამის გამო ავტორი იძულებული გამხდარა გადაემუშავებია წერილი და ამოეგდო ტექსტიდან მთელი რიგი ადგილებისა; ეს შემო-

როგორც ბურუსიანი, ღრუბლიანი, თბილი და მშვიდი დღე, ისე იხედებოდა მაშინდელი ჩვენი ცხოვრებაც. [არც წვიმა სადმე, არც ქარიშხალი; ელვას რომ ათასში ერთხელ ვლირსებოდით, დიდი ღვთის წყალობა იქნებოდა, ხელს აღვაპყრობდით ცისკენ და ლაღადებით ქებასა და მადლობას ვეუბნებოდით უფალს—ელვისა და ქუხილის გაჩენისათვის ერთის წამით მაინც.]

დიახ, ასეთი გახლდათ ის წარსული დრო, დრო მე-40 და 50 წელთა, დრო მიძინებისა და ჩვენის გონებრივისა [და ეროვნულის] მიმძინარებისა, მოქანცულობისა. მწერლობაც ამ-გვარის მიმძინარებულის ხასიათისა გახლდათ მაშინ. იგი ზედმიწევნის სინამდვილით გვიხატავს მაშინდებურს [ჩვენს არარაობას], ჩვენს სილატაკეს აზრისას თუ ცხოვრებისას; ჩვენს მოღალულობას ცხადის საბუთებით მოწმობს დღესაც მაშინდელი ჩვენი მწერლობა და ლიტერატურა. მაშინდელის ჩვენის მოღალულობის, [ჩვენის დავარდნის, ჩვენის განიადაგების] ცხადი, უტყუარი სახსოვარია ეგ ჩვენი გონების ნალეაწი:

კლებული და დამახინჯებული ტექსტი მიმოხილვისა დაიბეჭდა „ივერიის“ 1883 წლის სექტემბრის ნომერში.

საქართველოს ცენტრალურ სამეცნიერო არქივში, საცენზურო კომიტეტის საქმეებში, აღმოჩნდა თითონ პირველი დედანი ამ წერილისა, რომელიც ცენზურამ აკრძალა. ჩვენს გამოცემაში ტექსტი ამ პირველი დედნის თანახმად დაბეჭდეთ.

რათა მკითხველმა წარმოდგენა იქონიოს იმ-დროინდელ საცენზურო პირობებზე, ყველა ის ადგილები, რომელიც ცენზურას ამოუღია ამ წერილიდან, დაბეჭდილი გვაქვს კურსივით და მოთავსებულია სწორ რკალებს შორის [].

რ ე დ.

მტკიცედ და მდგრად სდგას მაშინდელი ძველი მწერლობა, რომლის ბურუსიან, მიძინებულს გარემო ჰაერს ხანდისხან და იშვიათად დაარღვევდა ხოლმე ნ. ბარათაშვილის [წარსულ დროთა მოგონებით დაწყებული] პოეზია და გრ. ორბელიანის ღრმად ეროვნული პოეტური კალამი.

მაგრამ ეს ორი კაცი და კიდევ ორიოდ სხვანი მე-40 და 50 წელთ არ ეკუთვნოდნენ. ესენი იყვნენ სხვა დროს აღზრდილნი, [სხვა ანდერძის გავლენის ქვეშ, სხვაგან რბოდა მათი გონება, სხვა მიმოგონება სწყლავდა მათ გულს]. ესენი იყვნენ ცოტანი და მათი აზრის და გრძნობის გაელვება მხოლოდ ოდნავ არღვევდა იმ დროს გარემო [წყვედიადს], მხოლოდ ოდნავ აფხიზლებდა დაძინებულს ქართველთ გონებას.

ამ-გვარი გაჭირვებული დრო დადგება ხოლმე ერისთვის ხანგრძლივის და დიდის-ხნის მღელვარე ცხოვრების შემდეგ. იშვიათად მიჩვენებთ ერს, რომ როდისმე მაინც ესეე ამ-გვარადვე არ გასჭირვებოდეს, როგორც ჩვენ ქვეყანას და ერს უჭირდა ორმოციან და ორმოც-და-ათიან წლების განმავლობის დროს. [მეისტორიე მიშლესი არ იყოს, რომელიც საფრანგეთის დიდის რევოლუციის შემდეგ მდგომარეობაზე ლაპარაკობს], მაშინ რომ ქართველისთვის გეკითხათ, რას ფიქრობთ, რა გსურთო, სიცოცხლეზედ ვფიქრობთ, სიცოცხლე გვინდაო, გიპასუხებდნენ.—მაგის გარდა კიდევაო?—კიდევ სიცოცხლე გვინდაო, გეტყოდნენ.—რას ეძახით სიცოცხლეს, როგორ თუ სიცოცხლეო?—ისეო, გეტყოდნენ, რომ გავლა-გამოვლა შეგვეძლოს, სუნთქვაო, ცით და მთვარით დატკობა, მზის ცქერაო და ჩვენის ქიის გახარებაო. გვინდა ვგრძნობდეთ, რომ თავი ისევ

მხრებზე გვაბიაო, რომ ჩვენის თავისთვის გვეთქვა, ფიქრი არა გაქვს, ისევ ცოცხალი ხარ, ჯერ არ მომკვდარხარო.

ერთის სიტყვით, ხალხს და ერს მხოლოდ ხორციელის ცხოვრების ნატვრა ჰქონდა, მხოლოდ იმაზედ ჰფიქრობდა, [რომ უნდა გავფრთხილდე, თორემ, სულს ხომ აღარა ვჩივი, ხორცი თავად არ დავიღუპოვო].

აბა ამ-გვარს დროს სად და ვის მოჰკითხავდი აზრსა, გონებას, თავგანწირულებას [ერისათვის], საქვეყნო საქმისათვის. აკი არც არაფერი შეინიშნებოდა ამ-გვარი. ქვეყანა მხოლოდ ლუარსაბ თათქაჩიძეებით აივსო, რუსეთუმეებმა დაამშვენეს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება და საზოგადოებრივის სამსახურის ასპარეზი.

აღარავის ახსოვდა მაშინ, რომ ამ ქვეყანას ჰყოლია [ხალხისთვის და მამულისთვის] მხნე მუშაკნი, მხნე მებრძოლნი, ნიჭით და ქველობით სავსენი. [აღარავის ახსოვდა მაშინ, რომ ეგ საზოგადოებრივი ასპარეზი იყო დიდ სამსხვერპლოდ გადაქცეული და ამ სამსხვერპლობედ იკვლოდნენ და იწირვოდნენ ძენი მამულისანი, რომ ეს უკანასკნელნი მათსავით ძვირად არ აფასებდნენ თავიანთ თავს, თითონ ხორცსა და ამ ხორცის მხოლოდ ხორციელს არსებობას, უსულოდ, უგულოდ, ქვეყნისათვის თავგამოუდებლად, მისთვის თავშეუწუხებლად].

დიახ, ორმოციანი და ორმოც-და-ათიანი წლების წინაპაზნი საცმის ხალხი იყო, საქუშაო ბევრი ჰქონდათ, ბოზბაშისთვის და ჩიხირთმისთვის აგრე-რიგად არ ზრუ-

ნადენ: არც დრო ჰქონდათ, არც შეჩვეულნი იყვნენ ამ-
გვარებზე ზრუნვას. [მტერი მუდამ კარზე, მმარ-
თველობა, წესისა და წყობილობის დაცვა,
უშიშროების დამყარება, ქვეყნის წინ-გაძ-
ლოლა, მტერსა და მოყვარესთან პირნათ-
ლად გამოსვლა და გაძლოლა,—ყოველივე ეს
თვითოეულად და საზოგადოდ შეადგენდა
მაშინდელის ქართველის საზ'უნაეს საგანს,
მისის გონების და აზრის სავარჯიშოს].

ყოველივე ეს აღიზოცა, ყოველივე ესე გაჰქრა და
ქართველი ორმოციანისა და ორმოც-და-ათიანის წლებისა
[დარჩა უსაგნოდ, ვარჯიშობას მოკლებული,
მარტო, სულით ობოლი, სასოებაშიხდილი].
ამათ დროს, [ამ გმირების დროს],—

„...სადლა იყო ყაზანი?

სად იყო საჯირითო, სავარჯიშო ცხენისა...“

მათთვის ყოველივე ესე დ'რონი შეიქმნენ სიზმრად, ყო-
ველივე ესე—

[„...დრონი, ვაი რა დრონი, ნაქებნი მტკბარად,
წარივლტნენ, განჰქრნენ სიზმარებრ ჩქარად“.
ვაი რომ მათ ვეღარ სთქვეს თავის-თავზე ის,
რაც პოეტმა სთქვა:

„...არ ვსდევ ჟამთა ცვლას,

მე იგივე ვარ მარად და მარად!“]

ეხლა ის დრო აღარ არის, [ჟამმა ჩვენმაც მო-
ადწია]. ეხლა სულ სხვა გვარი ლაპარაკი ისმის, ჯერო
საიმედო, უფრო გამამხნეველი, არამც თუ მა'რტო [და-
სავლეთ ევროპაში, კრამედ] რუსეთშიაც-კი. [აი,
რას ამბობს ერთი რუსის მჭერალი, რომ-
ლის კეთილ-საიმედო სახელს ექვ-ქვეშ მხო-
ლოდ კატკოვი აყენებს.

„საზოგადოდ,—ამბობს იგი,—ინკაზაზა-
ცია ქვეყნისა, რომელსაც ჰქონია თავის ის-
ტორიული ეროვნობა, ყოველთვის დიდს სი-
ძნელეს წარმოადგენს და ხშირად უფრო მე-
ტი ვნება მოაქვს, ვიდრე სარგებლობა.

„ისტორიულ ერთა მოსწავსა შეუძლებე-
ლია; დიდი უბედურობისა და დამცირების
შემდეგაც კი იგინი კვლავ აღდგებიან ხოლ-
მე და გულში ღრმად იმარხავენ შეურიგე-
ბელს სიმძულვარეს დამჩაგვრელთა და დამ-
პყრობთა მიმართ“.

ეხლანდელ დროში ხომ, როცა ასე საყო-
ველთაოდ განმტკიცებულია და აღზნებული
ეროვნული გრძნობა და თავისუფლების სურ-
ვილი, ესე-გვარი საქმე უფრო ძნელ საქმეს
წარმოადგენს. მოსპობა რომელიმე ერის და-
მოუკიდებლობისა და თვითებისა და შერი-
ცხვა მისი სხვა ერთა შინა,—ეგ იმას ჰნიშ-
ნავს, რომ ძალად და განზრახ აიღოს მან
თავის-თავზე ხელი, დაივიწყოს თავისი
უწინდელი ცხოვრება, თავისი მოგონებანი,
თავისი დაცემული დიდება, თავისი ინტე-
რესები, თავისი ზნე, ენა, და სუყველა ეს
მტრის გასახარელად, მტრის სასარგებლოდ.
ეს საქმე აღემატება კაცთა შემძლებლო-
ბას. თუ შეუძლებელია გაერთიანება ერთა,
რალა აზრი უნდა ჰქონდეს სახელმწიფოთა
გაერთიანებას.

ჩვენ აღარას ვიტყვით სხვა რუსეთის
მსწავლულთა და მეცნიერთა აზრსა და შე-

ხედულობაზე ამ საგნისავე შესახებ. აღარ დავასახელებთ ა. გრადოვსკის, ამ მჭევრმეტყველ მოსარჩლეს ეროვნულის პრინციპისას, პიპინს და სხვათა მრავალთა რუსეთის პუბლიცისტებს და ლიბერალურ გაზეთებს, როგორც მაგ. . . . *

დღეს თუმცა ჩვენი გაჭირვებული მდგომარეობა ჯერ კიდევ არ გათავებულია და არც მალე გათავდება, იქნებ დიდი განსაცდელიც მოგველის მომავალში, მაგრამ მინც ჩვენი დრო ბევრად უკეთესი დროა ზემოთ-მოხსენებულ დროსთან შედარებით. დღეს ცხადად და უტყუარად შესამჩნეველია ნიშნები ერის გამოფხიზლებისა, [ძველის საუკეთესო ნაანდერძევის აღდგენისა]. ზემოხსენებულთ წელთ შემდეგმა დრომ, იმ კირისა არ იყოს, რომელიც ზოგჯერ მარგებელია ხოლმე, მოიტანა თან სხვა ნიავე, გასწმინდა ცოტად თუ ბევრად [ქვეყნის დამაბნელებელი] ბურუსი, გადაჰყარა ღრუბლები და ჩვენი [ეროვნული] ცნობიერება გამოაფხიზლა. [დიახ, დღეს ბევრსაც ერთიანად გვწამს ჩვენი ჩვენი ქვეყნის მომავალი და—

„...გლახ ბედისაგან ესრედ დასჯილნი,
იმედოვნებას ვუწოდებთ ფარად“].

მართლაც, მოიგონეთ გრ. ორბელიანის დიდის ყოფით და ამბით დასაფლავება და ის თანაგრძნობა საზოგადოებისა, რომლითაც განიმსჭვალა იგი, თითქო ერთი კაცი—აო,—და მერე იკითხეთ, რამ გამოიწვია ის საერთო

*) ტექსტი დამთავრებული არაა.

წუხილი, თუ არ მან, რომ იგი იყო თავის [დაჩაგრულის] მამულის ძლიერ სიტყვით მოტრფიალე, ეროვნულის იდეის პოეტურად გამომხატველი, „დროთა, სიზმარებრ გამქრალთა“—ჭირისუფალი, საქართველოს [დიდების კვლავ დაბრუნებისთვის] ზეშთაგონებული.

ნუთუ ეს იმას არ ამტკიცებს, რომ საზოგადოება უპირველეს ყოვლისა იდეას სცემდა პატივსა, როცა ისეთის დიდის ყოფით აცილებდა უკანასკნელს სადგურამდე თავის გულის-პასუხის ძლიერად გამომხატველს პოეტს, რომ აზრს [მამულის-შვილობისას] ჰრთავდა გვირგვინით, როდესაც ყვავილებში ჩააწვინა ამ აზრის მტკირთველი და მატარებელი კაცი, [დიახ, ძნელთა და საშიშ გარემოებათა შორის], დაწყებული მე-30 წლიდან ვიდრე ჩვენ დრომდე?

ეს უიჰველია. უეჭველი შეიქნება უფრო მაშინ, როცა მოვიგონებთ ჩვენის თავგანწირულის, პატიოსანის მოღვაწის ს. მესხის გარდაცვალების ამბავს... ეს მხნე მუშაკი იყო, დაუცხრომელი, მუდამ საზოგადო საქმის მოყვარული, ჩუმი მოღვაწე. და, აი, ამ ჩუმის მოღვაწის სიკვდილის გამო, თითქმის მთელს საზოგადოებას, თითქო გული მოსწყდაო, [ერთი საერთო კვნესა და ქუხილი აღმოხდა გულიდან].

ნუთუ ესეც იმას არ ამტკიცებს, რომ შეგვრცხვა ბოლოს ჩვენც [ჩვენის უარარაობისა], მოვიდა დრო და ჩვენც გვინდა კუთვნილი და ღირსეული პატივი ვცეთ ჩვენთვის მშრომელთა.

მართლა, ამ სამოც-ოთხმოც წელს ისე არ გაუვლია, რომ ჩვენ ცხოვრებას ცოტათი მაინც სხვა ფერი არ დასდებოდეს, მაგრამ მაინც [ჩვენი მდგომარეობა გაჭირვებულ მდგომარეობად უნდა ჩაითვა-

ლოს]. რამდენსაც უფრო მეტად ვგრძნობთ უკეთესად ცხოვრების მოწყობის სურვილს და ხელმოკლეობას ამ სურვილის განხორციელებისათვის, იმდენად უფრო მეტად [ვიტანჯებით, მეტად გაჭირვებულად გვეყვებნება ჩვენი არსებობა].

რასაკვირველია, უმადურობა იქნება და არც სიმართლეს შეადგენს უარყოფა იმ სარგებლობისა, რომელიც მოგვითმის ჩვენ ბატონ-ყმობის გადავარდნამ, [თუმცა] ახალის [მაგრამ მაინც ფრთა-შეკვეცილის] სამართლის წესების შემოღებამ, თვითმმართველობის [ნამცეცებმა] და სხვა და სხვა. რაც უნდა გულღრძო და ჯუღღლი კაცი იყოს, მაინც ვერ იტყვის, რომ ამ სამოც — ოთხმოცის წლის [ცხოვრების შედეგი] არ იყოს ქართველთა ერის გაერთიანება, [ერთობის გრძნობის გაღვიძება საქართველოს სხვადასხვა პროვინციის მცხოვრებთა შორის]. თუმცა ეს ყველა ასეა, მაგრამ მაინც ჩვენი მდგომარეობა ამით ბევრად არ შემსუბუქებულა. ოცი წელიწადი გადის, რაც ქართულის ენის [უფლებას] იცავს ჩვენი ულონო აზრი და გონება, იცავს ძლიერად და თავგანწირულად და აქნობამდე არამც თუ სასამართლო უწყებაში [და საერთოდ საზოგადოებრივ საქმეებში, არამედ თვით პირველდაწყებით სკოლაში და, ასე გასინჯეთ, სასულერო უწყებაშიაც კი ვერ დამკვიდრებულა რიგიანად].

ეს გარემოება მიგვაჩნია ჩვენ მიზეზად, რომ ასე შეფერხებით მიდის ჩვენის [ხალხის განათლება] და პირველდაწყებითი სკოლის საქმე. ამ გარემოების ბრალია, რომ ჩვენ ვეღარა მოგვიხერხებია-რა, რომ წერა-კითხვას მაინც ვავრცელებდეთ ხალხში, [რომელიც თანდა-

თან ამავე მიზეზით უფრო და უფრო გეშორდება ჩვენ, განათლებულს საზოგადოებას, აღარა ეყურება-რა ჩვენი და არც რამ იმედი აქვს ჩვენგან. ან კი როგორ უნდა დაგვიახლოვდეს ჩვენი უმეცრებით გარემოცული ხალხი, უბრალო გლეხობა,—ეს უმრავლესობა ქართველობისა, ეს სული და გული ჩვენის ეროვნულის იმედებისა. განა ჩვენ ვეცადეთ, რომ ერთი სახალხო სკოლა მაინც დაგვეარსებინა, თუნდ ისე ჩვენგან პატივცემულის გრ. ორბელიანის სახსოვრად, რომლის შემწეობით შესძლებიყო ხალხსაც დაეფასებინა ჩვენთვის ასე ძვირფასი პოეტი, რომ მასაც ჩვენთან ეგლოვნა მძიმე დასაკლისი? ჩვენი ჭირი და გლოვა ჩვენ ჭირად და გლოვადვე დარჩა, ხალხი-კი, უმრავლესობა-კი, ვერ მიაგნობდა ჩვენს წუხილს.

* *

ქართულის ენის და მეტყველების მოყვარულთათვის, ქართველთ წარმატების მსურველთათვის ფრიად სასიამოვნო უნდა იყოს უწმ. სინოდის განკარგულება, რომელიც ამ წლიდამ უკვე აღსრულებაში შედის. მე მოგახსენებთ ქართულის-მეტყველების გაკვეთილების დაარსებაზე სასულიერო სემინარიაში, სადაც იზრდებიან სამღვდელოების შვილები. კვირაში 7 გასაკვეთია ამ საგნისათვის დანიშნული, ქართულის-მეტყველების პროგრამა უკვე შედგენილია სემინარიის მმართველობის მინდობილობით ერთის სემინარიის მასწავლებლისაგან. ჩვენ გადავთვალისწინეთ მხოლოდ ოდნავ ეს პროგრამა და ამიტომ ეხლა დაწვრილებით აქ ვერას-ვიტყვით. მას შევატყობინებთ ჩვენს მკითხველებს მხოლოდ შემდეგს წი-

გნში. ეხლა კი ვიტყვით მხოლოდ, რომ დიდი ბეჯითობა და ენერგიაა საჭირო მისთვის, ვინც ამ საგნის რიგიანად შემუშავებას და დადგენას იტვირთებს. ამით ჩვენ გამოვაცილით ფარ-ხმალს იმათ, ვისაც არ ეპიტნავენათ ბუნებითად ამ-გვარის წესების შემოღება. მე ვლაპარაკობ იმ უსაფუძვლოდ და იმ ტყუილ-უბრალოდ გავრცელებულს ხმაზე, ვითომ არც ქართულ ენაზე სწავლება შეიძლება რისამე, არც წიგნებია ამისათვის და არც არის რამე, რაც ღირდეს შესასწავლებლად, ავარჯიშებდეს კაცის გონებას, და სხვა-და-სხვა ამ-გვარი ცრუმორწმუნება და უსაფუძვლო ხმები.

ამ-გვარადვე სასიამოვნოა უკვე აღსრულებაში მოყვანილი, ამ წელსვე მომხდარი განკარგულება უწმ. სინოდისა, რომ შემოღებულ იქმნას ქართულის ენის სწავლება სავალდებულოდ სასულიერო სასწავლებლებში, რომ საგანიც სავალდებულო იყოს და მისი მასწავლებელიც შტატის ადგილის მქონე. ამ გარემოების გამო სასულიერო სასწავლებლებში მოისპო ბერძნულის ენის სწავლება და შემცირდა ლათინურისა. ეს უკანასკნელი უწინდებურად პირველი კლასიდან აღარ იწყება და იმედი ვიქონიოთ, ნორჩ გონებას პატარა პირველი-კლასელებისას შეღავათი მიეცემა.

ამ-სახით, ერთს უწყებაში მაინც მიენიჭა ქართულს ენას უფლება, ე. ი. სასულიერო უწყებაში. [თუ მცა სრული უფლება არ მინიჭებია ჯერ კიდევ], მაინც ესეც კაი ღვთის წყალობაა, ამდენის ლოდინის შემდეგ, მერე ჩვენთვის, ასე გულგატეხილთათვის ლოდინით და იმედითა.

ათასში ერთხელ უნდა მოვესწრათ სასიამოვნო ამბავის გაგონებას და ათი-ათასში ერთხელ ამ ამბავის ცხოვ-

რებაში განხორციელებას და მაშინვე გამოტყვერება რამ საიდანმე და მოგვიშხამავს ის-ის იყო გატაცებულს გონებას, ფრთაშესხმულს ფანტაზიას. როგორც ცივი წყალი, ისე მოგვეხდება ხოლმე ამ დროს რამ უსიამოვნო ამბავი. აგვიჯიქრავს ხოლმე ტანს და წყალში ამოვლებულს ქათმებს დაგვამსგავსებს ხოლმე.

ამას წინათ კორად გამოვიდა ხმა, რომ უმაღლესი მმართველობა აპირობს როზგის შემოღებას სასწავლებლებში. ყური არავინ უგდო ამ ხმას, სიცრუედ და კორად მიიღო ყველამ, ვისაც კი ესმის, რა ძნელია ამგვარი წესის აღდგენა სასკოლო ცხოვრებაში თითქმის ოცდახუთი წლის უარყოფის შემდეგ. 1874 წლის წესებით როზგები მმართველობამ განდევნა სკოლიდან, როგორც ძლიერ უვარგისი ზომა დისციპლინის დამყარებისათვის მოსწავლეთა შორის. ამ ზომის შესახებ ბევრი თქმულა და დაწერილა და ყველამ იცის რა წითელი კოჭიკი არის.

„დღე ხორციელად დასჯის შემოღებისა, — მწუხარებით ამბობს ერთი რუსული ჟურნალი, — იქნება შავუტკულმა დღედ ჩვენის სასწავლებლების ისტორიაში, ვიტყვით მეტს, ჩვენის საზოგადოების ისტორიაშიაც“...

ძლივ-ძლივობით მივეჩვიეთ სწავლას, შევიცვარეთ სულით და გულით, ვხარჯავდით ფულს, შეძლებას, ღონეს, დავეივიწყეთ სრულიად ის დრო, როდესაც პირიქით გვაძლევდნენ ფულს, ოღონდ მოდით, ისწავლეთო. ვამბობდით, აი, ახლა ეშველა საქართველოსაო. სწავლა და განათლება მოიფინებაო, მდიდარი ქვეყანა სწავლულთ ხელში ნატერის თვალად გადიქცევაო, ცხოვრება ადუღდებაო; და დახეთ ბედს. მაგრამ ეჰ, ეს ბედი ჩვენ მუდამ თან გვდევდა. კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირ-

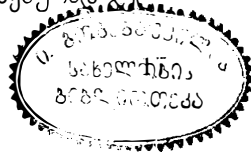
ველიაო. რას მოვიფიქრებდით, ვინ მოიფიქრებდა. თავ-
პირს ვამტვრევდით ერთმანეთს, არა ჩემი შვილი მიიღეთ,
არა ჩემიო, ვაკანსიები აღარ იყო და აგერ დღესაც აღარ
არის და ახლა კი ვინ იცის რა იქნება.

სწავლა კი რომ შევიყვარეთ, ეგ უმკველია. აი ვაკან-
სიები—საბუთები.

ვაკანსიები წელს ტფილისის სასწავლებლებში იყო შემ-
დეგი: კადეტის კორპუსში (ესეც კი დავკარგეთ ბედოვ-
ლათობით) იყო 25-მდე, მსურველნი კი 120. საისტატო
ინსტიტუტში 25, მსურველნი 75.—მიღებულთ რიცხვში
ქართველი მხოლოდ ოთხია. მეორე გიმნაზიაში მიიღეს
წელს 40, მსურველი კი იყო 150. სათავად-აზნაურო სკო-
ლაში 30, მსურველი კი ასზე მეტი. კუთაისში სააზნაურო
სკოლაში იყო თურმე 60 ყმაწვილისა და მსურველნი კი
200 მეტი. გიმნაზიაში და პროგიმნაზიაში მეოთხედიც არ
მიუღიათ წარმოდგენილის ბავშვებისა. სამოქალაქო სამ-
კლასიან სასწავლებლებში, რომელიც შარშან გაუხსნიათ,
თხოვნა შესულა სამასზე მეტი, მიუღიათ მხოლოდ ორ-
მოცი. მეორე ორ-კლასიან საქალაქო სასწავლებელში
თხოვნა შესულა 100, მიუღიათ 75...

[ამ ამბავს დაუმატეთ დიდი ფასი სასწავ-
ლებლისა და მეორე იკითხეთ, უმჯობესი არ
იქნება, რომ ბარემ გვითხრან: სწავლა ნუ
გინდათ, რას მიჰქარავთ, რას მიედ-მოედე-
ბით,—რა თქვენი საქმეაო].

ამ-გვარ პირობათა შორის ჩვენვე უნდა ვეცადოთ
ჩვენი საქმე ცოტად თუ ბევრად იოლად წავიყვანოთ,
მაგრამ რას იზამ, რომ ეს პირობანი ყოველ ხალისს გვი-
კარგავს, სასოებას გვიკვეთავს! ამ-გვარ მოვლენათა შე-
მაცქერალი, კაცია თუ საზოგადოება, ძალაუნებურად გულ-

ხელ-დაკრეფილი დაიარება, ცხვირ-ჩამოშვებული და მწარედ დამძარებული, ის კი არა თუ—ენერგია, მხოლოდ მზნეობა და ხალისით ერთბაში მოქმედება, იქნება, დავიხსნიდა ამ-გვარის გაჭირვებიდამ ცოტად თუ ბევრად. თორემ რასა ჰგავს, ბატონო. ამ წიგნის ბოლოს, დამატებაში, ჩვენ დავბეჭდეთ წლიური ანგარიში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების“ მოქმედებისა 15 მაისიდან 1882 წ.—15 მაისამდე 1883 წ. და, ღმერთო. რა-გვარის გულგრილობის მოწამეა ეს ანგარიში. ამ ანგარიშის თავში ჰკითხულობთ თქვენ ბათუმის სკოლაზე, რომელიც კარგად და საუკეთესოდ სწარმოობს; წინარების სკოლაზედ, რომელიც აგერა მეორე წელიწადია, რაც დაარსებულა; ჰკითხულობთ აგრეთვე, რომ საზოგადოებას შემწეობა აღმოუჩენია ქუთაისის სახალხო სკოლებისათვის წიგნებით და სასწავლო ნივთებით, რომელთა ღირებულობა 1.000 მანეთისააო. აგრეთვე ჰკითხულობთ, რომ საზოგადოებას განუმატებია თავის ხელნაწერის ბიბლიოთეკისთვის, რომელიც ამ დღეებში გაამდიდრა ბ-მა ივანე მესხიევმა მდიდარის და უხვის შეწირულებით. მან შესწირა ამ საზოგადოების ბიბლიოთეკას 55 ხელნაწერი წიგნი, რომელთა რიცხვში ძვირფასი საარქეოლოგო და საისტორიო განძი ურევია. მაგრამ ჩახეალთ თუ არა ყველა ამ ამბის ბოლოში, იგივე წყეული უსიამოვნო რამ ამბავი, თითქო ცივი წყლის შადრევანი დაგიშვებს თავზეო, ისევ გამოტყვრება ხოლმე. წარმოიდგინეთ, რომ საზოგადოებას ჰყოლია 300 წევრამდე დამფუძნებელნი და ნამდვილნი, და დღესაც არ შეუტანიათ თავიანთი ხვედრი საწევრო ფული, დღესაც მათზე ვალად არის დარჩენილი 4.953 მანეთი — 1879, 1880, 1881 და 1882 წ.წ.

თუ ასეა საზოგადოების საქმე, მაშ კერძო პირებს რაღა ძალა უნდა მოეთხოვებოდეთ ამ მხრივ. კერძო პირებს როგორღა უნდა ვესაყვედუროთ, რომ იმათ ცილამ ვარსკვლავები ვერ ჩამოაქვთ.

• ამ მხრივ, სწორედ ჩვენის საზოგადოების უხალისობის დროს, ერთმა კერძო პირმა ხანგრძლივის მეცადინეობის შემდეგ თავის საკუთარის ხარჯით და საფასით ჩასდგა საძირკველი ფრიად სასარგებლო დაწესებულებისა. ჩვენ ვამბობთ ბ. ი. წინამძღვარიშვილზედ და მისგან დაარსებული სამეურნეო სკოლაზედ ს. წინამძღვარიანთ-კარში.

დიდად დასაფასებელია პატივცემულის ი. წინამძღვარიშვილის ღვაწლი, სწორედ დიდად გასაკვირველია მისი მხნეობა და გაბედულობა. უნდა მკითხველმა დაწერილებით იცოდეს ამ მეცადინეობის ისტორია, უნდა იცოდეს—რა ჯაფა და შრომა იყო საჭირო, როგორც მისთვის, ისე იმ კერძო პირთათვისაც, რომელნიც ეხმარებოდნენ, რომ ამ სკოლის საქმე თავს მოსულიყო, რომ ღირსეულად დააფასოს საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ამ მოვლენისა. ჩვენ ძალიან იშვიათად და სრულიადაც არ გვახსოვს, რომ საზოგადო საქმისათვის ასე შეძლებისა და ჯაფის დაუზოგველად კერძო კაცს თავი გამოემეტებინოს. ჩვენში საზოგადო საქმისთვის თავგამოდებას, ქონების დაუშურველობას ბევრი ისევ სხვა თვალთა უცქერის. ჩვენ ჯერ არ შევხედდრივართ ჩვენ ცხოვრებაში არამც თუ შემძლებელ მფარველს სახალხო განათლებისას, სკოლისას, მეცნიერებისას, არამედ ლიტერატურის და მწერლობისასაც კი.

რაც შეეხება თვით სამეურნეო სკოლის სარგებლობას ჩვენ-გვარის ქვეყნის ხალხისათვის, ეს უეჭველია და აქ ჩვენ ჩვენ-თავად ბევრს არას ვიტყვით. დეე, თვით იმან სთქვას

აქ სიტყვა, ვინც ეს საქმე დაჰბადა, ხორცშესხმულ-ჰყო, —დეე ეს სარგებლობა განმარტოს იმან, ვინც დაესწრო სკოლის კურთხევის დროს.

აი სიტყვა თვით მთავარის მზრუნველის და სკოლის დამაარსებელისა:

„მოწყალეო ხელმწიფეო!

„ბევრს თქვენგანს გააკვირვებს ჩემი მოქმედება, რომ დღეს მე სამეურნეო სკოლას ვხსნი,—მართლა რომ ეს საქმე სამძიმო საქმეა; მაგრამ ეს საქმე მე გამაბედვინა ერთის მხრივ იმან, რომ ყოველის მამულის-შვილის ვალია შეძლებისამებრ შეეწიოს ღარიბსა და უმეცარს ხალხსა, და მეორეს მხრივ—აუცილებელმა საჭიროებამ აქაურ ხალხში სასარგებლო და პრაქტიკულ ცოდნის გავრცელებისამ. მე დარწმუნებული ვარ, რომ გზაზედ ბევრი გაჰკირვება მოგველის, მაგრამ ამ გაჰკირვების დაძლევა შეუძლიან საქმისათვის სიყვარულს, გულის დადებას და ენერგიას, როგორც სახალხო სკოლის ისტორია ამტკიცებს. ამ ბრძოლისათვის ერთის ან რამდენიმე პირის ძალა საკმარისი არ არის,—საჭიროა ხელის შეწყობა და თანაგრძნობა თითონ საზოგადოებისა. მაშ ყველანი, ვინც კი ერთგულად ეკიდება სახალხო განათლების საქმეს, ამოვუდგეთ გვერდით მეცნიერების დროშას, გაუვლოთ სასწავლების კარი ყოველს ერსა და სარწმუნოებას, წავიდეთ წინ და მოვფინოთ ბნელს ხალხში ნათელი კეთილშეშობისა.

„მოგპართავთ რა თქვენ, ჩემს ამხანაგებს, და ახლად გახსნილის სკოლის პირველ მოძღვრებს, უნდა გითხრათ, რომ თქვენ, როგორც მეცნიერების წარმომადგენელთ, შეგხედათ სასიამოვნო, მაგრამ ძნელი, დანიშნულება. თქვენ

პირველთ უნდა გააბნოთ საგურამოს ხეობაში თესლი განათლებისა, უნდა ებრძოლოთ ხალხის ცრუმორწმუნოებას, უნდა აღუძრათ თანაგრძნობა სახალხო განათლებისადმი და ცხადად აჩვენოთ ის სარგებლობა, რაც გამოცდილებას და მეცნიერებას ადამიანისათვის მოუტანია. თქვენზეა დამოკიდებული სკოლის მოწაფეთა ბედი და თითონ სკოლის მომავალი. ჩვენი სკოლა სამაგალითო იქნება მთელის კავკასიისათვის და თქვენ თქვენი სული უნდა ჩაუდგათ მას... მივანებოთ თავი თავმოყვარეობას და ჩუმად, აუჩქარებლად, ყველანი ვემსახუროთ სულიერს და ნივთიერს ინტერესებს იმ ხალხისას, რომელიც ყოველთვის ჩვენი ზრუნვის საგანი იქნება. მაშინ სკოლის მტერნი მეკობრებად გარდაიქცევიან და ჭეშმარიტებაც აღდგება.

„დასასრულ, მოვალედ ვრაცხ ჩემს თავს გამოვუტყხადო ღრმა მადლობა დიმიტრი სვიმონის-ძეს სტაროსელსკის ამ სკოლისადმი თანაგრძნობისათვის, და აგრეთვე იმ პირთა, რომელნიც ამ სკოლისათვის ზრუნავდნენ. იმედი ვიქონიოთ, რომ დიმიტრი სვიმონის-ძე მიიღებს ამ სკოლას თავის მჟარველობის ქვეშ.

„ეს ჩვენი პირველი ნაბიჯი იყოს ნიშნად სკოლის ბედნიერის მომავლისა!“

აი თვით ის სიტყვაც ი. ჭავჭავაძისა, გლეხობისადმი მიმართული:

„ერთი ორიოდ სიტყვა მეც მინდა გითხრათ, და ყური რომ მათხოვოთ, მადლობელი ვიქნები.

„ღმერთმა რომ ქვეყანა გააჩინა, დედამიწას გული გადაუხსნა, შიგ აუარებელი, უღეველი სიმდიდრე ჩაუდვა და ადამიანს უანდერძა: იშრომე, გაისარჯეო და ეგ სიმი-

დიდრე დედამიწის გულიდან ამოიღე და შენს სადღე-გრძელოდ მოიხმარეო.

«თქვენში და თქვენგან ხშირად გამიგონია, რომ ქრისტე-ღმერთმა თავისი კალთა უხვებისა აქ, ამ ჩვენს პატარა ქვეყანაში დაიბლერტაო. ამას ამიტომ ამბობენ, რომ ჩვენი ქვეყანა ბევრს სხვა ქვეყანაზედ უფრო მდიდარია, უფრო საესეა. არც ჩვენ თითონა ვართ უხეირონი, ღმერთი-რჯული. მკლავ-ძარღვად კარგები ვართ, ჯანი და ძალ-ლონეც მოგვდევს, არც ხალისი გვაკლია. ეს ყველაფერი გვაქვს. ეს მდიდარი, პატარძალსავით მორთული ქვეყანა, ეს ჯანიანი, მკლავ-ძლიერი ხალხი, გამრჯელი და ოფლის-მღვრელი,—მაშ რაღადა ვართ ღარიბნიო? მკითხავთ თქვენ.

«იმიტომ, რომ არ ვიცით, სად რა სიმდიდრე სძევს, სად რა განძია. არ ვიცით--საიდან რა ამოვიღოთ, რა ხერხით და ოსტატობით ამოვიღოთ, რომ ჯაფაც ადვილი იყოს და ნაჯაფევიც ბლომად. აკი ვამბობ, ყველაფერი გვაქვს, მარტო ერთი რამ გვაკლია, სახელდობრ--ისა, რაც თქვენისავე სიტყვით, თითონ ღონესაცა სჯობია, რაც ძლიერს მკლავს ხერხიანად ამოქმედებს, რაც კაცის თვალს დედამიწის გულში ჩაახედებს, რაც კაცს წინ მიუძღვება ხოლმე და უტყუარად ეუბნება: აი აქ ეს სიმდიდრეა, ღვთისაგან შენთვის მიბარებულიო, ამას ამ ხერხით, ამ ოსტატობით--უფრო ადვილად, უფრო ბლომად ამოიღებო.

«მაგისტანა ღვთისნიერს წინამძღოლს ცოდნა ჰქვიათ. უამისოდ დედამიწა თავის უხვს და უხარბელს გულს არ გადაგვიხსნის, ისე უხვად არ მოგვაბარებს, რამოდენადაც ჩვენთვის მიბარებული აქვს. სხვა ქვეყანაში, საცა ცოდნა აქვს ხალხსა, ოთხის დღის მიწა ისე უჭირველად აცხოვ-

რებს მთელს ოჯახს, როგორც ჩვენში ოცისა და ორმოცის დღის პატრონი ვერა სცხოვრებს. რათა? განა იმითი, რომ ისინი მკლავ-ძარღვით ჩვენა გვეჯობიან!? არა, იმათ ცოდნა აქვთ, ხერხი იციან. „ხერხი სჯობია ღონესაო“, — თქვენგანვე თქმულა და მართალიც არის.

«ცოდნა ხომ ხერხია, მაგრამ თითონ, თავის-თავადაც სიმდიდრე არის, მერე იმისთანა, რომ კაცი საცა წავა, თან მისდევს უხარჯოდ და უბარგოდ, ვერცა ვინ მოჰპარავს, ვერცა ვინ წინ გადუდგება. ეხლანდელ დროში ცოდნა ყველაფერია: ფულზედაც უფრო დიდი ბაზარი აქვს, ხმაღზედაც უფრო მეტადა სჭრის და ზარბაზანზედაც უფრო ძლიერია.

«ღონიერი და პირთა-მძღვენი ის არის, ვისაც ჭკუა ცოდნით მოურთავს, ცოდნით აუყვავებია, ცოდნის ძეძუთი გაუზრდია. „კაცი უნდა ხერხი იყოს, გაჰქონდეს და გამოჰქონდესო“, თქვენგანვე მაქვს გაგონილი და დასწავლული. მართალიც არის: კაცი სხვის მარგეც უნდა იყოს და თავისთავისაც. კაცი მარტო მაშინ არის ხერხი, როცა ცოდნა აქვს, როცა ჭკუა ცოდნით გაუღესია, ცოდნის ჩარხზე გაუჩარხავს. მაშინ ხერხსავით სხვისთვისაც გააქვს და თავისთვისაც შემოაქვს.

«ეგ თქვენ თითონაც კარგად იცით. თქვენ თითონ ყოველ-დღე ჰხედავთ, რომ ეგ ეგრეა. ალოში გუთნის-დედას მეტს არგუნივთ ხოლმე, ვიდრე მეხრესა. რათა? იმიტომ რომ გუთნის-დედა — მცოდნეა და მეხრე კი არა. ურმის-მკეთებელი უფრო მეტადა ჰღირს მოჯამაგირედ რომ დგება, ვიდრე უბრალო მუშაკაცი, თუნდაც ერთი-ორად იმაზედ მეტი იყოს მკლავითაც და ჯანითაც. რათა? კიდევ იმიტომ, რომ ურმის ხელოსანი მცოდნე კაცია და უბრალო მუშა კი არა.

«ამიტომ ვამბობ, რომ ცოდნა თითონ, თავის-თავადაც სიმდიდრეა მეთქი, მერე იმისთანა მადლიანი სიმდიდრეა, რომ რაც უნდა ბევრს დაურიგო, ბევრს გაუწილადო, შენ არა დაგაკლდება-რა, თუ არ მოგემატება. ამ შემთხვევაში ცოდნა ანთებულს სანთელსა ჰგავს: ერთს სანთელზედ რომ ათასს სხვა სანთელს მოუკიდო, სანთელს იმით არც ალი დააკლდება, არც სინათლე, არც სიცხოვლე. პირიქით, იმატებს კიდევ, რადგანაც ერთის მაგიერ ათასი სხვა სანთელი იმასთან ერთად დაიწყებს ლაპლაპსა.

«სანთელს კიდევ იმაში ჰგავს ცოდნა, რომ თუნდაც ცოტად ბუუტავდეს შორს სადმე ბნელაში, ქურდს, მპარავს, მტერს აფრთხობს, იქ სინათლეა, —სჩანს ჰღვიძეთო, და დაგვიანებულს მოყვარეს კი ახარებს კიდევ იმით, რომ იქ ღვიძილია, მღვიძარები დამხვდებიანო.

«სანთელს მარტო იმაში არა ჰგავს, რომ სანთელი, როცა იქნება, ჩაიწვის და გაჰქრება ხოლმე; ერთხელ ანთებული ცოდნა კი თავის-დღეში არა: მამილამ შეილზედ გადადის, შეილილამ შეილის-შვილზედ, უფრო გადიდებული, უფრო გაძლიერებული.

«ცოდნა იმითია კიდევ კარგი, რომ იმან უფროს-უმცროსობა არ იცის. როგორც საყდარი, როგორც ეკლესია, როგორც თითონ ღმერთი, —ერთნაირად შეივედრებს, ერთნაირად შეიკედლებს, ერთნაირად იშვილებს ხოლმე ძონძებში გახვეულ გლეხსაც და ბუზმენტებით მორთულს თავადსაცა. ყველას ერთნაირად მოუხდება, ყველას ერთნაირად დააშვენებს ხოლმე, ოღონდ კი კაცი გულმონდომილი და მოწადინებული მივიდეს ცოდნის კარამდისა.

«ახლა სად არის ეგ კარი? როგორ შევიძინოთ ის სახატრელი განძი, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და რომელიც

ჩვენ და ჩვენს ქვეყანას. ეგრე უჭირს? გამოვიდა ჩვენში ერთი გულმტკივნეული კაცი და გვითხრა: გზას მე გაჩვენებთო, თქვენ ოღონდ ხალისი გამოიჩინეთო. ის კაცი მარტო თავისის თაოსნობით, დაუღალავის მცდელობით, თავგამოდებით, მხნეობით შეუდგა ამ ძნელს საქმეს და თავის სასახელოდ და ჩვენდა საბედნიეროდ აქ, ამ სოფელში, აკვანი დადგა ცოდნის გასაზრდელად და ძუძუსათვის ძიძგები მოიწვია. ის კაცი ილია წინამძღვარიშვილია, ის აკვანი--აი ის პატარა შენობაა, რომელიც ასე ლამაზად უხდება ამ პატარა სოფელს, ძიძგები კიდევ მისგან მოწვეულნი ოსტატები არიან.

«აი, სად და ვისის ხელით აინთება აქ ის სასიხარულო სანთელი, რომლის სინათლეც მტერს დააფრთხობს და მოყვარეს გაახარებს და რომელსაც ცოდნა ჰქვია. აი, ამ პატარა სახლიდამ გამოვა ის დიდი ღონე, ის დიდი ხერხი, ის ყოველთვის და ყოველგან გამარჯვებული ფარ ხმალი ადამიანისა, რომელსაც ცოდნა ჰქვია. მაგას გამოიტანენ თქვენი შვილები და მოჰყვნიენ ქვეყანასა ჩვენდა სადღეგრძელოდ, ჩვენდა საბედნიეროდ.

«ცოდნა ბევრნაირია. ხოლო აქედამ ჩვენი შვილები, თქვენი შვილები, გამოიტანენ იმისთანა ცოდნას, რომელიც დედამიწის გულში ჩაგვახედებს, მიგვაგნებინებს--სად რა სიმდიდრე სძევს და რა-რიგის ხერხით, რა-რიგის ოსტატობით შეიძლება იმ სიმდიდრეს ხელი დავაწვდინოთ, ამოვიღოთ და მოვიხმაროთ ქვეყნისა და ჩვენის თავის სადღეგრძელოდ.

«მაშ გაუმარჯოს, ხალხო, ამ სკოლას, ამ ცოდნის აკვანსა! გაუმარჯოს ილია წინამძღვარიშვილს, ამ აკვნის დამდგმელსა! გაუმარჯოს ამ სკოლის ოსტატებსაც, რომელნიც ამ აკვანს გაარწვევენ დასაძინებლად კი არა, გა-

საზრდელად, გასაღვიძებლად! გაუმარჯოს ა იმ პატარა
კაცსაც, თავადს ბებუთაშვილს, რომელმაც დაუზოგველად,
უსასყიდლოდ, მარტო ერთის საქმის სიყვარულისა გამო,
თავისი დრო და ცოდნა ამ სკოლის აშენებას მოახმარა!
ღმერთმა თქვენც გამარჯვება მოგცეთ ყველგან და ყო-
ველთვის! ღმერთმა შეგასწოროთ იმ დროს, რომ აქედამ,
ამ სკოლიდამ გამოსულს შვილს შეჰხაროდეთ და იმის
ცოდნით ფეხზე წამოყენებულმა ოჯახმა, გამოკეთებულმა
მამულმა, თქვენის თვალით დაგანახოთ, რომ მართლა
„ხერხი სჯობნებია ღონესა“. მაშინ იქნება ჩვენმა თვალ-
მავე ისიც გვიმოწმოს, რაც გულში მამა-პაპათაგან მარტო
ანდერძად ჩაგვრჩენია: „ის ურჩენია მამულსაო, რომ
შვილი სჯობდეს მამასაო“.

«თქვენ იცით ხოლმე, როცა სიმღერას გაათავებთ,
იტყვიტ: თქვენი გამარჯვებისა იყოსო. მეც გავათავე, რაც
საუკმელი მქონდა და თქვენებურად, ჩვენებურად, გეუ-
ბნებით: „თქვენი გამარჯვებისა იყოს“!

XXV

შინაური მიმოხილვა.

1883 წელი, ოქტომბერი.

შინაური მიმოხილვა.

1883 წელი, ოქტომბერი.

ცვლილება.—ვინ კითხულობს.—უჯერონი და ურწმუნონი.—რა გვეღირსა.—დიდი საქმე.—ქმნა უქმნელისა.—რათაო?—ფიცი ზომ გეწამს.—ორი მინისტრი.—მოკლე ხანი.—ჩვენი ქვეყანა სულ სხვაა.—უქმი ფიქრი და გაფლანგული ღონე.—საგანი რთული.—მაგრამ ვინ იცის.—რით ვინუგეშოთ.—ღვთის წყალობა.—კახეთისკენ რკინის-გზა.—არყის გამოხდის ბაჟი.—იჯარით გაცემა სახელმწიფო მამულებისა.—სახელმწიფოს მხრით დავის გამოცხადება მამულების გამოიჯენის დროს.—მინისტრის პროექტი ტყეების დაცვის შესახებ.—სახელმწიფო ტყიდან სარგებლობა.—სამეურნეო სკოლები სოფლისა.

გაუქმდა განსაკუთრებული მთავარმმართველობა კავკასიისა. იგი მთავარმმართველობა მოირიგეს თავ-თავად შიდა-რუსეთის სამინისტროებმა. შეიცვალა ყოველისფერი ქალღმერთი და რა დაეტყო მით აქაურს ცხოვრებასა, რით იჩინა ამა ცვლილებამ თავი, ამას არც არავინ კითხულობს და არც არავისა აქვს სურვილი რომ იკითხოს. ან რა გამოვა—ბევრიც თავი რომ ვიცხელოთო, იტყვიან ზოგიერთნი უჯერონი და ურწმუნონი.

ჩვენ ამ უკანასკნელთ არასდროს და არასმხრით არ მივცემთ ბანსა და არც დავეთანხმებით. როგორ თუ რა გამოვაო? ეგ ცვლილება რომ არ მომხდარიყო, განა ჩვენ ოდესმე გვეღირსებოდა იმისი ნახვა, რაც ამ ზაფხულს ენახეთ! ორი მინისტრი ზედა-ზედ ეწვივნენ ჩვენს ქვეყანასა და განა ეგ ცოტაა. აბა როდის გვეღირსებია ეგ

იშვიათი დიდება? უწინ, როდესაც ყოფილა თურმე, რომ ჩვენ გვწვევია სამხედრო მინისტრი, მაგრამ ეს ასეთი ძველის-ძველი ამბავია, რომ არც კი გვახსოვს. მას აქეთ იმოდენა დრო ჩაჰბარდა თავის პატრონსა, რომ დღეს არც კი ვიცოდით, მინისტრი ჩვენებრივი სიკვდილის-შვილი კაცია, თუ ზესთა-ქვეყნური.

არა, ბატონებო, ამ ცვლილებამ დიდი საქმე ჰქმნა: ამ ზაფხულს ორი მინისტრი ჩვენის თვალით დაგვანახვა, ჩვენის საკუთარის ყურით გაგვაგონა. დიდი უმადურობა იქნება ჩვენის მხრით, რომ მოხდენილს ცვლილებას აღმაცერად დავეუწყოთ ყურება, არ დავენდოთ და მისგან კიდევ ბევრს ამისთანა სიკეთეს არ მოველოდეთ. ჯერ ახალი ხილია და ამ-სიდიდე გზა გაუხსნა ჩვენს სასოებასა; მაიკათ, ერთი ცოტაოდნად მოძველდეს და მაშინ ნახავთ, რაც გამოვა ამ ცვლილებისაგან.

დიახ, ბატონებო!.. ამ ცვლილებამა ჰქმნა ის ყოვლად უქმნელი საქმე, რომ წლევანდელ ზაფხულში ორი მინისტრი -- ერთი გზათა მინისტრი და მეორე სახელმწიფო ქონებათა -- ზედა-ზედ მობრძანდნენ ჩვენს ქვეყანაში. რათაო? იკითხავთ თქვენ. ჯერ იმიტომ -- რომ ცვლილება მოხდა. მეორე -- იმიტომ, რომ ჯერ მათგან არ-ცნობილი ქვეყანა თავის თვალთ ენახათ, მისი ავ-კარგიანობა შეეტყვოთ, მისი ჭირი და ლზინი გაეგოთ და ყოველივე ამით აბჯარ-ასხმულნი შესდგომოდნენ თავ-თავიანთ საქმეს ჩვენის ქვეყნის სამოთხედ გადაქცევის შესახებ. ნუთუ ამას იქით კიდევ ვინმე გაბედავს თქმას: რა გამოვაო? თუ აქედამაც არა გამოვა რა, მაშ სხვა საილამლა. უნდა რამ გამოვიდეს!

დავწყნარდეთ და სახეში ვიქონიოთ, რომ ეს ორი მინისტრი იმისთანა უწყებისანი არიან, რომელნიც, ასე თუ

ისე, ძირეულად შეეხებიან თითქმის ყოველს ღონეს ეკონომიურის წარმატებისას. ერთის თავი და ბოლო გზების სიკეთეა და მეორისა—სახელმწიფო ქონების იმ-რიგად მოხმარება და გამგეობა, რა-რიგადაც მოუხდებოდა სახელმწიფოსა და ქვეყანასა. ამიტომაც ეკონომიურის წარმატების მონატრულმა იმათი მოსვლა ჩვენში საყურადღებო ამბავად უნდა ჩასთვალოს. ფიცი ხომ გვწამს და ბოლო გვაკვირებს თუ არა, ეგ ვისთვის რა ხელსაყრელია!..

მოდი და ნუ იტყვით!.. ის მოკლე ხანი, რაც ამ მინისტრებმა ჩვენში დაჰყვეს, იქნება ქვეყნის თვალ-დათვალ დასახედავად საკმარისი იყო, მაგრამ ქვეყნის ამბის შესატყობად კი რა მოგახსენოთ. ერთხელ და უკანასკნელ საცოდნელად საკიროა, რომ ჩვენი ქვეყანა ყოველის მხრით და ყოველისფრით სულ სხვაა. იმის ცხოვრებას, მოქალაქურს, თუ ეკონომიურს, თავისი საკუთარი დვრიტა აქვს, თავისი საკუთარი დედა, რომელსაც შეუდედებია მისი აწმყო, რომელმაც აწ უნდა შეუდედოს მისი მომავალი. ჩვენს ქვეყანას თავისი გრძელი ისტორია აქვს. ამ ისტორიამ შეჰქმნა ჩვენის ქვეყნის საკუთარნი წესნი. კაცთა ერთმანეთში მოთავსებისათვის მოქალაქურად თუ ეკონომიურად. ეს წესნი ისე გაეფლადრა ჩვენის ქვეყნის ძვალსა და რბილში, რომ ჩვენის ქვეყნისავე სიტყვით, რჯულთ უმტკიცესნი არიან. ამა განსაკუთრებულთა რჯულთა ზედმოქმედება ისეთი ძლიერია ერის ცხოვრებაში, რომ უყურადღებოდ დაგდება მათი მაშინ, როცა ჰფიქრობ ქვეყნის წარმატებას და განკარგებას, შეცდომაზედ მეტია. მაშინ ფიქრიც და თვითმოქმედებაც უქმია, რადგანაც უნიადაგოა და ფეხ მოუკიდებელი; მაშინ ყოველი ჯაფა და გარჯა ტყუილად დაკარგული, ტყუილად გაფანტული ღონეა. როგორც ჰაერში

დაკიდებული ხე არ იხეირებს, ისე არ იხეირებს არარა ფიქრი, არარა მეცადინეობა, არარა ცვლილება, თუ ფესვის მოსაკიდებლად იგი ღვრიტა, იგი ღედა არა აქვს, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ.

აშკარაა, რკინის-გზით გარბენ-გამორბენა თავიდან ბოლომდე და ბოლოდამ თავამდე ვერაფერი მასწავლებელია ამ შემთხვევაში. საგანი იმოღენა სიგრძე-სიგანისაა, იმოღენად რთულია და, ზოგიერთა მიზეზთა გამო, იმოღენად შეკუმშულია და შინ-შეკეტილი, რომ მის გამოსაკვლევად ხანგრძლივი დაკვირვება უნდა; უნდა ბეჯითი, მცოდნე და თავიდან ფეხამდე მართლ-გამჭვრეტავი თვალი. მაგრამ ვინ იცის? საცა მდაბიურს სიკვდილის-შვილს წელიწადები მოუწდება, იქ, იქნება, მინისტრისათვის წუთიც საკმარისი იყოს. თუ მართლა ეგრეა, ვინუგეშოთ ამით და მინისტრების ჩვენში ყოფნა ღვთის წყალობად ჩავთვალოთ. ამინ და კირიე ელეისონ!

ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, გულ-დაჯერებულმა (რა კაი გულისანი ვართ!)—რომ მინისტრები მართლა ქვეყნის ამბის შესატყობრად მოსულან, ხელთ იგდო დრო და მინისტრებს შეატყობინა ჩვენის ქვეყნის დარდი; იმოღენად, რამოდენადაც მას ამ საგანზედ თვალი უჭრიდა და დროთა ვითარება ნებას აძლევდა. არა გამოვა რაო, ყვიროდნენ აქაც უჯერონი და ურწმუნონი, მაგრამ პასუხად ეს უთხრეს: ჩვენ ჩვენს ვალს მაინც მოვიხდითო.

გზათა მინისტრს წარუდგა თავად-აზნაურობა და სთხოვა ტფილისისა და კახეთის შუა რკინის-გზა გაიყვანეთო. რა უთხრა თავად-აზნაურობამ ამ საგანზედ ბ-ნს მინისტრს და რა პასუხი მიიღო, ეს უკვე ცნობილი უნდა ჰქონდეს მკითხველს „დროებიდამ“, რომელმაც ამის შესახებ ყოველივე საჭირო ცნობა მართლა-და გარკვევით გვაუწყა.

ხოლო „დროებაში“, როგორც გვახსოვს, ერთი რამ არ იყო მოხსენებული. თავად აზნაურობამ, სხვათა შორის, ესეც მოახსენა მინისტრს, რომ თუ ჩვენი თხოვნა თქვენგან პატივსადება და არა უარსაყოფელი, ამ საგანზედ ვრცელს წერილს მოგართმევთ, თუ თქვენი ნებაც იქნებაო. მინისტრმა ნება დართო. მას აქეთ კარგა წყალმა ჩაიარა და ამ წერილის შედგენისათვის არამც თუ თითი არავის შეუძმრევია, არამედ ჩამი-ჩუმიც არ ისმის. რას ჭეიქობს თავად-აზნაურობა? გაუცრუვდება მინისტრს, თუ დაპირებულის აუსრულებს?

თუ გვინდა რომ ამ წერილს შესაფერი ღირსება მიეცეს, ყურადღება მიიზიდოს და თითონ საგანს მთავრობაში გზა გაუხსნას, საჭიროა ორი რამ: ერთი—საბუთები ტექნიკური, რომელნიც ინჟენერებისაგან მოიპოვება, და მეორე—სტატისტიკური და ეკონომიური, რომელთაგანიც ზოგნი ათასგან აქა-იქ გაფანტულნი არიან და ზოგნი ახლად შესაკრებნი. ერთსაც და მეორესაც ხარჯი მოსდევს და სახარჯო კი არსადა სჩანს. ამიტომაც მეტი არ იქნება ჩვენმა გუბერნიის მარშალმა მიჰმართოს თელავისა და სიღნაღის მაზრის მარშლებს, რათა მათ თავ-თავიანთ მაზრებში საგანგებო კრება მოახდინონ, აუწყონ მდგომარეობა საქმისა, მისი საჭიროება, და მოსთხოვონ თავად-აზნაურობას ღონისძიება ამა პირველ საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. რაკი ერთხელ თავად-აზნაურობამ აღძრა ეს ფრიად სასარგებლო საქმე, რაკი აღუთქვა მინისტრს საბუთიანი წერილი ამ საქმის შესახებ, ეხლა გაჩუმება და გაყუჩება ცოდვად და სირცხვილიცა. ასე თუ ისე ამ საქმეს უნდა უსათუოდ მოევლოს, რომ ჯერ ქვეყნის საქმეს არ ეღალატოს და მერე თავად-აზნაურობამ პირი არ შეირცხვინოს.

წავიდა გზათა მინისტრი და მოვიდა სახელმწიფო ქონებათა. ამ უკანასკნელს თავად-აზნაურობამ აუწყა წერილით ჩვენის ქვეყნის დარდი. ხოლო დროთა სიმოკლისა გამო, თუ სხვა რაიმე მიზეზისა, იგი წერილი უფრო მაგ დარდების ნუსხასა ჰგვანდა, ვიდრე ვრცელს და საბუთიანს გამოკვლევასა. თითონ წერილის სათაურიც (намятная записка) ამტკიცებს, რომ იგი დაწერილია მარტო იმისათვის, რომ მინისტრმა გაიხსენოს, რა და რა საგანს შეეხება თავად-აზნაურთა თხოვნა და რა და რა საგანზედ უნდა მიიქცეს მთავრობის ყურადღება.

ამისთანა საგანი იმ წერილში შვიდია. ჩვენ ვეცდებით ვაცნობოთ მკითხველებს საბუთები, რომელიც თუმცა მოკლედ, მაგრამ კი გარკვევით სარჩულად დაუდვა თავად-აზნაურობამ თვითოეულს საგანსა.

პირველი საგანი ტფილისსა და კახეთს შუა რკინისგზის გაყვანაა.

კახეთი და ერთობ ალაზნის ველი მთელს თავის სიგრძესა და განზიდულებაზედ ერთი იმისთანა მხარეა, რომლის ბუნებითს სიმდიდრეს არ შეედრება არამც თუ რომელიმე მხარე ამიერ და იმიერ-კავკასიისა, არამედ მთელის იმპერიისაცა. ჰავა და მიწა ასეთია ამ მხარეში, რომ ყოველისფერი მოვა, რაც კი შეადგენს საგანს პირველ საქიროებისას და სამდიდრისას. თუმცა იგი მხარე ეხლა ცნობილია მარტო ღვინითა, მაგრამ ძველ დროს იგი ყოფილა ბოლაზი თითქმის მთელის საქართველოსი. საქართველოს ბაზართათვის მას უზიდნია ღვინის გარდა არაყი, ყოველგვარი ხორბალი, სიმინდი, ფეტვი, ბრინჯი, დიდის ღირსების აბრეშუმი, თამბაქო, სამღებრო და სააფთეპო ნივთი, საკლავი საქონელი, მატყლი, ხილი და სხვანი და სხვანი.

ეს მხარე, ყოველის სიკეთით დაჯილდოებული ბუნებისაგან, ეხლა იქამდინ დაეცა, რომ მხოლოობითს წყაროს მასთან მკვიდრთა არსებობისას შეადგენს მარტო ღვინო, რომელიც აგრეთვე თანდათან ფოლდება. ამისი მიზეზი უმთავრესად ის არის, რომ ამ მშვენიერს და მდიდარს კუთხეს ქვეყნისას არა აქვს. უჭირველი გზა, ესე იგი. სწრაჲდ სასიარულო და იეფი. ამის გამო კახეთი საქართველოს მაზრებს გამოაყლდა, დაშორდა და თვით რუსეთისაგან განზედ მოტრით დარჩა.

ამით იმისი თქმა არ გვინდაო, ამბობს თავად-აზნაურთა წერილი, რომ ვითომც უწინ უკეთესი გზები ჰქონოდა კახეთსა და ამიტომაც კახეთი მაშინ კარგს ყოფაში იყოო. პირიქით, ეხლანდელი გზები კახეთისა ბევრად უკეთესნი არიან უწინდელზედა. მხოლოდ ეს გზები უმთავრეს ბაზრებთან არ აერთებს კახეთსა და თუნდაც აერთებდეს, ხელს არ აძლევს იქაურ მკვიდრთა თავისი საქონელი ზიდონ, რადგანაც გზები საურმენი არიან და ამისათვის დიდს დროს ითხოვენ და დიდს ხარჯსა საქონლის ზიდვისათვის. ფოთი-ბაქოს რკინის-გზამ შეაერთა რა ორი ზღვა, შავი და კასპიისა, დიდი ბაზარი გაუხსნა სხვა ნაწილებს ამიერ-კავკასიისას, ალაზნის ველი კი დიდს მანძილზედ შორს დასტოვა და ამით დააშორა იგი არამც თუ რუსეთს, რომლისათვისაც კახეთს შეეძლო მიეწვდინა ყოველივე ნაწარმოები, რაც კი მოჰყავს მდლიანს სამხრეთსა, არამედ ტფილისსაცა, საცა სხვა ნაწილთ ამიერ-კავკასიისათა უფრო მალე და უფრო იეფად მოაქვთ თავისი-რკინის გზითა. თითონ ღვინოც კი იმ ადგილებისა, რომელთზედაც გადის რკინის-გზა, უფრო ადვილად და უკეთესად სალდება, უფრო მალე პოულობს მუშტარსა, ვიდრე კახური ღვინო, რომელიც ღირსებით

უფრო აღმატება, და რომელიც უგზოობით მარნებშივე რჩება და ხშირად მუშტრის ლოდინში ფუჭდება და გადასაღვრელად ხდება. ეს ამბავი მით უფრო სამწუხაროა, რომ კახეთს შეუძლიან გაუძღვეს ღვინით თითქმის მთელს რუსეთსა, რომელიც მილიონებსა ხარჯავს საზღვარ-გარეთის ღვინოების სასყიდლად და ამ სახით მილიონები შინიდან გარეთ გადის.

ეხლანდელი მდგომარეობა სასოფლო მეურნეობის კახეთში მეტად დაცემულია. დიდი შეცდომა იქნება კაცი-საგან, რომ ამ მდგომარეობის მიხედვით შეადგინოს თავისი აზრი იმ წარმოების ძალ-ღონეზედ, რომელიც კახეთს ბუნებითად მინიჭებული აქვს. იგივე დიდი შეცდომა იქნება, რომ კაცი ამ აზრს დაემყაროს და აქედამ გამოიყვანოს ის, თუ—რამდენი გამოსაზიდავი საბაზრო საქონელი ექნება კახეთს, რომ რკინის-გზის ხარჯი დაჰფაროს და სარგებელიც მოიტანოს რკინის-გზის მუდლობელთათვის. კახეთს ეხლა ის მოჰყავს—რაც მისთვის აუცილებელია, და იმოდენად მოჰყავს—რამოდენადაც საჭიროა. იმიტომ რომ ყოველი ნამეტანი ერთს შემთხვევაშიც და მეორეშიც უგზოობით და, მაშასადამე, უბაზრობით გადასაყრელად ხდება. თუ რაიმე ეხლა მოჰყავს ნამეტანობით, ეგ მარტო ღვინოა, რომელიც თავისის სიკეთისა და ღირსების წყალობით ზოგჯერ უძლებს საურმე გზით ზიდვას, იმის კირსა და ხარჯსა, თუმცა კი დიდის გაჭირვებით და ვაი-ვაგლახითა. ამას ვამბობთ ჩვენ მარტო იმისთანა ღვინოზედ, რომელიც თავი-და-თავი და ძვირფასი ღვინოა, თორემ დაბალი და იეფი ფასის ღვინო ამასაც მოკლებულია, შინა რჩება და ტყუილ-უბრალოდ ფუჭდება. ამ გარემოებათა აიძულა იქაურნი მკვიდრნი შეამცირონ ვენახების სივრცე, ღვინო ნაკლებად მოიყვანონ. ამით აიხსნება ის

უეჭველი გარემოება, რომ კახეთში ეხლა ღვინის წარმოება იკლო, ღვინო ეხლა ნაკლებად მოდის, და თუ ამას არა ეშველა რა, ეგ სასარგებლო წარმოება ძალიან დაეცემა კახეთში, მაშინ როდესაც ყოველის მხრით მას ძალღონე აქვს ბუნებითად, რომ თიფქმის მთელს რუსეთს მიაწვდინოს ჯანმრთელი, შეურეველი და შეუკეთებელი ღვინო.

რადგანაც რკინის-გზები გაჰყავთ ერთისა და ორის წლისათვის კი არა, არაჲდ სამუდამოდ, ამიტომაც მის შესატყობლად, თუ—რა გამოიჩინა ექნება კახეთის რკინის-გზის, დროებითს ვითარებას კი არ უნდა შეაჩერდეს კაცი, არამედ მას, რაც სამუდამოს ძალ-ღონეს წარმოებისას შეადგენს. ამისათვის საფუძვლად მიღებულ უნდა იყვნენ იგი თვისებანი ჰავისა და მიწისა, რომელთა ერთად კრება ამცნევს კაცს, ქვეყანას რა წარმოება შეუძლიან და რა არა. ამ ჰავისა და მიწის ბუნების თვისებასთან ერთად იმედი ნაწარმოების აღვილად გასაღებისა თიფქმის ერთად-ერთი მიზეზია, ერთად-ერთი სათავეა ეკონომიურ ცხოვრების განვითარების, ყოველგვარ საწარმოებელის ალოჩინებისა და გაძლიერებისა. გაუხსენით კარგი, სასწრაფო და იეფი გზა ბაზრისა და მაშინ ქვეყანა რის შემძლებელიც არის, უეჭველად ყოველს-ფერს შეჰქმნის ადრე თუ გვიან. ვისაც თუნდა თვალ-დათვალ გადუხედავს კახეთისათვის, იგი, რასაკვირველია, ვერ იტყვის, რომ საწარმოებელი ძალ-ღონე მისის ჰავისა და მიწისა თავისის სიკეთით და უხვებით ყოვლად საიმედო არ იყოს.

აი ის საბუთები, რომელნიც წარუდგინა თავად-აზნაურობამ სახელმწიფო ქონებათა მინისტრს კახეთის რკინის-გზის შესახებ და სთხოვა, რომ მანცა თავის მხრით

ამ საქმეს შემწეობა აღმოუჩინოს ხელმწიფე იმპერატორის წინაშე, თუ ვინიციობაა ამ საქმემ მის დიდებულე-ბამდე მიაღწია.

მეორე საგანი—არაყის გამოხდის ბაჟსა და წესებს შეეხება.

არაყის ხდა ტფილისის გუბერნიაში და ყველგანაც ამიერ-კავკასიაში ზედ მისდევს ლენის წარმოებას, რადგანაც აქ არაყსა ხდიან განსაკუთრებით ჰაჭისაგან. ჰაჭისაგან ხდა არაყისა მით უფრო პატივსადება და საყურადღებო, რომ ჰაჭა სხვაფრივ არასფერში გამოსადეგი არ არის. ჰაჭიდან არაყისა თუ სპირტის კეთება ხალხს პირიდან არ აცლის იმისთანა საზრდოს, როგორც პურია და სხვა ხორბლეული; ამ გზით არაყის წარმოებას ბაზრიდან არ გამოაქვს და არაყად არ აქცევენ მას, რაც ხალხისა და ქვეყნისათვის საჭმელად აუცილებლად საჭიროა. მარტო ამ გარემოებას უნდა მიემართა აქაური კანონმდებლობა ბაჟისა, გადასახადის და წესების შედგენის დროს, რომ არაყის ხდას ჰაჭისაგან დიდი შეღავათი მისცემოდა, დიდი ფართო გზა, და გაძლიერებულიყო, რადგანაც ჰაჭა, როგორცა ვსთქვით, ხალხისათვის სხვაფრივ გამოუსადეგია და პურისაგან ხდა კი .შევეიწროვბინა და სრულიადაც დაებრკალებინა. ეხლანდელი კანონები აქციზისა ისეთები არიან, რომ ჰაჭისაგან არაყის ხდას არამც თუ უპირატესობა მიეცა, არამც თუ გზა გაეხსნა, არამედ დაუვაზდა, დაუშარცხდა პურისაგან ხდასა. და თუ კიდევ ცოტად თუ ბევრად ჰაჭისაგან ხდა ვაინაჩრობით წარმოებს და უძლებს ეხლანდელის აქციზის სიმძიმეს--ისიც მაშინ. თუ ჰაჭის არაყის მძელი ძვირად ღირებულს ქარხანას გაიმართავს, ესე იგი იმისთანა ქარხანას, რომელიც ისე უნდა იყოს მომართული, რომ ცოტა

ხანში რაც შეიძლება ბევრი გამოხადოს. ამ გარემოებამ ისე დასცა ძირს ჭაჭის არაყის ხდა, ისე დააფოლა, რომ ჭაჭა, რომელსაც აქაბომდე გლეხკაცობა არაყის სახელად ხმარობდა, რომელიც კაი ფასადაც გადიოდა და ვენახების პატრონებს—ერთს მესამედ შემოსავალს ჰმეტებდა, ზოგიერთს ალაგას გადასაყრელად გახდა, როგორც, მაგალითებრ, დუშეთის და ტფილისის მაზრაში, და სხვა მაზრებში კი—წვრილთა მწარმოებელთ, ესე იგი გლეხკაცობას, ხელიდამ გამოეცალა, ფულის პატრონებს ჩაუფარდათ ხელში, და ამ გზით ყველა წვრილთა მწარმოებელთა საწარმოებელი—ქარხანის წარმოებად გარდაიქცა, როგორც, მაგალითებრ, თელავისა და სიღნაღის მაზრაში. იმ დრომდე, ვიდრე აქციზის უწინდელი წესდებულება ხელს უწყობდა ჭაჭის არაყის ხდასა და შესაძლოდა ჰქმნიდა ჭაჭიდან არაყი ეხადნათ იეფი ფასის ქვაბებში და არა ძვირფას ქარხანებში, ხალხს ამ წარმოების წყალობით იმოდენი გამოიჩინა ჰქონდა, რომ თითქმის ამის გამონარჩომით უძღვებოდა სახელმწიფო ხარჯსა. ეხლა კი ეგ წყარო, რომელიც ხალხს უძლიერებდა ღონეს ხარჯის გადახდისას, მოსწყდა, იმიტომ რომ ეხლანდელის აქციზის სიმძიმეს ვერ უძლებს არამც თუ იეფის ფასის ქვაბი, რომელიც ასე თუ ისე ადვილად მოსაპოვებელია გლეხკაცის მიერ, არამედ ძლივს იტანს თითონ ძვირფასი ქარხანაც, რომელსაც გლეხკაცი ხელსაც ვერ მიაწვდენს და რომელიც მარტო ფულიანის კაცისათვის არის შესაძლებელი. ამის გამაიქცა, საცა ჭაჭა ჯერ კიდევ გადასაყრელად არ გამხდარა, გლეხკაცობა იძულებულ შეიქნა მოესპო ქვაბით ხდა და ეს წარმოება დაეთმო იმ პირთათვის, ვისაც ჯიბე ღონეს აძლევდა დაედგა ძვირად ღირებული ქარხანა. ამ სახით, ხალხი, რომელსაც ჩამო-

ერთო ყოველივე ღონისძიება ჭაჭის არაყის ხდისა და რომელსაც ველარ ძალუძს თითონ ხაღოს ჭაჭის არაყი, იძულებულ შეიქნა თითონ ჭაჭაც ჩალის ფასად ჰყიდოს, იმიტომ—რომ ქარხანების პატრონები იმოდენად ცოტანი არიან რიცხვით. რომ ყოველთვის ახერხებენ პირის შეკერას ჭაჭის ფასის დასაწევად, რადგანაც მუშტარი მათ მეტი სხვა ალაზავინ არის. ეს ახალი წესი აქციზისა, რომელმაც დააკლო თითქმის ერთი მესამედი შემოსავალი იმ ადგილებს, საცა ხალხი ვენახობას მისდევს, შეუძლებელია ხალხის გაღარიბების მიზეზად არ შექმნილიყო. ეგ აშკარად დაეტყო ხალხის ეკონომიურს ყოვა-ცხოვრებასა.

ამიტომაც საჭიროა ხელახლად გადისინჯოს აქციზის წესები და ახალი კანონები მიიმართოს იმაზედ, რომ ჭაჭის არაყის ხდას ფართო, დაუბრკოლებელი გზა გაეხსნას, უპირატესობა და ყოველივე შემწეობა მიეცეს.

მესამე საგანი სახელმწიფო მამულების იჯარით გაცემაა. ეხლანდელის წესების წყალობით სახელმწიფო მამულები საიჯაროდ გადადის იმისთანა კაცების ხელში, რომელნიც მიწათ-მომკმედთ არ ეკუთვნოდა, და იმის ცდაში არიან, რომ თითონ მამულს კი არ გამოჰჩნენ რასმე, არამედ თითონ მიწათ-მომკმედს ხალხს, რომელსაც საიჯაროდ მამული უჭირს. იჯარადარი გადასცემს ხოლმე იჯარით აღებულს მამულს თითონ ხალხს, რაც შეიძლება დიდის სარფით და დიდის მოგებითა. ამ სახით იჯარადარი მხოლოდ შუამავლობს სახელმწიფოსა და მიწათ-მომკმედ ხალხსა შორის და ისიც უღონო ხალხს ამ შუამავლობისათვის დიდს ფეხის ქირას ახდევინებს. ხალხი ამის გამო მეტსა ხდილობს, იჯარადარი ოფლმოუწურავად მდიდრდება და ხაზინაც ზარალობს, იმიტომ რომ სხვა წესი რომ იყოს, ის ნამეტანი, ის სართი, რასაც ეხლა ხალხი ტყუილ-

უბრალოდ ხდილობს იჯარადრის ასაშენებლად, ზოგი ხა-
ზინას შეემატებოდა და ზოგი თითონ ხალხს შერჩებოდა.
ვინ არ იცის, რომ პირდაპირი მუშა მიწისა, პირდაპირი
მკეთებელი მამულისა, რაც უნდა ღარიბი იყოს, უფრო
მეტს იჯარას გაიმეტებს, ვიდრე იგი, ვინც მამულს მარ-
ტო იმისათვის იღებს იჯარით, რომ სხვას გარდასცეს
მოგებითა. ამ შემთხვევაში თითონ ხალხიც მოგებაშია,
რადგანაც ის ნაწილი სართისა, რომელსაც მოიჯარადრე
ახდეინებს თავის შუამავლობისათვის, თითონ ხალხსვე
დარჩება ჯიბეში.

რომ ეს ასე იქმნას, საჭაროა სოფლის ხალხს გაეხსნას
ფართო, დაუბრკოლებელი გზა სახელმწიფო მამულების
იჯარით აღებისათვის. ამისათვის აუცილებელია თითონ
საქმის წარმოება იჯარით გაცემის შესახებ განმარტივ-
დეს, შესაძლოდ შეიქმნას სოფლის ხალხს უშუაყოფად,
უვეტილოდ; მეტისმეტი მიწერ-მოწერა მოისპოს; რაც შე-
იძლება შორს მხნძილზედ მოიფინოს ხმა, რა მამულია
საიჯაროდ გასაცემი და სად არის, რა ღლეა დანიშნული
სავაჭროდ და რა ადგილას; განსაკუთრებული უწყება ყო-
ველს ამაზედ უნდა გაიგზავნოს იმ სოფლებში, რომელთ-
ზედაც უფრო ახლოა თითონ საიჯარო მამული; დრო და
ადგილი სავაჭროდ ისე შერჩეული უნდა იყოს, რომ
მსურველთ გაქირვებულ მუშაობის დროს მოცდენა და
შორს სიარული ვაჭრობაზედ დასასწრებლად არ მოუხ-
დეთ. გარდა ამისა, ზოგიერთ მამულებზედ იჯარის ვადა
უნდა მეტი იყოს, ვიდრე ეხლა. მაგალითებრ, ზამთრის
საძოვრები გაიცემა ხოლმე მარტო სამის წლით. რადგა-
ნაც ზამთრის საძოვრებს გომები, ფარეხები და ბინები
უნდათ და ამათს აშენებას დიდი ხარჯი მოსდევს, ამის
გამო ეგ საძოვრები ღირებულ ფასად არ გადის და ხალხს

კი მაინც-და-მაინც ძვირად უჯდება. მოიჯარადრე, რომელიც ამისთანა მამულს იღებს, იძულებულია გომით, თარებით და ბინებით მოაწყოს ზამთრის საძოვარი. ამზედ დიდი ხარჯი მოსდის და იძულებულ ხდება ეს ხარჯი თავისის საზღვრებით სამს წელიწადში დაიბრუნოს. ვის გადაახდევინოს ეს ხარჯი, თუ არ ხალხს, რომელსაც ზამთრის საძოვარი უჭირს. ამ სახით ხალხს ბევრი ერთმევა და ამით ხაზინას არა ემატება რა, თუ არ აკლდება. აკლდება იმიტომ, რომ მოიჯარადრე, რომელსაც გამოჩინათვის მართო სამი წელიწადი უდევს წინ და იმოდენა ხარჯი საძოვრის მოწყობისათვის, ვერ შეჰბედავს დიდის იჯარის შეძლევას.

სხვათრე კი რომ მოეწყოს სახელმწიფო მამულების იჯარით, გაცემის საქმე, კანონები და წესნი რამ ხელს უწყობდნენ სოფლის ხალხს სახელმწიფო მამულები უშუაკაცოდ ხელში ჩაიგდონ, ხაზინაც მოგებაში იქნება და ხალხიცა.

მეოთხე საგანი შეეხება დავის ატეხას სახელმწიფოს მხრით მამულების გამიჯვნის დროსა.

ერთი უდიდესი ბოროტება, რომელიც ძირს უთხრის ტფილისის გუბერნიის და საერთოდ ამიერ-კავკასიის ეკონომიურს კეთილდღეობას, რომელიც ხალხს ფეხსა და ხელს უბრკოლებს წარმატების გზაზე და ყოველს ღონეს უქმად ალევინებს დაუსრულებელ დავიდარებაში, — ეგ განუსაზღვრელობაა მამულების კუთვნილებისა. გამოჩნდება თუ არა სადმე მიწის-მზომავი *, უმაღვე ათასი დავიდარება ატყდება ხოლმე იქ, სადაც ათაღამ-ბაბაღამ მმეიდობიანი და უცილობელი მფლობელობა იყო მიწისა. იქ, საცა მა-

*) Землемер.

ნამდე კაცის ცხოვრება მიდიოდა უჩუბრად და მშვიდობიანად, გაჩნდება ხოლმე ჩხუბი, მტრობა, ზოგჯერ თოფიარალის ტრიალი და კაცის კვლაცა.

ვიდრე ამისთანა მტრობა ცალკე კაცთა ერთმანეთში მოსდით, ისე საშიში არ არის, როგორც მაშინ, როცა სოფელი სოფელს დაეჯახება, ერთი წოდება მეორესა. ეგ იქ მოხდება ხოლმე, საცა ხაზინა თავის აგენტების პირით თავის დავას გამოაცხადებს ხოლმე გასამიჯნავ მიწებზედა. რასაკვირველიაო,—ამბობს ამ შცმთხვევაში თავად-აზნაურთა წერილი,—თავად-აზნაურობა ტფილისის გუბერნიისა ზორს არის იმაზედ, რომ სახელმწიფომ არ იძიოს თავის მამულები და, საცა საჭიროა, დავა არ გამოაცხადოს; მაგრამ სამწუხაროდ ესა გვაქვსო, რომ აქაურს სახელმწიფო ქონებათა გამგეობას თითქოს ჩვეულებად და წესად მიუღია, საცა უნდა და არ უნდა, უსათუოდ დავა გამოაცხადოს, იქაც კი, საცა უცილო, ცხადი და შეურყეველი საბუთია სხვის კუთვნილებისა და მფლობელობისა. მაგალითებრ, არა ერთხელ მომხდარა, რომ ხაზინის აგენტს გამოუცხადებია დავა არამც თუ ტყესა და მიწადორზედ, რომელთაც ძნელად დააჩნდება ხოლმე ნიშნები მფლობელობისა და ხმარებისა, არამედ სახლ-კარსა და ვენახებზედაც, საცა ასწლოვანი შენობანი და დიდხინის დანარგულები—უტყუვრად, თვალ-და-თვალ მოწმობენ, რომ ეკუთვნიან მას, ვინც შიგ არის და ჰჟულობს.

ამისთანა დავა სახელმწიფოს მხრით, დავა, რომელსაც, ცხადია, სასარგებლო ბოლო არ ექნება ხაზინისათვის, ტყუილ-უბრალოდ გაუბამს ხოლმე მემამულეთ საქმეს, და-უსრულებელს სამართალში გააბამს და თითონ სასამართლოსაც აუარებელ საქმეებს მოახვევს ხოლმე კისერზედ. ამის გამო თითონ გამიჯვნა ქვეყნისა ბრკოლდება, მამუ-

ლები შეუმუშავებლად რჩება დავის გათავების ლოდინში და მემამულენიც პროცესებზედ იხარჯებიან ტყუილ-უბრალოდ და ამით თითქმის ძძარცვებიან. ამისთანა უხეიროდ და ამაოდ დაკარგვა დროსი, შეძლებისა, ჯაფისა, რომელიც უნდება ხანგრძლივს პროცესებს, ისე ღრმად და მტკივნეულად აჩნდება მიწათ-მფლობელთა და მიწათ-მომქმედთა ეკონომიურს ყოფას, ცხოვრებას, რომ არ შეიძლება ამ გარემოებამ არ მიიზიდოს ყურადღება მთავრობისა...

ეს ყურადღება მით უფრო საჭიროა, რომ სახელმწიფოსაგან გამოცხადებულს დავას თითქმის ყველგან ზედ მოსდევს გადამტერება ორთა წოდებათა შორის: ერთ-მხრივ მიწათ-მფლობელნი მოექცევიან ხოლმე და მეორეს-მხრივ—მთელი წყობა სახასო გლეხთა. არა ერთხელ მიუღწევია გადამტერებას იქამდინ, რომ მოუთხოვნია ძალით დამშვიდება არეულობისა, ძალით მოსპობა ძალმომრეობისა და ცემა-ტყუვისა. რაკი ხაზინა დავას გამოაცხადებს ხოლმე მამულზედ, რომელიც ჯერ ისევ მოპირდაპირეს ხელშია, მაშინვე სახასო გლეხნი, რომელთ სახელმწიფო მამული თავის საკუთრებად ჰგონიათ, დაეცემიან სადავოდ გამხდარს მამულს და სარგებლობენ, რამოდენაც შეუძლიანთ. იშვიათი ამბავი არ არის, რომ ამ სახით მშვენიერი ტყეები ძირს არ დაეცათ; იშვიათი ამბავი არ არის, რომ ხელალებით არ გადეკათნათ იგი ტყეები, რომელსაც დღეს-აქამომდე იცავდა და ინახავდა საყოველთაო რწმენა მასზედ, რომ იგი ეკუთვნოდა მის მფლობელსა. ბოლოს ის გამოვა ხოლმე, რომ უსაბუთოდ ხაზინისაგან ნადავი მამული ისევ თავის პატრონსა ჰრჩება, ხაზინა განზედ დგება და სახასო გლეხთა კი ზედ აწევბათ წანახედის ზღვევა.

რასაკვირველია, არიან შემთხვევანი, საცა ხაზინა მოვალეა თავისი ინტერესი დაიცვას, საცა არ შეიძლება მან დავა არ გამოაცხადოს. ბევრი ტყუილად დავობს ხოლმე სახელმწიფო მამულებს. მაგრამ სანატრელია ქვეყნის კეთილდღეობისათვის, ქვეყნის მშვიდობიანობისა და მკუდროებისათვის, — ხაზინამ მიიღოს იმისთანა რამ ზომიერება, რომ უსაბუთოდ უმართლო დავის გამოცხადება მის მხრით შეუძლებელ იქმნას. ამისათვის, თავად-აზნაურთა აზრით, კარგი იქნებოდა დაწესდეს, რომ დავა მამულებზედ ხაზინისაგან არ გამოცხადდეს უიმისოდ, ვიდრე კამისიამ, სამთა სახელმწიფო ქონების მოხელეთაგან შემდგარმა, არა სცნას, რომ დავა საბუთიანია. ან არა და სახელმწიფო ქონებათა გამგეობა იძულებულ იყოს თვისის მოპირდაპირის სასარგებლოდ იგივე ჯარიმა იხადოს უმართლო დავის გამოცხადებისათვის, რომელსაც კერძო პირნი ერთმანეთის სასარგებლოდ იხდიან აქაურის წესდების ძალითა.

მეხუთე საგანი შეეხება კერძო მფლობელთა ტყეების დაცვასა.

ყოვლად შეუწყალებლად, დაუნდობლად და წინ-დაუხედავად კაფვა ტყეებისა ტფილისის გუბერნიაში დიდს უბედურებას შეგვამთხვევს. ჩვენი მინდვრები, მამულ-დედულები უწყლოობით ხრიაკებად გადიქცევა. ძლიერი გვალვები, რომელიც ამ ბოლოს ხანებში ასე ხშირად გვეწვევა ხოლმე, წინამორბედიც ამ საუბედურო მერმისისა. რა საგჱროა მეტად გაგრძელება სიტყვისა მასზედ თუ, რა უბედურობა მოსდევს ტყეების ხელაღებით კაფვასა და რა კეთილი — მათს გაფრთხილებასა. ერთიცა და მეორეც კარგად მოეხსენება თითონ სამინისტროსაო, ამბობს თავად-აზნაურთა წერილი. სამინისტროს უკვე შე-

უდგენია წესდება, მიმართული მასზედ, რომ არამც თუ სახელმწიფო ტყეები, არამედ კერძო პირისაც, დაცულ იქმნას და ფრთხილად ხმარებულ. თავად-აზნაურნი სთხოვენ ბ-ნს მინისტრს მარტო მას, რომ იგი წესდება ტფილისის გუბერნიაშიც შემოიტანოს და ამოქმედოს.

მეექვსე საგანი სახელმწიფო ტყეებიდამ შეშისა და სხვა მასალის გამოტანას და სარგებლობას შეეხება.

არ არის არც ერთი ნაწილი კანონმდებლობისა, რომლისათვისაც ისე საჭირო იყოს შეთანხმება აქაურს ვითარებასთან, როგორც ის ნაწილი, რომლის ძალითაც დადგენილია უფლება და რიგი სახელმწიფო ტყეებიდამ სარგებლობისა ტფილისის გუბერნიაში. მარტო ის. გარემოება, რომ აქაური მკვიდრი თავის-თავის გასათბობად კერასა ხმარობს და არა ფეჩსა, საკმაოდ პატივსაღები მიზეზია განსაკუთრებულ კანონების დასადგენად სახელმწიფო ტყეებიდამ სარგებლობის შესახებ. ამას ისიც რომ დაუმატოთ, რომ აქ თორწეში აცხოზენ პუჟსა, რომ უფრო მომეტებულს ნაწილს ტფილისის გუბერნიისას ვენახები აქვთ, რომელთაც კიგო, სარი, მარგილი და ლობე უნდებათ, მაშინ უფრო ცხადად დავინახავთ, რომ ფრიად და ფრიად საჭიროა კანონმდებლობა სახელმწიფო ტყის ხმარების შესახებ შეეფეროს აქაურთა მკვიდრთა შინაურს, საოჯახოს და სამეურნო. მოთხოვნისა - და იგი ხმარება იმოდენად გაუადვილდეთ და გაუიფედეთ, რამოდენადაც შესაძლებელია ერთის მხრით ტყის გაფთხილები-სათვის და მეორეს მხრით გლეხკაცობის ჯიბისათვის.

მეშვიდე და უკანასკნელი საგანი საშეურნეო სკოლების დაარსებას შეეხება.

თავად-აზნაურობამ უკვე იცისო, ამბობს მათი წერილი, თქვენის მაღალ-აღმატებულების გულითადი მეცადი-

ნეობა და განათლებული მზრუნველობა მასხედ, რომ რაც შეიძლება მომეტებულად და ვრცლად მოეფინოს მთელს იმპერიას სამეურნეო ცოდნა სამეურნეო სკოლების შემწეობითა. არ არის სხვა მხარე იმპერიისა იმისთანა, რომ ასე უჭირდეს მაგ-გვარი სასოფლო სკოლები, როგორც უჭირს ამიერ-კავკასიას საერთოდ და ტფილისის გუბერნიას საკუთრივ. მთელი ამიერ-კავკასია საერთოდ და ტფილისისა ცალკედ ძველათგანვე სულდგმულობს მარტო იმ წარმოებითა, რომელიც პირდაპირ დამოკიდებულია მიწასა და მწათ-მოქმედობაზედ. მხოლოდებითი წყარო ეკონომიურის არსებობისა აქაურ მკვიდრთათვის სამეურნეო წარმოებაა. მასხედ არის დამოკიდებული ქვეყნის ღონე, როგორც სახელმწიფო ხარჯის გასაძღოლად, ისეც თავის-თავის საცხოვრისად. ამიტომაც ყოველის მხრით ხელის შეწყობა ამ ერთად-ერთის წარმოებისა განსაკუთრებულ მზრუნველობის საგნად უნდა შეექმნას მთავრობასა. ერთი ძლიერი და გამონაცადი საშუალება ამ შემთხვევაში არის გავრცელება მიწათ-მოქმედთა შორის სამეურნეო ცოდნისა, თუნდაც პრაქტიკულად. უკეთესი გამავრცელებელი კიდევ სამეურნეო სკოლებია სოფლებში.

ჯერ-ხანად ძნელია იფიქროს კაცმა, რომ თაოსნობა ამ საქმეში კერძო პირთაგან წარმოსდგეს, ანუ თითონ საზოგადოებისაგან. თუ კანტი-კუნტად სადმე ან ერთს, ან მეორეს თავი უჩენია ამ საქმეში, მაგრამ მყისვე უკუ-ქცეულან უღონობისა, უქონლობისა და შეუძლებლობისა გამო. უქმად ჩაუვლია მათს გარჯას და მეცადინეობას ამგვარის სკოლების დაარსებისათვის უქონლობის, უფულობის გამო.

თავად-აზნაურობა ტფილისის გუბერნიისა დარწმუნებულიაო, ამბობს წერილი, რომ მისი სიკეთე და კეთილ-

დღეობა მკიდროდ დამოკიდებულია მის და გაზემო მცხოვრებთა მიწათ-მომკმედთა სიკეთესა და კეთილდღეობაზედა; და რადგანაც უკვე იცისო თქვენი განათლებული აზრი მასზედ, თუ რა საჭიროა მთელის იმპერიისათვის ზემოხსენებული სკოლები, იმედოვნებსო, რომ ტფილისის გუბერნიაც, რომელსაც უფრო მეტად უჭირს ეგეთი სკოლები, არ დარჩება თქვენის შზრუნველობის გარეთო.

დასასრულ, ამას ეუბნება ბ ნს მინისტრს წერილი თავად-აზნაურობისა: თუ თქვენი მაღალღმეტებულება კეთილ-ინებებს და საჭიროდ დაინახავს, რომ რომელიმე საგანი, აქ ხსენებული, უფრო ვრცლად ახსნილ იყოს და ამასთან უფრო გარკვევით ნაჩვენები იყოს მიზეზი, რომელმაც ჩვენ გვაიძულა ამა წერილის მორთმევა, თავად-აზნაურობა ტფილისის გუბერნიისა ყოველთვის მზად იქნება ერთისაცა და მეორისათვისაცაო.

XXVI

შინაშრი მიმოსილვა.

1883 წელი, ნოემბერი.

შინაური მიმოხილვა

1883 წელი, ნოემბერი

ყველაზედ დიდი ნაკლი.—დაბალი ღობე.—ჩვენი ხასიათი.—
აღვირ-აშვებული ვარჯიშება.—აბრუ-გატეხილი სიტყვა.—რა მი-
ზეზიაო.—რა ვიგრძენით.—ავყვეთ.—გარეგანი დაბრკოლება.—
საყოველთაო მოსახდენი.—თვით განგვიკითხოს.—თქვენ პირს შა-
ქარი.—დიდს ყოფაში ვყოფილვართ.—მაშ რა მიზეზია?—ცენ-
ტრალიზაცია.—გამოვწლათ.—ახლა ვიკითხოთ.—ესთქვათ—გა-
ნა?—წამალი.—ნაპოლეონ III.—წველა და სანქცია.—რა გამო-
დის.—არა, ბატონებო.—მაშ რა ყოფილა?—რა დროს სიზმრე-
ბია.—მიზეზთა მიზეზი.—გეჯერა.—საიღამ და სად.

ბევრი რამ გვაკლია ჩვენ, ქართველებს, მაგრამ ყველა-
ზედ დიდი ნაკლი ის არის, რომ ჯერ-ხანად არ ვიცით
საზოგადო საქმეს როგორ მივცეთ მზარი, როგორ მოვუა-
როთ, როგორ ვუპატრონოთ. აი, მაგალითებო, თეატრია.
ამისაფვის წესდებულება დავსწერეთ, დავამტკიცებინეთ,
ქართული დრამატიული საზოგადოება შევადგინეთ, გამ-
გეობა ამოვურიეთ, ყველაფერი თითქო მოვაწყეთ და
ეხლა რას ეხედავთ? მტერსაც ნუ დაჰმართვია ის საქმე,
რაც მაგ საზოგადოებას დაემართა. ამ-რიგადვე შესდგა
წერა-კითხვის საზოგადოება, ამ-რიგადვე დავუწერეთ წეს-
დებულება, დავამტკიცებინეთ, გამგეობა მივუზინეთ, ერ-
თის სიტყვით—გარედამ შესაფერად მოვრთეთ და ლამის
ამ საზოგადოებამაც სული დალიოს. ამ-რიგადვე შესდგა
თავად-აზნაურთა საზოგადოება ღარიბთა მოსწავლეთა
შემწეობისათვის. აქაც წესდებულება დაიწერა, დამტკიც-

და, გამგეობა ამორჩეულ იქმნა, მაგრამ მაინც კიდევ ეს საზოგადოება დაბადების უმაღლეს სულს დაჰლევდა, რომ ბანკიდან ფულით შემწეობა არა ჰქონდეს, თავისით ერთს დღესაც ვერ იცხოვრებდა, ერთს დღესაც ვერ დააღამებდა. ერთი სიტყვით, რომელი „საზოგადოებაც“ გინდათ აიღეთ, ოღონდ კი ფილტვები გაუსინჯეთ, და ნახავთ, რომ თავისით, თვისის საკუთარის თვითმოქმედებით, არც ერთს მათგანს ღონე არ აქვს იხეიროს და იდღეგრძელოს.

ამისთანა გულსაკლავმა ამბავმა, რასაკვირველია, მიიზიდა ჩვენის, ეგრეთ წოდებულის ინტელიგენციის თვალი და ყური, ინტელიგენციისა მეთქი, იმიტომ რომ ამისთანა საქმეებს ჩვენში სხვა არავინ დასდევს და თუ რამ ქვეყნისადმი გულის-ტკივილია სადმე, კიდევ ამ ინტელიგენციაშია. რასაკვირველია, შესდგა ამაზედ ლაპარაკი და განსჯა სიტყვითა, თუ კალმითა, შინაურობაში, თუ ლიტერატურაში. ბევრი რამ ითქვა, მაგრამ ყველანი ერთხმად იმოწმებიან, რომ ჩვენში არც ერთი „საზოგადოება“ ისე არ მიდის, როგორადაც სასურველი იყო დამწესებელთათვის და როგორადაც სასურველია ყველა გულშემატკივარისათვის და თითონ საქმისათვისაც. ეს ასეთი მართალია, რომ არა გვგონია ვინმე უარპყოს. უჩხრიკეს მიზეზი, აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ და შიგნეულობამდე რომ საქმეს თვალი ვერ ჩააწვდინეს, აიღეს და ბრალი დასდეს თითონ „საზოგადოებას“ და უფრო მის „გამგეობას“. გამგეობა არ ვარგაო და ყველა უბედურობა აქედან წარმოსდგებაო. არ გამოვა ჩვენში იმისთანა კაცი, სიტყვისა, თუ კალმისა, რომელსაც ასე თუ ისე არ გამოეცხადებინოს სამღუარავი გამგეობაზედ და ბრალი მისათვის არ დაედოს, რადგანაც ამ შემთხვევაში „გამ-

გეობა“ დაბალი ღობეა. ის კი აღარავის მოსვლია ფიქრად, რომ თუ შენობა ქვიშაზეა აგებული, ვერა დიდი ოსტატი, ვერა დიდი არქიტექტორი ვერას უშვლის. მაგისტანა შენობას თვით თავის აგებულობაშივე აქვს მიზეზი სისუსტისა და თუ დაიქცა, სასაცილო იქნება ბრალი შენობის ყარაულს, მეთვალყურეს დაჰბრალებს.

ჩვენ, ქართველებს, ერთი საკვირველი ხასიათი გვჭირს. რაც უნდა მძიმე და რთული საგანი იყოს, რაკი კბილზედ მოვიგდეთ, რაკი დრომ, თუ სურვილმა, ხელი ჩავვაკიდებინა, ვალად იმას კი არა ვრაცხთ,—საქმეს თირკმელები მოვუჩხრიკოთ, შიგნეულობა გამოვუწლოთ, ცუდისა და კარგის მიზეზი ზედმიწევნით შევუტყოთ და შესაფერი წამალი მოვუნახოთ, არამედ იმასა ვცდილობთ, რომ საქმეს ზედაპირზედ ავუცურდეთ, ავუსხლტეთ, და იმისთანა წამალზედ მივუშვიროთ ხელი, რომელიც ყველას ყოველთვის თვალ-წინა აქვს, დეხ-ქვეშ უგორავს, და რომელსაც თუ არა ხმარობენ, მარტო იმ მიზეზით, რომ ის წამალი წამლად გამოსადეგი არ არის, და მაჩვენებელს კი ჰგონია—გამოცანა მარტო მე მერგებაო. უყურებთ და გიკვირთ ამისთანა მოქმედება, თითქო ეს ამოდენა კორიანტელი მარტო იმისათვის აუყენებიათო, რომ ქვეყანას დაანახონ: აი, საქმე რა ადვილი მოსავლელია და მის გამგებელთ იმოდენა ჭკუა და მოხერხება არა აქვთ, რომ მოუარონო. არ ვიცი, ამით საქმეს შველიან რასმე, თუ არა. ეს კი ვიცი, რომ მაყურებელნი, თუ მსმენელნი,—სტუფედებიან და არც შეიძლება არ მოსტყუდენ. მართლაც, არ-მცოდნეს რომ მძიმე საქმე გაუმჩატო, მჩატე ეგონება. აშკარაა, იფიქრებს, რომ ვისაც ის საქმე ზურგთა ჰკილია, ტყუილად წელში იხრება, ტყვიის მაგიერ ბუმბული წამოუკიდნია და ხენეშის კიო.

მძიმე და რთული საქმე იმიტომ არის მძიმე და რთული, რომ ვერც ავის წამალი აქვს ადვილად საპოვნელი და ვერც კარგისა. პირიქით რომ იყოს, ქვეყანაზედ ხომ არც მძიმე საქმე იქნებოდა, არც რთული. მაგრამ რაკი მცოდნე კაცის სახეს მიიღებ, ბრძნულად შეიკრავ წარბებს და ფიცით გაიჟაჭები, რომ აეკარგიანობის მიზეზი თვალ-წინ არის წამოჩხირულიო, წამალიც ცხვირ-წინ არისო, მარტო დაწვდომა და მიწოდება-ლა უნდაო, მაშინ ამისი მთქმელი გულდაჯერებული უნდა იყოს, რომ იგინი, ვის ხელთაც არის საწამლებელი საქმე, ან ბრმანი არიან, რადგანაც ცხვირ-წინაც ვერა ჰხედავენ, ანუ ყოვლად სულელნი, რადგანაც ვერა სცნობენო, ანუ კიდევ თითონ საქმის მტრები არიანო, რადგანაც ჰხედევენ კადეც, სცნობენ კიდეც და წამლად არა ხმარობენო.

ეს ამისთანა აღვირმეშვებული ვარჯიშობა კალმისა, თუ სიტყვისა, იმოდენად ხშირია ჩვენში, რომ შეუძლებელია კაცმა ყურადღება არ მიაქციოს. არ ვიცი, რათა გვკონია ხოლმე ბრმანი და სულელნი ყოველნი ისინი, ვისზედაც ლაპარაკის ჟინი მოგვივა, ანუ ვისაც დრო და ჟამი საკამათოდ პირში მოგვცემს ხოლმე. აი, მოჰკიდეთ ხელი რასაც გინდათ ამ-გვარს, თუ ჩვენ არ გაგვამართლოთ. თითონ ჩვენს ლიტერატურაშიაც ხშირია ამისთანა ამბავი. ვის არ მოხვედრია, მაგალითებრ, ამისთანა შურდულის ქვა: ეს უბრალო, მარტივი საქმე არ ესმის ამასა და ამასაო. თუ საქმე მართლა უბრალო და მარტივია, რატომ არ უნდა გვწამდეს, რომ მის გაგების ნიშან-წყალი ჩვენსავით სხვასაც ექნება და თუ ჩვენ არ გვეთანხმება, სხვა მიზეზი უნდა იყოს. აქ უთანხმოების მიზეზი ერთის ჭკუა კი არ არის და მეორის სისულელე, ერთის თვალზილულობა და მეორის სიბრმავე, არამედ

სხვა რამ, როგორცაც პარტიის-ცემა უნდა, ესე იგი, ღრმად დაკვირვება, გამოჩნდება და სხვა არა რა. მოქმედებაა, თუ სიტყვა, ყოველისფერს ამ გზით უნდა განსჭვრეტა და განხილვა. სხვა ყოველივე უკადრისობაა, ლიტერატურული უწყვეტელობაა.

ესთქვამთ, ლაპარაკი ჩამოვარდა წერა-კითხვის საზოგადოებაზედ და ვკითხავთ: რათ მიდის ეგრე ზღაზვნით, ზანტად, უნაყოფოდ მისი საქმე? ამის მიზეზიო, — გვეუბნებიან, — გამგეობის ბიუროკრატიული სისტემა არისო. ბიუროკრატობა ეხლა მოდაში აღარ არის და ისე სამართლიანად ათვალწუნებულია, რომ დიდმა და პატარამ, თუნდაც არ იცოდეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა, იცის რომ რაღაც უფარგისი რამ არის. ასე სამართლიანად აქვს გატეხილი აბრუ ამ სიტყვას და, რასაკვირველია, ჩვენ მის აბრუს აღდგენას არ მოვიწადინებთ. მაგრამ ერთი ეს უნდა ვიკითხოთ: რა თქმა არის ეს „გამგეობის ბიუროკრატიული სისტემა“? ბავშვების საფრთხელად არის გამოტყორცნილი, თუ მართლა ეგ ჭირი ჰქირებია გამგეობასა? ნუთუ გამგენი საზოგადოებისა იმოდენად ბრმანი და სულელნი არიან, რომ ამას, ამ ადვილად შესამჩნევს, ამ ადვილად დასანახავს, ამ ადვილად საცნობელს მიზეზს ვერა ჰხედავენ და ვერა სცნობენ? რა უშველის გამგეობას? აგენტურების დანიშვნა პროვინციებშიო. წამალიც ადვილი ყოფილა, ცხვირ-წინ დებულა. ახლა რა უნდა იფიქროს ამის მსმენელმა საზოგადოების გამგეობაზედ? ისა, რომ მიზეზი ადვილად დასანახავი ყოფილა და ვერ დაუნახავთ, მაშასადამე ბრმანი ყოფილან, წამალიც ცხვირ-წინ სდებიათ და წამლად ვერ უცენიათ, მაშასადამე სულელნიც ყოფილანო. იქნება ჩვენ მეტად ვაზვიადებთ თქმულის ზედმოქმედებას მსმენელზედ, მაგრამ ეს კი უე-

ჰველია, რომ თუ მსმენელი თქმულს დაიჯერებს და გამგეობას სიბრძნევს და სულელობას არ შესწამებს, ამავდროულად მაინც იტრიალებს და მაინც.

სხვისა არ ვიცით და ჩვენზედ კი, ბევრად თუ ნაკლებ, ამისთანა ზედმოქმედება იქონია ორმა მესვეურმა წერილმა „დროებისა“, რომელნიც დაბეჭდილნი იყვნენ №№-ში 246 და 249, „წერა-კითხვის საზოგადოების“ შესახებ სათაურით: რა მიზეზია?

ეს წერილები რომ წავიკითხეთ, ძალაუვნებურად ვკითხეთ ჩვენს თავს: ნუთუ მართლა „ბიუროკრატობა და ცენტრალიზაციური სისტემა“ საქმეთა წარმოებისა ყოფილა მიზეზი, რომ წერა-კითხვის საზოგადოება ეგრე სუსტობს? თუ ესეა, ბრძანა არიან მისი გამგენი, რომ ადვილად დასაწახველი მიზეზი ვერ დაუნახავთ და გამჭრიახობაზედაც უკაცრავად ბრძანებულან, რომ თავიდან ვერ მოუშორებიათ. მერე, ავტორის სიტყვით, ადვილი წამალიც ხელთა ჰქონიათ და არ უხმარიათ!

ეს რომ მართლა ესე ყოფილიყო, ნუთუ მართლა გამგეობას იმოდენა გონება არ ექნებოდა, რომ ეს თვალში გასაჩხირი, ადვილად შესამჩნევი მიზეზი, არ დაენახა და თავიდან არ აეცილებინა? ჩვენ აგრე უსამართლოდ აბრუს არ გავუტეხთ გამგეობას, მაგოდენად ვერ დავამცირობთ მის გონების ძალას, და ჯერ-ხანად ვიგულისხმებთ, რომ ეგ აგრე ყოფილიყო, გამგეობა მიზეზსაც შეჰნიშნავდა და კიდევ მოსპობდა უსათუოდ. მაშ მიზეზი საქმეთა ცუდად მსვლელობისა სხვა ყოფილა, უფრო ღრმად დანერგული, უფრო ძნელად ამოსათხრელი. აბა ავყევით თითონ ავტორს და, იმედი გვაქვს, იგი თითონვე მოგვცემს საბუთებს მისას, რომ აქ მიზეზი სხვაა.

ჩვენ სრულიად ვეთანხმებით პატივცემულს ავტორს, რომ „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ ბერეს არას აკეთებს, და ამასაც დაუშვამტებთ—რომ ჯერ-ხანად ბერეს არას გააკეთებს შემდეგშიაც. რა მიზეზია? ჰკითხულობს ავტორი და ამბობს: არც ისა, რომ მითამ გარეგანი გარემოება რამ აბრკოლებდესო; ეს გარემოება თუ უშლიდა რასმე, ისიც მარტო ერთ საგანშიო, სახელდობრ, სკოლების გამართვაშიო; მაგრამ „იძულებულნი ვართო,—ამბობს იგი ერთს ადგილას,—მოგახსენოთო, რომ ეს გარეგანი დაბრკოლება თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ გამოგობას გამოეჩინა მომეტებული გულისყურის დამყარება საქმეზედ, მომეტებული გამჭრიახობა და მომეტებული სიმარჯვეო“. არ გვესმის ჩვენ. ეს რა წამალია გარეგანის დაბრკოლების აცილებისათვის. ფერი კი საოველთაო წამლისა აქვს: საცა გინდა იხმარებ, რაშიაც გინდა გამოიყენებ, ყველას და ყოველთვის მოუხდება, მერე ისე, არც შამფური დაიწვის და არც წვადი, არც ატკენს და, რასაკვირველია, არც მოარჩენს. აი, ესთქვათ, ცხენილამ გადმოვარდა კაცი. ამასაც მოუხდება ეს წამალი ამ სახით: „ეს უბედურება თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ გამოეჩინა მომეტებული გულისყურის დამყარება საქმეზედ, მომეტებული გამჭრიახობა და მომეტებული სიმარჯვე“. აი სულხანა პარიკმახერი წააქცია ღუბლიემ, ის წამალი ამასაც გამოადგებოდა: „ეს მარცხი თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ გამოეჩინა მომეტებული გულისყურის დამყარება საქმეზედ, მომეტებული გამჭრიახობა და მომეტებული სიმარჯვე“. აი გოგია დალაქს საპართებელმა ხელი გაუჭრა, ამასაც წამლად დაედება ეს სიტყვები: „ეს დაჭრილობა თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ გამოეჩინა მომეტებული...“ და სხვანი. აი, ძარცვა და გლეჯაა რომელსამე

მაზრაში, აქაც გამოსაყენებელია ამ-სახით: „ეგ ვაი-ვაგ-
ლახი თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ მაზრის მმართველთ
გამოეჩინათ მომეტებული...“ და სხვანი. განა მარ-
ტო ამისთანა პატარა საქმეს, დიდსაც აგრევე ღამაზად
მოუხდებოდა. მაგალითებზე, პრუსიამ თავ-პირი დამატერია
საფრანგეთს, „ეს თავ-პირის დამტერევა თავიდან ასცილ-
დებოდა, თუ რომ საფრანგეთს გამოეჩინა მომეტებული...“
და სხვანი. რის მაქნისია ამისთანა „აბდა-უბდა გადას-
კუბდა“ ლაპარაკი? რა მანძილი აქვს და რა სარგებლობა?
ყველა საქმეს გულისყური უნდა, გამჭრიახობა და სი-
მარჯვე. მაგრამ, საქმე იმაშია, რომ ჯამბაზს ერთგვარი
გურისყური, გამჭრიახობა და სიმარჯვე სჭირდება, სულ-
ხანა პარიკმახერს მეორე-გვარი, ცხენოსანს მესამე-გვარი
და წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას კიდევ სხვა-
გვარი. რაში მდგომარეობს ეს „სხვა-გვარი“, ეგ ღმერთმა
იცის. ეგ ჯერ საიდუმლოდ შეუნახავს ავტორს. იქნება
ამისი მიზეზი გარეგანი დაბრკოლება იყოს, მაშინ პატივ-
სადებია ეგ საიდუმლოება, მაგრამ ამ შემთხვევასაც ძალიან
კარგად მოუხდებოდა ავტორის სიტყვები: „ეგ გარეგანი
დაბრკოლება თავიდან ასცილდებოდა, თუ რომ გამოეჩინა
მომეტებული...“ და სხვანი და სხვანი. ნუთუ ეს ამ შემ-
თხვევის ახსნა იქნებოდა და მართალი წამალი!.. თითონ
ავტორმა განგვიკითხოს და ისე გვითხრას: ან ჰო და ან
არა.

ამ-სახით, გარეგანი დაბრკოლება არ უცენია ავტორს
გამგეობის და საზოგადოების სისუსტის და უქმობის მი-
ზეზად. არც ის არის მიზეზი, რომ ამ საზოგადოებისა-
თვის ვითომც ჩვენი ერი მოუშაღდებელია, როგორც ზო-
გიერთნი ამბობენო. ამის უარყოფაში ისე გათამამებულა
პატივცემული ავტორი, რომ გვარწმუნებს: „ჩვენ მართლა

ისეთნი ლატაკნი არა ვართ განათლებული პირებითა, როგორც ჰკონია ბევრსა. ბლომი (?) ნაწილი თავად-აზნაურებისა(??) ამ-ჟამად ნასწავლთა დასს ეკუთვნის (თქვენს პირს შექარი!), სამღვდელოება, (ბარაქალა, ჩვენო თავო!), მოქალაქობა (აფერუმ, ქართველო!) და თვით გლეხობაც (ვა! ვა!) დღიო-დღეთ ავსებენ თხელს რაზმა ინტელიგენციისას, რომელიც ამ-ჟამად წარმოადგენს შესამჩნევს ძალას“.

თუ მართლა ასეა, თუ მართლა ასე ლაზათიანად გაჩაჩხულნი და დარაზმულნი ვყოფილვართ, მოუმზადებლობა ჩვენის ერისა მართლა-და ტყუილად მოგონილი მიზეზი ყოფილა. ჯერ-ხანად დაუუჯეროთ ავტორს და გავცევთ მის აზრთა დენასა. მერე ვნახავთ, რომ იგივე ავტორი სულ ამის წინააღმდეგს საბუთებს მოგვცევს ხელში.

მაშ რა მიზეზია წერა-კითხვის საზოგადოების სუსტად მოქმედებისა?—ვკითხავთ ბნ ავტორს. მიზეზი ცხვირ-წინ გვქონია და ჩვენ კი ვერ დავგინახავს. წამალიც ძლიერ აღვიღია, ისიც ცხვირ-წინ დებულა და ხელი არავის მოუკიდნია. წარმოიდგინეთ, წერა კითხვის საზოგადოების სუსტად მოქმედების მიზეზი იგივე ყოფილა, „რაც აქამდისინ ხელს უშლის და მეტად, თუ ნაკლებ, ასუსტებს იმისთანა ნიჭით შემეკულს ერსა, როგორიც არის საფრანგეთის ერი“. თურმე ნუ იტყვი, ამის მიზეზი გზლებიათ ცენტრალიზაცია და ბიუროკრატობა. ავტორი ამბობს: „სამწუხაროდაო, წერა-კითხვის საზოგადოების მართვა თავდაპირველად ცენტრალიზაციის სისტემაზედ დაიწყო, ცენტრალიზაციის კალაპოტში ჩავარდა“. რასაკვირველია, ამას ზედ მოჰყვა „ბიუროკრატობაც“. დიამც იყოს, მიზეზი გამგეობა ყოფილა. რით? იმით რომ საქმეების მართვა თავდაპირველადვე ცენტრალიზაციის სისტემაზედ დაუწყია. კარგი და პატიოსანი.

აბა ერთი გამოვწლათ ეს ათვალწუნებული „ცენტრალიზაცია“ და ვნახოთ, იგი ამ შემთხვევაში რა მოსატანი იყო. ცენტრალიზაციური სისტემა იმ-გვარს მოწყობილობას ნიშნავს, როცა უფლება და გამგეობა საზოგადოებრივი, ანუ სახელმწიფოებრივი, ერთის კაცის ხელშია, ანუ ბევრთა ხელში—მაგრამ ერთს ადგილას კი. მაგალითებზე, სპარსეთში უფლება და გამგეობა ერთის კაცის ხელშია, სახელდობრ—შაჰის ხელში. იქ ითქმის, რომ ცენტრალიზაციური სისტემაა. საჰრანგეთში ეგ უფლება და გამგეობა თუმცა ბევრის ხელშია, მაგალითებზე—პარლამენტის ხელში, მაგრამ ერთს ადგილას კი, სახელდობრ, პარიზში. აქაც ითქმის, რომ ცენტრალიზაციური სისტემაა. ამ ორივეს, თვალად სხვადასხვა-ნაირს მაგალითს, საზოგადო ისა აქვს, რომ ყოველისფერი ერთის წერტილიდამ (ცენტრიდამ) გამოდის და ერთსავე წერტილს (ცენტრს) მიერთმევა. ასე რომ ყოველს კუნჭულს, ყოველს კუთხეს რომელისაჲმ ერთიანის სახელმწიფოსას—ერთის წერტილიდამ ეძლევა ყოველივე წესი და რიგი ცხოვრებისა, ერთმანეთში მოთავსებისა და ერთმანეთში განწყობისა. ადგილობრივის ტკივილის წამლისათვისაც კი იმ-ერთს წერტილს უნდა მიჰმართოს ხოლმე კაცმა და იქიდან მოელოდეს შევლასა. რასაკვირველია, ეხლანდელს საფრანგეთს ამისთანა ყოფა არ მიეწერება, რადგანაც კარგა ძალი უფლება და გამგეობის ნება ცენტრმა დაუთმო თვითოეულს ადგილობრივს ნაწილს საფრანგეთისას და, თუ საფრანგეთს ეხლა ამისთანა რასმეს სწამობენ, მიზეზი ის არის, რომ ადგილობრივს ნაწილებს სრულიად არ დაუთმო ის უფლება და გამგეობის თავისუფლება, რაც საჭიროა ადგილობრივის ინტერესების მთლად მოსაველეად და საპატრონებლად, ესე იგი—სამართლიანი საზღვარი

არ დაუდო მას, რაც ერთის მხრით ზოგადს, სახელმწიფო ინტერესს შეადგენს და მეორეს მხრით ადგილობრივსა, და ამ-გვარად არ განაწილა უფლება და გამგეობა. ინგლისი და ამერიკა ბევრით წინ არიან ამაში საფრანგეთზედ. მკითხველი მიხვდება რომ...

ახლა ვიკითხოთ: ჩვენი „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სისტემა რაში ჰგავს ცენტრალიზაციურს? მარტო იმაში, რომ იგი მომწყვედელია ერთს ადგილას, ესე იგი, — ტფილისში და აქედამ განაგებს თავის საქმეებს და ავტორის სიტყვით: „არც ერთი კუთხე საქართველოსი თითონ, თავის საკუთარის ძალით და მხნეობით, არ იღებს მონაწილეობას თავისავე განათლების საქმეში“. ეს მართალია. მაშასადამე, ყოველი კუთხე საქართველოსი თითონ, თავის საკუთარის ძალით და მხნეობით უნდა იღებდეს მონაწილეობას თავისავე განათლების საქმეში. ამას ჩვენცა ვნატრულობთ. მაგრამ ამ ავტორის სიტყვებს თარგმანი უნდა, იმიტომ — რომ ბნს ავტორს ეს სიტყვები ისე ესმის, როგორც ცენტრალიზაციურის სისტემის თაყვანისმცემელს. ამას შემდეგში დავამტკიცებთ ავტორის სიტყვითვე და ჩვენ კი ეხლა ზემოხსენებულს სიტყვებს ისე ვსთარგმნით, როგორც უნდა სთარგმნოს ცენტრალიზაციურის სისტემის უარყოფელმა: განათლების საქმე ისეთი საქმეა, რომ ადგილობრივს ინტერესს შეადგენს. მაშასადამე ყოველმა კუთხემ საქართველოსამ ეს საკუთარი ინტერესი თითონ თავის საკუთარის ძალით და მხნეობით უნდა განაგოს, ესე იგი — სრული უფლება და გამგეობის ნება უნდა ჰქონდეს, რომ როგორც უჯობდეს, ისე მოუაროს, უპატრონოს.

დავანებოთ თავი იმის გამოძიებას თუ — განათლების საქმე ისეთი საქმეა, რომ მარტო ადგილობრივს ინტერესს

შეადგენს თუ არა. ვსთქვათ, არის. ეხლა ესა ეკითხოთ ავტორს: რომელმა კუთხემ საქართველოსამ შესწივლა, რომ ცენტრმა, ესე იგი ტფილისში მყოფმა გამგეობამ წერა-კითხვის საზოგადოებისამ, არ დაუთმო უფლება და გამგეობა მისდა საკუთარ განათლების შესახებ? სად არის ეს ამისთანა ღვთისნიერი კუთხე, თუ ნაწილი საქართველოსი, რომ თავის განათლებისათვის თითონვე სურდეს მოვლა და პატრონობა და მარტო ის უშლიდეს, რომ საბელი ყელისა ტფილისში მყოფს გამგეობას ექიროს და არ უშვებდეს ხელიდამ? ჩვენდა სამწუხაროდ, სანთლით რომ ეძებოთ, ვერ იპოვით. ერთად-ერთი მაგალითია ქუთაისი და ნუთუ გამგეობას დასწამებთ, რომ იქაურის სკოლის მსვლელობა აქაურის გამგეობისაგან შეკრული და შებოჭილია!.. ნუთუ იტყვით, რომ უფლება და გამგეობა იმ სკოლისა სრულიად დათმობილი არ აქვსთ იქაურთ მოღვაწეთა? ერთი ეს მაგალითი-ლა იყო, რომელზედაც შეეძლო ავტორს ეჭვებინა ყოველივე წუნი, რაც ვითომც-და აქაურს „ცენტრალიზაციურს სისტემას“ მოსდევს და ისიც მისი წინააღმდეგია. მაშ რა მოსატანია მიზეზად ცენტრალიზაცია?

ახლა უყურეთ, ამ მითამ-და მიზეზის მოსასპობლად რა წამალი უჩვენებია ჩვენთვის ავტორს. აგენტები იყოლიეთ ყველა კუთხეშიო. რაო? მითომ ცენტრალიზაციურს სისტემას სპარსეთისას ყოველს კუთხეში აგენტები. არა ჰყავს? მაშ რა გზით აწვდის შაჰი ყოველს კუთხეს თავის მოწყალებას და რა გზით მოიბრუნებს ხოლმე თავისაკენ ყოველის კუთხის თვალსა, თუ არ აგენტების მოჩივებით ყოველთვის და ყოველგან, საცა კი და რასაც კი კუთხის ნიშანწყალი აქვს? მაშ ავტორისაგან დაწუნებულს სისტემას საფრანგეთისას ყოველ კუთხეში აგენტები არა ჰყოლია? მაგით ცენ-

ტრალიზაციის სისტემის სენს რაჰშეველებია? პირიქით, სწორედ მაგას გაუძლიერებია, მაგას შეუკრავს და შეუბოჭავს ყოველი კუთხე, ყოველი კუნჭული. როგორც არტახეზში ბავში. აგენტების მორიგება კი არ არის ცენტრალიზაციის მოსასპობელი წამალი, არამედ ადგილის მცხოვრებთა და მკვიდრთა თვითმოქმედების ძალის აღდგენა, მათთან მათივე საკუთარის საქმეების დაწყობა და გამგეობაა.

ახლა ნახეთ, რა ვალსა სდებს ავტორი იმ აგენტებს? სწორედ იმ ვალსა, რასაც ყურმოჭრილი ყმა ცენტრალიზაციურის სისტემისა დაავალებს ხოლმე. „იგინი ეცდებიანო პროპაგანდით, ჩაგონებით, ჩიჩინით აღძრან თანაგრძნობა „საზოგადოებისადმი“, იშოვნონ ბლომად წევრები, თავის დროზედ ჰპრიფონ ფულები და უგზავნონ საზოგადოების გამგეობას ტფილისშიო“; ანუ: „უმეტესი ნაწილი ისე გულგრილად უყურებს ამ საქმეს (ესე იგი განათლების საქმეს), რომ მათთვის ნამდვილს დაბრკოლებას შეადგენს წერილის დაწერა, ფოსტაში მიტანა და ფულიანის კანვერტის გამოგზავნა. ადგილობრივი აგენტები ამ დაბრკოლებას სრულიად მოსპობდენ, მარჯვე დროს გამოართმევდენ წევრებს ფულს, ერთად მოუყრიდენ თავსა და გამოგზავნიდენ ტფილისში“; ანუ: „გახსნილს სკოლას ზედამხედველობა ეჭირვება, ხელთმძღვანელობა და ზრუნვა უნდა, რომ სკოლამ ნაყოფი დაანახგოს გლეხებსა და შეაყვაროს თავისი-თავი. ყველა ეს შეუძლებელია ტფილისში მყოფ გამგეობისათვის და ადვილია იმ განათლებულთა წევრთათვის, რომელნიც სცხოვრებენ სხვადასხვა კუთხეებში“. ერთის სიტყვით, გამგეობისაგან გამოცემულნი წიგნები უნდა ჰყიდონ, საზოგადოების სასარგებლოდ სპეცტაკლები და სალიტერატურო საღამოები ჰმართონ და სხვა-

ნი და სხვანი. ახლა იკითხეთ: ნაპოლეონი III, ეს ცენტრალიზაციურის სისტემის ღმერთი, სხვას რას ავალებდა თავის აგენტებს, თუ არ ამისთანაებსა? წადით, ყოველს კუნტულში მოეფინებით, პროპაგანდით, ჩაგონებით და ჩიჩინით აღძვრით ჩემდამი თანაგრძნობა, ბლომად მიწოდებით მომხრეები, თავის დროზედ ჰკრიფეთ ფულები და მე მიგზავნეთ, მარჯვე დროს გამოართმევდეთ, რაც გამოსართმევია, ერთად თავს მოუყრიდეთ და მე გამომიგზავნიდეთო; სპექტაკლები, სალიტერატურო საღამოები ჩემს სასარგებლოდ გამართეთო და სხვანი და სხვანი. ესეც კი გახსოვდეთო, რომ პარიზში მყოფი ჩემი გამგეობა უნდა იქმნას თითქმის მხოლოდ რეგულიატორი, წესის და რიგის მიმცემი ჩემის პროვინციალურის განყოფილებისა, აგენტურებისაო. კარგი „მხოლოდ“ არის. სწორედ ამ სიტუაციებით გვაძლევს რჩევას და დარიგებას ავტორიც: „ტფილისში მყოფი გამგეობაო უნდა იქმნას თითქმის მხოლოდ რეგულიატორი, წესის და რიგის მიმცემი თავის პროვინციალურის განყოფილებისა, აგენტურებისაო“. თვითმოქმედება პროვინციისა? თავის საკუთარის ძალით და მხნეობით გამგეობა საკუთარის საქმისა? სადღა წავიდნენ? ამაებს რომ ართმევს პროვინციებს, საქართველოს კუთხეებს, მაშ რაღას ეძახის ავტორი „მონაწილეობის მიღებას“ თავის საკუთარს საქმეში? იმას, რომ პროვინციები უნდა იწველებოდნენ და წველა ქალაქში გამგეობას მოერთმევოდეს და რადგანაც ქალაქში მყოფი გამგეობა ხელს ვერ მიაწვდის პროვინციების ცურსა, ამისათვის „ადგილობრივი აგენტები უნდა ამორჩეულ იქმნან და მიენიჭოთ მათ ჯეროვანი სანაცია საზოგადოებისაგან“.

რა გამოდის ყოველ ამიდან? ისა, რომ „ტფილისში მყოფი გამგეობა უნდა იქმნას თითქმის მხოლოდ რეგულიატო-

რი, წესის და რიგის მიმცემი თავის პროვინციალურის გან-
ყოფილებისა, აგენტურებისა“; ადგილობრივი აგენტები,
თუ აგენტურა, უნდა ამორჩეულ იქმნან ვისგან? ტფილისში
მყოფ გამგეობისაგან; მათ უნდა „მიენიჭოთ ჯეროვანი
სანკცია“ ვისგან? ტფილისში მყოფ საზოგადოებისაგან;
ვალად უნდა დაედოთ ამ აგენტებს, თუ აგენტურებს, თა-
ნაგრძნობა აღძრან, ვისადმი? ისევ ტფილისში მყოფ სა-
ზოგადოებისადმი; წევრები გაუმრავლონ, ვისა? ისევ ტფი-
ლისში მყოფ საზოგადოებას; ფული უნდა მოუკრიფონ,
ვისა? ისევ ტფილისში მყოფ საზოგადოებას; წიგნები უნ-
და გაასაღონ, ვისი? ისევ ტფილისში მყოფ საზოგადოე-
ბისა; სპექტაკლები და სალიტერატურო საღამოები გა-
მართონ, ვის სასარგებლოდ? ისევ ტფილისში მყოფ სა-
ზოგადოებისათვის. თითონ პროვინციებს? პროვინციებს
ის, რასაც უწყალობებს იგივე ტფილისში მყოფი საზოგა-
დოება. „არც ერთს ადგილს, ტფილისის გარეშე,—ამბობს
ავტორი,— გამგეობას არა ჰყავს პირნი, რომელნიც მას
უწევდენ იმისთანავე სამსახურს, როგორც მამასახლისები
და სოფლის მოსამართლეები უწევენ მართებლობასა“. მა-
შასადამე, უნდა ამისთანა პირნი ჰყვანდნენ ვის? ტფილის-
ში მყოფ გამგეობას. ეს არის ავტორის სასურველი საქარ-
თველოს კუთხეებისაგან „მონაწილეობის მიღება“ თავის
საკუთარს საქმეში? ამაზედ უარესი ცენტრალიზაციური
სისტემა არა მგონია თითონ სპარსეთში იყოს. აბა თუ
ერთგან ნახსენები იყოს ავტორისაგან იმისთანა რამ, რომ
პროვინციების, საქართველოს კუთხეების თვითმოქმედე-
ბის, თვითგამგეობის, თვითმმართველობის მცირედი რამ
ნიშან-წყალი ეცხოს, ტფილისში მყოფ გამგეობის, ანუ
საზოგადოების ხელიდამ დახსნის სახსარს მოასწავებდეს.
მარტო ის სიტყვებია, რომელიც ჩვენ ზემოთა ვსთარგ-

მნეთ, და ის სიტყვებიც ავტორს, როგორც ხედავთ, იმ აზრით მოუყვანია, რომ თქვენ, აგენტებო, ხვეჭეთ და ტფილისში მყოფ გამგეობას უგზავნეთო, გაისარჯენით რაც შეგეძლოთო მისდა სასარგებლოდო და იგი „ტფილისშივე მყოფი გამგეობა რევგულიატორი, წესის და რიგის მიმცემი“ იქნებაო თქვენიცა და თქვენის შემწეობით პროვინციებისაცაო, ავით სანქციასაც თქვენის არსებობისას ტფილისში მყოფ გამგეობისაგან მოელოდეთო. თქვენ იმისთანა სამსახური უნდა გაუწიოთ, როგორც მამასახლისები და სოფლის მოსამართლეები უწევენ მართებლობასაო.

არა, ბატონებო, თუ ჩვენის საზოგადოების სენი ცენტრალიზაციური სისტემაა, ამ სენს არას-გზით და არას-მხრით წამლად ვერ დაედება ავტორის რჩევა, პირიქით, ის ტვირთი, რომელიც ავტორს აუკიდნია აგენტურებისათვის, უფრო გააძლიერებს. იმ სისტემას, რასაც ეგრე ძალიან უფრთხის თითონ ავტორი. ყოველივე ავტორისაგან ნარჩევი—ცენტრალიზაციის მკვიდრად ფეხის მოკიდებას, მკვიდრად ფეხების გადმას მოასწავებს. ესე ყოველი იმის წამალი კი არ არის, რომ „ყოველმა კუთხემ საქართველოსამ თითონ, თავის საკუთარის ძალით და მხნეობით მიიღოს მონაწილეობა თავისავე განათლების საქმეთა წარმოებასა და გამგეობაში“, არამედ თითონ მიუყრუვდეს ამ საქმეს, ფურსავით, როგორცა ესტევიტ, მოიწველოს და წველა ტფილისში მყოფს გამგეობას უგზავნოს და იმავე ტფილისში მყოფს გამგეობას შეაჩეროს გული და თვალი, აცა რას მიწყალობებენ იქიდანაო.

რაკი ავტორი თითონვე გვარწმუნებს, რომ ტფილისში მყოფს წერა-კითხვის გამგეობას ჯერ კიდევ არ გაუბაწრავს პროვინციები და ეხლა თითონ გვირჩევს გაბაწ-

რვასა, სჩანს, რომ მიზეზი ამ საზოგადოების სისუსტისა, ეგ გაბაწრვა, ესე იგი, ცენტრალიზაციის ბადის გაბმა არ ყოფილა. მაშ რა ყოფილა? აბა თითონ ავტორს დავუკვირდეთ, ამის პასუხისათვის რა საბუთს გვაძლევს. „საზოგადო კრება (წერა-კითხვის საზოგადოებისა), რომელზედაც ქართველობა ას-ასობით მაინც უნდა ესწრებოდეს, ვერც ერთხელ ვერ შესდგა თავის ღროზედ, რადგანაც ორმოც-და-ათი კაცი, კანონიერი რიცხვი, ვერც ერთხელ ვერ მოგროვდა. საზოგადოების წევრებად ქართველები ითვლებიან არა ათი-ათასობით, არამედ ასობით. წევრები საზოგადოებისა ისე გულგრილად ეპყრობიან საქმესა, რომ რის ვაი-ვაგლახით შემოდის საზოგადოების კასაში მხოლოდ მეთექვსმეტი ნაწილი იმ ფულისა, რომელიც ყოველწლივ უნდა გროვდებოდეს. საზოგადოების გამგეობა შესაბამე ბანს აძლევს ამ საზოგადო გულგრილობას“. „ვინც გულით და სულით თანაუგრძნობს განათლების საქმეს, მისთვის ეს მცირედი გარჯა (საწევრო ფულის გზავნა ფოსტით) არაფერია. მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ-გვარი პირებით ჯერეთ ღარიბნი ვართ (არაო, წინათ ასე სთქვა). უმეტესი ნაწილი ისე გულ-გრილად უყურებს ამ საქმეს, რომ მათთვის ნამდვილს დაბრკოლებას შეადგენს წერილის დაწერა, ფოსტაში მიტანა და ფულიანი კანვერტის გამოგზავნა. დაბეჭდილი ფორმა (გამგეობისაგან სოფლის განაჩენების ფორმა სკოლების გამართვის შესახებ) ან ვერ მიაღწევს შორეულს სოფლებამდე, ან თუ მიაღწია, იქნება წამკითხველი არც კი აღმოჩნდეს, და თუნდაც წაიკითხონ, მაგდენად ყურს არ გაიბერტყენ“; „ჩვენს ქვეყანაში წიგნის კითხვის სურვილი, დიდებში თუ პატარებში, იმდენად სუსტია ჯერეთ, რომ...“ და სხვანი.

ყოველივე ეს მართალზე მართალია და თითონ ავტო-

რიც გულდაჯერებულია, რომ ეგ ავრება. თუ ეს მართალია, მაშ მისეზი აქავ ყოფილა და რალად მივწვდით ის რალაც ეშმაკი „ცენტრალიზაცია, თუ ბიუროკრატია“, რომელნიც, თურმე ნუ იტყვით, არც კი სჭირებია სენად საზოგადოების გამგეობას და ეხლა უპირობენ შეჰყარონ? თუ რასაც ამ შემთხვევაში ამბობს ავტორი—მართალია, ის რალად იქნება ტყუილი, როცა ამბობენ, რომ ჩვენის წერა-კითხვის საზოგადოების სისუსტის მიზეზი ჩვენის ერის მოუმზადებლობააო განათლების შესახებ; რომ საზოგადო კრება, რომელზედაც ქართველობა ას-ასობით უნდა დაიარებოდეს, ვერც ერთხელ ვერ შესდგა თავის დროზედ, რადგანაც კანონიერი რიცხვი, ორმოც-და-ათი კაცი მაინც, თავს ვერ მოიყრიდა, რას მოასწავებს, თუ არ იმას, რომ განათლებისათვის გული არ შეგეტკივა. ვის არ შესტკივა ხოლმე გული ამ დიდ საქმისათვის? მარტო უცებს და მოუმზადებელს. რომ საზოგადოების წევრებად ათას-ათასობით არ ითვლებიან, არამედ ასობით, რას მოასწავებს, თუ არ იმას, რომ განათლების ხელის მომართვას არ თანაუგრძნობენ. ვინ არა თანაუგრძნობს ამისთანა დიდს საქმეს? მარტო უცებნი და მოუმზადებელნი. წევრები საზოგადოებისა ისე გულგრილად ეპყრობიან ამ საქმესა, რომ ეზარებათ ფოსტით ფულის გამოგზავნა და ამ მიზეზით მეათედი ნაწილიც არ შემოაქვთ მისი, რაც უნდა შემოუვიდეს საზოგადოების კასას,— რას მოასწავებს, თუ არ უცების კაცის გულგრილობას და მოუმზადებლობას? სოფლებში წამკითხველებიც არ არიან, რომ უბრალო ფარატინა წაიკითხონო და თუნდაც წაიკითხონ, მაგდენად ყურს არ იბლერტენო; ჩვენს ქვეყანაში წიგნის კითხვის სურვილი ჯერ სუსტია—ყრველივე ეს ერთად და თვითოეულად ცალკე—რის უტყუარი ნიშნებია,

თუ არ მოუშადადებლობისა, უცებობისა. გამგეობა საზოგადოებისა უვარგისია, უქმია, უმჭრიახოა, უმხნეოა. რას მოასწავებს ეს, თუ არ იმას, რომ არც ამომრჩეველნი მათნი არიან მომზადებულნი და არც ამოსარჩენნი, თუ ამორჩეულნი? განა ახალი ამბავია, რომ ყოველი მსგავსი მსგავსსა ჰშობს.

სად არის ის ბლომა ნაწილი თავად-აზნაურობისა, რომელიც ამ-ჟამად ნასწავლ დასსა ეკუთვნის, ავტორის სიტყვით? სად არის საძლდელოება, მოქალაქობა და თვით გლეხობაც, რომელნიც დღითი-დღე ავსებენ თხელს რაზმს ინტელიგენციისას და რომელიც ამ-ჟამად წარმოადგენს შესამჩნევს ძალას? რათ ვიბრმავებთ თვალებს და კეშმარიტს მიზეზს ჩვენის სისუსტისას პირდაპირ თვალს არ ვუსწორებთ? რა ღროს სიზმრებია, როცა ცხადი ესეთი მწვაია?

აბა ყოველს ამას მიზეზთა-მიზეზი მოუწახეთ და დაინახავთ, რომ ყოველი ჩვენი ეგრეთ-წოდებული „საზოგადოება“ მარტო ყავარია, რომელსაც ბოძები თითონ ერში არა აქვს, ხეა, რომელსაც ფესვი თითონ ერში არ გაუმაგრებია, და თუ ფეხზედ დგას, იმიტომ კი არა, რომ ძირი ღრმად აქვს წასული, არამედ იმიტომ—რომ გარედამ აქეთ-იქით ბოძები აქვს მიცემული. აი, ნამდვილი მიზეზი სისუსტისა საერთოდ და წერა-კითხვის საზოგადოებისა საკუთრივ.

ჩვენ ცოტად თუ ბევრად გვჯერა, რომ აგენტურა და აგენტები ადგილობრივნი ასე თუ ისე ხელს მოუმართვენ წერა-კითხვის საზოგადოებას და ცოტად თუ ბევრად ლუკმას მოაწვდიან, ცოტად თუ ბევრად განაცხოველებენ მის მოქმედებას, მაგრამ მათ თუ მარტო ის სამსახური გაუწიეს წერა-კითხვის საზოგადოებას, რა-

საც სოფლის მოხელენი უწევენ სოფელს, მართებლობას, მაშინ ის საქართველოს კუთხეები, რომლისათვისაც ევროე სამართლიანად ჰზრუნავს ავტორი, არამც თუ ხელს მოუ- მართვენ განათლების საქმეს, არამედ სამუდამოდ დას- წყველიან და ახლოს არ მიიკარებენ. აქ მაგისთანა სამსა- ხური კი არ უნდა „კუთხეებს“, არამედ უნდა იმოღენა თვით- მოქმედების ძალი აღუძრან, რომ თითონვე გაუძღვენ და თითონვე ემსახურონ თავის განათლებას, საქმე თავის ხე- ლით დააწყონ და თავის თვალი ადევნონ. ვისაც ცენ- ტრალიზაცია არ მოსწონს, ის იმას კი არ უნდა ნატრობ- დეს, რომ ყოველს კუნჭულში ტფილისში მყოფ წერა- კითხვის საზოგადოების აგენტი იჯდეს ფულების მოსა- კრებად, წვევების მოსაპოვებლად, წიგნების გასასაღებ- ლად, არამედ ისა, რომ ეგ აგენტები საჭირონი არ იყ- ვნენ, თითონ მკვიდრნი ცალ-ცალკე კუთხისანი იმოღენად მოიწიფნენ, იმოღენად მოჯობინდნენ სულითა და ხორ- ცითა, რომ თითონ, თავისის საკუთარის ძალ-ლონითა გა- ნაგებდენ თავიანთ საქმეს განათლებისას, თუ განათლების საქმე საზოგადოდ მართლა-და თვითოეულ კუთხისათვის ცალკე განსაგებელი საგანია. აგენტების დანიშვნას და ყოველს სხვა მოქმედებას წერა-კითხვის საზოგადოებისას წინ უნდა უძღოდეს ზრუნვა და ცდა მასზედ, რომ თვით- მოქმედებამ ერისამ ყოველს კუთხეში ფეხი აიდგას გა- ნათლების გავრცელებისათვის, და ეგ თვითმოქმედება იქმნას იმ ხნულად, საიდანაც უნდა აღმოცენდეს სწავლა- განათლება და სადაც ძირი უნდა გაიკეთოს ყოველმა სა- ზოგადოებამ საერთოდ და წერა-კითხვისამ კიდევ სახელ- დობრ.

XXVII

შინაური მიმოხილვა.

1885 წელი, თებერვალი.

შინაური მიმოხილვა.

1885 წელი, თებერვალი.

დადგა მარხვა სინანულისა, მოვიდა დღე განკითხვისა. იმ განკითხვისა კი არა, რომელსაც საშინელი განკითხვა ჰქვია და რომელსაც ჯოჯოხეთი და „ღრქენა კბილთა“ მოსდევს. არა, ბატონებო, ეს იმისთანა განკითხვაა, საცა თითონ ბრალეული თავისის-თავის გამკითხველია და მსაჯული. მაშასადამე, აქ „კბილთა ღრქენას“ და ჯოჯოხეთს ადგილი არ ექნება. აქ მხოლოდ ის არის საჭირო, რომ კაცმა თავისი ცოდვები ჩამოთვალოს და სთქვას: ვინანიო. რაკი ეგრეა, ყველა კაცი უნდა დაუფიქრდეს თავის წარსულს ცხოვრებას თავისის ცოდვა-მადლის გასარჩევად, თუ სურს ქრისტიანული წესი აღასრულოს და ღრეო სინანულისა ტყუილ-უბრალოდ არ გააქარწყლოს.

მეც ქრისტიანი ვარ და არა-რა ქრისტიანობრივი არ მეუცხოების. მეც დავიყენე ჩემი თავი ჩემ წინა, ვითარცა მსაჯულმა და გამკითხველმა, და ვკითხე: აბა რას ინანი და რას არა? სანანებელი ცოდვაა და არ-სანანებელი მადლიაო, მიპასუხა. აბა მაშ ჩამოთვალე თვითონეული ცოდვა, რაც შენ ჩავიდენია-მეთქი. ჯერ მიბრძანეთო, მიპასუხა, რა არის ცოდვა და რა არის მადლი და მერე იმისდაგვარად მეც მოვახსენებო. ამისთანა პასუხმა დავთრები სულ მთლად ამირია. ჩავიხედე ჩემის გულის დავთარში და თუმცა მაგისი პასუხი იქ ვიპოვე, მაგრამ დავთრის ბოლო ფურცელზედ ეს ეწერა: შენი შენთვის შეინახეო,

საქმე ის არის, სხვა რას ჰფიქრობს მაგ საგანზეო. მიმოვიხედე ჩემს გარეშეშეო, დავეკითხე ძველსა და ახალსა, აქეთ ვეცი, იქით ვეცი, მრავალი ჰქვიანი კაცი ვნახე, მრავალი წიგნი წავიკითხე და ვცან, რომ ადამიანის უბედურება დღემდე იმაში ყოფილა და დღესაც იმაშია, რომ ვერ მიუგნია, რა არის ცოდვა და რა არის მადლი? რას ჰქვიან კეთილი და რას ბოროტი? რაც გუშინ ცოდვად აღიარებულა, დღეს ის მადლად მიგვაჩნია, რაც ერთს ქვეყანაში მადლად ჩაეთვლება ადამიანს, ის მეორეში ცოდვაა, რაც ერთს შემთხვევაში ცოდვაა მომაკდინებელი, ის სახელოვანი საქმეა მეორეში. მაგალითებო, უწინ გალილეი კინლამ ცეცხლში დასწევს,—რათა სთქვიო, მზე დგას და დედამიწა ტრიალებსო, და ეხლა კი რომ პირველის კლასის ბაღშია ეგ არა სთქვას, რომ ზგით გაჰხეთქენ. სპარსეთში რომ მთავრობას აშკარა ცუდი რამ დაუწყუნო, ენას მოგპრიან, ინგლისში რომ ეგევე ჰქმნა, გზას მოგცემენ დიდებისა და სახელისათვის. კაცმა რომ აბეზარს მოგიყვანოს, შენი ადამიანობა შეჰლახოს და შემოგაკედეს, დავახრჩობენ; ომში რომ ერთის მაგიერად ათასი სული გაჟლიტო—სახელოვან კაცად ჩაეთვლიან. მშიერ-მწყურვალთა სიკვდილისაგან გადასარჩენად ერთი ლუკმა პური რომ მოიპარო, ვირის აბანოში გიკვრენ თავს; მტრის ქვეყანა რომ მთლად გადაჰბუგო და ათასი კაცი შიმშილით ამოახრჩო, სახელოვან საქმედ ჩაეთვლება. აბა მოდი და ლარი გააბი. ლარს იქით ცოდვებს მოუყარე თავი და ლარს აქეთ მადლსა!.. რათ უნდა იყოს ესე, თუ გონება ადამიანისა ყველგან ერთნაირად საღია და მრთელი? რა ჰქმნას გამკითხველმა და მსაჯულმა, როცა ამისთანა უთაგბოლო დავთარი აქვს ხელში ცოდვა-მადლის გასარჩევად? გამკითხველს და მსაჯულს კიდევ არა ევნება-რა, რა

ჰქმნას თითონ განსაკითხველმა და განსასჯელმა? როგორ მოაწყოს თავისი დღენი ცხოვრებისა, სად დაიხიოს უკან და სად წაიწიოს წინ? რა იხელთოს და რა უკუთრიდოს? რას გაექცეს და რას მოეწიოს?

კეთილი და ბოროტი, ცოდვა და მადლი მარტო ადამიანის გულისხმის საქმეა. უტყუის ბუნების წინაშე არ არსებობს ეგ განსხვავება. ადამიანის გარეთ ცოდვა და მადლი არ არის და რადგანაც ადამიანი ყველგან ადამიანია, მაშასადამე, რაც ერთგან და ერთისათვის ცოდვაა და ბოროტი, მეორესათვისაც ცოდვა და ბოროტი უნდა იყოს ყველგან, ყოველთვის და ყველა შემთხვევაში. ჩვენ ვხედავთ და დღე-მუდამ მაგალითებით ვრწმუნდებით, რომ ეს ასე არ არის. რატომ? „რატომაც?“ საქმეც იმაშია, რომ მაგ „რატომს“ ჯერ-აქამომდე ადამიანმა გულ-და-ჯერებული პასუხი ვერ მოუპოვა.

ეხლაზან ერთის დიდად გამოჩენილის მწერალის ნაწერი წავიკითხე. საკვირველი ჯოჯოხეთი გამოუვლია თავის ხანგრძლივ ცხოვრებაში, თუმცა მისთვის ბედს ყოველისფერი უხვად მიუნიჭებია. რა გინდა, სულო, გულო, რომ მას არა ჰქონია: დიდი ნიჭი მწერლობისა, დიდი სახელი, დიდკაცობა, დიდი ოჯახი, დიდი სიმდიდრე, ძალიან კარგი ცოლ-შვილი, ჯანი, სიმრთელე, ერთის სიტყვით, ყოვლისფრით და მრავალკეცად ბედნიერი ყოფილა გარედამ, თუ ეგრე ითქმის. ხოლო შიგნით კი, გულში ერთი ჭია ასჩენია, რომელსაც უღრღნია მისი სულიერი არსება და იმისთანა სასოწარკვეთილებამდე მიუყვანია, რომ გადაუწყვეტია, — ყველაფერი ფუჭიაო, სიცოცხლე სიცოცხლედ არ ჰღირსო და ჰლამოდა თურმე თავის-თავის მოკვლას. დღე-ყოველი მისი ერთი დაუძინებელი ბრძოლა და კიდილი ყოფილა, გამწვავებული ბრძოლა და კიდილი სუ-

ლიერი, რომელიც უფრო მწვავია, ვიდრე გაზით ხორცის გლეჯა, ვიდრე ხორცის წვა გახურებულის შანთითა. ამ სასოწარკვეთილების მიზეზად ის გახდომია, რომ ვერ მიუგნია: ცხოვრებას რა აზრი და საგანი აქვს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, რაშია აზრი და საგანი ცხოვრებისაო.. თითონ თქვენც იტყვიტ, რომ ეს ამოცანა შეჩვენებული ამოცანაა. რაკი ეს ამისთანა ამოცანა შეუჩნდება ადამიანს, მე არა მგონია, სხვა უარესმა ჯოჯოხეთმა-ლა ბუდე გაიკეთოს ადამიანის გულში. საცოდავია კაცი, დევნული ამ ამოცანისაგან, მაგრამ დიდებულიც კია. ღონე სულისა მეტად განდიდებული უნდა ჰქონდეს კაცს, რომ ამ ამოცანა შეეჭიდოს და გაემკლავოს. ეგ შეჭიდება და გამკლავება კიდეც არაფერი. საქმე იმაშია, რომ კაცმა თვისის სიცოცხლის ძაფი მაგ ამოცანას ჩააბას, ან გავხსნა მისი კვანძიო, ან არა და თვით სიცოცხლის ძაფი ჩემი ზედ შევაწყვიტოო.

სწორედ ეგრე გაღუბამს თავისის სიცოცხლის ძაფი ამ ამოცანაზედ ხსენებულს მწერალსა. ყოველივე მეცნიერება ფსკერამდე გონების თვალთ მოუჩხრეკია, გამოუძიებია, არ დარჩენია არც ერთი ფილოსოფოსი, ძველი თუ ახალი, რომ ზედმიწევნით არ შეესწავლოს, ყოველივე პკუისა და ხელის ნამოქმედარი ადამიანისა აუწონ-დაუწონია, ყოველივე ხორციელი სიკეთე ამა წუთისოფლისა ხელთა ჰქონია და გამოუკვლევია, ყველგან და ყველასათვის ერთი და იგივე უკითხავს და იმ წყეულის ამოცანის ნამდვილი და გულ-დასაჯერებელი პასუხი ვერ მოუპოვებია ვერსად, ვერაფერში და ვერავისგან. რაკი ეგრეაო და სიცოცხლის აზრი ვერ მოიპოვებაო, მაშ სიცოცხლე სიცოცხლედ არა ჰღირსო და ყოფნას არ-ყოფნა სჯობიაო. გაღუწყვეტია და თავის-თავის მოკვლაზედ მიმდგარა. ამ ამოცანას რომ

ნამდვილი, უცილობელი, გულ-დასაჯერებელი პასუხი მო-
ენახებოდეს, მაშინ ჩვენს „რატომსაც“ წამალი დაედებო-
და და შავი—შავი იქნებოდა და თეთრი—თეთრი ყველა-
სათვის, ყველგან და ყოველს შემთხვევაში.

ამ წყეულის ამოცანის ქიას დიდი ხანია კაცის გულში
ბუდე გაუკეთებია. ჯერ კიდევ სოლომონ ბრძენს, რო-
მელს იგი გამოჩენილი მწერალიც ამის გამო იხსენიებს
თავის ნაწერში, მაგ ამოცანამ დაუწყლულა გული და ეს
უნუგავშო, გულსაკლავი სიტყვები ამოაკენსა: „ამაო ამა-
ოებათა და ყოველივე ამაო“. აი, რა-გვარმა მსჯელობამ
მიიყვანა სოლომონ ბრძენი ამის თქმამდე:

«რა უმეტესობა არს კაცისა ყოველსავე შინა შრომასა
მისსაო? ნათესავი წავალს და ნათესავი მოვალს და ქვე-
ყანა ჰგებებს უკუენისამდე, აღმოხდების მზე და დახდების
მზე და თავის აღგილადვე მიიზიდებაო; გარემოს გარე-
მოვლით დადის სული და სიმგრგვლესა თვისსა ისევ მო-
იქცევისო; ყოველნი ღვარნი შესდიან ზღვასა და ზღვა
მაინც არ ივსებაო; ყოველთა სიტყვათა შრომისათა მამა-
კაცი ვერ შემძლებელ არს თქმად და არა აივსება თვალი
ხედვითა და არცა ყური სმენითა; რაც ყოფილა, იგივე
იქნება, რაც საქმნელია, იგივე ქმნულა და არა-რა არს
მზესა ქვეშე ისეთი, რომ შეიძლებოდეს ითქვასო: აჰა, ეს
ახალიაო. რაც აწ იქმნა, საუკუნეთა შინა ქმნულნი არიან
წინასწარ ჩვენსაო. მე მეფე ვიყავიო ისრაელთა ზედა და
მივეცი გული ჩემი გამოძიებად და განხილვად სიბრძნისა
ყოველთათვის ყოფილთა ცათა ქვეშე, ვნახე ყოველნი
ქმნილნი და ნაქმარნი მზესა ქვეშე და აჰა, ყოველი ამა-
ოება და აღრჩევა სულისაო! აჰა, განვდიდდიო და შევი-
ძინე სიბრძნე უფროს ყოველთა, რომელნიც იყვნენ უწი-
ნარეს ჩემსა, გული ჩემი მივეც ხედვად სიბრძნისა და მეც-

ნიერებისა და გულმან ჩემმან ნახა მრავალი სიბრძნე და მეცნიერება, იგავნი და ხელოვნებანი და ვცან, რომ ესეცა ამაოებაა და აღრჩევა სულისაო. განვადიდე ქმნულნი ჩემნი, ავიშენე სახლები, დავნერგე ვენახები, გავიკეთე მტილნი და სამოთხენი, დავნერგე მათ შინა ხენი ყოვლისა ნაყოფისა, გამოვიყვანე ჩემდა საბანებლად და იმ ნორჩოვანთა ხეთა სარწყავად წყალნი, მოვიგე მონანი, მხვეალნი, მყვანდნენ სახლის-წულნი, შევიძინე მრავალი სამროწლესი და სამწყსოსი, შევიკრიბე ვერცხლი და ოქრო და სიმდიდრე მეფეთა ქვეყანისა, შევიკრიბე მემღერენი მამანი და დედანი ჩემთა ყურთა დასატკობად, შევიძინე სიბრძნე უფროს ყოველთა ჩემზედ უწინარეს მყოფთა და სიბრძნე ჩემი დავადგინე ჩემდა, ყოველი, რაც ჩემმა გულმა და თვალმა ითხოვა, არა-რა დავიკელიო. ხოლო რა მოვიხილე მე ყოველთა ჩემთა ნაქმართა, რომელიც ჰქმნეს ჩემთა ხელთა, ვსთქვიო: „აჰა ესეცა ამაო და აღრჩევაო სულისა!“ მოვიხილე მე ხილვად სიბრძნისა და უგუნურებისა და ვნახეო, სიბრძნე სჯობს უგუნურებასა, როგორც ნათელი ბნელსა, ბრძენი სინათლეში დადის და უგუნური ბნელშიაო. მაგრამ რა გამოვიდაო? ერთი და იგივე შემთხვევა ორივეს ერთნაირად წაგვახდენსო, უგუნურის შემთხვევა მეც შემემთხვევისო და რაღა უმეტესობაა სიბრძნეშიო? ბრძენსაც ისე დაივიწყებენ, როგორც უგუნურსა, სიკვდილი ორივეს თანასწორად ჰხოცსო, ყოველნი მიწისაგან შექმნილნი არიან და მიწადვე მიიქცევიანო. და მოვიძულე ცხოვრება და ყოველნი ჩემნი ქმნულნი, მოვიძულე მე ყოველი სოფელი და შრომა ჩემი, რადგანაც იგი უნდა დარჩეს „კაცსა ყოფადსა შემდგომად ჩემსა“ და ვინ იცის, ბრძენი იქნება თუ უგუნური იგი, რომელიც დაეპატრონება „ყოველთა შრომათა ჩემთა, რომელსა დავშვებ

და რომელსა ვბრძნობდი მზესა ქვეშეო. და აჰა ესეცა ამოებდაო“.

მაძლარი მშვიდს წვრილად უფხვნიდაო, რომ იტყვიან, სწორედ ეს არის. ამ დალოცვილს ყველაფერი, რაც კაცის სანატრელია და დამატებელი, ხელთა ჰქონია, ასე რომ ქვეყანაზედ სხვა აღარა დარჩენია-რა სასურველო. ამ ყველაფრობას, მისდამი ისე უზვად ბედისაგან მინიჭებულს, გული აუსუყებია და, რა საკვირველია,—რომ ვულასუყებულმა ყველა, რამაც გული აუსუყა, ამოებდად ჩასთვალოს, ნამეტნავად მაშინ, როცა თვალ-წინ წარმოუდგება, მიწა ვარ და მიწადვე მივიქცევიო. აბა, პატარა დაიქვეითონ და ზოგი ჩვენა გვკითხონ, ჩვენ, მდაბიოთა, სიკვდილის შვილთა, რომელთაც ყველაფერი გვენატრება, რომელნიც ყველაფერს სისხლით, ოფლით, წვითა და დაგვით ვშოულობთ, და წილად გვხდომია იმავე წვითა და დაგვით ნაშოვნ-ნაამაგვეი დავიცვათ და შევიჩინოთ. ჩვენა გვკითხონ და ჩვენ ვეტყვიტ: რაშია აზრი, საგანი ცხოვრებისა. მაშინ გამოჩნდება,—რა არის ცოდვა, რა არის მადლი, მაშინ ერთნაირად გაისაზღვრება ერთიც და მეორეც ყველგან, ყველასათვის და ყოველ შემთხვევაში. ჩვენ ამას არავინა გვკითხავს და თუნდაც იკითხოს ვინმე, „ვერ შემძლებელ არს მამაკაცი თქმად ამისად“, სოლომონ ბრძნისა არ იყოს. შენც სუ! და მეც სუ!..

ესეა თუ არა, ჩვენ ამ მაღალ ფარდებში ტრიალს თუ არ დავანებეთ თავი, შორს წავა საქმე. სოლომონ ბრძნის მარტო უკვდავება-ლა ჰქონია სანატრელი, სხვა ყველა ბედს მისთვის მიუნიჭებია. ჩვენ კი „არსებითი პურიც“ გვენატრება. სად ჩვენ და სად სოლომონ ბრძნი? ჩვენ მისამდე არც ხელი მიგვიწვდება და არც სურვილი. ჩვენ ჯერ ბევრი კიბეები გვაქვს ასასვლელი და ჯერ არც ერთს

საფეხურზედ ფეხიც არ მოგვიკიდებია. უბედურს კაცს
ქვა აღმართში მიეწევაო. ჩვენ თუმცა ძალიან ბედნიერი
ვართ, მაგრამ ყველაფერი ფათერაკის საქმეა: შეიძლება
ქვა აღმართზედ ბედნიერსაც მიეწიოს და ამას წინას-
წარვე გაფრთხილება ჰპარებდეს.

თუმცა სოლომონ ბრძენს გავუბედეთ და სიტყვა მეტ-
ნაკლებობით შევუბრუნეთ, მაგრამ, მე და ჩემმა ღმერთმა,
ზოგში კი აშკარად მართალია. მართლა-და, საშინელება,
როცა შენს ნაწევ-ნადაგსა, შენს ნაჯათავსა, შენს ნაბრ-
ძნობსა უგუნური დაეპატრონება. გინდა თუ არა, სოლო-
მონ ბრძენსავით ამოიკენესებ და იტყვი: თუ ეგრეა (და
რომ ეგრეა, აშკარად ვხედავთ) რისთვის დავშვერ და რის-
თვის ებრძნობდი მზესა ქვეშეო?

ყველა ყველაო, მეტყვიან: შენ შინაური მიმოხილვა
დაგვპირდი და მაგას რაებსა ჰბოდავო. ღმერთი-რჯუ-
ლი, მეც არ ვიცი, რაებსა ებოდავ. ეს კი ვიცი, რომ
მართლა ებოდავ. როგორღაც გზა-კვალი ამერია და და-
ვიბნივე. თავი სინანულით დავიწყე და ლამის წაწყმე-
დის გზაზედ გავიდე და სამგლე გოჭსავით გავისის-
წვრიო. იქნება არ დაიჯეროთ და ერთი საოცარი, უცნა-
ური სენი დამჩემდა. ამბობენ, ეს სენი მარტო მე არა
მჭირს. თურმე ნუ იტყვით, ყველას, ვისაც ჭკუასთან რა-
იმე საქმე აქვს, იმათაც ის ემართებათ, რაც მე. დავფი-
ქრდები რაზედმე თუ არა, ან ჩავუკვირდები რასმე და
ტვინის ძაფები მოძრაობაში შევლენ, ერთი რაღაც სულ-
თამხუთავსავით ამეტუზება თვალ-წინ და არა მშორდება.
ეხლაც ამ ყოფაში ვარ, თუმცა თქვენცა ხედავთ, რომ
ჭკუასა და ამ ნაჯღაბნს ერთმანეთში არაფერი კავშირი
აქვთ. ეხლაც თვალ-წინ მიდგა და საშინელს ჯადოს მი-
კეთებს. მე ერთის თქმა მინდა—ის სულ სხვას მალაპარა-

კებს, ენა ჩემი იძვრის--სიტყვა იმისია, კალამი ჩემი სწერს--აზრი იმისი გამოდის. რა მემართება, არც მე ვიცი. ქვეყანა ჩემ თვალ-წინ როგორღაც უხეიროდ, წაღმა-უკუღმა ტრიალებს, თითქო ღერძი გაუტყდა და საცა არის ტალახის გუნდასავით დაეცემა და დაიმსხვრევას. მე ვშიშობ და ვკანკალებ, მართლა ესე არ მოხდეს-მეთქი, ის ჩემი სულთამხუთავი-კი თავს მადგია და იღრიჯება, იცინის. რას იღრიჯები, შე უგვარო, უმსგავსო-მეთქი, ვეუბნები. იმან პასუხად ღორის ეშვებსავით თავისი სიბერისაგან ფანფალა ღოჯები წამომიყარა და ამოჰყარტლულ ბუხარსავით შავი პირი უფრო დიდად დააღო. ფუ, ეშმაკო-მეთქი, დავიყვირე, მაგრამ ვერც ამან გასჭრა. პირჯვარი დავიწერე, შენც არ მომიკდე, არც ამან მოაცვლევინა ფეხი. რა ყოფილა, თქვენი ჭირიმეთ! ესე ამ ყოფაში ვარ ხოლმე, მინამ მამალი იყივლებს. რაკი ის დალოცვილი წამოიყივლებს ხოლმე, სულთამხუთავიც უცბად თვალ-წინ გამიფრთხება, გაქრება, როგორც ქარისაგან ბოლი.

ეხლა კი საათი ქვეყნისა მოწლილია და არ ვიცი ამაჟამად მამლის ყივილამდე ბევრი დრო დარჩა კიდევ თუ არა. ვზივარ და შევეყურებ სულთამხუთავს, ვზივარ ლოდინით დაღალული და ვნატრობ მამლის ყივილსა. როდემდის უნდა ვილოდინო, როდემდის! შე დალოცვილო მამალო, რაღას უყურებ და არ დაიყივლებ!..

მაინც რისთვის გავაბი ლაპარაკი სოლომონ ბრძენსა და იმ წყეულ ამოცანაზედ, მეც ვერ გამოიგია. მე ვგრძნობ, რომ ძალიან შეგეტოპე და თავს ბოლო ველარ გამოვაბი. რით დავისრულოთ სიტყვა არ ვიცი, ჩემი კალამი ჩემს სურვილს ეურჩება. ჩემგან ნაჩვენებს ბარდებში ბილიკი თქვენ თითონ გაიგნეთ. მე კი ვდუმდები და ვიდრე მაღალი დაიყივლებდეს და ეს სულთამხუთავი გამიფრთხე-

ბოდეს, მე ჩემსას არას ვიტყვი და ისევ სოლომონ ბრძენს ვალაპარაკებ. არც საშიშია, არც საკრძალებელი.

სოლომონ ბრძენი ამბობს, რომ ყველას თავისი დრო და ჟამი აქვს ცათა ქვეშეო და ასე განაგრძობს:

„ჟამი შობისად და ჟამი სიკვდილისად, ჟამი დანერგვად და ჟამი აღმოფხვრად დანერგულისა, ჟამი წყლულებად და ჟამი კურნებად, ჟამი დარღვევად და ჟამი შენებად, ჟამი ტირილად და ჟამი სიცილად, ჟამი გოდებად და ჟამი განცხრომად, ჟამი განყრად ქვათა და ჟამი შეკრებად ქვათა, ჟამი გარდახვევად და ჟამი განშორებად გარდახვეულისაგან, ჟამი ძიებისად და ჟამი წაწყმედისად, ჟამი დამარხვისად და ჟამი აღმოთხრისად, ჟამი განხვეისად და ჟამი შეკერვისად, ჟამი ღუმილისად და ჟამი მეტყველებისად, ჟამი სიყვარულისად და ჟამი სიძულვილისად, ჟამი ბრძოლისად და ჟამი მშვიდობისად“.

აი თურმე სად უნდა ვეძებოთ პასუხი იმ წყუელის ამოცანისა? აი თურმე სად უნდა მოიძებნოს აზრი ცხოვრებისა! მე შორს, ფილოსოფიის მორევში არ შევდივარ, თავი ხომ არ მომძულებია, რომ დასაზრჩობად გამოვიმეტო. მე მოკლედ ვსჯი და მოკლედ ვსჭრი: აზრი ცხოვრებისა იმაშია, რომ შეიტყო, შეიმცნო: ჟამი რას ითხოვს: ტირილსა თუ სიცილსა, განყრას თუ შეკრებას, ღუმილსა თუ მეტყველებას, სიყვარულსა თუ სიძულვილს, ბრძოლას თუ მშვიდობას და სხვათა და სხვათა ამისთანათა, რაც ჩამოთვლილია სოლომონ ბრძენისაგან.

„დროს ჰსჭვრიტე, ჟამთა რა მოაქვს?,

რას ისხამს, რა მოისთვლებს“—

ქართველთაგან თქმულია. მეც ქართველი ვარ და არა ქართული არ მეუცხოებას. ამიტომაც იმ ამოცანას ამისთანა პასუხს ვაძლევ და ზედ დავართავ:

„თუ ჟამს ხელთ აქვს ისარიო,

შენცა ხელთ გქონდეს ფარიო“.

XXVIII

•
შინაური მიმოხილვა

1892 წლისა.

ზინაური მიმოხილვა

1892 წლისა.

ტფილისი, 1 იანვარი, 1893 წ.

შემოვდგი თეხიო, გწყალობდეს ღმერთიო, იძახის დღეს დაბადებული ახალი წელიწადი. გწყალობდეთ ღმერთი, ვიძახით ჩვენც და ზედ ვუმატებთ, ღეთის წყალობასთან ერთად წყალობა მოიღოს ჩვენზე ჩვენმა მხნეობამაც, ჩვენმა გამრჯელობამაც და ფრთა-ასხმულმა სიყვარულმა ქვეყნისამ. დღეს-აქაჲმდე უქმი ქართველი საქმიან კაცად გარდაჰქმნას მისის ქვეყნის სასიხარულოდ და სასიქადულოდ.

ღმერთო, გვისმინე ეს ვედრება, ეს ნატვრა, მოგვეც ძალ-ღონე საქმის ქმნისა, და ჩვენი მარჯვენა, ჩვენი კკუა და გონება, ჩვენი გული მოგვახმარებინე ჩვენის ქვეყნის გასაღონიერებლად, გასაძლიერებლად. ღმერთო, მოუმართე ხელი ყოველს იმას, ვინც თავის საკუთარ ბედნიერებად ჰხადის მთელის ქართველობის ბედნიერებას და ამ პატიოსან ხადილით განდიდებული და გაძლიერებული გამოვა სამოქმედო მოედანზე და თავგანწირულობით მხნედ მებრძოლი საქმის ბურთს გაიტანს მოედნიდამა ასე თუ ისე, და ნაწალი გზა, მისგან თელილი, ბრწყინვალე კვალს დასტოვებს შემდეგთა სამაგალითოდ და მადლობით მოსახსენებლად.

ეს ნატვრა, ეს ვედრება მით უფრო საჭიროა დღეს, რომ ეს ახალი წელიწადი დიდის იმედებით დაგვებადა

და ბრწყინვალე იმედებითაც. ამ დიდს იმედებს დიდი მხნეობაც უნდა, დიდი ჰკუთისა და გულის დაღება, დიდი წინდახედული გარჯა და საქმიანობა.

წარსულმა წელმა, რომელიც ჩვენგან დიდის მადლობით მოსაგონია, ბევრი რამ უანდერძა ამ ახალს წელიწადს. ეგ წარსული წელი კარგა მსხმოიარე წელიწადი იყო ჩვენი ჰკუთ-გონების და გულის სამოქმედოდ დაძვრისათვის და თუმცა თითონ ვერა მოიმკო-რა, მაგრამ იმითაც სადიდებელია, რომ მოსაველი მოთესა, მოიყვანა და ახალ წელიწადს დაულოცა: აი მოვხან-მოვთესე, შენ მომკე და შეირგეო, ეხლა შენ იცი და შენმა გამრჯელობამო, მე-კი გეტხოვები სამუდამოდ და დასასრულ გეუბნები: რაც შევიძელ, იგი ვქმენო!

მართალიც არის: რაც შეიძლო, იგი ჰქმნა, და ამასაც ვიტყვი, — ამისთანა საქმიანი წელიწადი ბევრი არ ჩამოითვლება ჩვენში ამ ოთხმოც-და-ათის წლის მანძილზე. რა ჰქმნა ასეთი ამ განვლილმა წელიწადმაო, იკითხავს მკითხველი. ისა ჰქმნა, რომ ორი დიდი ძალა წამოაყენა ფეხზე ჩვენში, იმისთანა ძალა, ურომლისოდაც წარმატება ერისა, მისი წინსვლა, მისი ბედნიერება, ჯანმრთელობა, დღეგრძელობა, ღონიერობა — შეუძლებელია და წარმოუდგენელი. ერთს ეძახიან ძალას თვითმოქმედებისას და მეორეს — თავის-თავის იმედისას.

დიალ, ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი ერი მიხვდა, რომ ღვთის მიმართ ხელთ-აპყრობა, ლოცვა და ვედრება კარგია, მაგრამ თითონ ღმერთს მარტო თვითგამრჯელი, თვითმოქმედი, ხელ-გამომავალი კაცი უყვარს და ამისთანა კაცსა ჰშველის, ამისთანა კაცსა სწყალობს. მიხვდა, რომ ამა ქვეყნის სუფრაზე ადგილი აქვს მარტო იმას, ვინც დამყარებულია თავის საკუთარ მხნეობაზედ, თავის საკუთარ

მარჯვენაზედ და ვინც თავის-თავის იმედით ჰგულოვნობს, ვინც თავის-თავის იმედით ომობს და იბრძვის ამ წუთისოფელში—არსებობისა და საპატიო ადგილის დაპყრობისათვის. მე თუ თითონ არა ვარ ჩემის ქვეყნისათვის, ჩემის თავისათვისაო, სხვა უფრო არ იქნებაო,—ამ აზრმა თავი იჩინა საყოველთაო დასანახავად უფრო წარსულ წელს, ვიდრე სხვა დროს როდისმე.

ამ თვითმოქმედებით და თავის-თავის იმედით დაწყებული საქმეთა ზოგიერთი მაგალითები წინა-წლების მეოხებითაც თვალ-წინა გვაქვს. ჩვენი ბანკები, ჩვენი საზოგადოებანი ---წერა-ქითხვის გამავრცელებელი, დრამატიული, ლარბთა მოსწავლეთა შემწეობისათვის, ჩვენი სკოლები, ქართველთა წიგნთა გამომცემელი ამხანაგობა,---ყოველივე ესენი ერთად და თვითოეულად ცალკე ჩვენის თვითმოქმედების, თავის-თავის იმედის შვილები არიან და, როგორც ვხედავთ, თუმცა ტაატით, მაგრამ მაინც ძლიერდებიან და მატებით წინ მიდიან დღითი-დღე ჩვენდა სასიხარულოდ და სანუგეშოდ. ყოველივე ეს მომხდარია ამ ოცსწელიწადში თითოობით, ხანდაზმობით, დროგამოშვებით, კანტი-კუნტად, ხოლო წარსულმა წელიწადმა ერთბაშად მოგვიხნა და მოგვითესა უშველებელი ნაყოფიერი და ნოყიერი დიდი მიწდორი საეკონომიო მოქმედებისა, აქამდე უქმად დებული, დაუძრავი და ჩვენ მიერ თითქმის ხელუხლებელი. მომწიფდა ჩვენში ის აზრი, რომ სულიერ ღონესთან ერთად უნდა ვლიდეს ღონე ხორციელიც, რომ სულის, ჭკუისა და გონების გაძლიერებას მხარ-და-მხარ უნდა მოსდევდეს ქონებისა, ჯიბის გაძლიერებაცა, რომ ერი და ქვეყანა, რომელთაც ან ერთი აკლია, ან მეორე, ცალფეხა კაცსა ჰგავს, და როგორც ცალ-ფეხა კაცი შორს მანძილს საჭირო სიმალით ვერ გაივლის, ისეც ერი, ქვე-

ყანა, ვერას გახდება, თუ თავის წარმატების საყვედურში ეს ორი უღლადი, ყოვლთ-შემძლებელი ძალ-ღონე არ ეყოლება შემბული ერთად და განუყრელად.

ეს ვიგრძენით, ეს ვიცანით. ამას მივხვდით ჩვენ, და წარსულმა წელიწადმა დაგვიმტკიცა, რომ ჩვენ ამასთან გამკრელი თვალთა გვექონია საქმის დასაწახავად, გონებაც—გამოსარჩევად, ხელიც—მისაწვდენად და მარჯვენაც—საკეთებლად. დავიწყეთ იქიდან, რომ ამ გრძნობით, ცნობით და მიხედვით ფრთა-ასხმულებმა შარშან შეადგინეს ერთი პატარა, ჯერ-ხანად ჩუმი, ხმამაღლებელი, მშვიდობიანი „სახლების ამშენებელი ამხანაგობა“, რომელსაც საგნად დაუდგია ერთი-ერთმანეთის მიშველებით, ერთი-ერთმანეთის შემწეობით თავის წევრთა სახლები უშენოს ქალაქში. ეს ამხანაგობა არ შობილა ბუკითა და ნალარითა, არა ჰყვირის ჩხავანა კატასავითა—ქვეყნის მხსნელი მე ვარო, მაგრამ ჰსაქმობს კი ჩუმად, დაუღალავად, და თავდებობაც მისის გაძლიერებისა, განდიდებისა, ამ თითქმის კდემით-მოსილს მოქმედებაშია. ვიმედოვნებთ, რომ იგი, ეხლა თვალად პატარა, თავის დროზე დიდ საქმედ გადიქცევა და ჯეროვანს ყურადღებას დაიმსახურებს ჩვენში.

შარშანვე დაიძრა მედგრად და ჰლამის განხორციელებას ღვინის საქმე ჩვენში. ვენახების პატრონებმა კახეთში დაინახეს, რომ ჩვენებურ ღვინოს ღირსეული მერმისი მოეღოს; რომ თუ თითონვე არ მოჰკიდებენ ამ ღიდს საქმეს ხელს, ეს ძვირფასი სავაჭრო საქონელი ჯერ ჰფოლდება ღირსებით და აბრუ უტყდება, რადგანაც ვაჭარნი აფუჭებენ, და მერე აკლდება ფასი, რადგანაც ბაზარი არა აქვს, და საცა აქვს—იქაც გამორჩომა ვაჭარსა რჩება და არა ვენახის პატრონს, რომელსაც ღიდის ლუკმისაგან არგუ-

ნებენ ხოლმე ნასუფრალს ვაჭრობისას, ძლივ-ძლივ საკმარს ვენახისავე სახარჯოდ. დაინახეს, რომ ამ გზით თვისის ოფლის ნაამაგარიტ სხვას ამდიდრებენ და თითონ-კი ჰღარიბდებიან. დაიძრა აზრი ამ უნუგეშო ყოფისაგან გამოსახსნელად. ჰფიქრობენ, მოქმედობენ, ირჯებიან, რომ ამ სატიკივარს ჯეროვანი წამალი მოუპოვონ და იმეღია, რომ მეცადინეობა ამ შემთხვევაში უქმად არ ჩაუვლით. საქმე ის არის, რომ გაჭირვება ნაგრძნობია საერთოდ და საყოველთაოდ, და ქართველს ოღონდ გაჭირვება უჩვენი და გაქცევის თითონ მოახერხებს, ღვთისა და ქვეყნის წყალობითა.

წარსულ წელსვე უნდა მადლობა ეუთხრათ, რომ ჩვენი თავად-აზნაურობა სხვა მხრიტაც გამოაფხიზლა და მიახედრა იმ აზრს, რომ ჩემს ქვეყანაში ყოველივე საქმე უფრო უპრიანია ჩემ ხელთ იყოს, ვიდრე სხვის ხელშიო; თუ რამ გაკეთდეს, ჩემის ხელიტ გაკეთდესო, და თუ გამორჩომია რამე, მე გამოვრჩე, სხვის გამორჩომასაო. აქამომდე ამ-გვარ საქმეებისათვის ჩვენ მიძინებულნი ვიყავით, ჩვენის ქვეყნის სიკეთით სხვანი ხეირობდნენ, ჩვენის ქვეყნის საქმეებისაგან სხვანი მდიდრდებოდნენ და, თუ ლუკმა გავარდეს, ისევე ჩვენს ჯამში ჩავარდეს, ის არა სჯობიაო? კახეთის რკინის-გზა ერთი ამისთანა ლუკმაა. თავად-აზნაურობა ამით გაიჩენს ერთს მდიდარს წყაროს, ერთს უეჭველს ღონეს გამოკეთებისას, მოჯობინებისას თავის-თავისა და ქვეყნის წარმატების გზაზე. ეს ისეთი საქმეა, რომ ამის ხელიტამ გაშვება ერთი შეუწდობარი ცოდვა და დანაშაულობა იქნება წინაშე ქვეყნისა საერთოდ და თვითოეულისა ცალკე. თავად-აზნაურობამ თავის სასახელოდ სწორედ ამ თვალით შეხედა ამ საქმეს და 20 დეკემბერს საგანგებო კრებამ საგუბერნიო თავად-აზ-

ნაურობისამ ეს საქმე თვის საკუთარ საქმედ იცნო და დაადგინა, მაგ საქმეში ჩვენ უნდა ჩავებნეთ და არავინ სხვაო.

არც გლახობა დარჩა შარშან უიმისოდ, რომ არ დაძრულიყო თავის სახსნელად და წარსამატებლად. იგიც დაადგა ამ ყოვლად-მხსნელს და ყოვლად-შემძლებელ თვითმოქმედების გზას და ძირს დადებულს შვილდს თავის-თავის იმედისას დასწვდა თავის ძლიერის ხელით ასაღებად. გლახკაცობამაც იგრძნო, რომ სხვის ხელში ყურება არაფერი თამასუქია; რომ თვის სატკივარს თითონვე უნდა უწამლოს, თავის-თავს თითონვე უნდა უშველოს. ამისათვის გაიწერა თავის ნებაყოფლობით პური, რომელიც ფულად უნდა იქცეს და ფული მოხმარდეს მიწათმოქმედების განკარგებას, გაძლიერებას, იმ გზით, რა გზითაც თითონ დაინახავს საჭიროდ. დღეს-აქამომდე ტფილისის გუბერნიის გლახკაცობას ნახევარ მილიონზე მეტი აქვს პური თუ ფული ამ საქმისათვის მოგროვებული.

აი, სხვათა შორის, რა საქმეები დასთესა წარსულმა წელიწადმა ჩვენში და რა საქმეები უანდერძა ახალსა. ღმერთმა ჰქმნას, რომ ეს ახალი წელიწადი კვლავ ისე პირნათლად გამოგვეთხოვოს, როგორც პირნათლად წარსული გამოგვემშვიდობა, და ყოველს ამისთანა საქმეს იმისთანა კაცები შეახვედროს, რომ ჩვენ, იმ კაცების ღვაწლის მნახველთა, თავი მოვიწონოთ ქვეყნის წინაშე და ვსთქვათ თამამად: ჩვენც კაცი ვართ და არა-რა კაცებური არ გვეუცხოების.

ღმერთმა ჰქმნას, რომ ეს ასე მოხდეს, და მოხდება კიდევც, თუ არ დავივიწყებთ, რომ თვითოეული ჩვენგანი,-- ვლახია, თავადი, აზნაური, ქალია თუ კაცი,--სულ ყველანი ერთად ქართველები ვართ, ჭირსა და ლხინში გა-

ნუყრელნი და განუყოფელნი. ამიტომაც სიკეთისათვის ბრძოლაში თვითოეულს ჩვენგანს ყველანი ერთნაირად უნდა ახსოვდეს, რათა გარჯით და ბრძოლით მოპოებულ სიკეთისაგან ყველას თავისი წილი ერგოს უნაკლულოდ. მარტო ამ საერთო სიყვარულით გამსჭვალული კაცია უძლეველი და გამარჯვებული. ღმერთიც ამისთანა კაცსა სწყალობს და ქვეყანაც ამისთანა კაცის სახელს ჰლოცულობს, რადგანაც საქვეყნო საქმე მარტო ამისთანა კაცებისაგან ჰრიგდება და კეთდება.

XXIX

შინაური მიმტხილვა

1895 წლისა.

შინაური მიმოხილვა

1895 წლისა.

ტფილისი, 4 იანვარი 1896 წ.

ცხოვრება ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, უფრო წეწვა-გლეჯის ბაზარია. დღეს ესეა მოწყობილი და რას იზამ? ცხოვრება მარტო აღებ-მიცემობაა ერთმანეთის ჭკუ-ისა, თუ ხელის ნაწვავ-ნადაგისა, ნაამაგარ-ნაშრომისა, ნა-ომარ-ნარბევისა. იგი ის მოედანია, საცა ჭიანჭველასავით ირევა დიდი და პატარა, საცა მაძლარი მშიერს წვრილად ჟუხენის, გამარჯვებული დამარცხებულს ფეხ-ქვეშა სთე-ღავს, ძლიერი უძლურს ეტანება შესაქმელად, უძლური ძლიერს გაუბრუნებს და ორნივე-კი — დამწყვეცი და გამაქცევი — ერთსა და იმავე დროს ერთსა და იმავე ღმერთს ეხვეწე-ბიან — ხელი მომიმართეო.

ჯოჯოხეთი იქნებოდა ეს ასეთი ცხოვრება, რომელსაც სხვა მიზანი არსებობისა არა აქვს, თუ არ ის, რომ ადამიანი ბედნიერი იყოს, სიამოვნებას, ლხენას და სიხარულს არ იყოს მოკლებული, ვამბობთ, ჯოჯოხეთი იქნებოდა, რომ ამ წეწვა-გლეჯის ბაზარში სხივფენილ მადლსაც არ გაჰქონდეს თავისი პატიოსანი ნაამაგარი, თავისი ნაშრომ-ნალეაწი კაცთა სანუგეშოდ და სასიკადაულოდ. დიდ-ბუნე-ბოვანობა ცალკე ადამიანისა, თუ მთელის ერისა, მის-მიერ გატანილ მადლის მეტ-ნაკლებობაშია. ეგ მეტ ნაკლებობა მადლისა არის უტყუარი საწყაო ცალკე ადამიანის, თუ მთელის ერის, კაცურ-კაცობისა, მისის შინაგან სიმაგრისა,

ქვაკუთხედი მისის აღმატებულობისა. მაღლი არის კრებული იმა კეთილთა, რომელიც შეადგენს ზნეობურს განძს, როგორც თვითოეულ ადამიანისას, ისეც მთელის ერისას, და ეგ განძია იგი კლდე, რომელზედაც შენდება ციხესიმაგრე ერის ცხოვრებისა, ერის აწმყოსი, ერის მერმისისა.

ადამიანი და ნამეტნავად ერი არა მარტო „პურითა ერთითა ცოცხალ არს“. მართალია, მშვიერი დიდს მანძილს ვერ გაივლის ამ მაღლისა და ბოროტის ჭიდილის გზაზე, მაგრამ უმადლოდაც, როგორც ხორცი უსულოდ, არაფრის მაქნისია. ცხოვრება ერთიანი მდინარეა ორის დიდის ტოტისა: ერთს რომ ხორცისათვის მოაქვს საზრდო, მეორეს — სულისათვის. თუ ან ერთი დაშრა, ან მეორე, — გვამი ერისა მკედარია, ვითარცა უსულოდ ხორცი და უხორციოდ სული, სააქაოსათვის მაინცა. ამიტომაც, ვინცა სჩივის და ჰლადებებს სახორციელო პურისათვის, ის ამდენადვე, თუ არ მეტად, უნდა იღვწოდეს სასულიერო პურისათვისაც. ადამიანი, თუ მთელი ერი, იმისათვის კი არ არის გაჩენილი, რომ პური სჭამოს, არამედ პურსა სჭამს იმიტომ, რომ კაცურ-კაცად იცხოვროს და აცხოვროს თავის შთამომავალი.

„ვით შამა ზეცისა იჟაენ შენც სრული“ — აი თავი და ბოლო ადამიანის ცხოვრებისა. ვის რა მანძილი გაუვლია, ცალკე ადამიანია თუ მთელი ერი, — ამ სისრულის გზაზე, ვინ რამოდენად წინ წამდგარა, ვის რამოდენად აღფრთოვანებული აქვს სულთა-სწრაფვა ამ გზაზე დაუღალავად სიარულისათვის, — აი საწყაო, როგორც ცალკე ადამიანის ღირსებისა, ისეც მთელის ერისა.

ამ თვალთ რომ მოვჩხრიკოთ წარსული წელიწადი, ბევრს ვერაფერს სანუგეშოს დავინახავთ. ეს ახალი ამბავი არ არის. ამ მხრით შარშანდელი წელიწადი ბევრს წინათ

წარსულ წელიწადებსა ჰგავს და ვერაფერს დაგვაშინათებს. პირიქით, კარგად რომ მოვუჩხრიკოთ ავლა-დიდება, ავი და კარგი, იქნება შარშანდელი წელიწადი სხვა წლების წინაშე უფრო პირშავადაც გამოვიდეს. არც საკვირველია, წყარო ცხოვრებისა თავისად და თავისგნით არა სჩქეფს, არა ერთი და ორი ნახირი დღე-მუდამ შიგ ფეხს იბანს და რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ იგი წყარო მღვრიეა. მბაძს მბაძი არ დაეღევაო, ნათქვამია, და ჩვენც თითონაც ჩვენს საკუთარს კუჭყიან სარეცხს შიგ ვალბობთ დიდის გულმოდგინებით და, მოდით, წყაროს მოჰკითხეთ, რატომ წმინდა არა ხარ-თქო.

ამიტომაც შარშანაც, როგორც წინა-წლებშიაც, იგივე შური და მტრობა იყო გააფთრებული. ძმა ძმას ველარა ჰნდობია, მამა შვილსა, შვილი მამას, მეზობელი მეზობელს, მახლობელი მახლობელს, მეგობარი მეგობარს—განა ეს ცხოვრებაა და არა ჯოჯოხეთი!.. ჩვენ ეხლა ისე გავვიხდა საქმე, რომ იმას კი აღარა ვჩივიოთ—რაც გვაკლია, ის შევიძინოთ, არამედ იმას, რომ რა ნაგავმა და მტვერმაც აღგვავსო, ის გავვაოთ და შემოვიბერტყოთ. კიდევ ერთის ფეხის წინ წადგმა იქნებოდა, კიდევ ღვთის წყალობა იქნებოდა, რომ ამის დარდსა და ზრუნვას შეედგომოდით, ცოცხი აგველო ხელში ამ ვაი-ვაგლახის გასაგველად. ჩვენდა საუბედუროდ, ვერც ეს შევიძელით. მაშ რით უნდა ვინუგეშოთ დღეს, ან სახვალიოდ რა იმედი წავიმძღვაროთ ხალხის მოგვრისათვის? თვითოეული ჩვენგანი ჰკენისის ზნე-დაცემულობისაგან, ჩვენის ზნეობითად წაწყმედისაგან და იმედ-გადაწყვეტილი, სასოება-დაკარგული, ვაებით ვიძახით: ღმერთო, სად მივდივართ და რა ბოლო მოგველისო.

მართალია, ყოველივე ეს ვერაფერი საახალწლო გოზინაყია. ჩვენც იქნება მეტი მოგვივიდა, რომ ამისთანა

დღესასწაულს. ესეთი ულხენი და საგოდებელი ფიქრები ავუშალეთ ჩვენს მკითხველს. ამაზე სხვას აღარას ვიტყვით, თუმცა სათქმელი კიდევ ბევრია. ქართველს კაცს, ჩვენდა საუბედუროდ, საქმე ისე გაუხდა, რომ „კარგი რამ სჭირდეს, უნდა უკვირდეს, ავი-კი რა საკვირველია“. ამ ყოფაში ჩავარდნილი ერი, თუ მთელი ძალდონე არ მოიკრიბა და ამ საფლობიდან არ ამოვიდა, ფონს ველარ გავა დღეს. ჩვენს დღევანდელს ჭირს ფესვი აქა აქვს გამდგარი, შიში მერმისისა აქედამ მოჰქრის. მოდით და პირში წყალი ჩაიყენეთ და ნურას იტყვიო, აქაო და ახალი წელიწადიო! სატკივარი არას უზამს კაცს, თუ მიზეზი თავისს დროზე გაუგო. თვალეზე ხელის მიფარებას თავის-დღეში არავისთვის ხიერი არ მოუტანია. ჭირი დანახული სჯობს დაფარულსა, თუმცა ორივე ჭირია და არც ერთი არ არის სანატრელი.

ამ მხრით წარსულმა წელმა არაფერი სანუგეშო არა მოგვცა-რა არც სადღეისოდ, არც სახელიოდ. მაგრამ ჩვენ მიერ უმადურობა იქნება, რომ მარტო წყევლით და ქოქვით გავისტუმროთ ეს წელიწადი და არავითარი კეთილი მისი მადლობით არ მოვიხსენიოთ. ამ წელიწადმა სხვაფრივ და სხვა ფარგალში ერთი იმისთანა მაგალითი გვაჩვენა, რომლის მსგავსს მისებრ უნუგეშო წინა-წლებში ვერას ვიპოვიო...

22 ოქტომბერიცა წარსულის წლისა. ამ დღეს ვიდღესასწაულეთ ორმოც-და-ათის წლის მშვიდობიანი მოღვაწეობა თ. რაფიელ ერისთავისა, გატარებული სულ სხვა სარბიელზე, სხვა ასპარეზზე. თ. რაფიელი ჩვენი სასიკადალო პოეტია. პოეტის სიტყვა იგი ხელთუქმნელი საგანძურია, საცა ერი ჰპოვებს ხოლმე თავის უკეთესს ნააზრს და ნაგრძნობს, თავისს უკეთესს სულთა-

სწრაფვას, თვისი იმედს და სასოებას, თვის თავმოსაწონე-ბელს გულთა-ძვრას, თვის ჭირსა და ლხინსა, თვისი ენის და მეტყველების სიკეკლუცე-მშვენიერებას და ერთობ თვის სულიერს საუნჯეს, იმ საუნჯეს, რომლითაც ერი ერობს, ადამიანი ადამიანობს.

ამბობენ, თქმა და ქმნა ერთი და იგივე არ არისო. მართალია, სიტყვა სხვაა, საქმე სხვაა, შუა უზის დიდი მზღვარი, მაგრამ თ. რაფიელ ერისთავი ერთი იმისთანა იშვიათ კაცთაგანია, რომლის სიტყვა თავის-თავად საქმეა. ეს დიდი მადლი, რომელსაც ბუნება მიანიჭებს ზოლმე თვისთა რჩეულთა და რომელიც თქმას ქმნადა ჰხდის, თ. რაფიელ ერისთავმა მთლად ამსახურა თავისი საყვარელს მამულსა, თავისი საყვარელს ერსა. იგი ხელთუქმნელი საგანძური გაუხსნა და შიგ წყობილი მარგალიტი გულში ჩაულაგა, შენი შენვე მიიღეო. ჩვენი სანუგეშო და თავმოსაწონებელი აქ ის არის, რომ თითონ ერმაც იცნო თავისი ერთგული შვილი და საქვეყნოდ დიდის ყოფით და ამბით მადლი გადაუხადა. ეს ცნობა და დაფასება იმისთანა მშვიდობიანის ღვაწლისა, რომელიც ბუკითა და ნაღარით არა ჰღალადებს ქვეყნად და ზიზილ-პიპილებით არ იმოსება, იმისი ნიშანია, რომ ერი ცოტად თუ ბევრად გონებაშია ჩავარდნილი და იმ გაგებამდე მიღწეული, რომ ამისთანა სარბიელზე დადებული ღვაწლი უფრო მის-მიერ საგრძნობელია, უფრო პატივსაცემელია, უფრო მადლობის გადასახდელია. ნიშანი ამისთანა აღმატებისა უნუგეშო არ არის.

ამიტომაც არც ამისთანა დღეობა ჩაუფლის ზოლმე ერს უიმისოდ, რომ თავისი თავი კაცურ-კაცად არ იცნოს და ამ ცნობამ ჭკუა და გონება უფრო არ გაარჯვეინოს, თვალი ცოტად თუ ბევრად უფრო არ აახილებინოს თა-

ვის თაგზე, თავის გარეშემოზე და გრძნობა საკუთარის ღირსებისა თავის ფარ-ხმალად არ ახმარებინოს. ამის-თანა ამბებმაც აცის ატეხა ათასნაირ ფიქრებისა, ათას-ნაირ ნატვრისა და სურვილისა და საცა ყოველივე ეს დაძრული და ატეხილია, იქ არის ცხოვრებაცა.

გვეტყვიან ზოგიერთნი, სამართლიანად მეტის მდომნი: ეჰ, ყველა ეს წამი იყო და წავიდაო. იქნება, ჩვენდა სამ-წუხაროდ, ეს მართალიც იყოს და ერთს წამს ძირიღამ თხემამდე კაცურად დაძრული ცხოვრება ისევ თავის ად-რინდელს უქმსა და უფერულს კვალში ჩადგა, მაგრამ ამ ცხოვრებით თუნდ წუთიც გვეცხოვრა, ეგეც ჩვენთვის დიდი ღვთის წყალობაა. ჩვენს მდგომარეობაში კაცურად ცხოვრების წუთსაც-კი თავისი მაღლი და ფასი აქვს. მარტო შეიძლება ამ შემთხვევაში გულის ტკივილით ით-ქვას: „ჰე, წამო სიხარულისავე, ესე სწრაფად რათ წარ-ხვედი“, და თუ დანანებას ამისთანა შემთხვევაში ადგილი აქვს, ის უნდა გვენანებოდეს, რომ ყოველივე ეს წამი იყო და წავიდა.

ესეა თუ ისე, 22 ოქტომბერიც საკმაო საბუთს გვაძ-ლევს მაღლობით მოვიხსენიოთ აწ განსვენებული წელი-წადი და ლოცვა-კურთხევით ცხონება ვუთხრათ მით უფრო, რომ ამის თქმას ბაჟი არ ადევს. სხვას ნულარას მოვკით-ხავთ, თორემ დანარჩენში ეს წელიწადიც ისეთი პირშავი გამოვა, როგორც ბევრი სხვა წელიწადი ყოფილა და მით ახალწლის ტკბილ გოზინაყში ნუ გავეურევთ სიმწარეს ბალ-ლამისას. ეს ბალდამი უამისოდაც არ დაჰმაღავს თავის თავსა და თავის გამოსაჩენად მუშა-დღეებიც ეყოფა: უქმესა და ღლესასწაულს მაინც ნუ გაგვიმწარებს.

მახლობელი და შორეული

დ ი მ ი ტ რ ი ყ ი ჳ ი ა ნ ი
(1887)

დიმიტრი ყიფიანი

I

ტფილისი, 30 ოქტომბერი, 1887 წ.

ყველა სწუხს, ყველა ჰგლოვობს, ყველა მისტირის უკან დიმიტრი ყიფიანსა: დიდი თუ პატარა, ყრმა თუ ხნიერი, სწავლული თუ უსწავლედი, მაღალი თუ მდაბალი, ნაცნობი თუ უცნობი, მახლობელი თუ შორეული—ყველანი ერთად და თვითთველი ცალკე ჰგრძნობს, რომ რაღაც დააკლდა, რაღაც დაეკარგა, რაღაც ძარღვი ჩასწყდა გულში.

რა არის ყოველ ამისი მიზეზი? მისი ხარისხი ნამსახურობისა? არა. რამდენი დიდ-ხარისხოვანი სხვადა ყოფილა და ეგრე საერთო ტკივილით გულს ტეხა არ დაუწყია.

მისი გამოჩენილი ღვაწლი მეცნიერებაში? არა. უფრო დიდ-ღვაწლიანნი კაცნი ყოფილან და გული ადამიანისაკი არ შეუპყრიათ გლოვითა და მწუხარებითა ეგრე საერთოდ და საყოველთაოდ.

მისი თავგამოდებული და ღირსსახსოვარი გარჯა მოძმეთათვის? არა. ამ სფერაშიაც მჯობს მჯობი არ დაეღევა, მაგრამ აქაც გულს ადამიანისას შავები არ შეუმოსია გლოვის ნიშნად ასე საერთოდ და საყოველთაოდ.

მაშ რით აიხსნება იგი საიდუმლოება, რომ ჩვენი სული და გული ჰკენესის და იხუთება დიმიტრი ყიფიანის დაკარგვის გამო?

მით, რომ იგი იყო კაცი, რომელსაც გულში ჩაქდუღული ჰქონდა, რომ—

უნებურს გემოს სჯობია.
ნებითა უგემებანი.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სიყმაწვილის დღიდგანვე ბოლოს ჟამამდე სამართალი მიუძღოდა ეთქვა —

ჩემი ნავი ნალვლის ზღვასა
შევაცურვე სარგებელად,
ან დავინთქმი, ან მარგალიტს
ამოვიღებ, ვიგდებ ხელად.

იგი იყო კაცი, რომელიც, როცა ბედნიერი იყო, ვერც ბედნიერებამ წაიცდინა, ვერც უბედურობამ დაიტყვევა, რადგანაც იცოდა, რომ —

ბრძენი არც იშვებს ფრიადა,
არც დია შეწუხდებისა.

იგი იყო კაცი, რომელსაც რჯულად ჰქონდა შეთვი-სებული, რომ —

სჯობს სიგლაზავე სიმართლით,
ცრუს დიდსა გამდიდრებასა.

იგი იყო კაცი, რომელსაც ცხოვრების საგზლად ერთი საჭირნახულო მცნება ჰქონდა:

სჯობს ტყუილით ქვეყოფნასა,
ზე სიმართლით ავიბარგო.

ერთმა ჩვენმა მეგობარმა გვითხრა: «იგი იყო კაციო, რომელიც თავის-დღეში არ იტყოდა „ჰოს“, როცა მისი გული ამბობდაო „არას“». ძნელია უკეთესად გამოთქმა ადამიანის ღირსებისა; დიახ, დიმიტრი ყიფიანი იყო მართალი კაცი; იმიტომ, რომ მართალი მართო ის არის, რომ „ჰო“ არა სთქვა, როცა გული „არას“ ამბობს. „მართალიო, — ამბობს ერთი ჭკვიანი კაცი*, — ის-კი არ არის,

*) De Livry.

რომ კაცმა სთქვას, რაც ჰეშმარიტია, არამედ ისა, რაც
საც ვფიქრობთ და რაც გულში გვაქვსო“.

ცხადია, რა კაცი იყო დიმიტრი ყიფიანი. იგი იყო
გულთა-სრული კაცი... იგი იყო კაცი ხასიათისა... ჩვენდა
სამწუხაროდ, ეს დიდი და ძვირფასი სიკეთე მარტო ჩვენს
ძველებს-ლა მოსდევთ და აი რას მივტირით, როცა იგი-
ნი მიდიან...

არიან ბევრი დიდ-ხარისხოვანიცა, მეცნიერნიცა,
მოღვაწენიცა, მწერალნიცა და არ არიან მხოლოდ ხასია-
თის კაცნი, კაცნი გულთა-სრულნი.

მძლედ მობურთალნი ქვეყნიერობის მოედანზედ მარ-
ტო დიდ-ხასიათის კაცნი არიან. ქვეყნის ღერძს მარტო ის
ატრიალებს, ვისაც მიჰმადლებია გულთა-სრულობა, დიდ-
ხასიათობა, იმისდა მიუხედავად,— ტრიალი ემარჯვათ,
თუ ემარცხათ. ყოველივე დიდებული საქმე, რითაც-კი კა-
ცობრიობა ჰქადულობს და თავს იწონებს, ქმნილია ხასი-
ათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც
ხასიათიან კაცის წინაშე ყველა უნებლიეთ თავს იხრის
მოწიწებით და სასოებითა; ამიტომაც ყველა, დიდი და
პატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის
უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ...

აღარ არის დიმიტრი ყიფიანი! აღარ არის ის, ვისაც—

ფეხი მთებრ ედგა ქვეყანად,
ტინურად გამტკიცებული.

კაცი მოკვდა, ან მოჰკლეს!.. რა იშვიათი ამბავი ეს არის, რომ დიდი და პატარა შეიძრას? რამდენი ათასი კაცი ჰკვდება ყოველ-დღე, ყოველს საათს, მაგრამ მრავლის-მრავალს ყურსაც არ ვათხოვებთ ხოლმე. ვინ არა კვდება? ვინ შეჰრჩენია ამ წუთისოფელს საუკუნოდ? ადამიანი სიკვდილის შვილია, და თუ ვინმე კვდება, თუნდა სხვისის ხელითაც,—აქ რა არის უცნაური და საკვირველი?

თუმცა ესეა, მაგრამ ძნელად იქნება იმისთანა უბედური, რომ მკვდარს არავინ მისტიროდეს. ხოლო მრავლის-მრავალს მისტირის მხოლოდ მახლობელი და ნათესავი, სხვა-კი—ცხედარის დანახვანჯერ—მარტო სიბრაღულით შენდობას თუ ეტყვის და ამით ათავენს თავის საქმეს...

ადვილად მისახვედრია, ადვილად გამოსაცნობია,—რათა სტირის გული, როცა მახლობელი, ან ნათესავი გვეკარგება. აქ მწუხარებას და გლოვას ადვილად გამოსარკვევი მიზეზი აქვს, როგორც ყოველს იმას, რაც კერძობითია, რაც ცალკე ადამიანს განსაკუთრებით შეეხება. სულ სხვაა, როცა გული გეტხს და გვიკვნესის იმისთანა კაცის გამო, რომელიც სისხლით და ხორციით შორეულია, რომელიც არც ჩვენი საკუთარი მახლობელია, არც ჩვენი საკუთარი ნათესავი.

დიმიტრი ყიფიანიც სიკვდილის შვილი იყო, როგორც ყველანი ჩვენ. აქ ის გულგრილი ფილოსოფია—რომ სააქაოს საუკუნოდ არავინ შერჩენიაო—არა გვეოფნის, არა გვეკმარის. გული არ ემორჩილება ამ ფილოსოფიასა, თავისას ჰთხოულობს, თავისას ამბობს. აქ მეცა ესტირი,

თქვენცა, სხვაცა, მახლობელიც და ნათესაიც. რათა? რამ შეგვეყარა ერთად გლოვისა და მწუხარებისათვის შორეულნი და მახლობელნი, უცხონი და ნათესავნი? დიმიტრი ყიფიანის სახელი რათა სცელის მრავლის-მრავალის ხვედრს, მარტო მახლობელთაგან დატირებისას. ამას გამოოკვევა უნდა.

კაცთა საზოგადოება თავისის სიმკვიდრისა, შეურყვევლობისა და არსებობისათვის ყოველ ცალკე ადამიანისაგან ითხოვს იმოდენა სათნოებას, რომ ნაკლები შეუძლებელიდაა კაცთა კრებულად ცხოვრებისათვის. იგი გვეუბნება, თუ ერთმანეთობა გინდა, თუ კრებულად ყოფნა გსურს, ამა-და-ამაზედ ნაკლები სიმართლე არ იქონიო, ამა-და-ამაზედ ნაკლებ გულმოდგინედ და ერთგულად არ მოეცილო შენს მოვალეობას, ამაზედ ნაკლები თანაგრძნობა, თანაზიარობა ერთმანეთობაში არ დაიზარო, ამა-და-ამაზედ ნაკლები საყოველთაო ტვირთი არა ჰზიდო და მეტრევე სხვა. ამ სახით, კაცთა საზოგადოება, მოქალაქური ერთმანეთობა და ყოფა-ცხოვრება ჰკმარობს მარტო minimum-ს სათნოებისას.

ამ minimum-ზედ, ამ ხაზზედ დგომა ყველასათვის სავალდებულოა. ხოლო შესაძლოა ადამიანი ამ ხაზს ძირსაც დასცილდეს და ზე ასცილდეს კიდევ. დამცილებელი სცოდავს საზოგადოებას და ისჯება საზოგადოებისაგანვე, რადგანაც ამ შემთხვევაში დაცილება დანაშაულობაა. ამიტომაც არ-დაცილებას ითხოვს კაცისაგან საზოგადოება, ვითარცა მოვალეობას, და ზე-აცილებას-კი თვითოეულის ნებაზედ სტოვებს. იმიტომ რომ ყოველს კაცს სრული ნება აქვს, და შეუბღალველი ნებაც, ეს minimum-ი სათნოებისა იქონიოს და არა მეტი. ამ ხაზზედ ზე-აცილება, ესე იგი, ამ ნაკლების სათნოების წარმატება, განდიდება,

გაძლიერება, — მოვალეობა აღარ არის კაცისა: იგი ღვაწ-
ლია, გადამეტებული სამსახურია, მსხვერპლია, გმირობაა.

ამ ღვაწლისათვის, ამ მსხვერპლისა და სამსახურისა-
თვის მრავლის-მრავალი კაცი უღონოა. ამისთანა კაცების
ცხოვრებას რომ ანგარიში გავუკეთოთ, გავთვალ-გამოვ-
თვალოთ, ან ჯამად არაფერი არა დადგება-რა, ან იშვი-
ათს შემთხვევაში ამათის ცხოვრების ჯამი ის იქნება, რომ
არა ვცოდეთ, ესე იგი, ხსენებულს ზაზუნდ დაბლა არ და-
ვიწიო. ეხლანდელს დროში ესეც კარგია, მაგრამ თვით
ეხლანდელს ცოდვის დროშიაც ამისთანა კაცის სიკვდი-
ლი ყველას გულს არ შესძრავს და ძაძით არ მორთავს.
ბოროტის უქმნელობა კი არ იზიდავს, კი არ გამსჭვა-
ლავს ადამიანის გულს, არამედ ქმნა მადლისა. მარტო
მადლის-მყოფელის წინაშე ადამიანი უნებლიეთ იხრის
თავს, იყრის მუხლსა და განცვიფრებული მეტყველებს
სიტყვით თუ უსიტყვოდ ქებასა და დიდებასა. ეგ იმიტომ,
რომ ჭეშმარიტი კაცობა არ-ქონა ცოდვისა კი არ არის,
არამედ ქონაა მადლისა. კაცურის-კაცობის ნიშანი mini-
mum-ი სათნოება კი არ არის, რომელიც არ-ცოდვის საზ-
ღვარია, არამედ maximum-ი, რომელიც მადლის სამფლო-
ბელოა და საუფლისწულო.

დიდ-ბუნებოვანობა კაცისა იმოდენად მაღალ-ხარის-
ხოვანია, რამოდენადაც „არ-ცოდვის“ საზღვარი უკან
შორს დაუგდია და „მადლის“ საზღვარს მიახლოვებია. ამ
გზით წაქარბებული მანძილი ერთად-ერთი საზომია დიდ-
ბუნებოვანის კაცისა, ესე იგი, იმისთანა კაცისა, რომელ-
საც ყველა, დიდი და პატარა, თავისიანად ჰხადის, თავი-
სიანსავით შეჰხარის, თავისიანსავით ჰგლოვობს.

„რომ მე მართლა-და ჭეშმარიტად ბედნიერი ვიყო,
საჭიროა ყველა სხვა სულიერნიც ბედნიერი იყვნენო“,---

ამბობს ერთი მეცნიერი. მაღლის მოედანი და საარბიელი ეს არის. ყოველი კაცი ბედნიერებისათვის იღვწის, მაგრამ ყოველს კაცს მიჩნეული არა აქვს თავის საკუთარ ბედნიერებად სხვისი ბედნიერება, ანუ, უკეთ ესთქვათ, თავისი საკუთარი ბედნიერება სხვის ბედნიერებასთან გაუწყოფელად ყოველს კაცს ვერ გაუერთებია.

ამ გაერთებისათვის დიდის ხიდის გადება საჭირო და ამას დიდი ღონე უნდა სულისა, დიდი შეძლება გულისა და ყველა კაცს არ მოეკითხება. ვისაც-კი ეგ ღონე და შეძლება აქვს, იგი მით ნაწილია ყველასი,—ჩემიც, თქვენიც და სხვისაც, იმიტომ რომ იგი ჩემს, თქვენს და სხვის ბედნიერებაში ეძებს მხოლოდ და ჰპოულობს თავის საკუთარს ბედნიერებასა და, მაშასადამე, იმისი ბედნიერება თუ უბედურობა—ჩემი, თქვენი და სხვისი ბედნიერება და უბედურობა უნდა იყოს.

ეს ისეთი ძნელი გასადები ხილია, ეს ისეთი მძიმე და ეკლიანი გზაა, რომ თვითოეული ბიჯი ღვაწლია და მსხვერპლი, და რადგანაც ღვაწლია, რადგანაც მსხვერპლია, ამიტომაც მაღლია, და რადგანაც მაღლია, ამიტომაც გულთა მიმზიდველია, გამმსჭვალავია გაოცებამდე, გაკვირვებამდე. ამისთანა კაცი მზესა ჰგავს, რომელსაც ბრმაც-კი ჰგრძნობს, თუმცა არა ჰხედავს.

როცა ამისთანა კაცი სამუდამოდ მიდის, თითქო ჩემი და თქვენი წილად-ხდომილი სინათლე მზისა თან მიაქვსო, თითქო თვითოეული ჩვენგანი ჰგრძნობს, რომ თან ჩემი, თქვენი ნაწილი, ჩემი, თქვენი ბედნიერება წაიღო, თითქო ვგრძნობთ, რომ ამისთანა კაცთან ერთად ჩვენს საკუთარს ბედნიერებასაც ვკარგავთ, და ამის შემდეგ რალა საკვირველია, რომ მივტირით ამ დაკარგულს ბედნიერებასა.

ტფილისი, 7 ნოემბერი, 1887 წ.

უფროს-ერთი ადამიანი ისე გაივლის ხოლმე თავის ცხოვრების გზასა, ისე დაჰლევს ხოლმე თავის სიცოცხლეს, რომ ერთხელაც არ ჩაახედებს თავის თვალს გულში იმის გამოსარკვევად თუ,—რისთვის ვიყავ, რისთვისა ვარ და რა გამიკეთებიაო. ესე მიდის და იღევა ცხოვრება ათასისა და ათი-ათასისა. მარტო ათასში ერთი თუ იქნება იმისთანა, რომ ამ ხედრს არ ექვემდებარებოდეს და თავის-თავი განსაკითხველად თავის-თავისავე წინაშე დაეყენებინოს, ანუ, როგორც რუსთაველი იტყოდა, გაეთავის-წინებინოს.

უფროს-ერთი კაცი დღე-ყოველ იბრძვის და გართულია ამ წუთისოფლის ავ-კარგიანობითა. ზოგს ბედი ისე უმძიმს, რომ ამ ბრძოლას და გართვას არა ჰყოფნის მისნი დღენი, მისნი საათნი, მისნი წუთნი: ყველა ესენი შეწირული აქვს მთლად და გადურჩენელად იმ მცირეზე-მცირე სიამოვნებისათვის, რომელსაც ადამიანი ძლივ-ძლივ გამოჰგლეჯს ხოლმე ამ ძვირს წუთისოფელსა და ურომლისობა ადამიანის არსებობას შეუძლებლად - და ჰხდის. ამ წრეში მოტრიალეს კაცს მოცალეობა არა აქვს თავის-თავს ჩაუბრუნოს თვალი განსაკითხავად და დღიურ ლუკმისათვის გარჯილსა და მამვრალსა არც ხალისი-და აქვს ამისთანებისათვის. ამისთანა კაცისათვის ბრძოლის მოედნიდამ თვალის მოშორება ერთს წამსაც, დღიურის ლუკმის ჰირიდამ გამოცლას მოასწავებს და ძნელია სხვა რილასთვისმე მოიცალოს.

ზოგი, თუნდაც მოცლილი იყოს და არ იცოდეს სად მიაფშენიტოს თავისი დრო და ხანი, საჭიროდ არა ჰხედავს ათასში ერთხელ მაინც თავის-თავს ანგარიში ჩამოართვას, თავის-თავს მოჰკითხოს თავისივე ადამიანური ვინაობა, ადამიანური ავ-კარგიანობა.

მართალია, დიდად წარმატებული გონება და გული უნდა ჰქონდეს, რომ კაცი შემძლებელ იყოს თავისი თავი გაათავისწინოს და თავის-თავს მსაჯულად გაუზღდეს პირუთვნელად, იმიტომ რომ იგი ერთსა და იმავე დროს მსაჯულიც უნდა იყოს, მოსარჩლეც, ბრალმდებელიც და ბრალდებულიცა. მაგრამ აქ ამ წარმატებულობაზედ არ არის ლაპარაკი: ჩვენ ვამბობთ იმ საჭიროების არ-მქონებლობაზედ, რომელსაც ყოველი კაცი უნდა შეჰყვანდეს ამ საიდუმლო და გაათავისწინებულს სამსჯავროში განსაკითხველად და რომლის უქონლობა ვერც ცალკე კაცს წასწევს წინ წარმატების გზაზედ, ვერც საზოგადოებას, ვითარცა ცალკე კაცთა კრებულსა.

რასაკვირველია, ამ საჭიროების აჩენასაც თავისი შესაფერი, თავისი შესაწონი ღონე უნდა სულისა. ვისაც ეს ღონე არა აქვს, ის, ჩვენის ფიქრით, მჩვარია და არა კაცი. ხოლო თვითოეულ ცალკე კაცთა შესანდობრად ესეც უნდა ითქვას, რომ აქ, ამ უღონობაში თითონ საზოგადოება ბევრშია დამნაშავე. ზოგიერთის კაცთა კრებულის ყოვალცხოვრება ისე ბედნიერად მოეწყობა ხოლმე, რომ თითქმის ყოველს კაცს, ღონიერს თუ უღონოსა, ძალას ატანს მოჰკითხოს თავის-თავს—რისთვის იყო, ან რისთვის არის? უამისოდ ამისთანა საზოგადოებაში კაცი ვერ გაიჰაჰანებს, ვერ ისადგურებს, გზას ვერ გაიკაფავს, ვერ იხეირებს, ერთის სიტყვით, თავს ვერ გამოიჩენს. აქ ცალკე კაცის ღონის ნაცვლად ბრძანებლობით მოქმედობს თითონ იგი ზნე სა-

ზოგადობისა, რომელიც სხვა არა არის-რა, გარდა შეერთებულის ღონისა; და ამიტომაც ამ ზნეს ვერავინ უმტყუნებს, თუ კაცური კაცობა ჰსურს.

ეს ასეც უნდა იყოს, იმიტომ რომ ყოველი კაცი ყოველ-დღე გამკითხველის თანამდებობაშია. დაუკვირდით ყოველის ცალკე კაცის ყოველდღიურს ცხოვრებას და, რა ხარისხზედაც გინდა იდგეს, ჰნახავთ, რომ ამ ცხოვრების დახლართულ ბაღეში ბედი ყოველს ცის-ამარა დღეს ერთმანეთს გვახვედრებს და თვითოეული ჩვენგანი სხვის გამკითხველია და, მაშასადამე, თითონაც სხვისაგან არის განსაკითხველი. დააკვირდით თვითოეულს, თუნდა ყოვლად უმნიშვნელო ბიჯს თქვენის ცხოვრებისას, თუნდა, მაგალითებრ, იმას, რომ მოსამსახურეს უბრძანეთ წაღები გამიწმინდო, და უსათუოდ დაგვეთანხმებით, რომ არ ყოფილა შემთხვევა, საცა არ გამკითხველობდით. მართალია, ამ წაღების გაწმენდის მაგალითში პირდაპირ თვალში არ გეცემათ თქვენი გამკითხველობა, მაგრამ იგი გამკითხველობა აქაც არის, მხოლოდ თქვენგან დავიწყებულია, თქვენგან შეუმცნეველია. აქ მთელი წინათყოფილი მოქმედება გამკითხველობისა სწარმოებს და ამას არ იმცნევთ, რადგანაც ხშირი შემთხვევაა, ათასჯერ წინათვე განკითხული და, მაშასადამე, ზნედ მიღებული. ვიდრე ბიჭს თქვენის წაღების გაწმენდას დაავალბდით, განა უკვე განკითხული არ არის: რათ ავალებთ? თქვენის წაღების გაწმენდაში რა მოვალეა? შეუწონეთ მისი ღონე ნაბრძანებ საქმესა და სხვა ამისთანა? ეს ბრძანება ზნელა გვაქვს ქცეული და რა გზით შევიძინეთ, იგი აღარ გვახსოვს, თუ განგებ გონება არ მივახედეთ, არ დავაკვირვეთ.

რაკი ადამიანს არ შეუძლიან კაცთა კრებულის გარეთ იცხოვროს ცალკედ და მიუკარებლად, რაკი ერთმანეთო-

ბა ბედისწერასავით თვითოეულს ჩვენგანს—გვინდა. თუ არა—სხვის გამკითხველად ჰბდის და უამისოდ კაცს კაცს ვერ შეხედება, ვერ შეეყრება, ვერ გაეყრება, აქედამ ცხადია—რა დიდ-ძალი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს გრძნობას განკითხვისას კაცთა საზოგადოების არსებობისათვის. ხოლო ისიც ცხადია, რომ ვერ-გამკითხველი თავის-თავისა სხვის განკითხვასაც ვერ შესძლებს და სწორედ აქ არის სათავეც ყოველის უბედურობისა. იმიტომ რომ მაშინ მართალი აღარ ჰქრიალებს საზოგადოებაში და ყოველივე უბედურობა ხომ უმართლობისაგან არის წარმომდგარი.

ჩვენა ვსთქვით, რომ თავის-თავის განკითხვას შესაფერი ღონე უნდა სულისა და საცა ეს ცალკე კაცს არა აქვს, ბევრში თითონ საზოგადოება არის დამნაშავეო. ეს მართალია, მაგრამ არა გვგონია ქვეყნიერობაზედ იმისთანა საზოგადოება იყოს სადმე, რომ თითო-ოროლაჯერ მაინც ამისათვის არ გამოაფხიზლოს კაცი, ისეთი რამ არ მოუვლინოს, რომ კაცს თვალები ძალა-უნებურად გულში ჩაუბრუნოს თავის-თავის განსაკითხავად. ამიტომაც ყოველი ამისთანა შემთხვევა ზნეობითად მწრთენელია, ყოველი ამისთანა შემთხვევა ცოტად თუ ბევრად ჰზრდის თვითოეულს კაცს და, მაშასადამე, საზოგადოებასაც. მაგალითი თვალ-წინა გვაქვს.

დიმიტრი ყიფიანი გარდაიცვალა. ხუთი ათას კაცამდე ნაცნობი და უცნობი მოდის იმის პანაშვიდზედ, რათა სხვასთან ერთად, ერთ-კრებულად უთხრას: განისვენე მართალთა თანაო. დიდი, პატარა ჰგლოვობს და მწუხარებს. ამის მნახველს, ყოველს ამის მსმენელს, უნებლიეთ გაუელვებს ფიქრი: სჩანს, ეს კაცი... ყოფილა რამ; სჩანს, რისთვისმე უცხოვრია; სჩანს, რამ გაუკეთებია; თორემ დღეში

რამდენი კაცი კვდება, რატომ სხვაზედ არ არის ეს ამბავიო.

აქედამ დიდი სახტომი არ არის იქამდე, რომ კაცმა თვალი შიგნით ჩაიბრუნოს და თავის გულში დაიწყოს იმის პასუხის ძებნა თუ,—რისთვისა ვარ? რა გამიკეთებია? რით მომიგონოს ჩემმა შემდეგმა? დიახ, ამისთანა მაგალითი მოგვივლენს ხოლმე თავის-თავის განკითხვის დღესა, გვწურთნის, გვასწავლის და გვზრდის.

ს ი ტ ყ ვ ა

თქმული გაენათის მონასტერში
გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს

(1896)

ს ი ტ უ ვ ა

თქმული გაენათის მონასტერში გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს

არ ვიცი, ამდენს მშვენიერად თქმულ სიტყვებ შემდეგ რა მოგახსენოთ ისეთი, რომ თქვენთვის ახალი იყოს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ზოგი იმისთანა კაცია, რომ, რაც გინდ ბევრი ისურვოთ, ვერას იტყვით, რადგანაც არა აქვს-რა ღირსი თქმისა, და ზოგი იმისთანა, რომ სათქმელი ზღვაა და ან უღონოდ ვგრძნობთ თავსა—მის თვალგადუწოდენელს კიდევებს ერთბამად თვალი გადავაწვდინოთ მთლად და უკლებლივ, ან არ ვიცით, რომელ მხრიდამ დავუწყოთ ყურება, რადგანაც ყოველმხრიდამ დიდებული სანახავია. ამისთანაა იგი, რომელსაც დღეს დავტირით.

დიად, ბატონებო, დღეს სამუდამოდ ვეთხოვებით იმის-თანა დიდ-ბუნებოვანს კაცს, რომელსაც ღმერთი მოუვლენს ხოლმე ამ ცოდვილს ქვეყანას, რომ აღამიანმა მისის მიხედვით და მაგალითით შეიძლოს საკუთარის ზნისა და ხასიათის გაწრთვნა და განმტკიცება. „ნეტავი იმასაო,—ამბობს ერთი ძველად-ძველი ბრძენი,—ვინც არამც თუ ჩვენთან ყოფნით გვწურთნის ჩვენ, არამედ მარტო თავისის სახელის ხსენებითაცაო“. აი ჩვენს წინაშე მდებარეა იგი მაღლით მოსილი კაცი, რომლის მარტო სახელის ხსენებაც-კი გვწურთნის ჩვენ. საკმაოა კაცმა გაიხსენოს მარტო სახელი გაბრიელ ეპისკოპოსისა, რომ გულში მაღლი ჩაეფინოს, ვითარცა მზის შუქი.

თვითთვეული წამი მისის ცხოვრებისა — მოძღვრებაა, მაგალითია, ანდერძია ჩვენთვის და ჩვენის ქვეყნისათვის. ერთად-კი მთელი მისი ცხოვრება ერთი დიდი სკოლაა მაღალ-სათნოებისა და სიყვარულისა, მართლისა და ჭეშმარიტებისა, მაღლისა და მოწყალებისა. მე ამაზე ბევრს არას ვიტყვი, რადგანაც ბევრი უკვე ითქვა და ბევრსაც კიდევ იტყვის შთამომავლობა, რომელიც ამ საისტორიო კაცს განიკითხავს თავისის სამართლიანის განკითხვითა.

მე მსურს მხოლოდ აქ აღვნიშნო ერთი იმისთანა მხარე ამ დიდებულ კაცისა, რომელშიაც არის, ჩემის ფიქრით, სხვათა მრავალთა შორის, ერთი მისი დიდი მნიშვნელობაცა. მე არ ვიცი იმისთანა სხვა კაცი, — საერო, თუ სამღვდლო, — რომლის გულშიაც მომეტებულის მშვიდობის-ყოფით, მომეტებულის და-ძმობით ერთად დაბინავებულაიყოს სამოქმედოდ მეცნიერება და სარწმუნოება. განსვენებული ღრმად-მიწევილი მეცნიერი იყო და იმოდენადვე ღრმად-მორწმუნეცა. აქ არის, ჩემის ფიქრით, მისი აღმატებულება, მისი მნიშვნელობა არამც თუ მარტო ჩვენთვის, სხვისთვისაც, რადგანაც ბევრსა ჰგონია, რომ მეცნიერება და სარწმუნოება ერთმანეთში მოუთრეგებელნი და მოუთავსებელნი არიანო. იგია მაგალითი ამ მორიგებისა და მოთავსებისა.

ქვეყანა, ბატონებო, სავსეა ხილულითა და არა-ხილულითა ადამიანის სულიერ და ხორციელ თვალისათვის. ერთის ბრძნისა არ იყოს, „ზოგი საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმუნებ, და ზოგი-კი იმისთანა, თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ“. ბუნება ადამიანისა იმისთანაა, რომ სულთა-სწრაფვა ჩვენი ერთსაც ეტანება და მეორესაც საცნაურად ორისავე გზით, და მით უფრო, რაც ადამიანი თვალ-ახილულია და გონება-გაღვიძებული. ნება-

უნებლიეთ ამ ორს სამფლობელოში დადის მოუსვენრად გონება და გული ადამიანისა, რომ იპოვოს ბინა და იქ დაღალული სული შეასვენოს ხოლმე გულთა-ძვრისაგან და მსოფლიო ღელვისაგან.

ამ ორს სამფლობელოთა შორის შემაერთებელს ხიდსა სწნავს მარტო სიბრძნე, რომელიც ასე იშვიათია ამ წუთის-სოფელში, რომლითაც ასე სავსე იყო განსვენებული მღვდელმთავარი და რომელიც, ჩემის ფიქრით, სხვა არა არის-რა, გარდა მეცნიერების და სარწმუნოების ერთმანეთში ბედნიერად მორიგებისა, ერთმანეთის შეუბღალავად და დაუმონებლად. ამისთანა სიბრძნეს სწვდებოდნენ მარტო იმისთანა გენიოსები, როგორც ნიუტონი და სხვანი მისებრი, ერთსა და იმავე დროს ღვთისა და ბუნების-მეტყველნი.

მთელი მოძღვრება აწ განსვენებულის სახელოვანის მღვდელმთავრისა რომ აიღოთ, ძნელად იპოვით მაგალითს, რომ მეცნიერება გაეწიროს სარწმუნოებისათვის, ან სარწმუნოება—მეცნიერებისათვის. პირიქით, იგი სარწმუნოებას ამეცნიერებდა და მეცნიერებას ასარწმუნოებდა, თუ ასე ითქმის, და მთელი სიბრძნე მისი ამაშია გამოსახული.

იგი ერთს თავის ქადაგებაში სთხოვდა თავისს სამწესოს, რომელიც ყოველთვის სულ-გაკმენდით უსმენდა ხოლმე, ევედრენით ღმერთს, რომ მომცეს მე ძალა ჯეროვანად ვემსახურო ეკლესიასა, ესე იგი, თქვენს ცხოვრებასაო, რადგან თვითოეული თქვენგანი და ჩვენგანი ერთად შეადგენს იმ კრებულს, რომელსაც ეკლესია ღვთისა ჰქვია. ეს მისთვის ლიტონი სიტყვა არ იყო, საღვთო წერილი-დამ ამოკითხული და გაზეპირებული. ეს იყო მისი სიმბოლო, ეს იყო მისი განათლებული რწმენა, ეს იყო მისი გამეცნიერებული სარწმუნოება და გასარწმუნოებული მეც-

ნიერება, ეს იყო ის, რასაც სიბრძნეს ეძახიან და რის გარეთ მსახურება თვისი მსახურებად არ მიაჩნდა, ღვაწლი— ღვაწლად, მადლი—მადლად, საქმე—საქმედ. არ არის არც ერთი მაგალითი, რომ სადმე და რაშიმე ესუსტნოს ამ რწმენისათვის, პირიქით, თვისი ხანგრძლივი სამსახური მარტო ამ რწმენას შესწირა და შეაღია. კაცთათვის მსახურება მსახურებაა ღვთისაო,—ამას მარტო ღრმად გამეცნიერებული სარწმუნოება იტყვის და ამისთანა სარწმუნოებისა იყო იგი, ვისიც სიბრძნე მარტო ჩვენ არ გვანცვიფრებს.

რომ მარტო იგი ქება-დიდება შრომისა დაგვრჩენოდა, რომელიც მან გვიღალადა ერთს თავისს დაუფიქყარ ქადაგებაში, და სხვა არა-რა; ისიც საკმაო იქნებოდა, რომ მისი სახელი ქვეყანას მოჰფენოდა და ჩვენც გვეგზრძნო, რა დიდებული და ბრძენი მღვდელმთავარი დავკარგეთ. „მე თითონ არ მინახავსო,—ამბობს იგი,—ხოლო გამიგონია სარწმუნო კაცთაგან, რომელ ერთს ძველად-ძველს ეკლესიაში კედელზედ არის დახატული ყოვლად-წმიდა ღვთისმშობელი და მის წინ სძევს მატყლი, ხელში უჭირავს ტარი და ჰქსოვს მატყლსა. ნეტამც ჩემის თვალთ მენახაო!“—ჰნატრულობს ამ საუცხოვო ხატით აღტაცებული მღვდელმთავარი:—„მაშინ მე გავიცნობდიო მეორესა კერძოსა საღმრთოისა მისის ხასიათისასა და უდიდესსა პატივსა და კრძალვასა მისდამი იგრძნობდა გული ჩემიო! რა კარგი რამ იქნებოდა, რომ ყოველსა ქალსა მარადის ჰქონდეს წინაშე თვალთა ისრეთი ხატი ყოვლად-წმიდისა, რომ ერთს-კერძო მისსა იდგეს და შესცქეროდეს მას სიყვარულის ღიმილითა ღვთაებრივი მისი ყრმა, ხოლო თვით ხელთ ეპყრას მატყლი და ტარი და სახესა ზედა ღვთაებრივსა გამოყვანილი იყოს ის ღვთაებრივი სიწმიდე, სიმ-

შვიდე და სიყვარული, თვალთა შინა მისთა ბრწყინვდილს
ის უფსკრული გონიერებისა და კრძალულებისა, რომელ-
ნი წარიტაცებენ კაცის გულსაო. ესრეთი ხატი იქნებო-
და ჭეშმარიტი დროშა, ანუ სიმბოლო, ესე იგი ნიშანი
ყოველის ქალის მოვალეობისა, ღირსებისა და მნიშვნე-
ლობისაო!“

ასე ათავენს სიტყვას ზეგარდმო-შთაგონებით მღალა-
ღებელი მღვდელმთავარი. განა-ლა შეიძლება ამაზე მე-
ტად გაპატიოსნება, ზე-აღწევა შრომისა და გამრჯილო-
ბისა, რომელიც ბევრსა გვგონია ვითომც წილად-ხდომი-
ლია მარტო მდაბიოსიო.

საკმაოა ეს მოკლე, მაგრამ ღრმად გაბრძნობილი სიტ-
ყვა, მღვდელმთავრის ბაგეთაგან წარმოთქმული, რომ კაც-
მა წარმოიდგინოს მთელი სულიერი ახოვანება და სიბრ-
ძნე მისი, რომლის ბაგენი დღეს ჩვენთვის სამუდამოდ
დასდუმდნენ ჩვენდა საუბედუროდ. ბევრი რამ არის ნათ-
ქვამი შრომისა და გარჯის გაპატიოსნებისათვის, მაგრამ
ამისთანა ქებათა-ქება შრომისა შესაძლოა მხოლოდ იმი-
სათვის, რომლის ბაგითაც თითონ ღმერთი მეტყველებს.

დიალ, ბატონებო, მისის ბაგით სწორედ თვით ღმერ-
თი მეტყველებდა და ვაი რომ დადუმდნენ იგი ბაგენი და
ვინ იცის, როდის-ლა გვაღირსებს ღმერთი იმისთანა კაცს,
როგორიც დღეს წავგვართვა. რომ მისმა კაცთათვის თავ-
დადებულ მსახურებამ, მისმა საქმეებმა უქმად არ ჩაიარა,
რომ წრთენა მისი, მისი ზნე-მაღალი მოძღვრება არ დარ-
ჩა ხმად მღალადებელად უდაბნოში,—ამას ამტკიცებს გლო-
ვა ამოდენა ერისა, რომელიც დღეს შემოჰხვევია ძვირფასს
კუბოს, რომ უკანასკნელად ემთხვიოს იმა ბაგეთა, რომ-
ლითაც იგი გვლოცავდა და გვწუროვნოდა, იმ მაღლიან
მარჯვენას, რომლითაც იგი გვაკუროთხებდა და რომელიც

მუდამ გაწვდილი იყო დავრდომილთა შემწეობისათვის და დაცემულის აღდგენისათვის.

დღეს ერი ცრემლს აფრქევებს მისთვის, ვინც მთელი თავისი სიცოცხლე იმის მსახურებაში იყო, რომ თვით მოსწმინდოს ერს თვალთაგან ცრემლი ნუგეშინის-ცემითა და მაღლის ფენითა. რით იყო ასე ძლიერ სახელოვანი ჩვენი მღვდელმთავარი, რომ გამოიწვია ასეთი დიდი გლოვა ერისა? ნუთუ მარტო სიბრძნითა? არა, სიბრძნესთან ერთად ორი სიკეთე კიდევ ჰქონდა მიმადლებული ღვთისაგან. ერთი ისა, რომ იგი იყო შვილი, სისხლი და ხორცი ამა ერისა, და, მაშასადამე, იცოდა რა ტკივილით იმტკივნეულოს, რა სიხარულით ინუგეშოს, და მეორე ისა, რომ მოციქულობდა ჩვენის სამშობლო სიტყვითა, იმ ენითა, რომლითაც დღესაც ვადიდებთ ღმერთსა, ვბატრონობთ ქვეყანასა და სულსა და გულს ვაწვდით ერთმანეთსა საუკუნიდამ საუკუნემდე. ღმერთმაც ვერ გაგზავნა მოციქულნი სხვა ქვეყნად, ვიდრე არ მოუვლინა ცოდნა იმ ქვეყნის ენისაო,—ამბობდა განსვენებული და ამიტომაც იგი ქრისტეს ჯვარით ხელში თავგამეტებით იღვა ჩვენის ენის მწეღ და მფარველად.

დიდხანს და დიდხანს იქნებიან საქმენი მისნი ჩვენდა საოხად, სიტყვანი მისნი ჩვენდა ანდერძად და სახელის ხსენება მისი ჩვენდა საწვრთნელად. ყოველივე ეს დიდხანს კიდევ ისაქმებს ჩვენში. დიდხანს და დიდხანს ქართველს საბუთი ექნება სთქვას, რაც მარტო დიდ-ბუნებოვან კაცზეა თქმული: მოკვდა და თვისის ანდერძით აწ ისევ საქმობს მკვდარიო.

მე რომ მისნი მაღლით სავსე საქმენი და სიტყვანი მაგონდებიან, თვალ-წინ წარმომიდგება ხოლმე შარავანდელით მოსილი ახლად დაბადებული გაბრიელ და მგონია,

რომ თავს წამოსდგომია ახლად შობილს ყრმას ფრთებ-
გაშლილი მთავარანგელოზი, სიყვარულით დასცქერის და
ლოცვა-კურთხევით ეუბნება ამ ბრძენთაგან თქმულს:

„პატარავ, როცა პირველად მოსდიხარ ქვეყანაში, შენ
სტირი და შენს გარეშემო-კი ყოველს სიხარულის ღიმილი
მოსდის; ჰქმენ ისე, რომ, როცა ქვეყანას ეთხოვებოდე,
ყველანი სტიროდნენ და მარტო შენ-კი ღიმილი მოგდი-
ოდეს“... და აჰა, ჰქმნა ისე, რომ როცა ქვეყანას ეთხოება
საუკუნოდ, ყველანი მის გარშემო სტირიან. დიდება სა-
ხელსა მისსა! თუ დიდება სანატრელია, აჰა, ისწავეთ გზანი
დიდების შოვნისანი! ამისი მართალი გზა და ცხადი მა-
გალითი მთელი ცხოვრებაა ამ დიდებულ და მაღლიან კა-
ცისა. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი: ვინც კარგად ემ-
სახურება სამშობლო ქვეყანას, იგი უდიდ-გვაროდაც დი-
დიაო, და აჰა იგი დიდი კაცი, რომელიც ჩვენდა საუ-
ბედუროდ, დღეს კუბოშია ჩვენ-წინ მდებარე.

ილია მერმეშვილიშვილი,

ნეკროლოგი

(1898)

ილია ოქრომჭედლიშვილი

(ნეკროლოგი)

გუშინ, სამს იანვარს, დილით, გარდაიცვალა ერთი კარგი ქართველი კაცი, ილია ოქრომჭედლიშვილი. მისი ცხოვრება სწორედ გამუდმებული, დაუღალავი შრომა იყო. ღარიბის დედ-მამის პატრონი, ჯერ კიდევ ყმაწვილი იყო, რომ ტფილისში სადღაც მაღაზიაში ემსახურებოდა რაღაც დაბალ ხარისხის ადგილზე. აქ, რაც დრო და შეძლება შესწევდა, თითონ შეუდგა წიგნების კითხვასა და სწავლას. არც მასწავლებელი ჰყოლია, არც ხელთმძღვანელი, არც სადმე სასწავლებელი ჰლირსებია. თავისიო გაიხსნა გონება იმოდენად, რომ ყურადღება მიიქცია მაშინდელ ქართველ ყმაწვილ-კაცობისა. მოუგროვეს ფული და გაისტუმრეს რუსეთში. იქ იმოდენად მოიხერხა საქმე, რომ პირველსავე წელიწადს შევიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში, აღმოსავლეთის ფაკულტეტზე. დაასრულა უნივერსიტეტი და განწესდა ლაზარევის ინსტიტუტში ქართულის ენისა და ლიტერატურის პროფესორად. კარგა ხანს დაჰყო ამ თანამდებობაში. ადვილად წარმოსადგენია, რა მხნეობა და რა უკან-დაუხეველი სულთა-სწრაფვა უნდა ჰქონოდა, რა გაუტეხელი და რკინის ხასიათი, რომ თითონ ლუკმა-პურის მონატრულს, სხვისაგან ყოვლად უმწეოს, უნუგეშოს, უცხო ქვეყანაში გარდახვეწილს, უნივერსიტეტი დაესრულებინა და კაცად გამხდარიყო. საოცარი ღონე ჰქონდა სულისა და ამავე დაუღალავ ღო-

ნით იბრძოდა უკანასკნელ დღემდე. რაც ბედი უფრო მეტს ეურჩებოდა, იგი უფრო მეტის ძალღონით უძალიანდებოდა და ომს უსწორებდა.

რაკი მოსკოვში გადავიდა და ლაზარევის ინსტიტუტში პროფესორობა მიიღო, მის ბრძოლას ლუკმა-პური-სათვის სიმწარე და სიმწვავე ცოტად თუ ბევრად გაუნელდა. აქ განიზრახა, რომ უნდა გავმდიდრდე, ვიდრე ჯანი და მხნეობა ჩემთან არისო. ტყუილად-კი არ არის ნათქვამი: „მხნემან, ვით ჩქარმან წყარომან, განხეთქოს მთა და გორიო“, და სწორედ ასეც მოუხდა. აქ, მოსკოვში შეუდგა ტყის საქმეს, და დიდი-ძალი ფული შეიძინა და საკმაო პატივიც მოიპოვა მოსკოვის სოცდაგართა შორის, როგორც პატიოსანმა და გამჭრიანმა მშრომელ-გამრჯელმა. რაკი გამდიდრდა, იმ ყმაწვილ-კაცებს, რომელნიც პირველ შეეწივნენ და რუსეთში გაისტუმრეს, მაღლი იმითი გარდაუხადა, რომ თავისის ხარჯით ბევრი ქართველი გაზარდა. სახელების ჩამოთვლა მის მიერ გაზრდილებისა აქ უადგილოდ მიგვაჩნია. ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ არა ერთი და ორი ასი თუშანი მოუხმარებია სამადლო საქმისათვის, ქართველებისათვის. გაჭირვებული ქართველი კაცი არა ყოფილა მოსკოვში, რომ მისთვის თავისი წვლილი არ მიეწოდებია. ბევრს ინახავდა ქართველს, როგორც რუსეთში, ისეც საზღვარ-გარეთ. წინამძღვარიანთ-კარის სკოლას ხუთასი თუ ექვსასი თუშანი შესწირა, ქართულს თეატრს ასი თუშანი თუ ცოტა ნაკლები მიაშველა, „ვისრამიანი“ საკუთარის ხარჯით დაჰბეჭდა, ამისათვის სამოცი თუშანი გამოუგზავნა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, და რავდენი სხვა ისე წერილი სამადლო საქმე ჰქმნა, ის ღმერთმა იცოდეს. ზოგნი იმისთანანი არიან ჩვენში დღესაც, რომელნიც კაცად გამხდარან მი-

სის შემწეობით, ოთხ-ოთხ, ხუთ-ხუთ წლობით მის ხარჯით ყოფილან სასწავლებლებში შინ, თუ საზღვარ-გარეთ. ძალიან ეჯავრებოდა, როცა ცუდლუბი ვინმე ფულს გამოსტყუებდა. მე ჩემი ქონება შრომითა და გარჯით მიშოვნია და მინდა, რომ ყოველმა ჩემმა გროშმა ღირსეულს და გამოსადეგს კაცს ხელი გაუმართოსო, — ამბობდა განსვენებული; — ფულის ტყუილ-უბრალოდ გადაყრა გაქურდვას ქვეყნისაო. ცუდლუბი და უქმი — გაუმაძლარი გლახა და ყოველი გლახა მეტხორცია ერისა, თუ საპყარი არ არის და, მაშასადამე, საპყარობით შესაბრალოსიო.

აწ განსვენებულს გული არ უდგებოდა რუსეთში, თუმცა ყოველივე იქ შეიძინა. გული საქართველოსაკენ ეწეოდა. და ამ სიყვარულს თავისის ქვეყნისას ველარ გაუძლო. გაჰყიდა ყველაფერი, რაც მოსკოვში ჰქონდა, დაანება თავი ტყის საქმეს, რომელიც დიდს მოგებას აძლევდა, დაანება თავი სამსახურს და გადმოვიდა აქ ცოლ-შვილითა. თუმცა იმოღენა ქონება ჰქონდა, რომ შეეძლო კარგად ეცხოვრა უშრომელად და გაურჯელად, მაგრამ მისთვის უქმად ყოფნა სიკვდილი იყო... რად მინდა ეს ქონება, თუ ჩემს ქვეყანაში არა მოვიქმედე-რა ჩემთვისაც და სხვისთვისაცაო, — ამბობდა ხოლმე განსვენებული: — თუნდ ეგეც არ იყოსო, ის, რაც მინდა ჩემის ქვეყნისათვის, ეს ქონება იმისათვის ერთი ყლაპიაო. გადმოვიდა ჩვენში და აქაც ტყის საქმეს მოჰკიდა ხელი. აილო უგანათლებულესის თავადი მინგრელსკის უზარმაზარი ტყე იჯარით ცხენისწყლის პირას, სვანეთის საზღვრებთან ახლო. რაც იმოქმედა აქ, რაც აქ შესძლო, ცალკე კაციანგან დაუჯერებელია. გასჭრა გზები, გასწმინდა მთელი მდინარე ცხენისწყალი ტინისა და კლდისაგან და უშველებელ ხეების წყლით ზიდვას გზა გაუხსნა, ააშენა ქარხანა და მან-

ქანებით დაუწყო ხე-ტყეს მზადება. არც ბუნებამ და არც კაცმა აქ ხელი არ შეუწყო, გზები ნიაღვრებმა რამდენჯერმე წაუხდინეს, ქარხანა, რომელსაც ბევრი დაუჯდა, გადაწვა და დაზღვეული არა ჰქონდა, კაცმაც ბევრი უმტრო, ბევრი აბრკოლა და ყოველ ამ უბედურებამ შთანთქა მისი ქონება. იყო დრო, როცა ისე დაუძლურდა ქონებით, რომ თითქმის სანაშურად გაუხდა ეს დიდ-იმედინი საქმე. გული მაინც არ გაიტეხა, ისევ თავის მხნეობას დაენდო, გზები რამდენჯერაც წაუხდა, იმდენჯერვე შეუპოვრად აღადგინა, წყალთან ბრძოლა გამოიარა, ქარხანა დაეწვა, უფრო უკეთესი ააშენა, უფრო უკეთესი მანქანები დასდგა და საქმე იქამდე მიიყვანა, რომ დღეს შეედლო თქმა: წადილი ავისრულე, საქმე მაგრად დავაყენე ფეხზედაო. დღეს ეს ტყის საქმე გამოკეთებულია და მოგების გზაზეა დამდგარი. ვაი რომ აღარ დასცალდა და ის ბოლო ველარა ჰნახა, რის იმედიცა ჰქონდა და რასაც შეაღია თვისი ქონება და იქნება თვისი სიცოცხლეც.

თამამად შეედლო ეთქვა, რომ ჩემის მხნეობით ვძლიე წყალსაც, ცეცხლსაც, ნიაღვარსაც. არაფერს შევუშინდი, არაფერს გავეჭეცი, საქმე საქმეზე მივიყვანე და ჩემი გავიტანეო. გაიტანა და მერე როგორ? „არა მდაბალთ ჩავვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით“. საქმიანი კაცობაც ეს არის! გამრჯელი და მშრომელი ამისთანა მხნე კაცს ეთქმის.

გეგარდონ დოლოგერიკი

ნეკროლოგი

(1879)

ბესარიონ ლეჟანის-ძე ლოლობერიძე.

(ნეკროლოგი)

ნ მარტს გარდაიცვალა ქუთაისში იმერეთის თავდა-
აზნაურთა ბანკის გამგე, ბესარიონ ლოლობერიძე. თუმცა
მრავალი რამ თქმულა გაზეთებში მიცვალეზელის შესახებ,
ასე რომ ჩვენგან ახალს ვერას უნდა მოელოდეს მკითხვე-
ლი, მაგრამ იმისთანა კაცის დაკარგვა, როგორიც იყო
განსვენებული ბესარიონი, იმ-გვარი საზოგადო უბედუ-
რებაა, რომ ჩვენ ვალად ვრაცხთ ჩვენს თავს რამდე-
ნიმე სიტყვით მოვიხსენიოთ განსვენებული და მით ჩვე-
ნი მწუხარებაც ჩავუროთ საზოგადო გლოვას და გოდე-
ბას; რამდენიმე სიტყვით-მეთქი, რადგანაც ვრცელი ბიო-
გრაფია ბესარიონ ლოლობერიძისა, დაწვრილებით აღწე-
რა მისის ცხოვრებისა შემდეგ იქმნება დაბეჭდილი „ივე-
რიაში“.

ბესარიონ ლოლობერიძე იყო ღარიბის აზნაურის შვი-
ლი, თითქმის ჩვიდმეტ წლამდე შინაობაში გამოზრდილი,
თვის სამშობლო სოფელს ჯიხაიშში. აღსავსე ცნობისმოყ-
ვარებითა, მწყურვალ სწავლისა და ცოდნისა,—ბესა-
რიონი შევიდა ქუთაისის გიმნაზიაში, სადაც სწავლობდა
მხოლოდ მეხუთე კლასამდე; შემდეგ გადვიდა ტფილისის
გიმნაზიაში. კურსის შესრულების შემდეგ რამდენიმე ხანი
მასწავლებლად იყო იმავე გიმნაზიაში, რადგანაც იმდენი
შეძლება არა ჰქონდა, რომ იმ წამსვე წასულიყო რუსეთს
უნივერსიტეტში შესასვლელად. მოიხელთა თუ არა საკუ-

თარის შრომით ნაშოენი ორიოდ გროში, მაშინვე გასწია პეტერბურგის უნივერსიტეტში, სადაც შევიდა მათემატიკის ფაკულტეტზედ. დიდი გაჭირვება და ვაი-ვაგლახი გამოიარა საწყალმა ბესარიონმა პეტერბურგში; არა ერთხელ უფიქრია თვის სტუდენტობაში, ხვალ რა ვკამოო, ან რა ჩავიცვა-დავიხუროო. ეს გაჭირვება მით უფრო საგრძნობელი უნდა ყოფილიყო ბესარიონისათვის, რომ იგი იმ დროს თუმცა ხანში შესული არ იყო, მაგრამ არც ისე ყმაწვილი იყო, რომ მსუბუქად, თითქმის უგრძნობლად აეტანა ნაკლებობა, სიღარიბე. მაგრამ რასაც არ აძლევდა წლოვანობა, აძლევდა განუსაზღვრელი სიყვარული სწავლისადმი, განუქრობელი ნაპერწკალი უმაღლესის მიდრეკილებისა საყოველთაო სიკეთისადმი. აი, ამ-გვარად, მშვიერ-მწყურვალ გულმოდგინედ შრომობდა, ბეჯითად სწავლობდა, და არა მარტო იმას, რაც პირდაპირ მის ფაკულტეტს შეეხებოდა; მას მიუძღოდა წინ არა მარტო დიპლომის მოპოება, როგორც მრავალ სხვა მოსწავლეს, არამედ მის სტუდენტობის მიდრეკილების დროშაზედ წარწერილი იყო: ცოდნა, ცოდნა ყოველისფრისა, რისაც კი შეიძლება, ცოდნა ვრცელი და საფუძვლიანი, შემკული განუქრობელის სიყვარულით საყოველთაო ბედნიერებისადმი.

რომ ბესარიონის სწავლა და ცოდნა აძლევდა საზრდოს არა მარტო ჭკუას, არამედ თან გულსაც უთბობდა, ამას ამტკიცებს ბესარიონის თავგადასავალი სტუდენტობის დროს... რომ თვის ფაკულტეტისათვის კარგად სწავლობდა ბესარიონი, ამას თქმა არ უნდა. კურსი რომ შეასრულა, პროფესორებმა სთხოვეს, უნივერსიტეტში დარჩიო და პროფესორად მოემზადეო, მაგრამ ბესარიონმა არ ინდომა. რატომ? მისი ხალისი შრომისათვის უეჭველია;

აგრეთვე შეჰველია მისი სიყვარული ცოდნისა და მეცნიერებისადმი. გარდა ამისა, პროფესიონალს მოსდევს სახელი, დიდება, მაღალი ადგილი საზოგადოებაში, მეტადრე იმისთანა პროფესორს, როგორიც, შეჰველია, იქნებოდა ბესარიონ ლოლობერიძე. მაშ უარი რათ ჰყო პროფესიონალზედ და რატომ არ ინდომა უნივერსიტეტში დარჩენა? ცოდნისა და მეცნიერების სიყვარულის გარდა ბესარიონს გულში უღვივოდს კიდევ არა ნაკლები სიყვარული თვის სამშობლოსა. მას მოაგონდა დედადანილი, დაცემული ხალხი, მსხვერპლად მიცემული უმეტერებას, ჭკუით და ზნეობით სიბნელეს, ჩავარდნილი სხვადასხვა ბოროტ-მომქმედთა ხელში... მოაგონდა და გულმა ველარ მოუთმინა: დასტოვა სახელი, მაღალი სამეცნიერო სამსახური; დასტოვა გულით საყვარელი სფერა მეცნიერებისა, გამოსწია თვის სამშობლოსაკენ და მიეცა ცხოვრების აყალ-მაყალს. აქ უჩემოდ სხვანიც ბევრი იქნებიანო, ფიქრობდა განსვენებული ბესარიონი, მაგრამ იქ, ბედკრულ საქართველოში კი, პატიოსანი კაცი და მოღვაწე ერთი ათასადა ღირსო.

1868 წ. ჩამოვიდა ბესარიონ ლოლობერიძე ტფილისის გიმნაზიის მასწავლებლად. რა იყო მაშინ ტფილისის გიმნაზია, რა ადგილი დაიშახტრა ბესარიონმა მოსწავლეთა და მასწავლებელთ შორის,—ამას მკითხველი ამ წიგნის სხვა ადგილას წაიკითხავს. ხუთის წლის შემდეგ ბესარიონი გამოვიდა გიმნაზიიდან და გახდა ინსპექტორად ტფილისის საქალებო ინსტიტუტისა. რა სახელი დაიმკვიდრა აქ ბესარიონმა,—ამას ცხადად გვიჩვენებს არა ერთი ცხარი ცრემლი, რომელიც დაიღვარა მის გარდაცვალების თაობაზედ. არა ერთ ქალს განუღვიძა განსვენებულმა ნამღვილის სწავლისა და შრომის წყურვილი; არა ერთ ქალს

ჩააგონა ბესარიონმა, რომ ქალს მოსდევს მაღალი დანიშნულება, და ამისდაგვარად ქალს უნდა ეპყრას მაღალი ადგილი საზოგადოებაში; ამ დამსახურებისათვის საჭიროა სწავლა და ცოდნა, ცოდნა ნამდვილი, საფუძვლიანი და არა მარტო გარეგანი ნიშანი ვითომ-ცოდნისა, არა მარტო ზიზილ-პიპილები განათლებისა.

1874 წლიდან დაარსებულ იქმნა სახალხო სკოლების დირექტორობა, და ტფილისის გუბერნიის სკოლების დირექტორად დანიშნეს ბესარიონ ლოლობერიძე. უკეთესს კაცს ამ საქმისათვის მთავრობა, რასაკვირველია, ვერ იპოვიდა. საქართველოს სკოლების გამგე უნდა ყოფილიყო საქართველოსივე შვილი, მცოდნე თვისი ხალხისა, მისი საჭიროებისა და მიდრეკილებისა; გარდა ამისა, საჭირო იყო კაცი, რომელიც საქმეს ბეჯითად მოჰკიდებდა ხელს არა მარტო იმიტომ, რომ სამსახურის მოვალეობა თხოულობსო, არამედ იმიტომ, რომ თავი დასდევს ხალხის განათლებისათვის, იმიტომ რომ გული სტკიოდა ხალხისათვის, რომლის კალთაშიაც თითონ გამოზრდილა.

ამ-გვარი კაცი იყო ბესარიონი, რომელმაც მართლად ბეჯითად მოჰკიდა ხელი სკოლების საქმეს. მოიარა ქართლი და კახეთი, საკუთარს თვალით დააკვირდა ხალხის განათლების საქმეს, გამართა რამდენიმე სკოლა (საგარეჯოს, ყვარელს, ენისელს, გურჯაანს და სხვა). ხალხის განათლების საქმეს ბესარიონმა დაარტყა შემნახველ-გამსესხებელ ამხანაგობის საქმეც. იგი კარგად გრძნობდა, თუ რა მჭიდრო კავშირი სუფევს ეკონომიურის მდგომარეობისა და განათლების შორის; კარგად ჰხედავდა, რომ ხალხი დიდ გაჭირებაშია, სხვადასხვა ვაჭრების ხელშია ჩაყარდნილი ხელ-ფეხ-შეკრული, და თუკი კუჭსაც ვერ გაიძღობს, რაღა სწავლა უნდა მოაგონდეს. ყველა ეს

კარგად იცოდა-მეთქი ბესარიონ ლოღობერიძემ, და ამიტომაც მიჰყო ხელი მოძღვრებას შემნახველ-გამსესხებელ ამხანაგობის დაარსებისათვის და დააარსა კიდეც რამდენიმე. ამ ამხანაგობათა გამგეობა ჩააბარა თვით სოფლის მასწავლებელთ და მით თითქო აღიარა ხალხის წინაშე ის ურთიერთობა სწავლისა და ეკონომიურის მდგომარეობის შორის, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ. ჩვენდა სამწუხაროდ, დიდხანს ვერ მოუხდა ბესარიონს შრომა ხალხის განათლებისათვის, მაგრამ ამ მოკლე ხანშიაც დაიმკვიდრა მან ხალხში კეთილი სახელი და გულთადი სიყვარული.

დიდხანს ვერ გასტანა-მეთქი ლოღობერიძის დირექტორობამ. იმერეთის თავად-აზნაურობა შეუდგა საადგილმამულო ბანკის დაარსებას, რომლის წესდება ბესარიონმავე შეადგინა. ამ ახლად დაწყებულ საქმისათვის საჭირო იყო თადარიგიანი კაცი, მხნე, მცოდნე, პატიოსანი, საქმისათვის თავდადებული, მარტო საქმისათვის, და არა მიმყოლი ტყუილ-უბრალო ცილობისა, საკუთარის, პირადის სარგებლობისათვის. ამ-გვარ კაცად გამოჩნდა ისევ ბესარიონ ლოღობერიძე. „მართალია მსხვერპლად უნდა დავდეა ჩემი გულით საყვარელი შრომა და მოღვაწეობაო,—ფიქრობდა ბესარიონი,—მაგრამ ისიც (თავად-აზნაურთა ბანკი) დიდი საქმეა ჩემის ქვეყნისთვის, და საჭიროაო, რომ დასაწყისშივე კარგ გზაზე დადგესო“.

ბანკის გამგედ ამოირჩიეს ბესარიონ ლოღობერიძე, რომელმაც უშველღებელის შრომით მიჰყო ხელი მის საქმეს და ზედ შეაკედა კიდეც.

გარდა ამ საჯარო და ყველასათვის აშკარა მოღვაწეობისა ბესარიონს არა ერთი სიკეთე მოუხდენია საიდუმლოდ ქართველ ახალგაზრდობისათვის, ჩვენის ქვეყნის

მოსწავლე ყმაწვილ-კაცებისათვის: ვისაც გროში არა ჰქონია სწავლისათვის—უშოვნია ბესარიონის შემწეობით; ვისაც წიგნი დაჰკლებია—იმავე ბესარიონს მიუწვდენია. ამგვარი შემწეობა არავის არ ეთაკილებოდა, რადგან ბესარიონის გულწრფელობა ყველასთვის უეჭველი იყო. წიგნს მიაწვდენდა თუ ფულსა,—მიაწვდენდა ისე ალაღად, ძმურად, რომ წყენას, ან თაკილობას არავითარი ადგილი არ ჰქონდა. „ერთ ცისა ქვეშა ვართ დაბადებულნი, ერთისა და იმავე ქვეყნის შვილები ვართო და რად უნდა გვწყინდეს ერთი-ერთმანეთის შველა და შემწეობაო“,—ასე ამბობდა განსვენებული ბესარიონი.

ბესარიონ ლოღობერიძე გარდაიცვალა ორმოც-და-შვიდის წლისა, ჯერ ისევ მხნე, ისევ ბეჯითი, მშრომელი, აღსავსე ძალითა და ღონითა. მართალია, დღეს თითქმის მთელი საქართველო გლოვობს ამისთანა შვილის დაკარგვას, მაგრამ განსვენებულმა დაუწერგა თვის სამშობლოს ერთი ნუგეშიც: სჩანს სიცოცხლისა და წარმატების სახსარი არ გასწყვეტია იმ ქვეყანას, რომელსაც ებადება ამისთანა სახელოვანი შვილი.

მ ი ხ მ ი ლ ყ ი ფ ი ა ნ ი.

ნეკროლოგი.

(1891)

მიხეილ ჟიჟიანი

(ნეკროლოგი)

ღონე ქვეყნისა მარტო ნიჭიერი და მხნე კაცია. უფულობა და უქონლობა-კი არა, ნიჭიერ და მხნე კაცთა უყოლობა ჰქმნის ერსა უღონოდაო,--ამბობს ვოლტერი,--და აი, ერთი ამისთანა საქვეყნოდ გამრჯელი და მხნე კაცი დღეს ჩვენ-წინ გულხელ-დაკრეფილი ასვენია კუბოში და, ჩვენდა საუბედუროდ, ანდერძს ეუგებთ, რომ სამუდამოდ მივაბაროთ შავ მიწასა. მიხეილ ყიფიანი ერთი იმისთანა კაცი იყო, რომელთ მოვლენა და მერე გაცლა დიდხანს სტოვებს ცარიელად მის მიერ დაპყრობილს ადგილსა. როცა უნდათ შეიტყონ, ერი რა ღონისა და ძლიერების პატრონია, ყოვლთ უწინარეს იმისთანა კაცებს ჩამოუთვლიან ხოლმე, როგორიც მიხეილ ყიფიანი იყო. აი, ვინ დავკარგეთ დღეს, აი დღეს ვისა ემარხავთ, აი, ვინ დააკლდა ჩვენს ქვეყანას, ჩვენს ერს. ამისთანა კაცის დაკარგვა სწორედ კლებაა ერისა და ქვეყნისათვის.

ბევრმა არ იცის, რა კაცი იყო განსვენებული, რა ღვაწლი და სამსახური მიუძღვის ჩვენის ქვეყნის წინაშე. არც ჩვენ ჩამოვთვლით ყოველს მას, რაც სიცოცხლეში მას ასულდგმარებდა, რაც ამოქმედებდა და რაც უსაქმია და უკეთებია. მან იგი სიკეთე ჰქმნა, რის შემძლებელიც იყო და „ყველა კაცმა, რომ იგი სიკეთე ჰქმნას, რის შემძლებელიც არის, ქვეყნიერობაზე უბედურნი აღარ იქნებიან“.

იგი საქმობდა, ირჯებოდა, მხნეობდა თავის პატარა ქვეყნისათვის და არა ჰყვიროდა-კი ამას დაფითა და ნა-

ღარიტა. იგი არ ეძებდა სხვის ქებასა და ღიღებას. იგი ნიაღვარს-კი არა ჰგვანდა „მღელვარეს, კლდესა მცემელსა“, იგი „მღუმარე წვიმისამებრ ნაყოფის გამომცემელი“ იყო, და სწორედ ამისთანა კაცია მართლა ღირსი ქებისა და ღიღებისა. იმიტომ რომ „მარტო ცუდ-მედიდობა ეძებს სხვის ქებას და ჭეშპარიტი საქმიანობა-კი --ჩუმს მოწობას სინიდიისას“. აი სად არის მიზეზი, რომ ბევრ კარგ საქმეთა მომქმედი მიხეილ ყიფიანი ისე ცნობილი არ არის ყველასათვის, როგორც სასურველია.

„რაც გინდა პატარა იყოს სამშობლო ქვეყანა, — ამბობს ერთი ჭკვიანი კაცი, — პატიოსანს გულში დიდი ადგილი უჭირავსო“, — და აი, ჩვენდა საუბედუროდ, წუთის-სოფელმა კუბოთი მოგვაყენა კარ-წინ ის პატიოსანი კაცი, რომლის პატიოსან გულშიაც ჩვენს პატარა სამშობლოს არამც თუ დიდი, მთელი ადგილი ეჭირა. სიყვარული ჩვენი ქვეყნისა, ჩვენის ერისა, მისთვის ცარიელი სიტყვა-კი არ იყო, როგორც დღეს ბევრისათვის არის, არამედ იგი იყო დაუღალავი ღონე გარჯისა და მხნეობისა. იგი აღამებდა დღეს და ათენებდა ღამეს იმ უანგარო ზრუნვით, იმ სიყვარულიან გულის ტკივილით, რომ რითივე გვარგოს, რაიმე შეგვძინოს. ამისი მოწამე მის მრავალ-გვარი ღვაწლია სხვადასხვა ასპარეზზედ, საცა-კი მისი პატიოსანი გული მიაწვდენდა ხოლმე მის პატიოსანს ხელსა.

სულ ორის დღის წინათ, მინამ სიკვდილი სამუდამოდ დაადუმებდა ამ დაუდუმებელს, ქვეყნისათვის პატიოსანს კაცს, იგი იწერებოდა ტფილისში: „სტეფან-წმინდაშიაც ვახერხებთ სკოლის გამართვასაო, იქაურ ყმაწვილებისათვის თქვენ-მიერ გამოგზავნილი წიგნები მივიღეთ და დიდად გავახარეთ პატარა მოხევენიო“.

„დიდად გავახარეთ პატარა მოხევენიო!“ — სიტყვა აქ იმა-
ში-კი არ არის, რომ პატარა მოხევენი გაახარა, იმაშია,
რომ თვით გაჰხარებია ბავშვების სიხარული, იმიტომ რომ,
ვისაც იგი მადლი ღვთისა არა აქვს, რომ სხვის სიხარუ-
ლით გაიხაროს, სხვის სიხარულს ვერც შეამცნევს, ვერც
აღიბეჭდავს. ნუ გგონიათ, რომ იგი წმინდა მადლი სხვის
სიხარულით გახარებისა და, მაშასადამე, სხვის მწუხარე-
ბით მწუხარებისაც, ცოტა რამ იყოს. იგია პირველი ნი-
შანი დიდ-ბუნებოვანობისა, დიდკაცობისა და მარტო
რჩეულთა ამა ქვეყნისათა მაგ მადლს ღმერთი კურთხევით
უწყალობებს ხოლმე.

იგი იყო იმისთანა კაცი, რომელსაც, ინდოელებისა არ
იყოს, დაბადების დღესვე ბედი ასე აკურთხებს და და-
ლოცავს ხოლმე: „პაწია ყრმავ, ეხლა, როცა პირველად
მოსდიხარ ქვეყანაში, შენ სტირი და შენს გარეშემო-კი
ყველას სიხარულის ღიმილი მოსდის; იყავნ ისე, რომ,
როცა ქვეყანას ეთხოვებოდე, ყველანი სტიროდნენ და
მარტო შენ-კი ღიმილი მოგდიოდეს“.

მშვიდობით! ვინც იცის შენი საქმენი, ყველანი სტი-
რიან დღეს და მარტო შენ-კი, როცა ეთხოვებოდი ქვე-
ყანას, ღიმილი უნდა მოგსვლოდა, რადგანაც მამულს მა-
მულის-შვილობა გაუწიე და შენი ვალი შეუსრულე.

ნ ი ნ ო ბ ა ვ რ ე ტ ი მ ნ ი.

ნეკოლოგი.

(1886)

ნინო ბაბრატიონი

(ნეკროლოგი)

ჩვენმა სასიქადულო მღვდელ-მთავარმა გაბრიელ ეპისკოპოსმა ერთხელ ერთს თავის სახელოვან ქადაგებაში ბრძანა:

„მე თითონ არ მინახავს, ხოლო გამიგონია სარწმუნოთა კაცთაგან, რომელ ერთს ძველს ეკკლესიასა შინა კედელზედ არის დახატული ყოვლად-წმიდა ღვთისმშობელი და მის წინ სძევს მატყლი, ხელში . უჭირავს ტარი და ჰქსოვს მატყლსა. ნეტამც ჩემის თვალით მენახა ეს ხატი! მაშინ მე გავიცნობდი მეორესა კერძოსა საღმრთოისა მისის ხასიათისასა და უდიდესსა პატივსა და კრძალვასა მისდამი იგრძნობდა გული ჩემი! რა კარგი იქნებოდა, რომ ყოველსა ქალსა მარადის ჰქონდეს წინაშე თვალთა ისრეთი ხატი ყოვლად-წმიდისა, რომ ერთ-კერძო მისსა იდგეს და შესცქეროდეს მას სიყვარულის ღიმილითა ღვთაებრივი მისი ყრმა, ხოლო თვით მას ხელში ეპყრას მატყლი და ტარი და სახესა ზედა მისსა ღვთაებრივსა კარგითა ხელოვნებითა იყოს გამოყვანილი ის ღვთაებრივი სიწმიდე, სიმშვიდე და სიყვარული, თვალთა შინა მისთა ბრწყინვიდეს ის უფსკრული გონიერებისა და კრძალულებისა, რომელნი წარიტაცებენ კაცის გულსა. ესრეთი ხატი იქნებოდა ჭეშმარიტი დროშა, ანუ სიმბოლო, ესე იგი ნიშანი ყოველის ქალის მოვალეობისა, ღირსებისა და მნიშვნელობისა“.

„რა კარგი იქნებოდაო,—ბრძანებს ყოვლად-სამღვდელო,—რომ ყოველსა ქალსა მარადის ჰქონდეს წინაშე თვალთა ისრეთი ხატი ყოვლად-წმიდისაო“,—ესე იგი იმისთანა ხატი, რომელიც ერთის მხრით წარმოადგენდეს დედას მოსიყვარულეს და მეორეს მხრით—დედაკაცს მშრომელსა და მზნესა. კარგი იქნებოდა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, სად არის ეგრეთი ქალი! დღევანდელს ქალს წარმოდგენილი აქვს იგი სასიქადულო ხატი კი არა, არამედ სამოდო სურათი ქალისა, რომელსაც თავზედ ადგია უშველეზელი კოშკი-შლიაპა და ნაოჭ ქვეშ დატანებული აქვს არა ნაკლებ უშველეზელი კურტან-ტიურნირი! აი დღევანდელის ქალის სასურველი და სანატრელი სურათი!.. სიმაღლე შლიაპისა და სიდიდე ტიურნირისა,—აი იგი ნიშანი დღევანდელის ქალის მოვალეობისა, ღირსებისა და მნიშვნელობისა!..

თუ ჩვენში სადმე არის ქალი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად თვალ-წინ უდგა მღვდელმთავრისაგან ასე მშვენივრად სიტყვით გამოსახული ხატი, თუ სადმე არის,—ისევე ჩვენს ძველს დედაკაცთა შორის. მართალია, იმ ძველ დედაკაცთა იქნება არ იციან, რომ პარიზი საფრანგეთის დედაქალაქია და პეტერბურგი ახლოა თუ შორს, მაგრამ იციან კი „იგი მოვალეობა, ღირსება და მნიშვნელობა“, რომელსაც ჩვენის ქალებისათვის ასე სამართლიანად ჰნატრულობს ჩვენი ბრწყინვალე ეპისკოპოსი. ყოველივე ეს იმოდენად სწავლის შედეგი არ არის, რამოდენად ხასიათის, თვისების გაწვრთნილებისა და გამტკიცებისა. ამ ხასიათის, თვისების გაწვრთნაში ჩვენს ძველს ოჯახს ეხლანდელი სკოლა ვერ შეედრება. უწინდელს ჩვენს გაწვრთნას ცოდნა აკლდა და ეხლანდელს ჩვენს ცოდნას ხასიათის და თვისების გაწვრთნა აკლია. თქმა არ უნდა,

რომ უკეთესი არა იქნებოდა-რა, რომ ხასიათის გაწვრთნას ცოდნა ჰქონდეს და ცოდნას ხასიათის გაწვრთნა. იდეალი ადამიანის აღზრდისა ამ ორის საუნჯის ერთად შექსოვაა. მაგრამ როცა არ არის ერთად შექსოვილი, მაშინ თვით მკითხველი მიგვიხედეს, ამ ორში რომელი უნდა უფრო ამჯობინოს კაცმა.

რომ მართლა ისევ ჩვენ ძველთა დედაკაცთა შორის მოიპოვებიან ისეთნი გვამნი, როგორსაც ჩვენდა საბედნიეროდ გვირჩევს ბრწყინვალედ განათლებული გაბრიელ ეპისკოპოსი, ამისი მაგალითი იყო კნეინა ნინო, ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკის მეუღლე, დადიანის ასული. ასული სამეგრელოს მთავრისა და მეუღლედ დიდს ოჯახში შესული, იგი მარტო ამით არ უნდა იხსენიებოდეს. დიდკაცობა შთამომავლობითი, თუ მეუღლეობითი, შემთხვევის საქმეა. ამაში თითონ ადამიანს არა საკუთარი ღვაწლი არა მიუძღვის-რა, ეგ განგების საქმეა, და ამიტომაც ადამიანს, როგორც კაცს, ეგ საკუთარ ღირსებად არ ჩათვლება. დიდი ხანია თქმული, რომ—

„თუ კაცი თითონ არ ვარგა,
ცუდია გვარიშვილობა“.

მიცვალებული კნეინა ნინო იყო ერთი იმისთანა იშვიათი დედაკაცი, რომელმაც იგი ჰქმნა, რაც ჩვენის ფიქრით, ყველაზედ ძნელია ადამიანისათვის: მან იპოვა და აიჩინა საგანი თავისის ცხოვრებისა. ძველნი ფილოსოფოსნი ამტკიცებდნენ და ახალნიც ემოწმებიან, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისის-თავის ცნობა, თავისის-თავის ცოდნა არის, ესე იგი, იცოდეს რის ძალ-ღონის პატრონია და იმის კვალობაზედ ამ წუთის-სოფლის სუფრაზედ თვისი ჭეშმარიტი ადგილი დაიჭიროს და ცხოვრებას ადამიანისას აქედამ მისცეს თავისი შემძლებელი

მხარი. ჩვენ ამაზედ შორსაც წავალთ და ვიტყვით, რომ ყველაზედ ძნელი ადამიანისათვის თავისი ცხოვრების საგანის პოვნა და აჩენაა. მაღალის ზნეობის თვალთა წინაშე აქ საწყაოდ კაცურის-კაცობისა იმოდენად თითონ საგნის სიღრმე და სიდიდე არ არის, რამოდენადაც საგნის სიცხადე და გამორკვეულობა. მარტო გონება-მაღალს კაცს აქვს წყურვილი ცხოვრების საგნის აჩენისა და მარტო გონება-მაღალს კაცს შეუძლიან აღნიშნოს იგი საგანი მთელის თავის სიგრძე-სიგანით ისე, რომ ყოველს ჟამს წარმოდგენილი ჰქონდეს, როგორც თავისი ხელის-გული, არც გადაჭარბებით, არც დაკლებულად. აქ სიდიდე თითონ საგნისა არაფერს შუაშია. ქრისტე-ღმერთმა გროში ლარიბის დედაკაცისა სხვაზე მეტად შეიწირა, იმიტომ რომ დედაკაცმა გაიწირა ყოველი, რაცა ჰქონდა. საქმე მაღალ ზნეობისა იმაშია, რომ ადამიანმა ის მოიტანოს წუთის-სოფლის სუფრაზედ, რაცა აქვს. ვინც მართლად აღნიშნავს თავის მოსატანს და უკლებლად მოიტანს, მასზედ ითქმის, რომ იპოვა საგანი ცხოვრებისა და განახორციელა კიდეც. ამისთანანი იშვიათნი არიან და ამ იშვიათთაგანი იყო აწ გარდაცვალებული კნეინა ნინო ბარათიონ-მუხრანსკისა.

იგი საქმე, იგი საგანი, რომელსაც დიდის გამარჯვებით და მხნეობით მოახმარა მან მთელი თავისი დაუღალავი სიცოცხლე, შრომაა. გრაფი ტოლსტოი, რომლის ფილოსოფიამაც დღეს ააყაყანა მთელი რუსეთი, თითქმის ამავე შრომაში ჰპოულობს საკანს ცხოვრებისას. მაგრამ კნეინა ნინოსა და ტოლსტოის შორის დიდი განსხვავებაა. პირველი მართლა გამრჯელი, საქმიანი, მუშა დედაკაცია, შეხორცთვისებული აქვს იგი საგანი ცხოვრებისა ასე, რომ მეორე ბუნებადა აქვს შექმნილი, მეორე-კი

ეკეკლესიება მხოლოდ ამ საგანს ცხოვრებისას, იწებებს გარედამ და არ შეიხორცთვისებს. ტოლსტოისათვის ეგ საგანი ცხოვრებისა გამაძლარის, გულასუყებულის კაცის უხიაკობა, დაჟინება და ნებივრობაა, კნენინა ნინოსთვის-კი — მის ბუნების წყურვილი, ბუნების მოთხოვნილება იყო. ტოლსტოის რომ იგი მის-მიერ ახლად ნაპოვნი საგანი ჩამოაცალათ, არა დააკლდება რა, ისევ ის იქნება, რაც არის; კნენინა ნინოსათვის-კი რომ ჩამოგეცალათ, ჩამოა-ცლიდით თითონ სიცოცხლესაც, იმიტომ რომ სიცოცხლე და საგანი სიცოცხლისა ერთი განუყოფელი არსი იყო ერთისა და იმავე გვამისა, როგორც სული და ხორცი. ამისი მოწამე იგია, რომ კნენინა ნინომ, რომელსაც და-ბადებთვე ბედმა მიანიჭა დიდი გვარიშვილობა, დიდ ოჯახის მეთუღეობა, შეძლება, დიდკაცობა, და რომელსაც ამის-გამო ყველაფერი ჰქონდა, რომ უქმს განცხრომაში გაეტარებინა თავისი სიცოცხლე, ყოველივე კეთილი ამა ქვეყნისა ეგემნა და დამტკბარიყო, როგორც ათასნი სტკბებიან, კნენინა ნინომ, — ვამბობთ ჩვენ, — დასთმო ყო-ველივე ეს და იმ „მოვალეობას, ღირსებას და მნიშვნე-ლობას“ ჭეშმარიტის დედაკაცობისას შესწირა, შეაღია თავისი სიცოცხლე, რომელსაც იხსენიებს თავის ქადაგე-ბაში გაბრიელ ეპისკოპოსი. დასთმო ყოველივე ესე, წა-ვიდა სოფელში და დღე და ღამე ათენა, გაასწორა შრო-მითა და მხნეობითა. რამდენი ერიდება სოფელს, უფრო ხელმოკლე შეძლებითა, უფრო ღარიბი, და თავის გასა-მართლებლად ის მოჰყავს, რომ სოფელი უფერულია, კა-ცი ვერ გასძლებს, გასართობი არა არის-რაო. მან-კი, თითქმის ყოვლისფერის მქონემ, რომ ქალაქის სიამოვნება ყოველივე ხელთ ეგდო, არ იკადრა, იუცხოვა უქ-მად ყოფნა, წავიდა სოფლად და შრომასა, მხნეობასა და

გარჯაში იბოვს საგანი ცხოვრებისა და ამ საგანში ადამიანის საკადრისი ჭეშმარიტი სიტყობეა და ადამიანის ასამაღლებელი გართობაცა. ამისთანა დედაკაცს მოწყენისათვის მოცლა არა აქვს, იგი ყოველთვის გართულია და გართულია ისე, როგორც ჰშვენის ღვთის მსგავსებით და სახით დაბადებულს ადამიანსა.

აი, დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა გარდაცვალებულისა! აი, მაგალითი ჭეშმარიტის დედაკაცობისა და—თუ გნებავთ—მამაკაცობისაც! ტყუილად კი არ მიუტირეს დიღომში სოფლის დედაკაცებმა და გამოთხოვების დროს უთხრეს: „სად მიგვიხვალ, ქვეყნის სასარგებლო დედაკაციო! საცა შენი ხელი მისწვდა, კლდეც კი აჰყვავდაო!“ მართალიცა სთქვამს, მაგისთანა ადამიანთაგან შენდება ქვეყანა.

დასასრულ, ჩვენ იმასვე ვიტყვით გარდაცვალებულს კნენა ნინოზედ, რაცა სთქვა სოლომონ ბრძენმა თავის დედაზედ, მისის მხნეობით გაკვირვებულმა:

„იგი აღსდგის ღამითგან და მისცის საზრდელი სახლეულთა და საქმე მხეველთა;

„მან მოირტყა ძლიერებით წელი თვისი და დანამტკიცნა მკლავნი თვისნი საქმესა ზედა;

„იხილა გემო, რამეთუ კეთილ არს საქმედ და არა დაშრტეს სანთელი მისი ღამე ყოველ;

„წყრთა თვისი განმარტა სასარგებლოსა ზედა, ხოლო ნებსა თვისსა განამტკიცებს ტარსა ზედა სთვად;

„ხელნი თვისნი განუხენა გლახაკსა, ხოლო ნაყოფნი მიუპყრნა დავრდომილსა“.

ამისთანა დედაკაცზედ სთქვა ბოლოს სოლომონ ბრძენმა, რომ: „დედაკაცი მხნე ვინ ჰპოვოს, უძვირეს არს ჭეიშა მრავალ სასყიდლისა“. ნეტა იმ ქვეყანას, რომელსაც ჰყავს მხნე დედაკაცი!..

იესე ანდრეიკევიჩი
(1887)

I

ტფილისი, 10 იანვარი, 1887 წ.

ჩემი, მშვიდობიანი, დინჯი, არა-მევირალა და ჩხავანა მოღვაწეობა, — საცა უნდა იყოს, — თუ გულმხურვალეობით არის გამთბარი, გულმოდგინეობით წარმართული, ერთ-გულობით ძირმაგარი და პატიოსნებით ნათელცხებული, — უტყუარი ნიშანია თითონ მოღვაწის დიდ-ბუნებოვანობისა. იქნება ზოგიერთებს ეხამუშოს, ზოგიერთს ეუცხოვოს ეს ჩვენი აზრი, და სიტყვა შემოგვიბრუნოს: „დიდი საქმეა მარტო უტყუარი ნიშანი თითონ მოსაქმის დიდ-ბუნებოვანობისა“. ეს მართალია, თუ საქმე ქმნილია. თუ არ არის ქმნილი და მარტო ამაო თავმოწონებით და ცუდ-მედიდობით ხელ-წატანებულია, მაშინ საქმე, დიდი თუ პატარა, სულ ერთია: იგი ხელის წამტანებელის ქარაფშუტობას უფრო გვისაბუთებს და გვიმტკიცებს, ვიდრე დიდ-ბუნებოვანობასა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ძალა ქმნასა ჰქონია და არა მარტო ხელის წატანებასა და ფოტინსა. არა-ქმნა ყოველ დიდს საქმეს ამცირებს და ქმნა-კი პატარასაც დიდად ჰზდის. ესეც მართალია, რომ ქვეყანაზედ ბევრი იმისთანა დიდი საქმეა, რომელიც თავისთავად ჰზმაურობს, ქარბუქს აყენებს და ყველას თვალ-წინ უდგა მთელის თავის სიდიდითა. ხოლო იმისთანა საქმენიც არიან, რომელთაც ჟღარუნები არა აქვთ და არა ხმაურობენ, მაგრამ მით არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ

წუთის-სოფლის სიმწარის დასატკბობლად და სიმწვავის გასანელებლად. ამისთანა საქმეა, მაგალითად, მართლმსაჯულება. იგი არ დაიარება ქვეყანაზედ ბუკითა და ნალარითა. მისთა მსახურთა მზად-მზარეული გვირგვინი შარავანდედისა არ აღგიათ თავზედ, რომ დიადობის ქარი ჰქონდეს კაცთა თვალთათვის. როგორც თითონ მართლმსაჯულება, ისეც მისნი მსახურნი, მშვიდობიანად, უბუქნალაროდ საქმობენ თავის საქმესა და მშვიდობას ქვეყნისას, სიკეთეს ოჯახისას, ნამუსს და პატიოსნებას ადამიანისას ჰპატრონობენ და ესარჩლებიან. თუ ესე არ არის, ასე¹ მაინც უნდა იყოს და ჩვენ მასზედ-კი არა ვლაპარაკობთ, რაც არის, არამედ მასზედ, რაც უნდა იყოს.

ნუთუ ამ არა-მყვირალა საქმეში კაცი ჩაბმული და პატიოსნად მოღვაწე არ შეიძლება დიდ-ბუნებოვანი იყოს, მარტო იმიტომ, რომ თითონ საქმე მყვირალა არ არის, ჩუმი და ხმა-ამოუღებელი? ნუთუ თითონ საქმე, ურთმლისოდაც მთელი ქვეყნიერობა ერთს არეულს და ერთმანეთის მქამელს მხეცთა გროვას წარმოადგენდა, ნუთუ, — ვამბობთ, — თითონ ეგ საქმე დიდი არ არის მარტო იმიტომ, რომ ბუკითა და ნალარით არ იჩენს თავსა!.. საქმე დიდია და დიდი არის იგიც, ვინც გულთბილად, კაცთმოყვარეობით, პატიოსნად და სწორის სასწორით ხელში ემსახურა²და ჰმსახურობს.

ერთი ამისთანა მსახური მართლმსაჯულებისა არის თ. იასე ადამის-ძე ანდრონიკაშვილი, რომელსაც 23-ს თებერვალს 1887 წლისას უსრულდება ორმოც-და-ათი წელიწადი მას აქეთ, რაც სახელმწიფო სამსახურშია და ორმოც-და-ერთი წელიწადი მას აქეთ, რაც ჰმსაჯულობს ჩვენში. მაშასადამე იგი ყოფილა მსაჯულად იმისთანა ხანებშიაც, როცა ახალი წესები შემოღებულნი არ იყვნენ

და ძველნი კი, სამართლიანად ათვალწუნებულნი, მსაჯულს სახსარს აძლევდა ყოველივე ცუდკაცობა ჩაედინა და სამართლის სასწორი ისე ებრუნებინა, როგორც გუნებაში გაუვლიდა. თქმა არ უნდა, რომ ამისთანა ყოფა მართლმსაჯულებისა მიზეზს აძლევდა კაცს ათასნაირი მართალი და ტყუილი ბრალი შეეწამათ მაშინდელ მსაჯულთათვის. მაგრამ თ. იასე ანდრონიკაშვილმა დღეს-აქამომდე ისე პატიოსნად და მართლად ატარა თავისი სახელი, რომ არც ერთხელ თითონ ცილმაც კი ვერ შეჰბედა ცილისწამება; არც ერთხელ ყოველთა სიწმინდის შემბლაღველი ბოროტება-კი ავგულის კაცისა იმოდენად ვერ გაკადნიერდა, რომ მცირეოდენი ჩრდილი მაინც მიეყენებინა მის კეთილ-სინიდიანიობისა და პატიოსნებისათვის. მეტად წმინდა და შუქ-სხმული პატიოსნება უნდა იყოს, რომ ამოდენა ხნის განმავლობაში ყოველის გამბედავი ცილი და ბოროტება ადამიანისა ვერ ჰბედავდეს მოსცხოს რამ და ენა ჩავარდნილი და გაბათილებული მის წინაშე პირქვე დაეშხოს!..

მარტო ამ მხრით არ არის ცნობილი ჩვენში თ. იასე ანდრონიკაშვილი. მისი მიუდგომელი პირუთვნელი სიმართლე, მისი გულმოდგინება საქმისა, დაუღალავი შრომა, მისი საქმეში სულით და გულით ჩახედვა, მისი გულშემატკივარობა, კაცთ-მოყვარეობა, სიბო და სიტკბო,— ყველამ იცის, ყველას ენაზედ აკერია. საცა მართალია, იქ თ. იასე ანდრონიკაშვილისათვის სხვა არა არის—რა მართლის მეტი; არც ნათესაობა, არც მეგობრობა, არც თხოვნა-ვედრება არა სჭრის-რა, ერთხელ მის მიერ აღიარებულ მართლის მეტი. არა ერთხელ და ორჯერ ჩვენის ყურით გაგვიგონია: მაღლობა ღმერთს, დღეს თ. იასე ანდრონიკაშვილი იქნება ჩემის საქმის მსაჯულადა, სხვათა შორის, და იმე-

დია, მართალს მოსარჩლე ეყოლება და სამართლის სას-
წორს---მფარველი განაჩენის დადგენის დროსაო. ვინც
იცის, რა დიდი განძი უნდა ზნეობისა, რომ კაცმა საზოგა-
დოდ და მსაჯულმა საკუთრივ ამისთანა ნდობა მოიპოვოს,
ის ჩვენ აღარ მოგვკითხავს ქებასა და ღიღებასა თ. ან-
დრონიკაშვილისას, როგორც სასიქადულო კაცისას და
ყოვლად პატიოსან მსაჯულისას.

სახელმწიფო სამსახურში მყოფსა, არც საზოგადოების
სამსახური დაჰზარებია ოდესმე თ. იასე ანდრონიკაშვილს.
ათი წელიწადი ემსახურა ჩვენის ბანკის საქმესა უანგა-
როდ, უსასყიდლოდ, იმავე სიყვარულთ, გულმხურვალეო-
ბით და გულმოდგინეობით, როგორც ცნობილია ყველგან
და ყველასაგან. არც ერთი სამადლო საქმე არა კეთდება
ჩვენში, რომ იქ თ. იასე ანდრონიკაშვილის წვლილი და
ხელი არ ერიოს. ამისათვის არა ხარჯს, არა გარჯას და
შემწეობას არ მოჰრიდებია თვისდა სასახელოდ და უმწეთა
სასიხარულოდ. ასეთია იგი კაცი, რომელსაც უპირებენ
დღე ორმოც-და-ათის წლის მოღვაწეობისა პატივისცემით
გადუხადონ. უფროსს თემჯდომარეს სასამართლოს პალა-
ტისას ბ-ნ გონჩაროვს, აქაურ გაზეთების სიტყვით, განუ-
ზრახავს, და სასამართლოს მოხელეთა ერთობ, პატივი აგონ
დღეს თ. იასე ანდრონიკაშვილის ორმოც-და-ათის წლის
შეუღწიკვლელ სამსახურისას და მით დაუმტკიცონ თვისი
პირუთენელი, გულითადი პატივისცემა კაცს, რომელიც
ყოვლად ღირსეული წარმომადგენელია მართლმსაჯულე-
ბისა კავკასიაში.

თუ მარტო სასამართლოს მოხელეთათვის არ არის ეს
განზრახვა, რასაკვირველია, მრავალნი სხვანიც მოიწადი-
ნებენ მონაწილეობა მიიღონ და ამ გზით გამოუცხადონ
თავისი გულითადი პატივისცემა და სიყვარული კაცს, რო-

მლის მოღვაწეობა ესოდენ ყველასათვის სამაგალითოა. თუ არა და სასურველია, რომ ტფილისის საზოგადოებამ, ყველამ საერთოდ, პატივი სცეს ამ დღეს თ. ანდრონიკა-შვილს თავის მხრითაც და ამით დაამტკიცოს, რომ კაი-კაცობას, კეთილ-სინდისიანობას და პატიოსნებას, დიდსა თუ პატარა საქმეში, ჩვენშიაც პატივი და დიდება აქვს და ექნება. ძნელად შეხვდება კაცი, რომ პატივისცემა და სიყვარული საზოგადოებისა ისე მართლად და უტყუარად შეეწონოს ჭეშმარიტს ღირსებასა, როგორც ამ შემთხვევაში. ნუ ვიქნებით უმადურნი და ყველას თავისი მივუწყოთ ხოლმე. ხალისი ამითი მხნეობს და მხნეობა ამით ჰხალისობს.

ტფილისი, 25 თებერვალი, 1887 წ.

23-ს თებერვალს თ. იასე ადამის-ძეს ანდრონიკაშვილს გადაუხადეს ორმოც-და-ათის წლის სამსახურის დღეობა. საზოგადოებამ თავისი პატივისცემა და მადლობა საჯაროდ გამოუცხადა კაცს, რომელსაც არც სახელოვანი ომი მოუგია, არც ქვეყანა დაუპყრია, არც იმისთანა რამ მოუხდენია, რაც თავის-თავად ჰყვირის, ჰხმაურობს და ბუკსა და ნალარასა სცემს.

მაშ რამ გამოიწვია ეს საჯარო პატივისცემა და მადლობა? ნუთუ მან, რომ კაცმა ორმოც-და-ათის წლის სამსახურს გაუძლო, ესოდენ ხანგრძლივად ჰზიდა ტვირთი სახელმწიფო თანამდებობისა? არა. ჩვენდა სასიამოვნოდ ის უნდა ვაღიაროთ, რომ აქ, ამ ამბავში, სხვა უმაღლესი ზნეობითი აზრია. მართალი მოახსენეს თ. ანდრონიკაშვილს: „ხანგრძლივობა რა არის? ეგ ჯანის სიმრთელის საქმეა. ჯანის სიმრთელე კიდევ ერთი უმაღლესი მადლია, რომელსაც კი ღმერთი მიანიჭებს ხოლმე მარტო თვის რჩეულსა, მაგრამ მაინც მადლია და არა ღვაწლიო; სასიქადულო და სასახელო თვით თ. ანდრონიკაშვილისათვის იგი ზნეობითი აზრია, რომელიც სათავედ უდევს მის დღეობის ამბავსა. აქ საზოგადოებამ ხანგრძლივობა მოღვაწეობისა კი არ დააფასა, არამედ ის, რომ ნახევარ-საუკუნის განმავლობაში კაცმა არც ერთხელ არ უმტყუნა თავის მოვალეობასა, თავის თანამდებობასა და არც ერთხელ ცილისწამებასაც-კი არ შეაბლაღვინა თავისი წმინდა და პატიოსანი სახელი,—მერე იცით, რა მიზეზიანია იგი თანამ-

დებობა მოსამართლისა, მსაჯულისა, რომელიც მთელი ორმოცი წელიწადი წილად ხვდა თ. ანდრონიკაშვილსა! ვინც ეს იცის, მან ისიც უნდა იცოდეს, რა დიდ-ბუნებოვანობაა კაცის მხრით, რომ ცილსაც-კი ვერა გააბედვინოს-რა, ცილსაც-კი ენა მოსჭრას, ხმა არ ამოაღებინოს.

ყოველს ადგილას, ყოველს საქმეში—რაც უნდა ჩემი იყოს, რაც უნდა მცირე—ადამიანს შეუძლიან აღმოაჩინოს სიდიადე ღვაწლისა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ერთის მეცნიერისაგან: „ვინც ორი მარცვალი მოიყვანა იქ, საცა მანამდე მარტო ერთი მარცვალი მოდიოდა, იგი ერთს უდიდესს სამსახურს უწევს კაცობრიობასა“.

ამ წუთის-სოფელში ადამიანს ბევრი და მრავალ-სახის საქმე აქვს საკეთებელი, როგორც კერძოდ თავის-თავისათვის, ისეც ზოგადად ყველასათვის. სათითოდ ყველას ერთნაირი დანიშნულება არა აქვს, სათითოდ ყველას რაიმე დანიშნულება კი უსათუოდ აქვს. მაღალ ზნეობის თვალის წინაშე სიდიდე ადამიანისა დანიშნულების სიდიდეზედ არ არის დამოკიდებული. მრავალ-გვარია ნიჭიერება, ღონე და მიდრეკილება ადამიანისა. სიდიდე და ღირსება ის არის, ვინ როგორ აურჩია საქმე თავის ნიჭსა, ღონესა, მიდრეკილებასა და ვინ როგორ უძღვება. თითონ საქმის მეტნაკლებობა აქ არაფერს შუაშია, დიდი და პატარა სულ ერთია, ოღონდ კაცმა იმას მიჰმართოს, იმას ჩაჰკიდოს ხელი, რაზედაც გული მიუწევს და ნიჭი და უნარი მიუწვდება. უამისოდ ყოველი დიდი საქმე მცირეა და ამისით კი ყოველი პატარაც დიდია.

მოსამართლობა, მსაჯულობა, ჩუმი, წყნარი, უხმაურო, უბოკ-ნალარო. ღვაწლი მოსამართლისა, მსაჯულისა, ისეთი ერთიანი არ არის, როგორც, მაგალითებრ, ციხის ალება, ქვეყნის დაპყრობა, ომის მოგება და სხვა რამ ამ-გვარი დი-

დი, თვალსაჩინო და ერთბამად დასანახავი საქმე, რომელიც ერთბამადვე აცვიფრებს ადამიანს. იგი განუწყვეტელი ძეწკვია ყოველდღიურის ღვაწლისა; იგი ერთი-ერთმანეთზედ ზედ-ასხმული მარცვლებია ადამიანის საყოველღეო მოქმედებისა. რამოდენა სინათლე და სიკეთე უნდა ჩააყოლოს კაცმა ამ უჩინარს მარცვლებს თავის განუწყვეტელის მოღვაწეობისას, რომ მათი კრებული იმად გამოჩნდეს, რასაც მოქალაქობრივს ქველობას ეძახიან და რაც სამართლიანად გამოიწვევს ჭოლმე ქებას, დიდებას, პატივისცემას და მადლობის გადახდასა. ერთის დიდის საქმით ამის დამსახურება იმოდენად ძნელი არ არის, ჩვენის ფიქრით, რაც ამ ხანგრძლივის დაუღალავის ღვაწლით, დღე-მუდამ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ-მიყოლილის სიკეთით მოპოვებული. იმიტომ რომ დიდი საქმე ზოგჯერ ბედისაგან წილად ხდომილია და ადამიანი მარტო ფარ-ხმალია, ბედისაგან არჩეული. აქ კი გამუდმებული თავდადება უნდა, დიდი გულმოდგინება, დიდი ღონე ზნეობისა, დაუცხრომელი სიყვარული, დაუღალავი ბეჯითობა და გაუტეხლობა გულ-პატიოსანის მუშაკისა და გამრჯელისა. ყოველივე ეს უნდა, რომ მარცვლეულობით ნაღვაწი ბოლოს იმოდენა ხვავად აქციოს კაცმა საზოგადოების თვალში, რომ საჯაროდ პატივისცემა და მადლობა გამოიწვიოს. აქ ადამიანი თაოსნობს, ირჯება და არა ბედი.

აი, რას ვხედავთ და რას ვპოულობთ ჩვენ თ. ანდრონიკაშვილის დღეობაში მისდა ჭეშმარიტ სასიქადულოდ და სასახელოდ. თვით იგი საზოგადოებაც კი პატივით და სახელით მოსახსენებელია, რომელსაც თვალი უჭრის ამ-გვარის ღვაწლის დასანახავად. ეს უტყუარი ნიშანია მის გონების აღმატებისა, იმიტომ რომ უბუჯ-ნალაროს საქმეს, ჩუმსა და უჩინარს სასარგებლო ღვაწლს ხორცის თვალი

ძნელად მისწვდება. აქ გონების მჭრელი თვალი უნდა, რომ
თვალად მცირენი, მაგრამ კეთილნი საქმენი, რომელნიც
გამუდმებულ შრომით ერთმანეთზედ განუწყვეტლად აკინ-
ძულია, ზედ-ნაკეცია, იცნას დიდის ზნეობის საქმედ და
პატივისცემის ღირსად გაჰხადოს. დიდის დანახვა ადვილია,
საქმე ის არის, იმა ჩუმთა მუშაკთა უჩინარი ღვაწლი დაი-
ნახოს კაცმა, რომელთა ნაღვაწიც აცხოვრებს ქვეყანასა და
დედა-ბოძად უდგა თვით საზოგადოებას.

ალექსანდრე ჩოინაშვილი,

ნეკროლოგი.

(1898)

ქართველები ვამბობთ ხოლმე: ვინც მოკვდა—თავსა მოუკვდაო. მართალია, ბევრი იმისთანა კვდება ჩვენში თუ სხვაგან, რომელიც მართლა მარტო თავის-თავს უკვდება. ნათქვამია, იგი არაფერში ვარგაო, ვინც მარტო თავისის-თავისათვის ვარგა, და ამისთანა სხვას ვის და რას მოუკვდება, თუ არ მარტო თავის-თავსა.

ეს არ ითქმის იმაზე, ვის საფლავის წინ 15 მაისს, ჩვენდა სამწუხაროდ, ვიდევით, რომ უკანასკნელად და საუკუნოდ გამოვთხოვებოდით და საუკუნოდ განსვენება გვეთქვა. ალექსანდრე როინაშვილი თავის-თავს კი არ მოუკვდა, მოუკვდა თავისს ერს, მოუკვდა ქართველობას, რომლის ბედი და უბედობა თავის საკუთარ ბედად და უბედობად გაიხდა და ამის გარე სხვა საგანი ცხოვრებისა არა ჰქონია, როგორც ეხლა სჩანს და როგორც განსვენებულმა დაამტკიცა მთელის თავისის ცხოვრებით და თავისის ანდერძით.

რა იყო და ვინ იყო ალექსანდრე როინაშვილი, რომ მისმა უჩინარმა სახელმა იმოდენა ხალხი მიიზიდა მისს საფლავზე უკანასკნელის პატივის-საცემლად, მისის გვამის გასაპატიოსნებლად? იქ იყო ყველა წოდების კაცი თუ ქალი, ყველა ხარისხისა, ყველა ხელობისა, ერთნაირად მწუხარე და მგლოვიარე. მას არა ჰქონდა არც დიდი გვარი, არც ხარისხი რამ სახელმწიფო მოხელისა, არც

სწავლა, არც არა-რა იმისთანა თვალად გამოსაჩენი და გარედამ მიკერებული ღირსება. იგი იყო უბრალო გლეხ-კაცის შვილი, შვილი ღარიბის, ლატაკის ოჯახისა, უმწეო, უნუგეშო, უსწავლელი. ვამბობთ, უსწავლელი, თუმცა სკოლაშიაც ყოფილა, მაგრამ იმისთანა სკოლაში (ვინც კანტანისტიკის სკოლა), სადა უფრო მოსალოდნელია კაცს გონება დაეხშოს, ვიდრე გაეხსნას და გაუძლიერდეს. ეგრე გარედამ ხელ-შეუწყობელი როგორ გახდა იმისთანა კაცად, რომ დღეს მისი დაკლება ქვეყნის დასაცლისად მიგვაჩნია?

სახელი და საქმეები მისი ის არის, რომ იგი თავისის შინაგანის ღირსებით გახდა ამისთანა კაცად, მაშინ როდესაც ყოველივე გარემოცული გარემოება ამ უღმრთელობის წუთის-სოფლისა მისი შემხუთავი და მომწყვლელი იყო. იგი იყო მოსილი იმ წმინდა მადლითა, რომელსაც ღმერთი აღირსებს ხოლმე თვისთა რჩეულთა და რწმუნ-თაც კაცი კაცობს ამ ქვეყანაში, მიუხედავად იმისა, გლეხია თუ თავადი. იგი იყო მხნე, გამრჯელი და უკან-დაუ-ხვეელი, რაკი საქმეს აიჩენდა და ხელს ჩაჰკიდებდა. მან არარაისაგან შეჰქმნა საქმე, არარაისაგან შეიძინა ქონება და ჩვენ ქართველებს მაგალითი გვიჩვენა იმისი, თუ რის შემძლებელია ცალკე კაცი, თუ იმხნეებს და გაირჯება და არ შეუშინდება ხელ-შეუწყობელს გარემოებას. მაგალითი ხომ ყველა ქადაგებაზე უფრო ძლიერია და მკვერ-მეტყველი და აი მაგალითი ძლევა-მოსილობისა, როცა გარჯა და მხნეობა იბრძვის და გული ჰგულობს ადამიანისა.

თვითოველი ამისთანა ადამიანი ძალ-ღონე და ციხე-სიმაგრეა ერისა, ქვეყნისა, და მის მიერ განვლილი, ღვაწლით დაქნილი გზა მთელი სკოლაა და მწუთრენელია ყვე-

ლასი, ვისაც-კი კაცობისათვის გული ერჩის. საცა ამის-თანანი გამრჯელნი და მხნენი არიან, ქვეყანა იგი ძლიერია და ღონიერი სულითაც და ხორციითაც. არავის ენატრება ამისთანა სამაგალითო კაცნი, როგორც ქართველობას, რომელმაც მარტო წუწუნი იცის და არა საქმის აჩენა, საქმის გატანა, საქმისათვის ბრძოლა, ომი და კი-დილი.

გარჯისა და მხნეობის მაგალითი ხომ თავის-თავადაც კარგია და საქები, მაგრამ განსვენებული აღ. როინაშვილი მარტო ამით არ არის ჩვენ-მიერ სახსენებელი და პატივ-საცემი. მას გულში ეჯდა იგი პატიოსანი გრძნობა, რომელსაც მამულიშვილურ სიყვარულს ეძახიან, რომელიც დედაა, მშობელია გარჯისა და მხნეობისა და რომელიც იქა ჰსადგურობს, საცა უბრყვილო, უანგარო და პატიოსანი გულია. ამ სიყვარულის სხივებით გულგამთბარი და გაძლიერებული იგი იღვწოდა, ირჯებოდა, ჰშველოდა ობოლს, ქვრივსა, უმწეოს, უნუგეშოს, თითონ იკლებდა, ზოგს სხვას ჰმატებდა, ზოგს ინახავდა, გროვს გროვზე აწებებდა და ბოლოს თავისი ნაღვაწ-ნაამაგვევი, პატიოსანის შრომით მოგებული, თავისს ქვეყანას მიაართვა: აჰა, შენთვის ვიღ-ვაწე, ვიამაგე ჩემის შეძლებისამებრ და ჩემი ნაღვაწ-ნაამაგვევი შენ მოიხმარე შენს სადღეგრძელოდაო.

აქ გამოსაკითხი ის-კი არ არის, ბევრი შესწირა თავისს ქვეყანას, თუ ცოტა. საქმე იმაშია, რომ რაც ჰქონდა, სულ მთლად თავისის ქვეყნის საკუთხეველზე დასდვა შესაწირად. შესაწირავი იქნება დიდი არ იყოს, მაგრამ დიდია გული, საცა ამისთანა სიყვარული ქვეყნისა ჩასახულა და გაზრდილა, და სადიდებელი მით უფროა, რომ იგი გული უმწეო და უნუგეშო გლეხკაცის გული იყო, რომლის უმადური ცხოვრება ისეა მოწყობილი ამ უღმობელ ქვე-

ყანაში, რომ ძნელად თუ მოიცლის თვის საკუთარ კირ-ბოროტს გარე გული და ხელი სხვას რასმე მიაწვდინოს, სხვაზე რასმეზე იზრუნოს და იფიქროს. ამ კირ-ბოროტს ქვეყნისას წაუღია და წაუშლია ვინ იცის რაოდენი ხალხი და ალ. როინაშვილმა-კი სძლია ამ კირ-ბოროტსა და თვისი უჩინარი სახელი და გვარი ღირს-სახსენებელი გახადა თავისს ქვეყანაში.

ვინც თითონ მოიპოვებს სახელს, იგი ბევრით წინ არის იმაზე, ვისაც სახელი მამა-პაპათაგან რჩენია და რგებია. ამიტომაც არის თქმული, რომ უფრო სასახელო კაცმა თავისი გვარიშვილობა ასახელოს, ვიდრე სახელოვანის გვარიშვილობით თავს იწონებდესო.

ასი წლის თავი
მრეკლე გიგის გარდაცვალებიდან
(1898)

ტფილისი, 12 იანვარი, 1898.

11 იანვარს, როგორც მოეხსენებათ ჩვენს მკითხველებს, წირვა და პანაშვიდი იქმნა გარდახდილი საქართველოს მეფის ერეკლეს მოსახსენებლად ლოცვითა და კურთხევითა. დიდძალი ხალხი მიაწყდა ამ დღეს სიონის სობოროს, ასე რომ შიგ ეკლესიაში ტყვა არ იყო. გარეთ მთელი სიონის ქუჩა ორ-პირად დაჭერილი იყო ხალხითა და პოლიცია ძლივს იმაგრებდა, რადგანაც ყველა ეკლესიაში შესასვლელად იწევდა და ეკლესიაში-კი ადგილი არ იყო. ამ საუკუნოდ სახსენებელ დღეს მეფე ერეკლის მიცვალებისას დაესწრნენ მისი ბრწყინვალება მთავარმართებელი თავადი გოლიცინი, ტფილისის გუბერნატორი, ვიცე-გუბერნატორი, გუბერნიის მარშლის მოადგილე, მარშლები, ჩვენი დიდკაცობა, ქალი თუ კაცი, ქართველთა დაწესებულებათა წევრნი და თითო-ოროლა რუსთა მოხელეობის წარმომადგენელნი და მრავალნი სხვანი.

ამ სახით, ამ ქართველებისათვის ღირს-სახსოვარს დღეს მეფე ერეკლის გარდაცვალებისას პატივი სცეს მისმა ბრწყინვალებამ მთავარმართებელმა თავადმა გოლიცინმა და უმაღლეს მოხელეობის წარმომადგენელთა, დიდი და პატარა ქართველობისა მოვიდა, რომ ლოცვა-კურთხევით

მოიხსენოს განსვენებული მეფე, რომელიც ნახევარ-საუ-
კუნეზე მეტი ხმალ-ამოღებული ჰპატრონობდა და თავგა-
მომეტებით, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ინახავდა ყვე-
ლა მიღეთის და თესლი კაცს, გინც-კი შემოკედლებულ-
ნი იყვნენ მისს საფარველ ქვეშ, რომელმაც ზედ შეაკლა
ტფილისს თვისნი შვილნი, თვისნი ქართველნი, რომ ტფი-
ლელნი გადაერჩინა ძარცვა-ტაცებისა და ტყვეობისაგან,
რომელმაც თუმცა უკანასკნელ დროს ვერ იხსნა ტფილი-
სი წახდენისაგან, მაგრამ თავისი უკეთესი ძალ-ღონე ხომ
შეაღია, უკეთესი მამულისშვილნი ხომ შეაკლა და მტლად
დაუდო. სხვა არა იყოს-რა, ერეკლე ბრწყინვალე მეფე
იყო საქართველოსი და ტფილისი მისი სატახტო ქალაქი!..

რით გადაუხადა ესეთი ღვაწლი ტფილისმა მართლა-და
მისთვის ღვაწლით-მოსილ მეფეს იმ დღეს, როცა ქარ-
თვლობამ მისდა საოხად და სახსენებლად წირვა-ლოცვა
გარდაიხადა? მით, რომ ტფილისის საბჭომ და გამგეობამ
არც-კი იკადრა წირვასა და პანაშვიდზედ დასწრებოდა.
თუ მთელი კრებული საბჭოსი და გამგეობისა მეტის-მე-
ტი პატივი იქნებოდა, მათის გაკადნიერებულ აღმატებუ-
ლობის ფიქრით, ერაი ორი წვერი მაინც გამოეგზავნათ!..
ვთქვათ, არც ეს იკადრეს და არ დაიმდებლეს აღვირაშ-
ვებული თავი, თვით ქალაქის მოურავის მოადგილემ რა-
ტომ არ დაინახა საჭიროდ, რომ ამისთანა დღეს პატივი
ეცა ქართველებისათვის და მობრძანებულყო ეკლესიაში!
რას შეუფრთხა? ნუთუ მომავლინებელთა თვისთა? მოვლი-
ნებულმა არ უღალატა განა თვისთა მომავლინებელთა და
მათის უმართებულობის წინაშე დაივიწყა მოვალეობა ქა-
ლაქის მოურავის თანამდებობისა!..

ეხლა ვკითხოთ იმათ, ვინც ყურები გამოგვიჭედა ძმო-
ბისა და ერთობის ქადაგებითა და ლაღადითა: რის მო-

მასწავებელია ასეთი უმართებულო, უგულო, უკადრისი, უზრდელი საქციელი მთელის იმ წყობისა, რომელთაც დღეს ხელთ უჭირავს პატრონობა ჩვენის ქალაქისა? ნუთუ ეს დღე იმისთანა დღე იყო, რომ ასე ყურები გამოიჭედეს ბამბითა და სამარცხვინოდ თვალი დაიხუჭეს, მითამ და აქ არაფერიაო? ნუთუ ამას იქითაც იტყვიო, რომ ეხლანდელი „მამანი ქალაქისა“ მართლა ქალაქის წარმომადგენელნი არიან და მისის სურვილების გამომეტყველნი და არა მარტო ერთ-გვარ წყობისა, რომელსაც მეორე ნაწილთან, ქართველობასთან, არავითარი კავშირი და ერთობა არა აქვს და არც სურს, რომ ჰქონდეს? განა ესე ექცევიან ძმები ერთმანეთს? განა ერთის ძმის სადიდებელი მეორისათვის პატივსაცემელი მაინც არ უნდა იყოს, სადიდებელს ნულარ ვიტყვიო? სიტყვით რომ ძმობას იძახით, საქმით რათა ხარო ეგრე შორს? ძმობა განა ჭირისა და ლხინის გაზიარება არ არის? ესეც თქვენი მოწონებული და მრავალთათვის თვალეზ-ასაფარებელი „ЕЛАСОВАЯ ДОКНА“-ა? ნუთუ აქაც ეგ „ДОКНА“ ჰლაპარაკობს და არა გულჩახვეული, უტყვი აევულობა იმათ მიმართ, ვის ძმობასა და ერთობას ეგრე ებლაუჭებიან და ვის სადიდებელს და ღირს-სახსოვარს დღეს ეგრე უკადრისად, უმართებულოდ და უზრდელად ექცევიან!.. ვისაცა გქონან ყურნი სმენად, ისმინეთ!..

ტფილისი, 21 თებერვალი, 1898.

ამ თებერვლის 22-სა დღესა შესრულდება ასი წელიწადი მას აქეთ, რაც მეფე ერეკლე მიეზარა მიწას და დასაფლავებულ იქმნა მცხეთის სამეუფო ტაძარში. ამ დღეს მისს საფლავზე გადახდილ იქნება წირვა და პანაშვიდი და ქართველობა ერთხელ კიდევ ეტყვის საუკუნო ხსენებებს სახელოვანს გვირგვინოსანსა. ხსენება ღვაწლით-მოსილ მამულიშვილისა, მეფეა, თუ უბრალო სიკვდილის-შვილი, სესხი და ვალია შთამომავლობისა. საფლავი ქვეყნის მოღვაწე ვაჟკაცისა წმინდა სალოცავია მამულისათვის, თუ ერი ერობს და „სამარისკენ ფეხი არ გაუშვარი“. მაგრამ საკმაო-კია მარტო სიტყვით, მარტო ლოცვა-კურთხევით ხსენება? ეს ყოველი ხომ წაევა და გათავდება, სხვა რა დაგვრჩება, რომ მართლა საუკუნოდ სახსენებელი იყოს ჩვენთვის ამისთანა კაცი?

თვითოეულის ადამიანის საფლავის ქვეშეო, — ამბობს გერმანიის სახელგანთქმული პოეტი ჰეინე, — დამარხულია მთელის ქვეყნიერობის ისტორიაო. თუ ეს ითქმის ყველა ადამიანზე თვითოეულად, მაშ უფრო ბევრ-რიგად მართალია თ. გ. ორბელიანი, რომ მეფე ერეკლეზე სთქვა: „დიდება საქართველოსი მასთან მარხია სამარესაო“. უფრო ზედმიწევნით დაგვიხატა დიდ-ბუნებოვანობა მეფე ერეკლესი თვით ქართველმა ერმა და ორ სამ სიტყვაში გამოანასკვა მთელი ღვაწლ-მოსილობა გვირგვინოსან გმირისა, როცა იგრძნო, რომ მეფე ერეკლე დაჰკარგა და „მამული ველარ იხილავს ერეკლეს ხმალსა მღელვარეს“.

ერმა ამისთანაებში უფრო მოსწრებული და ზედ-გამოკრილი სიტყვა იცის, იმიტომ რომ ბაგენი მისნი მეტყველობენ მარტო ნამეტანობისაგან გულისა, ესე იგი მაშინ, როცა გული საესეა. „ვერ გაიგითა, ქართველნო, შეგეხსნათ რკინის კარია, აღარ გყავთ მეფე ერეკლე, ბაგრატიონთა გვარია“-ო. ასე ამოიკენესა ერმა, როცა დასტიროდა გვამს თავისის სახელოვანის მეფისას. მეფე ერეკლე რკინის კარი იყო საქართველოსი. აი მისი ისტორიული ხატი ეს არის და, თუ არ დიდ-ბუნებოვანს კაცს, სხვას ვის შეუძლიან რკინის კარობა გაუწიოს ქვეყანას?

ერის ასეთი მოწმობა უტყუარი საბუთია მეფე ერეკლეს დიდ-ბუნებოვანობისა. ეს რკინის-კარობა პატარა კახისა ოთხ კედელ შუა მოგონილი და ხელად გამომცხვარი ეპითეტი კი არ არის, ეს სიტყვაა ერის გულით შობილი და ერის ელდაცემულ გულიდამეფე ამოფეთქებული, ვითა თოფის წამალი, როცა ცეცხლი ეცემა. აქ ლაპარაკობს თვით ერი, რომელიც ამისთანაებში მეტისმეტად სიტყვა-ძვირია და თავდაჭერილი და არა ჰგავს კარჩაკეტილს მწიგნობარსა, რომლისათვისაც დაუვალებიან უსახელოს სახელი რამ მიაკეროს სახლობელთა სანუგეშოდ. ხმა ერისა და ხმა ღეთისაო ისე არსად არ გამართლდება ზოლმე, როგორც ამისთანაებში, იმიტომ რომ ერის მიერ ქება უდიდ-ღვაწლოდ ძნელი საშოვარი განძია და ბევრი სახელდებული ისტორიაში კაცი ვერ დაიქადებს, რომ იგი სახელი თვით ერისაგან მიჰმადლებოდეს.

ზემოთა ვთქვით, რომ ხსენება დიდ-ბუნებოვანის მამულის-შვილისა შთამომავლობის მოვალეობაა. ერთი დარგი ამ მოვალეობისა ის არის, რომ წირვა და ლოცვა გადავიხადოთ მისის სულის საოხად და განსასვენებლად მართალთა შორის. ამას ითხოვს ჩვენი რჯული, ქრისტი-

ანობა. ეს წესი, რასაკვირველია, პირველ ყოვლისა უნდა ავასრულოთ. ხოლო ეს არ უნდა ვიკმაროთ. საქმით რითიმე მართლა საუკუნოდ სახსენებელი უნდა გავიხადოთ სახელი მეფის ერეკლესი. სამადლო საქმე რამ უნდა შეეკმნათ და სახელი ერეკლესი დავარქვათ.

რა საქმეა იმისთანა, რომ მით საუკუნოდ ხსენებულ იყოს სახელი განსვენებულის მეფისა? ბევრ-გვარი გაჭირვება გვიძევს წინ და ძნელია კაცმა ერთი ისე ამოირჩიოს, რომ მეორე არ დაჰჴანდეს, მეორისთვის გული არ ეტკინოს. სახსარი კი ცოტაა. აი, მაგალითად, გუშინ ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი იყო, რომ ტაძარი მცხეთისა შესაკეთებელია, წვიმა ჩამოდის და ლამის ეს ძველი ნაშთი ჩვენის დიდებისა დაირღვას და ჩამოიქცესო. განა გულ-გასაგმირავი ამბავი არ არის ესა? მაგრამ რით ვუშველოთ? რა გზა და სახსარი გვაქვს ამისათვის? მეორეს მხრით, მოდით და ამისთანა ამბავს ყურს ნუ ათხოვებთ! რა ექნათ? მეტი გზა არ არის, ბევრ გაჭირვებიდამ ერთი იმისთანა უნდა ამოვარჩიოთ, რასაც ჩვენს ღონეს გავაწვდნით და სხვა ყოველი გაჭირვება გულის-ტკენით და ნანვით ჯერ-ხანად თავის სვე-ბედს უნდა მივაჩემოთ.

თ. ივ. სულ. ჭავჭავაძემ ერთი კარგი სარჩიელი დაუყენა თვალ-წინ ჩვენს თავად-აზნაურობას: არწრუნისეულის ქარვასლის შემოსავლიდამ, რაც ხარჯს გადარჩება, ყოველ-წლივ გადაიდოს რაოდენიმე ნაწილი და ამ-გზით შეგროვდეს იმოდენა ფული, რომ მისის სარგებლით შემწეობა ეძლეოდეს ღარიბ მოსწავლეთა უმაღლეს სასწავლებელში. აზრი მშვენიერია, ადვილად ასასრულებელიც, მეტის-მეტად სასარგებლო და განსახორციელებლად დაუყოვნებლივ საჭირო. ამ ფულს დაერქმევა სახელი მეფის ერეკლესი. რა თქმა უნდა, არც უმისობა იქნება, რომ

გარეშე კაცთაც ამ მართლა სამადლო საქმეს თავისს შე-
ძლებისა-გვარად თავისი წვლილიც არ მოაწოდონ, ოღონდ-
კი თავად-აზნაურობამ სარჩიელი თ. ივ. სულ. ჭავჭავა-
ძისა მიიღოს და საზოგადოებას გაზეთების შემწეობით
ხმა მისცეს, რომ შემოსწირონ რამ, და იპედია, რომ ეს
არ დარჩება ხმად მლაღადებლისად უდაბნოში.

თუ ეს საქმე შეასრულა ჩვენმა თავად-აზნაურობამ,
ჟამთა-გაუთავებელი საუკუნოდ სახსენებელიც ეს იქნება
მეფის ერეკლისა, რადგანაც თავნი ფულისა უსათუოდ
ხელუხლებლად დადებულ იქნება, მარტო სარგებელი წა-
ვა ღარიბთა მოსწავლეთა შესაწევრად, და ამ-სახით წყა-
რო განუწყვეტლად ედინება ჟამთა გათავებამდე. აი, ჭეშ-
მარიტად, მადლიანი საქმე და ღირსი მისის დიდის სახე-
ლისა, ვისიც საუკუნოდ ხსენება ასე სანატრელია ჩვენ-
თვის და ვისთვისაც საქართველოს შვილთა განათლება
და სწავლა-ცოდნით შემოსვა დაუძინებელი სურვილი
იყო.

ამისთანა საქმეში სათნოება მადლისა და დიდება სა-
ხელისა ხელი-ხელ ჩართულნი იქნება და-ძმურად. მადლი
თავისს სათნოების შუქს მიჰფენს სახელსა და სახელი
თავისს დიდებას განუზიარებს მადლსა. სათნოებას დიდე-
ბისთანას სხვას უკეთესს და უტურფესს ამხანაგსა და თა-
ნამგზავრს ვერ უშოვით და დიდებას—სათნოებისთანას.
სათნოება და დიდება, როცა და-ძმურად ერთად ვლიან,
ყველა სხვა და-ძმობაზე უმაღლესნი, უტკბილესნი და უმ-
შვენიერესნი და-ძმანი არიან, და ნეტარ არს იგი, ვისიც
დიდება მხარს უმშვენებს სათნოებას და სათნოება—დი-
დებასა. ამ ნეტარებას ნუთუ დავიშურებთ იმ კაცის სახე-
ლისათვის, ვინც ორმოც-და-თოთხმეტი წელიწადი „რკი-
ნის კარი“ იყო საქართველოსი!..

ამისთანა სახსენებელი ანდერძს ეგვანება, იმ ანდერძს, რომელიც ისაქმებს ჟამთა გაუთავებლად ერეკლე მეფის სახელითა. ისაქმებს იმ დიდ-სათნოებიან საქმითა, რომელსაც სწავლა-განათლება ჰქვიათ და რომლისათვისაც ისე გულდადებით და გულის-ტკივილით იღვწოდა აწ განსვენებული გვირგვინოსანი, რაც შეეძლო, როცა დრო და ჟამთა ვითარება ათასში ერთხელ ამისთვის მოაქცლიდა. ეს ხელთუქმნელი, მაგრამ დიდად საგრძნობელი სახსოვარი თავის-თავად ილაღადებს დღე-მუდამ, რომ სახელოვანი ერეკლე იმისთანა კაცი ყოფილა, რომელსაც შთამომავლობისაგან სამართლიანად ეთქმის: „მოკვდა და თვისის ანდერძით აწ ისევ ჰსაქმობს მკედარიო“.

სახალხო განათლების
საკითხებზე

პიუნიკთა თუ პიტირის

(1877)

ვგონებ, არა ქვეყანაში არ მოხდეს ის, რაც ესე აშკარად ჩვენში მოხდება ხოლმე. საკვირველია!.. რაც უნდა უშვერი, უმსგავსო, სულელობით აღსავსე საქმე იყოს, ჩვენში ფეხს გაიდგამს ხოლმე, მერე ისე, რომ ყურსაც არავის შეაბღერტინებს. არც მის მომქმედსა აქვს შიში, რომ მოვაღრო და მომიკითხავს ვინმეო, არც მის მაყურებელსა აქვს სირცხვილი, რომ აგრე პირუტყვეულად რაზედ ვექელვინებო.

ჩვენ რის ამბის მბობაც გვინდა, დაუჯერებელია. არც თითონ დავიჯერებდით, რომ სანდო კაცისაგან არ იყოს გადმოცემული.

„ივერიაში“ ამას წინათ მოხსენებული იყო, რომ გორში არსებობს შარშანდელს აქეთ საოსტატო სემინარია, ესე იგი იმისთანა სასწავლებელი, რომელმაც უნდა მოამზადოს ოსტატები, მასწავლებელნი ჩვენის სახალხო სასწავლებელთათვის. რასაკვირველია, თქვენ იფიქრებთ, რომ აქ ქართულს ენას პირველი ადგილი ექირება სხვათა შორის. მაგრამ ეგ აგრე არ არის. სემინარიის გულისხმიერს გამგეობას გადუწყვეტია, რომ ქართველთა ბავშების ოსტატს ქართულის ცოდნა გულს აუსუყებსო. ამის გამო იმ სემინარიაში ქართულს ენას არ ასწავლიან, ასე რომ ქართულის სახსენებელიც გაუქრიათ. როგორ მოგწონთ? შუაგულს ქართლში მთავრობამ სემინარია გახსნა, მერე იმისათვის, რომ ქართულის სოფლის ბავშბისათვის ოს-

ტატები გამოსწურთნოს და მაინც კიდევ ქართულს არ ასწავლიან. ვიცინოთ ამაზედ, თუ ვიტყვით?

წარსულს სექტემბერს ამ გორის სემინარიაში შევიდა ორმოც-და-ათი მოწაფე. ამათ რიცხვში ოც-და-თერთმეტი ყმაწვილი ქართველია, დანარჩენნი სხვადასხვა გვარ-ტომისანი არიან. მაშასადამე, რაოდენობა ქართველთ ყმაწვილებისა შეადგენს ორ-მესამედს მთელის რიცხვისას. მომავალშიაც, რასაკვირველია, ქართველთა მოწაფეთა რიცხვი ამ-გვარადვე მეტი იქნება სხვებზედ. რასაკვირველია, თქვენ იფიქრებთ, ამის გამო მაინც ქართულს ენას სემინარიაში სავალი ექნებაო. სემინარიის გულისხმიერს გამგეობას სულ სხვა ფიქრი მოსვლია. მის დირექტორს მოუწვევია საშველად მეცნიერება, გამოუძიებია და დაუსკვნია, რომ ქართველები ქართველები არ არიანო. ჩამომავლობით, ამბობს იგი, სემინარიის მოწაფენი ეკუთვნიან თორმეტს გვარტომობასაო; ამათ შორის რუსები არიანო ექვსნი, ქართველები ცამეტნი, იმერლები თორმეტნი, სომხები ექვსნი, პოლაკები ორნი, ინგილონი ორნი, გურულნი ორნი, ფშაენი ორნი, აბხაზნი ორნი, უდიინი ერთი, ჩერქეზი ერთი და ბერძენი ერთი. ამ-გვარად, ქართველი, გურული, იმერელი, ფშაველი—ქართველად არ უცვნია გორის სემინარიის მეცნიერებას. მაშ, უფ. დირექტორის აზრით, რუსი, მოსკოველი, ტამბოველი, ვორონეჟელი,—რუსი არ უნდა იყოს, ეს სულ სხვადასხვა ტომისანი უნდა იყვნენ. ნუთუ ამის თქმა სდომებია უფ. დირექტორს, რომ ისე სასაცილოდ ქართველი ქართველს განუშორებია? არა, ბატონო, იმას ეს უფიქრია: „მართლა ქართველი რომ ქართველად დარჩესო, ზომ მკითხვენ, ოც-და-თერთმეტი ქართველი მოწაფე გყავს და რატომ ქართულს არ ასწავლიო; თავი რად ავიტყვიო. ის არა

სჯობია, ესთქვა, რომ ქართველი ქართველი არ არისო“. ძალიან კარგადაც მოუგონია, სახელი და დიდება მომგონებელს... მაგრამ ჩვენ ამაზედ უნდა ვიცინოთ, თუ ვიტყვით?

სემინარიასთან არსებობს მოსამზადებელი კლასი, რომელსაც პროსემინარიას უწოდებენ. წესდებულების ძალით, სემინარიასთან უნდა დაარსებულყო სამი პროსემინარია: ერთში უნდა ისწავლონ ქართველებმა, მეორეში—რუსებმა და მესამეში—სომხებმა. შარშან სექტემბერში დაარსდა მხოლოდ ქართული პროსემინარია. ყოველის ეჭვის გარეშე ყველასათვის, რომ ამ სასწავლებელში, რომელიც განსაკუთრებით ქართველებისათვის არის დანიშნული, ჯეროვანი გზა მიეცემოდა ქართულს ენას. მაგრამ აქაც უკუღმა დატრიალებულა საქმე. ამ პროსემინარიის მეორე განყოფილებაში ქართულის ენის ხსენებაც არ არის; მისთვის ერთი საათიც არ არის კვირაში დანიშნული და მოწაფენი ქართულს წიგნებსაც მოკლებულნი არიან. შესაძლებელია, რომ გორის სემინარიის გამგეობას ქართულის ენისათვის დრო არა ჰქონდეს, რადგანაც გვარ-ტომობის გამოკვლევას ეგრე წარჩინებულად შესდგომია თვისა და სასახლოდ და იმ გამოკვლევაშია გართული. ჩვენ აქ არა გვეთქმის—რა, მაგრამ ქართულს სასწავლებელში რომ ქართულს არ ასწავლიდნენ—ეს მაინც-და-მაინც დაუჯერებელია. ჩვენ მარტო ამას ვკითხულობთ: ამაზედ, ვიცინოთ, თუ ვიტყვით?

იმავე პროსემინარიის პირველს განყოფილებაში თუმცა ქართულს ასწავლიან თურმე, მაგრამ ყოველ ღონისძიებას ხმარობენ, რომ ბავშმა ჩათვლით კითხვისა და ქართულის ასოების ჯღაბნის მეტი არა ისწავლოს—რა. უსათუოდ ამ განზრახვით მოუგონიათ ისეთი მეთოდი, რომ ქართულის

სწავლა კი არა, ვგონებ ბ ისიც დაავიწყდეს ბავშს, რაც იცოდა. ამ მედოთის მომგონებელი გახლავთ ქართულის პროსემინარიის მასწავლებელი უფ. ნათიევი. ეს მეთოდი აი რაში მდგომარეობს: ერთსა და იმავე დროს ბავშმა უნდა გაიკეთოს ქართული ასოები, რუსული ასოები, ისწავლოს მათი გამოხატვა, მათგან მარცვლების, სიტყვების და ფრაზების შედგენა. ამასთან მათ უნდა დაიხსოვონ რუსული სიტყვები და ახსნან რუსული ფრაზები. საწყალო ბავშებო! თუ თქვენ ამ ბაბილონის გოდოლის აშენებაში სრული გონება კიდეც შეგრჩათ, ბარაქალა თქვენის ბუნების ძლიერებას!.. ჩვენი ქართული ანდაზა „ორი კურდღლის მღევარი ვერც ერთს ვერ დაიჭერსო“ უფ. ნათიევს ვერ მოსწონებია და უთქვამს: მე დავუმტყიცებ ქვეყანასაო, რომ მე ოთხს კურდღელს გამოვუდგები და ოთხსავე ერთად დავიჭერო. ნეტავი ექვსიც ერთად დაიჭიროს, ოღონდ კი მარტო კურდღლებს გამოუდგეს და ბავშების სწავლას კი თავი დაანებოს. უფ. ნათიევის ვარჯიშობაზედ უნდა ვიცინოთ, თუ ვიტიროთ?

უფ. ნათიევი არც ოთხის კურდღლის გამოდგომას დასჯერებია. მეხუთე კურდღელიც გაუგდია წინ. არ ვიცით, რა უნდა ეუქოთ უფ. ნათიევს,—სირბილი, თუ მეძებრობა. ქართულს და რუსულს ანბანთან იგი ასწავლის თურმე მოწაფეებს მესამე ანბანსაცა. ეს ანბანი არ გახლავთ არც ფრანკიული, არც ნემეცური, არც ლათინური, არც ბერძნული, ერთის სიტყვით, იმ ანბანით, რაც კაცობრიობა არსებობს, არც წიგნი დაბეჭდილა და არც დაწერილა. იგი არ უნახავს წარსულსა, არ არსებობს აწმყოში და ყოვლად შეუძლებელია მომავალში. იგი მოზმანებია უფ. ნათიევს მისთა მოწაფეთა უბედურებისათვის. რა ანბანია ასეთი ახირებული ანბანი?—იკითხავს მკითხველი.

აი რა ანბანია. ნათიევს სიზმარი უნახავს, რომ ქართული სიტყვები რუსულის ასოებით უნდა დაიწეროსო. აუღია და თვის ანბანში შიგა და შიგ ქართული სიტყვები ჩაურთავს რუსულის ასოებითა. რადგანაც რუსულს ანბანს აკლია ხუთმეტამდე ნიშნები ჩვენის ხმების გამოსახატავად, ამიტომაც უფ. ნათიევს თავისით მოუგონია ახალი ასოები, არც რუსული, არც ქართული, არც ამ მთისა, არც იმ მთისა, და ამ ახალის ასოებით შეუესია რუსულის ანბანის ნაკლი და ჩვენი ანბანიც გაუმდიდრებია. აქ სწორედ უფ. ნათიევს ორი კურდღელი ერთად დაუჭერია. ბარაქალა მას ფეხმარდობას და სისწრაფეს! მაგრამ ჩვენი საწყალის ბავშვების რა გადასახდელია, რომ უფ. ნათიევი ფეხმარდია. იმ ბაბილონის გოდოლს, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ, მესამე ანბანიც დაუმატა თურმე უფ. ნათიევმა. ვაი თქვენი ბრალი, საწყალო ბავშვებო! არ გეყოფათ ვანა ამდენი ანბანები, რომ „ნათიაური“ ანბანიც, თქვენდა საუბედუროდ, არ გამოჩენილიყო?! ჩვენ ამაზედ უნდა ვიცინოთ, თუ ვიტყვირეთ?

აბა, ეს ამბავი შეიძლება რომ სხვაგან სადმე მოხდეს და ასე დაუსჯელად ჩაიაროს? მეცხრამეტე საუკუნეში, ესე აშკარად სამასხაროდ საქმე გამხდარა სადმე? ესეთი სასაცილოდ აგდება მთავრობის კეთილ-განკარგულებისა, მთავრობის დაწყობილებისა სადმე გაგონილა? გაგონილა, რომ ესეთი წვრილფეხობა, როგორიც უფ. ნათიევია და სემინარიის გამგეობა, ესე ფუჟად ხდიდეს მთავრობის ჩვენდამი მზრუნველობას და გულმტკივნეულებას?.. ჩვენ ამაზედ უნდა ვიცინოთ, თუ ვიტყვირეთ?

თუ ჩვენ გვკითხავთ, ორივეს მიზეზი და საბუთი ხელთა გვაქვს.

[1877 წ.]

საზოგადოება უმუშევრულ მოსწავლეთა
უმიწოდებისათვის
(1877—1878)

ტფილისი, 10 ნოემბერი, 1877 წ.

ჩვენს ქვეყანაში დიდი და პატარა სწავლის, განათლების სახსარს სტირის და სჩივის, მაგრამ მაინც შველა არსად არის. საკვირველიც არ არის. ტირილითა და ვიშითა მტერნი არ შეგვიბრალებნო, ამბობს ჩვენი გლეხური ანდაზა. სხვაზედ მინდობა — ქეიშაზედ აშენებული შენობა ყოფილა და იქნება კიდევ ამ ქვეყნიერებაში. წამოუვლის ნიაღვარი „შემთხვევისა“ და იმ იმედს, იმ მინდობას ალგვის ხოლმე დედამიწის ზურგიდამ და იმედვენულს, სხვაზედ დანდობილს, ერთს უდაბურს ტინზედ გარიყავს, შენს თავს შენვე მოუარეო. ეს კანონი — ისტორიული კანონია, იქნება ზოგიერთისათვის ფრიად არ-მოსაწონი, მაგრამ აუცილებელი კი. ბევრიც რომ ვივაგლახოთ, ბევრიც რომ ვატაროთ უბეში სხვაზედ დამყარებული იმედი, მაინც ბოლოს „უამთა სელა“ ამ კანონზედ დაგვაყენებს და დრო წარსული ჩვენთვის სამუდამოდ დაკარგული დრო იქნება. ჩვენ ვამბობთ, რომ ხალხი თვითმოქმედებით არის მხოლოდ ძლიერი და ნაყოფიერი სულით, თუ ხორციით. რაც მალე დავიჯერებთ ამ ჭეშმარიტებას, რაც მალე შევითვისებთ, მათ მალე გამოვიხსნით თავს იმ გაჭირვებიდამ, რომელშიაც ასე სასოწარკვეთილებით დღეს ვიმყოფებით. გვეყო, რაც ჩვენმა წარსულმა ჩვენ მაგალითები გვიჩვენა. ნუთუ აქამომდე გული ვერ დავაჯერეთ, რომ ჩვენს გარე ჩვენი ხსნა სიზმარია! მაშ თუ ასეა, სწავლისა და განათლების სახსარის ნაკლებულობას ჩვენის ცრემლით, ვახით და ვიშით ვერ შევავსებთ. სულ ტყუილია! როგორც თვითოეული კაცი, ისე საზოგადოება, ისე ხალხი მარტო თა-

ვისით არის და თავისით უნდა იყოს კიდევ. ძალაც ამის-
თანა ხალხშია და ბედიცა.

ოცს საუკუნეზე მეტია, რაც ჩვენი ხალხი ისტორიულს
ასპარეზზედ გამოსულა. ამ ხანგრძლივ დროთა მიმავლო-
ბაში, ჩვენს ხალხს ერთს ხელში თოფი და ხმალი სჭერია
და მეორეში გუთანნი და ამ ყოფით და ვაი-ვაგლახით გა-
უტარებია ეს აუარებელი დრო. თუ შიგა-და-შიგ, ჭრე-
ლად, რამდენიმე წელიწადი მოსვენება ზეხვედრია, მაშინვე
ის მოსვენების დრო შეუწირავს სწავლისა და განათლე-
ბისათვის. დავით აღმაშენებელისა და თამარ დედოფლის
მეფობა ამ შემთხვევაში მეტად სანუგეშო მაგალითებს წარ-
მოგვიდგენს... საქართველო ახლა ცოტად თუ ბევრად დამ-
შვიდდა, მაგრამ ამ დამშვიდებას არ მოჰყვა ის ნაყოფი
სწავლისა და განათლებისა, რომელიც უნდა მოჰყოლოდა.
რის გამო? თუ უწინ დღე ჩვენი ღამდებოდა და ღამე
თენდებოდა მართო იმის მეცადინეობაში, რომ მტერი
მოგვეგერებინა, თუ უწინ ამის გამო სწავლისათვის მოც-
ლა არა გვქონია, ეხლა ხომ უნდა გვქონოდა. ეხლა ხომ
ეს მიზეზი არ გვიშლიდა და რატომ მოხდა, რომ სწავ-
ლის და განათლების ნაკლებულობაზედ ასეთი სამართლი-
ანი სამდურავი მიგვიძღვის?

ჩვენ ამის მიზეზს იმაში კი არა ვხედავთ, რომ ვითომც
სწავლის სურვილი არა გვქონდეს, როგორც ზოგიერთნი
ჩვენნი კეთილის-მყოფელნი ამტკიცებენ. არა, —სურვილი
დიდია. არც იმაში ვხედავთ, რომ სწავლის მიღების ნიჭი
არა გვქონდეს, თუმცა ამასაც ჩვენი კეთილის-მყოფელნი
ჰყვირიან. არც იმაში ვხედავთ, რომ ვითომ ნივთიერს
ლონისძიებას მოკლებულნი ვართ. ესეც ტყუილია, ჩვენის
ფიქრით. მართლა-და, არც ისე ლუკმა-გაწყვეტილები ვართ,
რომ, თუ არ თვითოეულმან ცალკე, ერთად მაინც საზო-

გადოებრივად ღონისძიება არ მოვიკრიფოთ ჩვენის აუცი-
ლებელის საჭიროების შესაესებლად. მიზეზი ის არის, რომ
დროთა ბრუნვამ სხვის მაყურებლად გაგვხადა, სხვაზედ
იმედს შეგვაჩვივა და ამაებმა სრულიად წარწყმიდეს ჩვენში
ის თვითმოქმედების ძალ-ღონე, რომელიც უწინ იყო და
რომელიც, თუკი სადმე არის, ყველგან ხალხის ბედნიერების
სათაურია და საფუძველიც. ხსნა ჩვენი თვითმოქმედებაში
და ერთობაშია. საცა კაცი თითონ არ არის, სხვისით არა
გაკეთებულა რა; საცა ერთი ვერას იქმს, იქ ოცსა და ორ-
მოცს ერთად შეუძლიან ჰქმნას.

ამ ჰემმარიტს და ფრიად ნაყოფიერს აზრზედ არის
დამყარებული ერთის ჩვენის პატივცემულის გვამის მეცა-
დინეობა, რომელმაც ამ ცოტას ხანში ჩვენში კარგა ზლო-
მად მომხრეები მოიპოვა. გიორგი რომანის-ძე ერისთავმა,
მიიღო რა სახეში სწავლის გავრცელების საჭიროება ჩვენ-
ში, ამასთან თვითოეულის ჩვენგანის ცალკე ღონე-ნაკლე-
ბობა,—ჩვენს გაჭირვებას წამალი მოუპოვა: რასაც თითონ
არ ვიმოქმედებთო, სხვისაგან ბევრს ნურას ველოდებითო;
რასაც თვითოეული ცალკე ვერ შევსძლებთო, ამას საზო-
გადოებრივად, ერთად ადვილად შევიძლებთო;—აი ორი
ნაყოფიერი აზრი, იმ მეცადინეობის დედა-ბოძად მიღებუ-
ლი. შეუდგა ამ აზრზედ დამყარებული თ. ერისთავი სა-
ზოგადოების შედგენას, რომელმაც ხელი უნდა გაუმარ-
თოს და შეუწყოს ჩვენის ქვეყნის ღარიბს ხალხს და ნამე-
ტნავად ღარიბ თავად-აზნაურებს, რომ შვილებს რიგია-
ნის სწავლისა და განათლების გზა მისცენ დაბალ თუ მა-
ღალ სასწავლებელში. „ვინ არ იცისო,—ამბობს თვის
წინასიტყვაობაში გ. რ. ერისთავი,—რომ ამ საგანზედ
ჩვენი გულგრილობა ჩვენის თავის სიკვდილიაო; ნუთუ ეგ
არ მოუღებს ბოლოს თვით ხალხსაცაო! ნუთუ ეგ არ მო-

იწვევს ჩვენს თავზედაო რისხვასა და წყევას ჩვენი შთამომავლობისასაო“.

ვისაც სურს ამ ქვეყნისათვის საკეთილო საქმეში მონაწილეობა მიიღოს, მას, ქალი იქნება თუ მამაკაცი, გლეხი თუ თავადი, ნება აქვს ჩაეწეროს წევრად საზოგადოებაში, იმ აუცილებელის პირობით კი, რომ წელიწადში არა ნაკლებ ერთის მანეთისა ფული წარუდგინოს საზოგადოებას. ჩვენ ამ საქმის მეთაურისაგან მონდობილი გვაქვს ეს საჯაროდ გამოცხადოთ და ვსთხოვოთ ყველას, ვისაც ენებება ამ საზოგადოებაში წევრად შესვლა, „ივერიის“ რედაქციას აცნობოს; ფულს კი ჯერ-ხანობით ნუ გამოგზავნიან, რადგანაც ამის თაობაზედ თავის დროზედ ჯეროვანს განკარგულებას მოახდენენ საქმის გამგებელნი.

ამ საზოგადოების წესდება შედგენილია და ამ მოკლე ხანში წარდგენილ იქნება მთავრობის წინაშე დასამტკიცებლად. როცა დაამტკიცებენ, ჩვენ ვეცდებით ის წესდება საყოველთაო საცნობელად გავხადოთ.

იშედი გვაქვს, რომ ჩვენი ქართველობა ამ ქველურს საქმეში უკან არ დაიხევს, გულმტკივნეულობით და თანაგრძნობით მიეგებება და ხელს შეუწყობს.

გვეყო, ბატონებო, ჩვენი აწმყოსი და მომავალის ბედის სხვაზედ მიგდება. ჩვენი გაჭირვებისა, გულისტკივილის და წადილის პატრონნი ჩვენვე უნდა ვიყვნეთ. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ მით უფრო სახელოვანია მისი ერთგულად გამწევი. მძიმეა, მაგრამ უმაგისოდ ვერ შოებულა ამ ქვეყნიერობაზედ სიკეთე და. ძალ-ლონე ხალხისა. სხვა გზა არ არის, ჩვენი ცხოვრების შარა-გზა ჩვენვე უნდა გავიკაფოთ, ბედი და უბედობა ხელთ უნდა ვიგდოთ.

ჯერ თუნდა აქედამ დავიწყოთ, რომ ჩვენს შვილებს სწავლისა, განათლებისა და ერთობ კაცად ქცევის გზა მივსცეთ იმოდენად ფართო, რამოდენადაც შესაძლო იქნება.

ტფილისი, 11 მაისი, 1878 წ.

ამ ბოლოს დროს, ჩვენდა სანუგეშოდ და სასიხარულოდ, მრავალი სხვადასხვა საზოგადოება სდგება ხოლმე ჩვენში სხვადასხვა საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. ამ საზოგადოებათა მეცადინეობით იმართება სკოლები: ამბობენ, კახეთში ეხლა ოცზედ მეტი სკოლა არისო. იმართება სოფლის ბანკები, რომელთა რიცხვი თითქმის ხუთმეტამდე აღის ტფილისის გუბერნიაში; იმართება საამხანაგო დეპოები,—ერთი გამართულია საგარეჯოში და მეორეც დღე-დღეზედ დაიწყებს მოქმედებას თიანეთში, რადგანაც წესდება დამტკიცებულია. ერთის სიტყვით, ჩვენს ხალხში გაღვიძებულია და ფეხზედ წამოიმდგარი სურვილი, რომ ერთმანეთის შემწეობით გზა გაიხსნან უკეთესის ცხოვრებისათვის. სასიხარულო ეს არის, რომ ყოველ ამაში კერძობითი სარგებლობა კი არ არის საფუძვლად დადებული, არამედ საყოველთაო. ღმერთმან ჰქმნას, რომ ამ გზაზედ ჩვენს კეთილის-მყოფელთ დაბრკოლება არა დახვდეთრა; ღმერთმან ჰქმნას, რომ ამ კეთილის სურვილით აღუღებულს კაცებს ჩვენმა გულგრილობამ ხალისი არ მოუკლას. თუ ამ გზაზედ მიმავალთ ჩვენთა კეთილის-მოსურნეთ ჩვენც მხარი მივეცით, ჩვენც ხელი შევეუწყეთ,—არ გავა ათი-ხუთმეტი წელიწადი, რომ ჩვენი დავრდომილი ქვეყანა სახეს შეიცვლის.

სოფლის ბანკს აიღებთ, თუ სოფლის სკოლას, თუ ამხანაგობის დეპოს, ანუ საზოგადოებას ღარიბთა მოსწავლეთა შემწეობისათვის,—ყოველს მათგანს ჩვენის ცხოვრების

არსებითის ძარღვისათვის წაუვლია ხელი. ყოველ ამისი მომქმედნი კატასავით არა ჩხავიან, არა ყვირიან საჯაროდ: აი, რა კაცები ვართო. უფრო ბევრი მათგანი საღამე კუნტულშია მიმალული და ქვეყნის სიყვარულით აღტყინებული იბრძვის, მეცადინეობს, მხნეობს, საქმობს, და ჯილდოდ მარტო იმას ელის, რომ ჩემი სინიდიის მეტყვისო: „თუმცა წვალებით ვიცხოვრეო ამ სოფლად, მაგრამ ჩემი ცხოვრება უქმად არ გამიტარებია, შეძლებისამებრ ჩემთა მოძმეთათვის სიკეთე მომიტანიაო“. დამიჯერეთ, ძალა ქვეყნისა ამისთანა კაცებშია და არა იმათში, ვინც პარიზის ყავახანაში გამოწვრთნილა, მოსულა აქ და ყვირის: რაცა ვარ, მე ვარო. ამათ პარიზი არ უნახავთ, ამათ უნივერსიტეტი არ ღირსებიათ, ესენი არიან ჩვენის ხალხის შვილნი, მის კალთაშივე გამოზრდილნი; ესენი არიან უბრალო სიკვდილის შვილნი, უფრო ბევრნი სემინარიელნი, და მათში ზოგიც იმისთანა, რომელთაც სემინარიის სწავლაც არ შეუძლავრებიათ სხვადასხვა მიზეზისა გამო. საყოველთაო სიკეთის ლაზათი ამათშია, ამათში! იღვწიან, საქმობენ, მხნეობენ საყოველთაო საკეთილოდ და, დახეთ მათს პატიოსნებას, მათს ზნეობითს აღმატებულებას, რომ სახელის გამოჩენაც არ უნდათ. დიდი რამ არის ბუნება, არ გადაცვლილი განათლებულის ქვეყნების ყავახანებში თრევითა და განათლების გარეგან ზიზილ-პიპილებითა.

იქნება ამისათვის სასაცილოდაც აგვიგდონ ჩვენმა ჩხავანა პუბლიცისტებმა, მაგრამ ბრმა უნდა იყოს კაცი, ან შურით მოწამლული, რომ ამ უჩინართა მომქმედთა ღვაწლი არ იცოდინოს, არ აღიაროს საქვეყნოდ. დაიარეთ სოფლები, ცოტას შეჰხედებით იმისთანა სოფელს, საცა ერთი მაინც ამ მომქმედთაგანი არ იყოს ისე, ჩრდილში მიგდებული; საცა ერთი მაინც ამათგანი არ იღვწოდეს ან ყმა-

წვილების აღზრდისათვის, ან გლეხკაცების კეთილდღეობისათვის, ან სოფლის ბანკისათვის, ანუ საამხანაგო დეპოსათვის და ან ლიტერატურისათვის. აბა ერთი ამითვან დაწყებული საქმე მიჩვენეთ, რომ გაქსუებულიყოს, გაუქმებულიყოს! რათ არის ეს? იმიტომ არის, რომ ხალხის შვილნი არიან, ხალხის კალთაში დაბადებულნი და გამოზრდილნი; იციან რას მოჰკიდონ ხელი, იციან როგორ მოჰკიდონ და ამასთანავე დაუღალავნი არიან; იციან ხალხის ტკივილი და წამლის შერჩევა, რადგანაც ხალხი უყვართ, ხალხში არიან და ხალხში ტრიალებენ, და ამასთანავე თვისებად აქვსთ — თავის-თავზედ ყვირილი კი არა, საქმის გაკეთება, საქმის წარმართება. დიახ, ბატონებო, არა გვგვანან ჩვენ, გაბლინძულთ და გაზვიადებულთ მარტო იმიტ, რომ პეტერბურგი და პარიზი გვინახავს და რალაც „ვითომ განათლება“ მოგვცხობია. ისინი არც ჩვენსავეით აპილიდებიან ხოლმე და არც ჩვენსავეით მალე ჩაჰკრებიან. ერთხელ დაძრულს და წარმომდგარს აზრს ზედ აკვდებიან, მინამ ხორცს შეასხმენ. იმათ ამისათვის არც ტაში უნდათ, როგორც ჩვენ, არც ქება; იციან რომ მათი ქება თითონ საქმეა და არა წამ-და-უწუმ ჩხავილი, მე ასეთი ვარო.

ესევე უჩუმარად, ხმამოუღებლივ, უშფოთვარად შესდგა ამ ახლო ხანს ერთი ფრიად სასარგებლო საზოგადოება. იგია ტფილისის გუბერნიის თავად-ახნაურთა საზოგადოება შეუძლებელთა მოსწავლეთა შემწეობისათვის, შედგენილი გიორგი რომანის-ძე ერისთავის მეცადინეობით. ამ საზოგადოებას საგნად აქვს მოამზადოს ღარიბნი ყრმანი რომელსამე სასწავლებელში შესასვლელად, ხელი გაუმართოს შეუძლებელთა და ნიჭიერთა მოსწავლეთა, ღონისძიება აღმოუჩინოს სწავლის განგრძობისათვის. თქმა

არ უნდა, რომ საგანი ამ საზოგადოებისა მეტის-მეტად სასარგებლოა და საკეთილო ჩვენის ქვეყნისათვის.

წესდება ამ საზოგადოებისა დამტკიცდა მთავრობისა-გან და რუსულად დაბეჭდილიც არის. რვას მაისს პირველი მორიგი კრება შესდგა. ამორჩეულ იქმნა გამგებელი კომიტეტი* და დადგენილ, რომ უფ. პაიჭაძესაგან ქართულად თარგმნილი წესდება დაიბეჭდოს და ზედ დაერთოს სახელი და გვარი აქამომდე ჩაწერილთა წევრთა. ყოველმა წევრმა უნდა შემოიტანოს წელიწადში არა ნაკლებ ერთის მანეთისა: დღევანდლამდე ორას წევრამდეა ჩაწერილი და იმედია, რომ ეს რიცხვი მოიმატებს.

საქმე ეხლა იმაშია, რომ ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, ჩვენმა ხალხმა, ამ საზოგადოებას ხელი გაუმართოს და შემწეობა ამოუჩინოს. ამისთანა საქმეში გულგრილობა შეუნდობელი შეცოდებაა წინაშე ქვეყნისა, ჩვენის შვილებისა, შთამომავლობისა. ვისაც რა შეუძლიან და რითაც შეუძლიან, ყველამ უნდა გაიჭიროს საქმე და ამ საზოგადოებას ნივთიერი ღონისძიება მისცეს მისდა კეთილის განზრახვის აღსრულებისათვის. ნუ დაგვავიწყდება, რომ ყოველი გროში, ამ დიდის საქმისათვის შეწირული, ჩვენს შვილებს მოხმარდება, მათის კაცად გახდომისათვის, მათის ბედნიერებისათვის, მათის განათლებისათვის იმოქმედებს. აქ უკან დახევა შვილების ლალატია, ქვეყნის გმობაა, საუკუნოდ საწყევარი. გვეყო, ბატონებო, სხვაზედ დანდობა, სხვის მაყურებლობა. ჩვენ თითონ მივეშველნეთ ჩვენს თავს: რაც ერთისათვის შეუძლებელია, ის ყველასა-

*) თავმჯდომარედ ამორჩეულია გიორგი სიმონის-ძე ერისთავი, თანაშემწედ კონსტანტინე ქრისტეფორეს-ძე მამაცაშვილი, წევრებად: ვახტანგ თულაშვილი, უფ. ცხვეტაძე, გოგებაშვილი, ლუარსაბ მაღალაშვილი და დ. გ. ერისთავი; სეკრეტრად ნ. დ. ქანანოვი.

თვის ადვილია; მივცეთ ურთიერთს მხარი და ზურგი და ეს ჩვენის შვილების საკეთილო საქმე გავაწყოთ და რიგიანად წარემართოთ. გამგებელს კომიტეტი ბევრი იმისთანა კაცია, რომ რაც მათზედ დამოკიდებული იქნება, არას ღონეს და შრომას არ დაზოგვენ, რომ ეს საქმე კეთილად დაგვირგვინებულ იქმნას. ოღონდ ფულია საჭირო, რომ ამ საზოგადოებამ ვრცლად მოჰხვიოს ხელი ჩვენს საყოველთაო საქარობას შვილების გაზრდისას და თვალსაჩინო სიკეთე მოჰფინოს ჩვენს ქვეყანასა. იმედია, რომ ბევრი არ დაიხვეს უკან და შეძლებისამებრ შემოაწევს რასმე ამ საზოგადოებას.

ქართულ საშუალო სასწავლებლის
დაარსების საჭიროებაზე
(1878)

ორიოდე სიტყვა უნდა მოგახსენოთ იმ სკოლის თაობაზედ, რომლის გახსნასაც აპირებს ჩვენი „საზოგადოება“ შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“. თვით საგანში, მართალია, ღირს-შესანიშნავი და თვალსაჩინო მაგდენი არა არის რა. ვთქვათ, აწ მყოფ სასწავლებელთა შორის ჩნდება კიდევ ერთი, და მით კიდევ ერთი საშუალება ეძლევა ჩვენს საზოგადოებას მისცეს თვის შვილთ პირველ-დაწყებითი სწავლა. გარდა ამისა; ღარიბ და შეუძლებელ ბავშვებთ ეხსნებათ ცოტად თუ ბევრად სწავლის გზა, რომელიც მათთვის შეკრული იყო სიღარიბისაგან. ყველა ეს მართალია-მეთქი და ყურადღების ღირსიც, მეტადრე ჩვენს მიყრუებულ ცხოვრებაში, რომელსაც საზოგადო საქმეთა შორის ბევრი კი არა აქვს რა საკვეხნო და თავგამოსადები. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, იმდენად მაინც არა ვართ, მადლობა ღმერთს, მიძინებულნი და იმდენად არ გაგვწყვეტია გრძნობიერება და მხედველობა, რომ ზემოხსენებულ საქმის სიკეთის გაგებისათვის და ყურადღების მიქცევისათვის ბევრი ლაპარაკი და ჩიჩინი გვჭირდებოდეს. არც ამ ჩიჩინისათვის დაგვიწყია ლაპარაკი ახალ სკოლაზედ. ამ საქმეს აქვს კიდევ მეორე მხარე, რომელიც, ჩვენის აზრით, არა ნაკლებ ღირს-შესანიშნავია და მნიშვნელობით აღსავსე ჩვენის ცხოვრებისათვის...

ამ საზოგადოების სკოლა იქნება, როგორც მოგეხსენებათ, მოსამზადებელი სასწავლებელი, ე. ი. იქ მოსწავ-

ლე ყმაწვილები მომზადებულ უნდა იქმნენ გიმნაზიებში და სხვა საშუალო სასწავლებლებში შესვლისათვის. ეს იქნება უმთავრესი განზრახვა ამ სკოლისა, თუმცა იქ შეუძლიანთ მიიღონ პირველ-დაწყებითი სწავლა აგრეთვე იმ ყმაწვილთ, რომელთაც მშობლები მის შემდეგ არ უპირებენ სხვა სასწავლებელში მიბარებას. მაგრამ, ვიმეორებ, უმთავრესი განზრახვა კი სკოლისა იქნება ბავშვების მომზადება საშუალო სასწავლებელთათვის. ეს, რასაკვირველია, ფრიად საჭირო საქმეა, მეტადრე იმ შვილების პატრონთათვის, რომელნიც მუდამ სოფელში ცხოვრობენ და მოკლებულნი არიან შვილების აღზრდისა და მომზადების საშუალებას. მაშასადამე, ამ მხრით ხსენებულის საქმის მაღალი მნიშვნელობა ცხადია და უეჭველი.

მაგრამ ჩვენი მომდინარე ცხოვრება აღმოაჩენს მრავალ იმ-გვარ გარემოებას, რომლის ძალითაც ახალ სკოლას უნდა უსათუოდ მიეცეს კიდევ სხვა მნიშვნელობაც. ვისაც ცოტაოდენად თვალყური უდევნებია საშუალო სასწავლებელთათვის ჩვენში, რასაკვირველია კარგად ეცოდინება, რომ მრავალი მომზადებული ყმაწვილი რჩება საშუალო სასწავლებლის გარეთ მარტო იმიტომ, რომ თვით სასწავლებელში ადგილი აღარ არის. ამას იმიტომ კი არ მოგახსენებთ, რომ დავამცრო ახალის სკოლის მნიშვნელობა იმ განზრახვის შესახებ, რისთვისაც არსდება იგი. როგორც ზემოთ ვთქვეთ, ეს მნიშვნელობა უეჭველია: სრულიად ღარიბ და შეუძლებელ მშობლებთ ეძლევათ ღონისძიება შვილების მომზადებისათვის; გარდა ამისა იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ახალი სკოლა იმ-გვარად იქნება მომართული, რომ მასში მოსწავლე ყმაწვილები უფრო მტკიცედ და ხეირიანად იქნებიან მომზადებულნი, ვიდრე სხვა კერძო სასწავლებლებში მოსწავლენი. მაგრამ

არის-მეთქი იმ-გვარი გარემოება, რომელიც სხვა მნიშვნელობასაც აძლევინებს ზემოხსენებულ სკოლას; არის იმ-გვარი მოთხოვნილება, რომლის დაკმაყოფილების ღონისძიება სასურველია მიეცეს იმავე სკოლას. თუ აწინდელი საშუალო სასწავლებლები საკმარისი არ არიან და ამის გამო ჩვენი შვილები სასწავლებელთ გარეთ რჩებიან, მაშასადამე, საჭიროა გავმართოთ ჩვენი საკუთარი საშუალო სასწავლებელი და მივცეთ ჩვენ შვილებს სწავლის უფრო ფართო და უფრო ვრცელი გზა. აი ამ საშუალო სასწავლებლის საძირკველადაც უნდა იქმნეს ის სკოლა, რომელსაც აფუძნებს ეხლა „ტფილისის გუბერნიის თავდაზნაურთა საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“; ამაში მდგომარეობს ის მეორე მაღალი მნიშვნელობა, რომელიც უნდა მიეცეს ამ სკოლას და რომლის ძალითაც იგი უნდა იქმნეს ყურადღებისა და ფრიადის თანაგრძნობის ღირსი ყველასთვის, ვისაც კი ცოტად თუ ბევრად ენაღვლება თვისის ქვეყნის ბედი თუ უბედობა.

ამ ჟამად, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ვერ გაგიწევთ ვრცელ საუბარს ამ საგანზედ. აქ მხოლოდ საგანსა ვეძებ, რათა მოვავაგონოთ მკითხველს საზოგადოებას, რა-გვარი მნიშვნელობა ეძლევა ახლად დაწყებულ საქმეს, თუ ჯეროვან ყურადღებას მისცემს მას და არ მოაკლებს თვის თანაგრძნობას. ვერ მოგიყვებით აგრეთვე ლაპარაკს მასზედ, თუ რა-გვარი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ჩვენის ქვეყნისათვის ჩვენს საკუთარ საშუალო სასწავლებელს...

ბ-ნ იანოშესიწ წიწილიწ გეგმ

(1881)

ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო.

გაზეთს „Кавказ“-ში ჩვენ დიდის ყურადღებით წავიკითხეთ ცოტად ცხარედ დაწერილი წერილი ბ-ნ იანოვსკისა. ამ წერილში ბ-ნი იანოვსკი ამბობს, რომ ყოველივე ის, რასაც „დროება“ მაბრალებსო, ახალ-სენაკის სკოლაში არ მითქვამსო, არც ბ-ნ მარკოვისათვის მიმიწერია ოფიციალური ქაღალდიო და არც ბ-ნ სემიონოვისათვის არავითარი დარიგება და რჩევა არ მიმიციაო.

ჩვენ დიდად მოხარულნი ვართ, რომ ბ-ნი იანოვსკი ეგრე ბეჯითად უარ-ჰყოფს ყოველს იმას, რაც მართლად საკადრისი არ არის განათლებულის კაცისათვის. მას შემდეგ, რაკი ეგრე საჯაროდ გამოაცხადა ეგ უარყოფა იმისთანა პატივცემულმა გვამმა, როგორც ბ-ნი იანოვსკია, ჩვენ აღარა გვეთქმის-რა. ჩვენთვის ისიც საკმაოა, რომ თითონ ბ-ნი იანოვსკი არა ჰკისრულობს არც ერთს ბრალსა, „დროებაში“ გამოცხადებულს. ჩვენ დიდის სიამოვნებით ვერწმუნებით ბ-ნს იანოვსკის და ამასთანაც გვიხარია, რომ იგი თაკილობს იმისთანა მოქმედებას და სიტყვას, რომელიც, ჩვენდა სამწუხაროდ, აქამომდე საკვებურად ჰქონდათ ზოგიერთს აქაურს პედაგოგებს და პედაგოგიის გარეთ მდგომ მოხელეებსაც. ესეც ერთი წარმატებაა, ერთი სიკეთეა.

ამის გამო ჩვენ თავს ვანებებთ იმაზედ ლაპარაკსა—ვინ არის ამ შემთხვევაში მართალი და ვინ მტყუანი. ეხლა ეგ ჩვენთვის სულ ერთია. ეგ საგანი ეხლა უკან

უნდა დაეყენოთ, იმიტომ რომ ბ-მა იანოვსკიმ სხვა, უფრო უაღრესი და უმძიმესი საგანი წამოაყენა თავის წერილში. ამ უკანასკნელ საგანთან ის პირველი ჩვენ თითქმის არაფრად მიგვაჩნია. ჩვენ ვამბობთ აქ იმაზედ, რომ ბ-ნმა იანოვსკიმ თავისის მოქმედების და მოღვაწეობის დედა-აზრი გამოგვიცხადა თავის წერილში და აი, ეს დედა-აზრია ის უაღრესი და უმძიმესი საგანი, რომელმანც მიიზიდა მთელი ჩვენი ყურადღება.

ჩვენ ვეცდებით, გულახდილად და თამამად წარმოვსთქვათ ამ საგანზედ ჩვენი აზრი. იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაგვწამებს—ხალხს გული უნდათ ააყრევინონ ჩვენს მოქმედებაზედაო. იმედი გვაქვს, რომ ამ უმართებულო და უკადრის ფარ-ხმალს არ მოჰკიდებს ხელს იმისთანა კაცი, როგორც ბ-ნი იანოვსკია. ჩვენ გვსურს—ბ-ნი იანოვსკი დარწმუნებული ბრძანდებოდეს, რომ აქ ჩვენ გვალაპარაკებს მარტო ერთი ჭეშმარიტების სიყვარული და ჭეშმარიტების საკადრისი გულწრფელობა და სხვა არა-რა.

თუმცა ბ-ნი იანოვსკი, როგორც მრავალმხრით განვითარებული კაცი, უეჭველად კეთილის განზრახვით არის აღძრული და ჰსურს იმ ადგილს და საზოგადოებას, საცა მოწვეულია სამსახურისათვის, სიკეთე მიანიჭოს, მაგრამ მისგან ამორჩეული გზა, ჩვენის ფიქრით, სრულებით არ შეეფერება არც მის განზრახვასა და არც მის სიკეთის სურვილსა. ჩვენა გვგონია, რომ საერო სკოლას* საერთოდ და ჩვენსას საკუთრივ ბ-ნი იანოვსკი ისე არ უყურებს, როგორც ის გამოჩენილნი პედაგოგიაში გვამნი, რომელთაც დაადგინეს საერო (народный) სკოლა მის ნამ-

*) საერო სკოლას იმ აზრით ვხმარობთ, როგორც რუსები სიტყვას народная школа.

დვილს და ჭეშმარიტს მნიშვნელობაზედ. ბ-ნს იანოვსკის, როგორცა სჩანს მის წერილიდამ, განსაკუთრებული დანიშნულება და უმაღლესი საქმე ამისთანა სკოლისა უკან დაუყენებია და საერო სკოლას იმ ტვირთსა ჰკიდებს, რაც მოსამზადებელის კლასის საზიდარია. ჩვენის ფიქრით, ეს დიდი შეცდომაა საზოგადოდ და ჩვენში ხომ საკუთრივ. ჩვენ ვეცდებით—ეს სიტყვა უსაბუთოდ არ დაგვრჩეს.

საერო სკოლა, საზოგადოდ, სკოლაა ერისა, ესე იგი იმ უმრავლესობისა, რომელსაც არც დრო აქვს, არც მოცალეობა, არც შეძლება უმაღლესის სწავლის შეძენისათვის. ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასაც ვიტყვი, რომ არც დიდი საჭიროება მიუძღვის, ჯერ-ხანად მაინც, რადგანაც სხვადასხვა ხელმოკლეობის გამო შინიდან გარეთ ფეხის გამოდგმის ილაჯს მოწყვეტილია. ამიტომაც საერო სკოლა ერის შინაური სკოლაა, ის მოედანია, საცა ერის გონებამ და გრძნობამ პირველ ფეხი უნდა აიდგას, ის გამზრდელია ერისა, რომელმაც უნდა აძლიოს ერს საზრდოებელი სულისა და ხორცისა იმ პატარა საწყაოთი, რომელიც ზედ-გამოჭრილია უმეტნაკლოდ ერის მოკლედ შემოხაზულ შინაურს ყოფა-ცხოვრებაზედ, მის სულიერ და ხორციელ მოთხოვნილობაზედ.

საერო სკოლის უმთავრესი საგანი და საქმე საზოგადოდ ის არის, რომ ერის მოზარდს თაობას აუხილოს გონების თვალი, გაუჩარხოს გულის-ყური, გაუწურთნოს და კეთილად მოუმართოს გრძნობა, შეაჩვიოს მოზარდის ჭკუა-გონება მართლმსჯელობასა და თვითმსჯელობასა. საერო სკოლამ უნდა მოუმზადოს ერს გონებით და გულით გაღვიძებული კაცი იმოდენად, რომ იგი საკუთარის ჭკუით და გულით გაუჭირვებლივ გაუძღვეს იმ სულიერს და ხორციელს პატარა მოედანს, საცა ერის უმრავლესობა

სულს იბრუნებს, სულითა და ხორციით იღვწის და მოქმედებს.

„საერო სკოლის საგანი ის-კი არ არისო,—ამბობს გამოჩენილი რუსი პედაგოგი უშინსკი,—რომ ბავშვის თავი, ცოტად თუ ბევრად, გამოჰყვოდოს სხვადასხვა-გვარის ცოდნითა, რომელიც მერე დავიწყებას მიეცემა ხოლმე, ან კიდევ ტექნიკური ცოდნა მიანიჭოს წერა-კითხვისა, რომელსაც მოზარდი არ გამოიყენებს; არამედ ის არის, რომ სკოლაში ვარჯიშობითა გაიხსნას ბავშმა ჭკუა და გულისყური, ბუნებრივის ღონისძიებით გონების თვალი აიხილოს გარე შემორტყმულ ბუნებაზედ და საზოგადო და-მოკიდებულებაზედ, იმოდენად გაიმართოს ნიჭი მართლ და თვითმსჯელობისა, რომ საკუთარის ჭკუით შეეძლოს ცნობიერად იცხოვროს და გონიერად იმოქმედოსო“. აი თავი და ბოლო საერო სკოლისა.

აი ამ დიდსა და მძიმე დანიშნულებას უნდა მისდევდეს საერო სკოლა საზოგადოდ და მარტო მაგის მიხედვით უნდა მოწყობილი და აგებული იყოს. სხვა საგანი საერო სკოლას არა აქვს.

„საკუთრივ საერო სკოლასაო,—ამბობს იგივე უშინსკი,—თვისი მნიშვნელობა იმოდენად განსაკუთრებული აქვს და სხვა უმაღლეს სკოლებთან ისე შორს არის, რომ მის გამართვაზედ ცალკე შეიძლება კაცმა იფიქროსო“.

ეს ორი აზრი, ერთი მეორის შემავსებელი, იმისთანა გამოჩენილის პედაგოგისა, რომლის ტოლიც რუსებს ჯერ აქამომდე არა ჰყავთ, საკმარისია, რომ დავინახოთ, რაში მდგომარეობს ბ-ნ იანოვსკის შეცდომა საზოგადოდ. პირველი იმაში, რომ საერო სკოლას მოსამზადებელის კლასის საქმეს უნიშნავს, და მეორე მასში, რომ ამ საქმის შესაფერად მოუწადინებია თითონ საერო სკოლების გა-

მართვაცა. ასე ვფიქრობთ ჩვენ, იმიტომ რომ მის წერილ-ში ერთი სიტყვაც არ არის თქმული მასზედ, რაც საერო სკოლის, უმთავრესს-კი არა, განსაკუთრებულს დანიშნუ-ლებას შეადგენს.

ეს შეცდომა უფრო ცხადად გამოგვეჩატება თვალ-წინ, როცა გამოვიკვლევთ,—რა ღონისძიებით და საშუალობით შეუძლიან საერო სკოლას თავისი განსაკუთრებულს და ფრიად ძნელს დანიშნულებას რიგიანად და წარმატებით მიაღწიოს.

პედაგოგიის დედაბოძი და განთქმული მეცნიერი დის-ტერვეგი ამ საგანზედ ამბობს, რომ—

„ის მეტ-ნაკლები გონება-გახსნილობა, რომლითაც ბავ-ში შედის სკოლაში, უნდა აუცილებლად იყოს საზღვარი, საიდანაც უნდა მოჰყვეს ადამიანი სწავლებასაო. ამის გა-მო ოსტატმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქ-ციოს იმ ენასა, რომელსაც ყმაწვილები ხმარობენ სკო-ლაში შესვლის დროსაო. ახალი უნდა აიხსნას ძველის შემწეობითა, უცნობი — ცნობილითაო. სხვა გზა არ არის, სხვა ღონე და საშუალება შეუძლებელი საქმეაო“.

მეორე გამოჩენილი და განთქმული პედაგოგიაში კაცი პესტალოცცი ამბობს, რომ—

„ბავშვის სულიერნი ძალნი შორეულზედ, უცხოზედ არ უნდა ავარჯიშონო, ვიდრე ძირი არ გაჰმაგრებიან და არ განათლებულან იმაზედ ვარჯიშობითა, რაც მაზლობელია ბავშვისა, რაც გარს არტყია, რაც ბავშვის ღვიძლი და თავისიანიაო“.

„ერს რომ თავისი ენა არ ასწავლობთ, — ამბობს მეო-რე გამოჩენილი რუსი პედაგოგი ვესსელი, — ეგ ის იქ-ნება, რომ არ გინდათ ერის აზრი, მისი სულიერი ძალ-ღონე, ნიჭი გაიხსნას და გაიმართოსო. ეგ ის იქნება, რომ

არ გინდათ ერი ბაღლობიდან გამოვიდესო. თუ ჩვენ არ დავაწყებინებთ ერს თავისი დედა-ენის სწავლებას და, თუნდაც მის მაგიერ სხვა, ძალიან მაზლობის ენის სწავლებას მოვაყოლებთო, მაშინ უფრო უარესს ვიზამთო: სრულებით შევშლით ერის გონებითს განვითარებას, სრულებით შევშლით მის სულიერს ბუნებასაო“.

„ბავში რომ სწავლობს დედა-ენას, იგი სწოვს სულისათვის სიცოცხლეს და ღონეს ღვიძლის ენის ღვიძლის ძუძუდამაო,—ამბობს უშინსკი;—დედა-ენა ისე უხსნის ბუნებას ყმაწვილს, როგორც ვერც ერთი ბუნების მცოდნე კაცი; ისე აცოდინებს ხასიათს იმ ხალხისას და საზოგადოებისას, რომელთა შორისაც ბავში სცხოვრებს, მათს ისტორიას, თვისებას და მიდრეკილებას, როგორც ვერც ერთი ისტორიკოსიო“.

„საერო სკოლა საკუთრივ დედა-ენის სკოლააო, რომელიც უნდა შეისწავლოს ყველა ყმაწვილებმა იმისდა მიუხედავად, განაგრძობენ მერე სწავლას გიმნაზიებში, თუ არაო,“—ამბობს ივანე ამოს კომენიუსი.

ჩვენ მოგვყავს ეს აზრები მეცნიერებისა იმიტომ-კი არა, რომ გვეგონოს, ვითომც ბ-ნმა იანოვსკიმ ყოველივე ეს ჩვენზედ უკეთ არ იცოდეს, არამედ იმიტომ, რომ ყველამ, დიდმა და პატარამ შეიტყოს და გაიგოს, რა ღონეა დედა-ენა სკოლისათვის საერთოდ და საეროსათვის საკუთრივ. ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან-დაუხეველად ვთხოულობთ დედა-ენისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში,—ეგ მარტო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოულობთ და ვნატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედა-ენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოველად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი-კი არ არის, გონების დაჩაგვრისაა, გონების

დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა,—და განა ეს სასურველია ვისთვისმე?

ზემოთ-მოყვანილდამ ცხადია, რომ დედა-ენა ცნობილია არამც თუ უკეთეს და აუცილებელ სახსრად, რომ სკოლამ თავისი დანიშნულება ასრულოს, არამედ უპირველეს საგნადაც, რომელიც ბავშმა უნდა შეისწავლოს და იცოდეს. მაშასადამე, სკოლამ საზოგადოდ და საერთო საკუთრივ ეგ სამსახური უნდა გაუწიოს ერსა.

მეორე სახსრად და საგნად ცნობილია იმ ადგილის, ქვეყნის, ერის შესწავლა და ცოდნა, რომელთაც ბავში ეკუთვნის დაბადებით და ცხოვრებით.

„პირველ-დაწყებითის ცოდნის მოედნად უნდა იყოს სამშობლო“,—ამბობს პესტალოცკი. „კაცს გულში გამოუქვანძეთ მისი პატარა სამშობლო,—ამბობს დისტერვეგი:—გზა გაუხსენით, რომ არამც თუ მარტო შეისწავლოს, არამედ შეიყვაროს კიდეც იგი სამშობლო, მისი განსხვავებული თვისება, მისი განსაკუთრებული ხასიათი. ამით ნუ გგონიათ, რომ ხელს უმართავდეთ პროვინციალურს პატრიოტობას, არამედ გაუმაგრებთ ადამიანს ფესვებს ადამიანის სულის ღონისას. ეგ ფესვები მის სამშობლოს მიწა-წყალშია, მის მოძმეთა განსაკუთრებულ ხასიათშია,—მათს ისტორიაშია. ყოველს სასიხარულოდ უნდა მიაჩნდეს, როცა თვითოეულს ადამიანში კაცი პოულობს განსაკუთრებულს თვისებას მისი ქვეყნისასაო“.

„როგორც ჩვენის საკუთარის ერის პატივისცემაში ვსწავლობთ სხვა ერის პატივისცემასა, ჩვენის ქვეყნისაში—სხვა ქვეყნებისასაო, ისეც პატივისცემა პატარა ნაწილისა მრთელის პატივისცემას გვასწავლისო“,—ამბობს გერმანელი პედაგოგი რიხტერი, როცა ლაპარაკობს მასზედ, თუ რა დიდი რამ არის ბავშვის აღზრდისათვის შესწავლა და

შეყვარება თუნდ იმ პატარა ადგილისა, საცა მოზარდი დაბადებულა.

„პესტალოცცის სკოლა,—ამბობს ტილო,—ნამდვილი საერო სკოლაა, იმიტომ რომ ყოველი საგანი სწავლებისა დადგენილია სამშობლო ნიადაგზედა. იგი იწყებდა თვის მოქმედობას იქიდან, რომ ცოცხლად და თვალთხედვით შეასწავლიდა სამშობლოს, მამულსა. ამიტომაც სამშობლო ქვეყანა, დედა-ენა, სამშობლო ერის ცხოვრება შეიქმნენ მას აქეთ უპირველეს საგნებად პირველ-დაწყებითის სკოლისათვისაო“.

„თქვენს კულტურას არც ძირი აქვს, არც სიღრმე,—ამბობს საფრანგეთის მეცნიერი ბრეალი:—იმიტომ რომ თქვენ არა გწამთ ძალნი ადგილის და თავისიანობის სიყვარულისაო. სკოლა ადგილზედ უნდა იყოს ამოსული, ადგილში უნდა ჰქონდეს გამაგრებული ძირი და არა ზემოდამ იყოს ამოსული, მოდგმული“.

„არის მარტო ერთი საზოგადო, დაბადებითვე დაყოლილი მიდრეკილება, რომელზედაც აღზრდას (სკოლას) ადამიანისას შეუძლიან ყოველთვის დაემყაროს,—ამბობს უშინსკი:—ეგ ის არის, რასაც ჩვენ ვეძახით ეროვნობას (народность). როგორც არ არის ადამიანი, რომ თავისითავე არ უყვარდეს, ისეც არ არის ადამიანი, რომ არ უყვარდეს თავისი მამული, თავისი ქვეყანა. აი ეგ სიყვარულია ის უტყუარი გასაღები ადამიანის გულისა, რომელსაც აღზრდა (სკოლა) უნდა ხმარობდეს. ეროვნობაზედ დამყარებული ბავშვის აღზრდა ყოველთვის იპოვის პასუხს და შემწეობას მაგ ცოცხალს და ძლიერს სიყვარულში, რომელიც უფრო ძლიერად მოქმედებს, ვიდრე რწმენა, მარტო ჭკუით მიღებული, ანუ ზნე, დასჯის შიშით ჩანერგული“.

ამ სახით, მეორე აუცილებელი ღონე და საგანი საერო სკოლისა ადგილობრივი, ერობრივი ელემენტი არის, ესე იგი—ის ბუნება, ის ერი, ის ყოფა-ცხოვრება, რომელიც გარს არტყია მოზარდსა და რომელთა შორისაც ბავშვი ტრიალებს და სცხოვრებს სულითა და ხორციითა დაბადების დღიდანვე. მაშასადამე, ყოველ ამის შესწავლა და ცოდნა არის მეორე განსაკუთრებული საგანი საერო სკოლისა. ამას არაფერი არ უნდა დააკლოს საერო სკოლამ და გადამეტება ხომ ძნელია და ძნელი.

ცხადია, რომ საერო სკოლა, როგორც პირველ-დაწყებითი სკოლა ერისა, სხვა არა უნდა იყოს—რა, გარდა დედა-ენისა და სამშობლო ქვეყნის მასწავლებელ სკოლისა, იმისდა მიუხედავად—განგრძობილი იქნება მას შემდეგაც სწავლა, თუ არა. ამ სკოლას თავისი საკუთარი მოედანი აქვს, რომლის თავი და ბოლო იქავე, სკოლაშია. მართალია, პატარა მოედანია, მაგრამ ყოველი ჰხედავს, რა მძიმე და რა ძნელი გასაღვლეია. ნურავის ნუ ჰგონია, საერო სკოლის საკუთარი ტვირთი ისე სუბუქი იყოს, რომ განიზრახოს სხვა საპალნეც აჰკიდოს რამე.

სწორედ ამ სხვა საპალნესა ჰკიდებს საერო სკოლას ბ-ნ იანოვსკის წერილი, მერე ისე ჰკიდებს, რომ საკუთარის ტვირთის ზიდვისათვის ღონე თუ სულ არ მოესპობა, ძალიან მოაკლდება მაინცა.

ბ-ნ იანოვსკის თვისი დედა-აზრი გამოჰყავს უმაღლესად დამტკიცებულის განჩინებიდამ და გვაუწყებს რომ: 1) ყოველი, რასაც რომელსამე სასწავლებელში ასწავლიან, უნდა ასწავლონ ცნობიერად და გაგებით, რადგანაც მარტო ამ პირობით სწავლებას ერთისა თუ მეორის საგნისა ექმნება ზედმოქმედება შეგირდის ვონებითა და ზნეობითს განვითარებაზედ; 2) სწავლება ერთისა

თუ მეორის საგნისა იმ განზრახვით უნდა მიდიოდეს, რომ მოსწავლეს მიანიჭოს ნამდვილი ცოდნა საგნისა; უამისოდ სწავლება საგნისა უქმად დროს დაკარგვა იქნება, არამც თუ ურგები, არამედ მვენებელიცა მოსწავლეთათვის; 3) ზოგად განათლების სხვადასხვა-გვარ სასწავლებელთა შორის უნდა იქმნას, რამოდენადაც შესაძლოა, მჭიდრო კავშირი, მით უმეტეს უნდა იყვეს საჭირო კავშირი სხვადასხვა საგნების სწავლებაში ერთსა და იმავე სასწავლებელში და 4) სასწავლებელმა უნდა დააკმაყოფილოს, რაც შეიძლება მომატებულად, საჭიროება იმ საზოგადოებისა, რომლის შორისაც და რომლისათვისაც არსებობს.

ამ წინადადებათა ძალით, ამბობს ბ-ნი იანოვსკი, ყოველს კეთილად განწყობილს პირველ-დაწყებითს სკოლაში სწავლება საზოგადოდ უნდა მიდიოდეს უპირატესად (და არა განსაკუთრებით?) დედა-ენის შემწეობითაო. რუსული ენა არა-რუსთათვის ისე უნდა იყოს დაყენებული, რომ ყმაწვილებმა, კურსის შესრულების შემდეგ, იცოდნენ არამც თუ მარტო წერა-კითხვა, არამედ გაგებაც ჰქონდეთ წაკითხულისა და წერითაც გამოთქმა შეიძლონ როგორც დედა-ენაზედ, ისეც, შეძლებისამებრ (?), რუსულადაცაო. ამის მისაღწევად აი რა გზა ამოურჩევია.

პირველ წლის მეორე ნახევრიდანვე ოსტატმა ყოველ დღე უნდა გადასდოსო 30—45 წამი, რომ ბავშვები შეაჩვიოს რუსულს ენასა და იმისათვის, რომ ბავშვებმა ცნობიერად შეითვისონ ცალკე სიტყვები, ფრაზები და მოკლე ამბები, უნდა ყოველივე იგინი ჯერ დედა-ენაზედ ათქმევინოს და მერე რუსულადაცაო. მეორე წელს-კი, რაკი შეგირდები შეისწავლიან დედა-ენაზედ წერა-კითხვას, უნდა შეუდგნენ რუსულის წერა-კითხვის სწავლებასა, მესა-

მე წელიწადს კი, რასაც დედა-ენის შემწეობით ასწავლი-
ან ბავშებს, ყოველივე ის, შეძლებისამებრ (?), რუსუ-
ლადაც უნდა ასწავლონო.

რუსულის ენის შესწავლას ამ გზით ბ-ნი იანოვსკი იმ
საბუთითა ჰხედავს საჭიროდ, რომ ზოგან საერო სკოლაში
თავად-აზნაურთა შვილებიცა სწავლობენო, რომელთა-
თვისაც გიმნაზიებში შესვლა არამც თუ სასარგებლოა,
არამედ აუცილებლად საჭიროცააო. უმაღლეს სასწავლე-
ბელში შესვლას თითონ გლეხის შვილებიც არა იშვიათად
ნატრულობენო და ამას უნდა ხელს უწყობდეს და უმარ-
თავდეს საერო სკოლაო.

გავბედავთ და ვიტყვი, რომ ეს პროექტი ბ-ნი ია-
ნოვსკისა პირდაპირ ეწინააღმდეგება იმ ოთხს მუხლს
მის აზრისას, რომელიც თითონ ბ-ნი იანოვსკის ზევით
მოჰყავს. პირველი მუხლი თხოულობს, რომ ყოველი სა-
განი ისწავლებოდეს სკოლაში ცნობიერად და გაგებით.
პედაგოგიის ძირეული კანონი კიდევ ამას ამბობს, რომ
თუ ცნობიერად და გაგებით უნდაო ბავშმა რამე ისწავლო-
სო, ჯერ თავისი კარგად უნდა შეისწავლოსო, რომ მერე
სხვისას შეუდგესო. ნუთუ ვისმე ჰგონია, რომ ბავშვები,
არამც თუ პირველს ექვს თვეში, არამედ სამსა და ოთხს
წელიწადში, თავის დედა-ენაში ისე გაიწურთენებიან, რომ
მასზედ დაფუძნდეს რუსულის ენის ცოდნაცა? და თუ ესე
არ იქნება, ხომ ცნობიერად და გაგებით ცოდნაც არ იქ-
ნება რუსულის ენისა. აი რა ფაქტი მოჰყავს რიხტერსა, რო-
ცა საერო სკოლაში პროვინციალურს ენასთან სახელმწი-
ფო ენასაც ასწავლიან, სახელდობრ, ნემეცურს, ესე იგი,
იმავე ძირის ენას, მაგრამ უფრო განვითარებულს.
რეკრუტის კამისიების სიტყვით, „ისე არა ავიწყდებათ-
რა ბავშვებს, როგორც ნემეცური (სალიტერატურო) ენაო“.

4-ს იანვარს ყოფილმა საერო სკოლების ოსტატებმა კრებამ პეტერბურგში საქვეყნოდ აღიარა, რომ რუსეთში, საცა ჩვენებრ სამის წლის კურსია და ასწავლიან მარტო ერთს დედა-ენას—რუსულს, ბევრი ყმაწვილები სკოლის შემდეგ წერა-კითხვას იციწყებენო. მაშ რაღა ითქმის რუსულის ენის შესახებ ჩვენს სკოლებში, საცა იგივე სამის წლის კურსია და საცა ეგ ენა სრულიად სხვაა მოსწავლე ბავშვისათვის. ნუთუ ჰგონიათ, ჩვენში საერო სკოლა სამისავე წლის კურსით იმ სასწავლს მოახდენს, რომ დედა-ენაც შეასწავლოს ბავშს და რუსულიცა იმოძენად ცნობიერად და გაგებით, რომ მერე არ გადაავიწყდეთ?

მეორე მუხლი ბ-ნ იანოვსკის აზრისა თხოულობს, საგანი ისე შეასწავლონ ბავშსა, რომ ნამდვილი ცოდნა იყოს საგნისა. ნუთუ დედა-ენაში ჯერ კარგად არ გაწურთნულს და გავარჯიშებულს ბავშს ისე ეცოდინება სამს წელიწადში თავისი დედა-ენა და რუსულიცა, რომ ან ერთი იქმნას ნამდვილ ცოდნად და ან მეორე? ნუთუ ეგ ნამდვილი და გამოსაყენებელი ცოდნა იქნება და არა გაზეპირება? თუ ესეა, რომ სამი წელიწადი დედა-ენის შესწავლებასაც არა ჰყოფნის, როგორც საქვეყნოდ აღიარეს თითონ რუსეთში საერო სკოლის ოსტატებმა, თუ ესეა—რომ ახალი ძველის შემწეობით უნდა ისწავლებოდეს, შორეული—მახლობელით, უცნობი—ცნობილით,—მაშ, ნუთუ ერთსა და იმავე დროს დედა-ენის და ჯერ თითქმის უცნობის—რუსულის ენის სწავლება ჩვენს საერო სკოლებში უქმად დროს დაკარგვა არ არის, არამც თუ ურგები, როგორც სამართლიანად ამბობს თითონვე ბატონი იანოვსკი, არამედ მავნებელიცა? უცნობი ცნობილით ასწავლეთო,—ამბობს დისტერვეგი,—თუ გინდათ ცოდნას ცოდნა ერქვასო, სწავლას—სწავლაო, სხვა გზა არ არისო, სხვა ღონე შე-

უძლებელიაო. ან ეს ძირეული კანონი პედაგოგიისა სულ მთლად აღიარებული უნდა იყოს, ან სულ არა. ამათ შუა საფეხური არ არის, რომ კაცმა ფეხი მოიკიდოს.

სასწავლებელმა უნდა დააკმაყოფილოს, რაც შეიძლება მომატებულად, საჭიროება იმ საზოგადოებისა, რომელთა შორისაც და რომლისათვისაც არსებობსო, ამბობს იგივე ბ-ნი იანოვსკი. საერო სკოლა ერის შორის და ერისათვის არსებობს, ესე იგი — იმ უმრავლესობისათვის, რომელსაც, როგორც წინა ვსთქვით, არც დრო აქვს, არც მოცალეობა, არც შეძლება და, ჩვენდა სამწუხაროდ, არც საჭიროება უმაღლესის სწავლის შეძენისათვის. ამა უმრავლესობის საჭიროება რა არის ამ შემთხვევაში? რასაკვირველია, არა ისა, რომ გიმნაზიებსა და უნივერსიტეტებში განაგრძოს სწავლა, თუმცა კი ეს ღიდად სანატრელია, არამედ თვალახილებული იყოს. თვის გარეშემო-ში თავისის ჭკუით შეეძლოს ცხოვრება, მართლმსჯელობის ნიჭი გახსნილი ჰქონდეს, თვითმსჯელობას შეეჩვიოს, ერთის სიტყვით, იმოდენად გაღვიძებული იყოს სულითა და გულით, იმოდენად განვითარებული, რომ თავის შინაურობის ავ-კარგიანობას გაუძღვეს, თავის პატარა მოედანს ცხოვრებისას თვალი და ხელი ცნობიერად და გაგებით გადააწვდინოს.

ამას საჭიროებს ერი საზოგადოდ და ჩვენი ნამეტნავად. აი ეს საჭიროება უნდა დააკმაყოფილოს იმ სკოლამ, რომელიც ერის შორის არის და ერისათვის არსებობს. რაც შეიძლება მომატებულად უნდა დააკმაყოფილოსო, ამბობს ბ-ნი იანოვსკი თითონ, — და მისი პროექტი კი ამ საჭიროებას არამც თუ რაც შეიძლება მომატებულად არ აკმაყოფილებს, არამედ რაც შეიძლება ნაკლებად, იმიტომ რომ საერო სკოლას ისეც არა-

საკმარის ღონეს და ღროს უუფანტავს და უყოფს. ჩვენ ვამბობთ,—და ყველანიც დაგვემოწმებიან,—რომ სამის წლის კურსი საერო სკოლისა მეტად მოკლე ხანია ჯერ იმისათვისაც, რომ ბავშმა გონება გაიხსნას, სულიერად და ხორციელად გაიმართოს თავისიანობაზედ ვარჯიშობითა, თავისი დედა-ენა, თავისი ქვეყანა გაიცნოს და შეისწავლოს იმოდენად, რომ ცხოვრებაში გამოიყენოს. ჯერ თითონ რუსეთში, საცა ჩვენებრ სამის წლის კურსია, საცა მარტო ერთს დედა-ენას ასწავლიან, ემდურებიან—საერო სკოლა თავისს დანიშნულებას ძალიან ნაკლებად ასრულებსო, და რამოდენად ნაკლებად უნდა აასრულოს ჩვენმა საერო სკოლამ, რომელსაც, გარდა თავის პირდაპირის დანიშნულებისა, გარდა დედა-ენის ცოდნისა, რუსულის ენის ცოდნასაც ავალებენ და იმავე სამის წლის კურსს უნიშნავენ.

ჩვენ უარს არა ვყოფთ, რომ საერო სკოლას შეუძლიან მოსამზადებელის კლასის საქმეც გაარიგოს. ჩვენ იმას განმეორებით ვიტყვით, რომ საერო სკოლას საზოგადოდ ის დანიშნულება არა აქვს—ერის მოზარდი უმაღლესის სასწავლებელისათვის მოამზადოს. იმას, როგორც ვნახეთ, თავისი საკუთარი საქმეც მეტად ბევრი და მძიმე აქვს და, თუ მაგ მხრითაც საერო სკოლა შველის სადმე ერსა,—ევ მარტო იქ თუ შეიძლება, საცა ერის დედა-ენა და უმაღლესის სასწავლებელისა ერთი და იგივეა და სკოლის კურსიც უფრო ხანგრძლივი. იქ საერო სკოლაში გამოვლილი ბავში მომზადებულია უმაღლესის სასწავლებელის უმცირესის კლასისათვის, რადგანაც კეთილად აგებული საერო სკოლა ისე არ გამოუშვებს ბავშს, რომ არ იყოს გონებითაც საკმაოდ გახსნილი და დედა-ენაშიაც, რომელიც უმაღლესის სასწავლებელის ენავეა, საკმაოდ გაუწოთვნილი და

გავარჯიშებული. იქ საერო სკოლას თუ მოაქვს ეგ ნაყოფი, თავის-თავად გამოაქვს მარტო იმის წყალობით, რომ თავიდან ბოლომდივე, უმცირესს სასწავლებელიდან უმაღლესამდე, ერთი და იგივე ენა მოქმედებს სწავლები-სათვის.

აქ, ჩვენში კი საერო სკოლის ენა ერთია და უმაღლესისა სრულებით სხვა. ამიტომაც ჩვენში საკუთრად საერო სკოლა, თუ უნდა რომ მარტო სახელით არ იყოს, თავის-დღეში სამის წლის კურსით მოსამზადებელ კლასის საქმეს ვერ იზამს, რადგანაც აქ ამ მოკლე ხანში დედა-ენაც საკმაოდ უნდა შეისწავლოს ბავშმა და უმაღლესის სასწავლებელისაც, ესეი იგი, რუსული ენაც; ერთის სიტყვით, ერთი-ორად საქმე ისე გაიძნელოს, რომ ვერც ერთი ჰქმნას და ვერც მეორე. ნუთუ ეს სასურველია ვისთვისმე?

ჩვენ კიდევ ვიტყვით, რომ სამის წლის კურსი საერო სკოლისა საკმაოდ არ მიგვაჩნია ჯერ სკოლის პირდაპირის დანიშნულები-სათვისაც და სად შესძლებს იგი მოსამზადებელ კლასობასაც იმისთანა უმაღლესს სასწავლებელისათვის, საცა მარტო რუსული ენა მოქმედებს და დედა-ენა პირ-აკრულია. გერმანია, და ნამეტნავად პრუსია, არის ის ქვეყანა, საცა საერო სკოლის განსაკუთრებული თვისება მისხლობით გამოკვლეული აქვთ გამოჩენილთა მეცნიერთა შემწეობით, მისი თავი და ბოლო, სიგრძე და სიგანე დიდის ცოდნით და სიფრთხილით გაზომილი აქვთ; იქ საერო სკოლის განსაკუთრებული საქმე იმოდენად ძნელად და სამძიმოდა აქვსთ აღიარებული და ცნობილი, რომ მისი კურსი ხუთისა და ექვსის, ზოგან რვა წლობითაც არის ზოლმე. თუ იქ, საცა, რაც უნდა ვსთქვათ, ერის გონებრივი და ქონებრივი ყოფა-ცხოვრება გაცილებით ჩვენზედ მეტია და უკეთესი, საცა ერი უფრო მი-

ხედრილია და გონება-გახსნილი, საცა დახელოვნებული და კარგად მომხადებული ოსტატები მრავალია და, მაშასადამე, საცა, ყოველ ამ მიზეზით, სკოლის საქმე უფრო გაადვილებულია, ხუთს წელიწადზედ არა ნაკლებ ახმარებენ საერო სკოლის პირდაპირ დანიშნულებას,—ნუთუ ჩვენში სამი წელიწადი, ეს მოკლე ხანი, იმისათვისაც საკმაოა, რომ საერო სკოლამ თავისი პირდაპირი დანიშნულებაც აასრულოს და რუსული ენაც იმოდენად აცოდინოს ბავშვს, რომ უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა შეეძლოს?!

ავსტრიაში, საცა რუსეთისამებრ სხვადასხვა ენის ერი ცხოვრებს, ბევრსა სცდილობდნენ, რომ სკოლების შემწეობით განეერცლებინათ ნემეცური ენა, როგორც საზოგადო სახელმწიფო ენა. ბევრი სისტემები სცვალეს, ხან ერთი კანონი დაადგინეს, ხან მეორე, მაგრამ ნემეცური ენა ისე ვერ გაავრცელეს, როგორცა სურდათ, და ერს კი აწყენინეს და გული ტყუილ-უბრალოდ აუმღვრიეს. 1805 წ. კანონის ძალით, პირველ წელიწადს ნება ჰქონდათ მიცემული სწავლება მარტო დედა-ენის შემწეობით ემოქმედებინათ და მას შემდეგ ნემეცურად.

„ცხადიაო,—ამბობს ამაზედ რუსის პედაგოგი ვესსელი,—რომ ამისთანა მოთხოვნილება შეუძლებელი იყო“.

და მართლაც, 1848 წ. მთავრობამ სცნო, რომ მაგ კანონიდანაც არა გამოვიდარა და ახალი კანონი დაადგინეს, რომლის ძალითაც მთელი სწავლება სკოლაში დედა-ენაზედ უნდა მოწყობილიყო, იმ პირობით კი, რომ ნემეცური ენაც ესწავლებინათ, როგორც სახელმწიფო ენა.

1855 წ., ესე იგი, როცა ავსტრიის პოლიტიკა უკუიქცა, შესცვალეს ეს კანონი და 1805 წ. კანონს დაუბრუნდნენ და უბრძანეს, რომ ყოველს სკოლაში სწავლება იყოს ნემეცურს ენაზედ, მხოლოდ კი პირველ წელიწადის

პირველ ექვს თვეში ნება ჰქონდათ ერის ღედა-ენაზედ სწავლებისა.

„ამ კანონმად, — ამბობს იგივე ვესსელი, — გული აუშლურია საერთოდ სლავიანებს, მადიარებს და იტალიელთა, მით უფრო უმეტეს, რომ მთავრობა ამას მოითხოვდა და არავითარს ღონისძიებას-კი (ხარჯს) არ იძლეოდა თვესის მოთხოვნილებების ასასრულებლად. ბოლოს, 1866 წელს, ესე იგი მას შემდეგ, რაკი ავსტრიის მთავრობამ ისეც სცადა და ესეც დადარწმუნდა, რომ არა გამოდის-რა, მიიღო კანონად ბოგემიის კრებისაგან დადგენილი წესი, რომლის ძალითაც ჩეხურს და ნემეცურს ენას ერთნაირი უფლება მიანიჭეს სწავლებაში, მაგრამ ისე კი, რომ სწავლება საერო სკოლაში ერთ-ერთზედ უნდა ყოფილიყო და მეორე კი სწავლებიანთ, როგორც საგანი სწავლებისა. სხვა სკოლებისათვის კი აღდგენილ იქმნა ისევ 1848 წ. კანონი. 1869 წ. ეს კანონი შეივსო მით, რომ დაადგინეს: თითონ საზოგადოებამ, რომლის ხარჯითაც იმართება სკოლა, გადასწყვიტოს: ა) რა ენაზედ უნდათ მოაწყონ სწავლება და ბ) მეორე ენაც, იმ ქვეყანაში მომქმედი, უნდა ასწავლონ თუ არაო“.

აი სად მიიყვანა ავსტრია თითქმის სამოც-და-ათის წლის გამოცდილებამა.

მართალია, ბ-ნი იანოვსკი რუსულის ენის სწავლებას საერო სკოლაში იმ საბუთითაც თხოულობს, რომ აქაურებს ჰსურთო რუსულის ენის ცოდნაო. ჩვენცა გვსურს და ძალიანაც, განა მარტო იმისათვის, რომ იგი საპირობა ვითარცა სახელმწიფო ენა, არამედ იმისათვისაც, რომ მისი ლიტერატურა ეხლა იმოდენად ძლიერია, რომ შეუძლიან გონება-გახსნილს კაცს სულის საზრდოება მის-

ცეს. იგი ღონეა, არამც თუ როგორც მეტის ცოდნა, არამედ როგორც სახსარი საცხოვრებლად ბრძოლისათვის, იგი ფარ-ხმალია დღეს ჩვენთვის ყველაფერში და ყველგან, რაკი შინიდან გარეთ ფეხს გამოვდგამთ.

მაგრამ საქმე იმაშია, ისე მოგვიწყობთ სკოლა, რომ რუსულის ენის ცოდნა ნამდვილი და მართალი ცოდნა იყოს, იმოდენად მაინც, რომ კაცმა ცხოვრებაში და ცხოვრებისათვის გამოიყენოს. ჩვენ თუ გვსურს რუსულის ენის ცოდნა, ისე გვსურს, რომ სულიერი და ხორციელი სარგებლობა მოვიპოვოთ, სხვათა შორის, მის შემწეობითაცა. ამისთანა ცოდნისათვის არამც თუ სამყოფია ის სამის წლის კურსი საერო სკოლისა, რომელიც ბ-ნ იანოვსკის განუზრახავს, არამედ არა ნაკლებ ექვსის წლისა, რომ პირველს სამს წელიწადს საერო სკოლა ჩვენში თვის პირდაპირ დანიშნულებას ემსახუროს განსაკუთრებით და მეორე სამს წელიწადს ის მეტოდა იხმაროს რუსულის საცოდნელად, რომელიც ნაჩვენებია ბ-ნ იანოვსკის წერილში. მაშინ ბავში გონება-დაუჩაგვრელად მომზადებული იქნება არამც თუ უმაღლესის სასწავლებლისათვის, არამედ იმისათვისაც, რომ შინაც ღონისძიება ჰქონდეს განაგრძოს სწავლა, როგორც დედა-ენის შემწეობით, ისეც რუსულითაცა. ამასთან დედა-ენა და რუსული ენა იმოდენად შესწავლული იქნება, რომ, თუ საჭიროა, შინაც გამოიყენოს და გარეთაც.

იმ პროგრამით კი, როგორც ბ-ნ იანოვსკის მოუფიქრებია, ჩვენებური საერო სკოლა ვერც თავისს საკუთარს საქმეს გაარიგებს და ვერც რუსულს ენას გვაცოდინებს. იმ ვიწრო გზაზედ, რაც საერო სკოლას ჩვენში დანიშნული აქვს. ამ ორივე—სულ სხვადასხვა საგნის—შეხვედრა არც ერთს დააყრის ხეირს და არც მეორესა.*

*) ამ წერილის ბოლო, ჩვენდა უნებურად, მოწყვეტილია.

(ავტორის შენიშვნა)

ქელი მასწავლებელი

(1886)

ტფილისი, 7 იანვარი, 1886 წ.

პატიოსანი და ყოვლად მალალ-ზნეობიანი ჯათა და გამ-
რჯელობა ოსტატისა, მასწავლებელისა, გამზრდელისა, ქა-
ლია თუ მამაკაცი, იმოდენად პატივდებული არ არის,
რამოდენადაც ღირსია. ეგ რომ მარტო ჩვენში იყოს ესე,
კიდევ იტყონდნენ, გაუნათლებელი, გონება-გაუხსნელი ქვე-
ყანაა და, რასაკვირველია, აგრე იქნება ჯერ-ხანადაო.
საქმე იმაშია, რომ ბევრგან სხვაგანაც ეგრეა, ჩვენდა სამ-
წუხაროდ. სხვა, რაც უნდა მდაბიო სამსახური იყოს ქვეყ-
ნისა და საზოგადოების წინაშე, რაც უნდა მცირე თანამ-
დებობა ეჭროს კაცსა, რაკი თანამდებობაა და სამსახუ-
რია, უფრო მომეტებულის პატივისცემით ექცევიან. ამას
კიდევ როგორმე გაუძლებდნენ, თუ რომ მასწავლებლის
მართლა-და მძიმეს, რთულს და დიდს ჯათას და მოვალე-
ობას გასამრჯელო მაინც საკმარისი ეძლეოდეს. ეს ნამეტ-
ნავად ცხადია მათ შესახებ, ვისაც სასოფლო სკოლის მას-
წავლებლობა თავის მიდრეკილებისამებრ ამოურჩევია და
მისთვის შეუწი რავს თავისი უკეთესი დღენი ცხოვრებისა-
ნი. ამათ არც სამსახური სამსახურად ეთვლებათ და არც
იმოდენა გასამრჯელო აქვთ, რომ სოფლის მასწავლებე-
ლის ჭირნახულობისათვის ცოტად მაინც შეზომილი იყოს.
ცოტად თუ ბევრად ნასწავლი, გონება-გახსნილი სოფლის
მასწავლებელი არის სადღაც მიყრუებულ ადგილას, ქვეყ-
ნის სიამოვნებას მოშორებული, ბევრჯერ მშვიერი, ბევრ-
ჯერ მწყურვალი, ბევრჯერ სიცივეში, ზოგჯერ რიგიანი

სადგურიც არა აქვს, რომ აედარს მაინც გაღურჩეს გაუ-
ლახველად, დილიდამ სალამომდი იბრძვის, იღვწის ბავ-
შების მომზადებისა და აღზრდისათვის და ყოველ ამისა-
თვის ოცი და ოც-და-ათი თუმანი აქვს წელიწადში საცხოვ-
რებლად. კაცმა რომ სამართლიანად გასინჯოს ეს ყოვე-
ლად უნუგეშო გარემოება სოფლის მასწავლებელისა, დააკ-
ვირდეს მის დაუღალავს ღვაწლს ყოველის დღისას, არ
შეუძლიან იმ აზრზედ არ დადგეს, რომ სოფლის მასწავ-
ლებლობა სწორედ თავის გაწირვაა, მსხვერპლია, ადამი-
ანის უმადურობით უფრო გამწარებული, უფრო გამწვავე-
ბული.

ამ მხრით უფრო უარესს ყოფაში არიან ქალები მას-
წავლებელნი, ნამეტნავად თუ ბედს არ ურგუნებია მათ-
თვის სახელმწიფო სასწავლებელში სადმე რაიმე თანამდე-
ბობა. ამათი ჯაფა, იმავე თავგაწირულობით და სიმძიმით
დატვირთული, უფრო ნაკლებ პატივცემულია, უფრო ნაკ-
ლებ დაზღვეულია გასამრჯელოთი და სასყიდლითა. გარდა
ამისა, რაც უნდა უკეთ მომზადებული იყოს, რაც უნდა
თავ-გამომეტებული თავისის თანამდებობის აღსრულები-
სათვის, რაკი ქალია, იშვიათად უპირატესობა მიეცემა
ხოლმე მამაკაცის წინაშე, როცა ორივენი ერთს დროს
წარსდგებიან ადგილის საშოვნელად. ეს გარემოება და ცი-
ლება ხშირად კარგად მომზადებულს ქალს ულუკმა-პუ-
როდ სტოვებს და საწყალი ქალი, რომელმაც უკეთესი
თვისი დრო მასწავლებლად მომზადებას მოახმარა და შეს-
წირა იმ პატიოსანის ფიქრით, რომ ჩემს დედ-მამას მუქ-
თა-მჭამელად აღარ ვეყოლებიო, მე თითონ მოვინაგრებ
რასმეო, გულდაწყვეტილი ემორჩილება უმართლოებას და
გარემოების სისასტიკეს, ზნეობრივად დაჩაგრული და ლო-
ნე-მიღებული.

ასეთმა ყოფამ ქალის-მასწავლებელისამ გამოიწვია ჩვენში ერთ-გვარი საზოგადოება საკუთრივ ქალთა-მასწავლებელთა შემწეობისა და ხელშეწყობისათვის. სასიამოვნო ეს არის, რომ ეს საზოგადოება შესდგა თვით ქალების თაოსნობით და მეცადინეობით და 4-ს იანვარს, როცა დამტკიცებულის წესდების ძალით, პირველი კრება მოხდა ამ საზოგადოებისა, საზოგადოება მოქმედებას შეუდგა,—საზოგადოების მმართველად და გამგებელად სულ ქალები არიან ამორჩეულნი და სწორედ ამიტომ დიდი იმედი გვაქვს, რომ საქმე კეთილად წარიმართება. ქალები ამისთანაებში უფრო მხნენი, უფრო მოხერხებულნი, უფრო დაუღალავნი არიან, ვიდრე, ჩვენდა სამარცხვინოდ, ჩვენ, მამაკაცი, ვართ. ამ საქმის დაწყებთა სადიდებლად და ჩვენდა სასიხარულოდ ჩვენ ეს უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს პირველი შემთხვევაა ჩვენში ქალების მხრით თავისი საკუთარის ძალ-ღონით ბურთის გატანისა ცხოვრების მოედნიდამ. პირველი მაგალითია, რომ ქალებს თავისი საქმე დაუწყიათ უსარგებლო ჩივილით და ხვეწნით კი არა, როგორც აქამდის ვიცოდით ხოლმე, აცა გვიშველეთ, ვიღუპებითო, არამედ თვისი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი თაოსნობა და საკუთარი თვითმოქმედება ფარხმალად აუღიათ, რომ თავის საკუთარის ძალ-ღონით წინ აღუდგნენ ქალთა დაჰჩაგრავს გარემოებასა და ბედი, შეძლებისამებრ, თავისაკენ მოატრიალონ. ამ თვითმოქმედებაშია მთელი სიმძიმე ამ თავმოსაწონის და პატიოსანის საქმისა, ამასთანავე მთელი სახელოვანებაც, და ამაზედვეა დამყარებული იმედი გამარჯვებისა. თვითმოქმედება ყოვლად მხსნელი და ძლევამოსილი ძალია ყოველსფერში და ნამეტნავად მაშინ, როცა კაცს, თუ საზოგადოებას, თავის-თავის შველა უნდა.

მართვითი სტუდენტობა რუსეთში

(1886)

I

ტფილისი, 4 თებერვალი, 1886 წ.

გუშინ ჩვენს გაზეთში გამოცხადებული იყო „ახალ ამბავთა“ შორის ერთი გულსაწვავე ამბავი. ოდესის უნივერსიტეტში, საცა ჩვენი მოზარდი ყმაწვილ-კაცობა ჰრჩეობს უმაღლესის სწავლის მიღებას, რადგანაც იქ ჰავე სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქებზედ უფრო უკეთესია და უფრო შესაწყნარებელი ჩვენებურებისათვის, ქართველი სტუდენტობა კარგა ბლომად არის. ბევრნი მათგანი, გატაცებული უმაღლესის სწავლის სიყვარულითა, უქონლობას არ შეუშინებია და ყმაწვილ-კაცობის ხალისით და გაბედულობით გასდგომიან შორს და სანატრელს გზას სწავლისას. „თუ თავი ჩვენი ჩვენ გვახლავს, ღარიბად არ ვიხსენებითო“, და როგორც იქნება, ვაითა თუ ვაგლახით, ჩვენს თავს გავიტანთო. ეს კეთილშობილური სიტამამე, ეს პატიოსანი თავგამომეტება, ეს, თუ გნებავთ, ვაჟკაცური წინდაუხედაობა—უკეთესი სამკაულია ყოველის კაცისა და ყმაწვილ-კაცობის ხომ უკეთესი და აუცილებელი ღირსება და კლთენილებაა. უკეთესს მოხუცს თუ რამ ენანება თავისის წარსულისა, სწორედ ამ თვისებათა შესუსტება ენანება ხოლმე და ამიტომაც არც ერთი გონიერი და სულგრძელი კაცი ამისთანებში არ უსაყვედურებს ყმაწვილ-კაცს, წინდაუხედავი რათა ხარო. საცა კეთილია, იქ აღებ-დაღება არ უნდა და რომ სწავლა საზოგადოდ და უმაღლესი საკუთრივ კეთილია—ამას ეხლა ყურ და

თვალდახშულიც აღიარებს. აქ ჩვენ ყმაწვილ-კაცობის თავ-
გაწირვას ვერაფერს წუნს ვერ დავსდებთ და ვინც წუნს
დასდებს, შესცოდებს ღმერთსაც და კაცსაცა.

ამ მხრით ვერავინ გულს ვერ გაიგრილებს, ვერავინ
ყურს ვერ მოიყრუებს: როცა სწავლისათვის თავგანწი-
რულ ყმაწვილ-კაცის ძახილი მოდის, მიშველეთო. ყველა
ჩვენი ღონე ზედ-შევაკალით, ყველა ჩვენი მეცადინეობა
ზედ-შევალიეთო და ვერას გავხდითო, იწერებიან ოდესი-
დამ უნუგეშოდ შთომილნი ყმაწვილ-კაცნი, ჩვენი ძმები,
ჩვენი შვილები და იმედნი მერმისისანი. ნუთუ ქართვე-
ლობა ისე გაძუნწდება, რომ ამ სასოწარკვეთილების ხმას
ყურს არ ათხოვებს და გაპირვებულთ მოძმეთ არ გაუწვ-
დის შემწეობის ხელსა! აქ ყოველი გროშიც განძია და
იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაიშურებს, შეძლებისამებრ,
რაიმე შეაწიოს. სწორედ ამისთანა საქმისათვის არის
თქმული:

„რასაცა გაცემ შენია,
რაც არა, დაკარგულია“.

ვერავენ იტყვის, რომ ჩვენში გაღვიძებული არ იყოს სწავლისა და ცოდნის სურვილი. ამას ბევრი ლარი და ხაზი არ უნდა: ყველა ჰხედავს, ყველა ჰგრძნობს, ყველა ჰღალატებს. ვინც იცის, რა ძლიერი ფარ-ხმალია ცოდნა და განათლება, რა დიდი ღონეა ერის ბედნიერებისათვის საერთოდ და ცალკე კაცისათვის საკუთრივ ჭკუა-გახსნილი მოქმედება და ცნობიერად ხელის მოკიდება და გაძლოლა საქმისა, საქვეყნო იქნება, თუ საცალკეო,—ის, რასაკვირველია, არ იკმარებს მავ დღევანდელს სურვილს: მეტს ინდომებს, მეტს ინატრებს, და აქ გაუმადლობა, მეტის ნდომა—სათაკილო კი არ არის, საქმეზურია და თავ-მოსაწონებელი. პატარა ბავშვიც კი, რომელსაც თავისის ასაკის შესაფერი ცოდნა აქვს, ძლიერია უცოდინარს გოლიათზედა და უფრო შემძლებელი ამ წუთის-სოფლის მოედანზედ, საცა დღეს იგი იმარჯვებს—ვინც მცოდინარეა, იგი ჰთამამობს—ვისაც ხელთ უპყრია ის უძლეველი იარაღი, რომელსაც ცოდნას ეძახიან. ეგ სურვილი ყოვლად-მხსნელის სწავლისა და ცოდნისა გულში უქმად, ცარიელ სურვილად არ დაგვშთომია. იგი ჰმოქმედობს და არა ერთსა და ორს დედ-მამას მიაყენებს ხოლმე სასწავლებელის კარებზედ ხვეწნით და მუდარებით, რომ სანატრელი კარი მისთა შვილთა წინ გაეღოს, და ამასთანაც ჰკანკალებს,—ვაი თუ არაო. არა ერთსა და

ორს ჩვენს ყმაწვილ-კაცს გაიტაცებს ხოლმე თავგამომეტებით თავის საყვარელის სამშობლოდამ, რომ იქ შორს, შორს სადმე დაეწაფოს უმაღლესის ცოდნის ანკარა წყაროსა, რადგანაც ახლო იგი წყარო ნეტარებისა ჯერ არა სჩქევს,—

„და მუნით ჰზიდვენ თესლთა ძვირფასთ მშობელს ქვეყანად, მხურვალეს ცის ქვეშ მოსამკალად ერთი ათასად“.

მოდინ ის თავგანწირულნი, ცოდნის სიყვარულით და წყურვილით შორს გარდახვეწილნი და წინ მოიმძღვარებენ მეცნიერებას და მის მწვანე შტოს ნოეს მტრედსავით, ნიშნად ხარებისა და ნუგეშ-ცემისა. მას აქეთ, რაც ქვეყნისათვის ჯვარცმულმა ღმერთმა ბრძანა: „მოდით, მაშვრალნო და ტვირთმძიმენო და მე განგისვენებთ თქვენ“,— არა-რას ქვეყნიერობაზედ ისე სამართლიანად არ შეუძლიან თავის დროშაზედ დააწეროს ეს ნუგეშმცემელნი სიტყვანი, თუ არ იმ სალაროს ცოდნისას და სწავლისას, რომელსაც მეცნიერებას ეძახიან და რომელმაც ნადირი-კაცი ღვთის ხატად და მსგავსებად გარდაქმნა.

ყოველს ა მას მოველოდებით სწავლისა და ცოდნისათვის თავგადადებულთა და გარდახვეწილთაგან. ამას ვითხოვთ, ამას ვავედრებთ, ამას ვეხვეწებით და, ჩვენდა სამწუხაროდ, იმას კი აღარ ვკითხულობთ, რა დღეში არიან ჩვენი ძმები, ჩვენი შვილები, მინამ თავის წყურვილს სწავლისას და ცოდნისას მიიკლავენ. დღევანდელი კივივდამ მოწერილი ამბავი მკრთალი სურათია იმისი, რასაც ჩვენი საცოდავი ყმაწვილ-კაცობა ითმენს და იტანს სწავლისა და ცოდნის გულისათვის. ესე იგი იმ ძვირფასს თესლთა შეკრებისათვის, რომელიც მშობელ ქვეყანად უნდა მოჰზიდონ ერთი ათასად მოსამკალად და, მაშასადამე, ჩვენდა საბედნიეროდ. გარდინეწებებიან ხოლმე საცოდავები და აქ დაშ-

თენილნი კი არას ჰტიქრობენ მასზედ, რომ პური არა აქვთ საჭმელად, სახლი არა აქვთ თავშესაფარავად, და არას ჰზრუნავენ, რომ ხელი გაუწოდონ შველისა და შემწეობისა და იმ საშინელს წამებას გადაარჩინონ, რომელსაც შიმშილი და წყურვილი ჰქვიათ. ნუ დაგვაფიწყდება, რომ მოსწავლენი მეტი ნაწილი ღარიბნი არიან. თქმა არ უნდა, რომ სიღარიბე უფრო იღვწის ამ შემთხვევაში, ვიდრე სიმდიდრე. სიმდიდრეს რა უჭირს? ცა ყოველთვის ქუდადა აქვს, დედამიწა ქალამნადა. მას ჯერ არ აეშლება საღერღელი სწავლისა და ცოდნისა, და თუ აეშალა, ვარდით დაფენილ გზაზედ მიდის. სიღარიბეს წინ ეკლიანი გზა უდევს, იგი მიდის და ეკალი ჰშაშრავს მის შიშველს ფეხსა და ტანსა. აქ სვლა მსხვერპლია, თავის გაწირვაა, თავის გამომეტებაა. რამდენს დაუღევია უღლეოდ სიცოცხლე, მშობელთა და მახლობელთაგან დაუტირებელს, მართო იმის გამო, რომ შიმშილით დაუძლურებულს ხორცს ველარ უტარებია ღონიერი სული ქაბუკისა სწავლის ეკლიან გზაზედ? რამდენს დედას გამოსცლია ამ გზით ხელიდამ შვილი, რამდენს დას—ძმა, რამდენს მეგობარს—მეგობარი და რამდენი საიმედო შვილი დაჰკარგვია ქვეყანას!..

ნუთუ მამანო, ძმანო, დედანო, დანო და ქვეყნის გულ-შემატკივარნო, ასეა და ასე უნდა იყოს!.. ნუთუ მართლა ისე უღონონი ვართ, რომ თითო გროშის მიწვდენა არ შეგვეძლოს!.. თუ,—თქმაც კი ცოდვად მიგვაჩნია,—ისე გულგრილები ვართ, ისე უმადლონი, რომ გული ხელს იკავებს და დაუდევრობა—მადლის სურვილსა!

ჩვენი ხალხი და განათლება
(1886)

ტფილისი, 2 მაისი, 1886 წ.

უმეცრება—აი უმთავრესი სენი, რომელიც ჩვენ ძვალ-რბილში გაგვეჯდომია, შეუბრალებლად ჰღრღნის სიცოცხლეს... ეს არავისთვის საიდუმლო არ არის: თითონ ცხოვრება ხმა-მაღლივ ღაღადებს. ჩვენს ცხოვრებაში ისე ფეხს ვერ გადასდგამთ, რომ უმეცრების კვალს ზედ არ წააწყდეთ, რომ უმეცრების მწარე ნაყოფმა თავისი გემო არ გაგაღებინოთ... გადიკითხეთ ყურადღებით გაზეთებში ჩვენის ქვეყნის სხვადასხვა მხარედამ მოწერილი ამბები და ჰნახათ...

ჩვენი ხალხი უმთავრესად მიწის მუშაობას მისდევს. წლითი-წლობით მიწას ჩაჰყურებს, ატრიალებს, ჰხნავს, სთესავს; ვაზს უვლის, ბოსტნეული მოჰყავს; წელებზედ ფეხს იდგამს, თავს მაღლა არ იღებს, ჯაფას არ ერიდება, ძალ-ღონეს არა ჰზოგავს, ოღონდ წლის საზრდო მოიპოვოს. მაგრამ აი წელს სეტყვამ გაუნადგურა წლის ნაღვაწევი საზრდო, მერმის კალიამ ხელცარიელზე დასო, მესამე წელს კიდევ სხვა ღვთის რისხვა დაატყდა თავსა. წლის ნაწვავ-ნადაგი ხელიდამ გამოეცალა... რა ქნას? ცოდნა მას არა აქვს, ვერც თავის საკუთარს ძალ-ღონეს დანდობია, ვერც სხვას მიწდობია, ვერც ცალკე ღონით გასძლოლია... სად არის განათლებული, მეცნიერებით შეიარაღებული კაცი, რომ მისთვის გული შესტკივოდეს და წარმატების გზა უჩვენოს?..

ხალხს მოსავლიანი წელიწადი დაუდგა, ჯაფამ მუქთად არ ჩაუარა. ხალხს ათას-გვარი ხარჯი და გადასახადი

აწვევს კისერზე. ამისთვის ფული უნდა. მოსაველია მთელი მისი სიმდიდრე, ერთად-ერთი წყარო. მოსაველია მისი ფული, მოსაველით უნდა გაუძღვეს ყველა ხარჯს და გადასახადსა. მოსაველი უნდა ფულად აქციოს. მაგრამ როგორ? ალბ-მიცემობისა არა ესმის რა, ანგარიში კარგად ვერ გაუგია, სად რასა აქვს გასაველი, არ იცის... ესეც ერთი უმეცრების ნაყოფი!

სიღარიბე, რიგიანის სახლების უქონლობა, ცუდი სასმელ-საჭმელი, უსუფთაობა, სიბინძურე და სხვა ამ-გვარი ჯანმრთელობის წინააღმდეგი გარემოება ავრცელებს ხალხში და ხელს უწყობს ათას-გვარ ავადმყოფობას, სნეულებას და ჭირსა... ბევრი მათგანი იხოცება და შველას-კი ვერსაიღამა ჰხედავს. ექიმი არა ჰყავს, წამალი არა აქვს. უილაჯობით ხან შემოლოცველთან გარბის, ხან მკითხავთან, ხან ხელთ ეძლევა უმეცარს ექიმობას სოფლისას, შელოცვას, ხატებში სიარულს. სოფელელ დედაკაცების წამლობას, ხშირად უფრო მეტი ვნება მოაქვთ ხალხისთვის, ვიდრე სარგებლობა. განა ხალხს სიცოცხლე მოსძაგებია, განა სიკვდილი იამება? მაშ რატომ მეცნიერებას არ მიჰმართავს, რატომ თავის ერთს უძვირფასეს საუნჯეს—სიცოცხლეს არ იცავს რიგიანად? აქაც დამნაშავე იგივე უმეცრება, ცრუმორწმუნებაა.

დაუნდობლობა, შური, მტრობა, უსამართლობა, ძარცვა-გლეჯა, ჩხუბი, ცემა-ხოცვა ეკონომიურს გაუწყობლობის გამო, და სხვა ბევრი ამ-გვარი ნაყოფი უმეცრებისა—ვრცლად არის მოფენილი ჩვენს ცხოვრებაში. უმეცარ კაცს როგორ შთააგონებ, რომ მისი საკუთარი ინტერესები მოითხოვს, რომ თავის მეზობელთან კარგი განწყობილება ჰქონდეს, რომ მეზობლის უბედურება და შეუძლებლობა მას ბედნიერებას და შეძლებას ვერ შესძენს,

რომ მხოლოდ ურთიერთობრივი თანხმობა, შეწყვენა ჰბა-
დავს ნამდვილ ბედნიერებას და სიმდიდრეს, როგორც
მთელის ხალხისას, ისე კერძო კაცისას.

ბევრს ჯერ პირველ-დაწყებითის განათლების ნიშან-
წყალიც არ მოსცხებიან. ხალხმა უმეტეს ნაწილად ცარი-
ელი წერა-კითხვაც არ იცის. წიგნების კითხვა ჩვენში
სრულიად არ არის გავრცელებული, რომ ხალხმა თავის
ავი მაინც გაიგოს, თუ სხვის კარგს ჯერ კითხვით ვერ
შეიძენს. ხალხი უმეტესების გამო სკოლებს ექვის თვალით
უყურებს და განს უდგება. ზოგიერთ ადგილას ხალხი
პირდაპირ მტრულად ეკიდება სკოლას. მაგალითად, ამ
დღეებში ერთი ჩვენი კორესპონდენტი გვწერდა, რომ ილო-
რის საზოგადოება ცდილობს თავის სკოლას ხელი შეუ-
შალოსო.

სკოლამ უნდა მოჰფინოს ხალხს განათლება; განათლე-
ბამ უნდა განფანტოს მისი გონებითი სიბნელე, განათლე-
ბამ უნდა მისცეს მას ძალა ცხოვრებაში საბრძოლველად,
და ხალხი კი სდევნის სკოლას, განათლებას. რა მიზეზია?
ცხადია, უმეცრება!

აი მოკლედ რა სურათს წარმოგვიდგენს ჩვენ... უმეც-
რების შედეგი. დასაფიქრებელია ასეთი არა-სანუგეშო
სურათი. უმეცრებაა ჩვენი საშიშარი მტერი. უმეცრებას-
თან ბრძოლა მხოლოდ მეცნიერებას შეუძლიან. განათ-
ლება, სწავლა, ცოდნა—აი ერთად-ერთი საშუალება, რო-
მელსაც შეუძლიან წამალი დასდოს ჩვენს ცხოვრებას.
კვალში ჩაუდგეს, ხალხს მხარი მისცეს და შველა აღმო-
უჩინოს, ვისაც წამალი აქვს, ვისაც მკურნალობა შეუძლი-
ან. მასწავლებელი, ექიმი, ტექნიკი, მიწის შემუშავების
მცოდნე,—ყველა, ვინც კი მეცნიერებით და ცოდნით შე-
იარაღებულია, ყველა საჭიროა ეხლა. თუ ნამდვილად გუ-

ლი გეტკივა ხალხისთვის, თავი ვიჩინოთ, რომ სიბნელე უმეცრებისა გავფანტოთ. თუ ხალხის სიყვარულით არიან გამსჭვალულნი, საქმით დაამტკიცონ სიყვარული და მრავალნი გამოიყვანონ უმეცრებიდამ. უნდა ჩვენს კერძო სარგებლობას, კეთილდღეობას ცოტა რამ ჩამოვათალოთ და საზოგადო სარგებლობას, კეთილდღეობას შევსწიროთ. ფული არა გვაქვსო, გარშემო შემწეობას არა ვხედავთო და ამიტომ უღონონი ვართ ამ საქმისათვისაო. ეს, რასაკვირველია, შესაწყნარებელი მიზეზია და არა გასამართლებელი. ნიჭი, გარჯა და მხნეობა დღეს თუ ხვალ ფულსაც იშოვის და შემწეობასაც მოიპოვებს; ყოველივე ეგ თითონ ფულია, თითონ ღონეა და სიმდიდრე, ოღონდ კი კაცი ნუ შეიკეტება ოთხ-კედელ-შუა, ოღონდ კი გულხელდაკრეფილი ცას ნუ შევაჩერდებით: აცა, მანანა ჩამოვა და პირში ჩაგვივარდებო. ამ ნიქსა, გარჯას და მხნეობას ითხოვს დღეს ჩვენი ცხოვრება განათლებულის კაცისაგან და ან ვის მოსთხოვს სხვას, თუ არ განათლებულსა და მცოდნე კაცსა!..

ისევ განათლების საკითხებზე
(1889)

ტფილისი, 26 ოქტომბერი, 1889 წ.

დღეს ჩვენშია ც-კი ბევრი არ არის იმისთანა კაცი, რომ არ იცოდეს, — რა კარგი რამ არის ადამიანისათვის ცოდნა, სწავლა და განათლება. კარგი რამ. არის, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მეტად ფეხმოკლედ გვესმის ეს სიკარგე ცოდნისა და სწავლა-განათლებისა. ჩვენ იგი მოგვწონს, როგორც იმისთანა მორთულობა, იმისთანა სამკაული, ურომლისოდაც ადამიანს შეუძლიან ასე თუ ისე ცხოვრების გზა დაჰლიოს, იოლად გამოვიდეს ხალხსა და ქვეყანაში, ერთის სიტყვით, ურომლისოდაც არცა ჰშივა კაცს და არც სცივა. ამის გამო ცოდნის არ-ქონას ისე ვუყურობთ, როგორც არ-ქონას მორთულობისას, სამკაულისას, საჩეღლობრ იმ მორთულობისას, იმ სამკაულისას, რომელიც, თუ არის, ხოშ რა კარგი, თუ არა-და, არა ჰღირს იმისთვის კაცმა თავი შეიწუხოს, თავი იტყინოს.

ჩვენი შეცდომა სწორედ ამაშია. ცოდნა, სწავლა-განათლება, ასე ახსნილი და გაგებული, სწორედ ცოდნისა და სწავლა-განათლების შეგინებაა, გაუპატიურებაა. ცოდნა, სწავლა-განათლება დღევანდელ კაცისათვის არსებითი პურია. უამათოდ ადამიანი დღეს ყველაფერს მოკლებულია: ადამიანობასაც, სარჩო-საბადებელსაც, ღონესაც და შეძლებასაც. დღეს უცოდნელად, უსწავლელად კაცი ერთს ნაბიჯსაც ვერ გადასდგამს ცხოვრების მოედანზედ უმარცხოდ და უძლეველად. ცხოვრების მოედნიდან ბურთი

დღეს მარტო მცოდნეს გააქვს, მარტო მცოდნეს აქვს საკ-
მაო და საპატიო კერძი წუთისოფლის სუფრაზედ, და თუ
უცოდინარისათვის რჩება რამე, ნარჩენი მარტო მცოდნეს
ნასუფრალია, მცოდნე კაცის სუფრის ნაბლერტია. დღეს
მარტო მცოდნე და ნასწავლია ბატონი, და უსწავლელი,
უცოდინარი-კი მისი ყურმოჭრილი ყმაა, რომელიც ძა-
ლა-უნებურად იძულებულია იმას დასჯერდეს, რასაც მცო-
დნეს და ნასწავლს მორჩება, რასაც მცოდნე და ნასწავ-
ლი ხელს არა ჰკიდებს, როგორც მისთვის უღირსა და
გამოუსადეგს.

ჩვენ გვავიწყდება, რომ ცოდნა; სწავლა-განათლება
დაუშრეტელი წყაროა, როგორც კაცად მყოფობისათვის,
ისეც თავის სარჩენად, ქონებისა და სარჩოს მოსაპოვებ-
ლად. რასაც მცოდნე კაცი ერთს საათში მოიამაგებს,
იმას უცოდინარი მოანდომებს ოთხ-ხუთს საათს. შესაძ-
ლოა კაცს სიმდიდრე თვალ წინ ედოს და ვერა ჰხედავ-
დეს უცოდინარობით და ან ჰხედავდეს და არ იცოდეს,
როგორ და რა გზით აილოს და შინ შეიტანოს, და მცოდ-
ნე კაცი-კი ქვასაც წყალს გამოადენს, სიმდიდრის წყა-
როს იქ ამოახეტქებს, სანცა უცოდინარს სიზმარშიაც არ
მოეჩვენება.

ესეთი ძლიერება ცოდნისა და სწავლა-განათლებისა
ჩვენ საკუთარ თვალ-წინ შესაძლოა კაცმა დაინახოს. რამ-
დენი მაგალითია, რომ უცხო-ქვეყნელი, ვინ იცის 'საიდამ
მოსული და ჩვენში შემოხიზნული, არამც თუ ლუკმა-პურ-
სა ჰშოულობს, მდიდრდება, კეთდება ჩვენს შორის, და
ჩვენ-კი, ჩვენს საკუთარ სახლსა და ქვეყანაში, ჩვენს სა-
კუთარ მამა-პაპის ბინაზედ, გვენატრება სარჩო და საგ-
ზალი ცხოვრებისა. ჩვენ მუდამ იმასა ვჩივით და ვტირით,
რომ ღარიბნი ვართ, ლუკმა-პურის ილაჯს ვერსად გამხ-

დარევართ, და ის-კი აღარ გვახსოვს, ის-კი აღარ გვაგონდება—სად და რაშია სათავე და მიზეზი ჩვენის სიღარიბისა.

საკვირველია! თუ უცხო-ქვეყნელი მოდის აქ, ამ მისთვის უთვისტომო ქვეყანაში, საცა არც ერთი მტკაველი მიწა აქვს, არც ერთი კაცი ჰყავს ხელშემწყობი და გულშემატკივარი და მარტო თავის თაოსნობაზედ და მხნეობაზედ დანდობილი, ჰშოულობს საქმეს, თავს ირჩენს, მდიდრდება, კეთდება, ჩვენ რაღა დაგვემართა, ჩვენ, რომელთაც მიწაცა გვაქვს, მამულ-დედუღიც, ბინაც, მახლობელნი და ნათესაობაც გვყავს და მაინც ვჩივით და ვტირით სიღარიბეს. ჩვენს საკუთარს სუფრაზედ სხვანი ძლებიან, ჩვენის საკუთარის ჯამიდან სველ ლუქმას სხვა იღებს, ჩვენის ქვეყნის რძე-ნაღები სხვას მიაქვს და ჩვენ-კი, ცარიელზედ გასულნი, მარტო ვჩივით და ვტირით, გვშიან და გვწყურიანო. ის-კი არ ვიცით, რომ „ტირილითა და ვიშითა“ სოფელი არ აშენდება.

რათ არის ესე? იმიტომ არის, რომ უცხო-ქვეყნელი იმ განძით, იმ საუნჯით მოდის ჩვენში, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და ურომლისოდ ეხლანდელ დროში თითონ ფულითაც მდიდარი ღირბია, რადგანაც უქმია და გამოუსადეგი, და უქმი და გამოუსადეგი ხომ მარტო ქონების მქამელია და არა ქონების გამდიდებელი და გამაძლიერებელი, ქონების გამღებია და არა მომღები. ეხლანდელს დროში ნურგინ იფიქრებთ, რომ წინ წაუხვიდეთ მცოდნესა და განსწავლულსა და ან არსებობისათვის ჭიდილში საეკონომიო მოედანზედ გამარჯვება თქვენ დაინარჩუნოთ; ნაღებს ქვეყნისას და ცხოვრებისას მცოდნე კაცი ჰხდის და უცოდინარს სასვლეპავად თუ დო დარჩა, ღმერთს მადლობა შესწიროს.

ჩვენი უცოდინარობა, უსწავლელობა ისე გვაბრკოლებს და გვაბორკილებს, რომ ცილობაც ველარ გავვიწე-ვია ახალ-მოსულთა უცხოელთათვის. ყველგან იგინი გვეჯობ-ნიან, ყველგან იგინი წინ გვასწრობენ, გამოსარჩენს საქ-მეს ხელიდამ გვაცლიან. რას იზამთ? იმათკენ ცოდნაა, განათლებაა, მიხვედრილობა და გაგებულობაა, ჩვენკენ-კი უვიცობა, სიბნელე, მიუხვედრებლობა, გაუგებლობა. ამ სამწუხარო მდგომარეობაში მყოფნი რით უნდა შევეკი-დნეთ, რით უნდა გავუმკლავდეთ სწავლითა და ცოდნით შეთოვ-იარაღებულს, ცოდნითა და სწავლით გაძლიერე-ბულს, გაღონიერებულს და გათამამებულს? რასაკვირვე-ლია, იმავე იარაღით, რითაც ისინი იმარჯვებენ ჩვენზედ, ესე იგი, ცოდნითა და სწავლულობითა. სხვა ვერაფერი გაუსწორებს ომს ცოდნასა, თუ არ ისევ ცოდნა, სხვა ვე-რაფერი გვიხსნის სიღარიბისაგან, თუ არ ის ხერხი, ის უნარი, ის ძალ-ღონე, რომელსაც მარტო ცოდნა და სწავ-ლა-განათლება იძლევა.

ტყუილი ჩივილია, ტყუილი ტირილია უფულობისა, უქონლობისა. უნდა ვტიროდეთ და ვჩიოდეთ უცოდინარო-ბას, უვიცობას, იმიტომ რომ სათავე და მიზეზთა-მიზეზი ყოველ უბედურობისა ეგ უვიცობა, ეგ ცოდნის უქონლო-ბაა. მაშასადამე, ცოდნა, სწავლა-განათლება, მარტო სამ-კაული-კი არ არის კაცისა, პირველ წყების საჭიროებაა, როგორც პური, როგორც წყალი, როგორც საჭმელი და სასმელი, ერთის სიტყვით, როგორც ყოველივე ის, ურომ-ლისოდაც კაცს გაძლება და ხეირი ამ ქვეყნად არ შეუძ-ლიან.

აქედამ აშკარაა, რას უნდა ეტანებოდეს ჩვენი ქართ-ველობა, თუ სურს, რომ ჯანი მიეცეს მის სულსა და ხორცს ცხოვრების მოედანზედ საჭიდაოდ და გასამარ-

ჯვებლად. ოგი უნდა ეტანებოდეს სკოლებს, სასწავლებლებს, ამ სწავლა-ცოდნის მომფენელთა მომავლინებელთა მაგრამ, აბა ერთი უყურეთ, ან ამ მხრივ რა ყოფაში ვართ. აქაც, ჩვენდა საუბედუროდ, სხვებზედ უკანა ვართ დარჩენილნი.

რის გამო გავმართეთ საუბარი ამ ძველის-ძველ და ყოველთვის-კი ღირს-სახსენებელს საგანზედ, ამას შემდეგს წერილში გამოვარკვევთ.

ტფილისი, 27 ოქტომბერი, 1889 წ.

ჩვენს წინა-წერილში ესთქვით, რომ ქართველობა, რაც შესაძლოა, ძლიერ უნდა ეტანებოდეს სკოლებს და სასწავლებლებს ცოდნისა და სწავლა-განათლების კარის გასაღებად, ხოლო ამის სანაცვლოდ იმასა ეხედავთ, რომ აწ არსებულს სკოლებსა და სასწავლებლებში ქართველები თითქმის ყველგან ნაკლებად არიან. ეს ცხადად დაგვანახვა სხვათა შორის ტფილისის რეალურ სასწავლებლის წლიურმა ანგარიშმა.

აკირას, 22 ოქტომბერს, ხსენებულ სასწავლებელში იყო აქტი. ამ აქტზედ წაკითხულ ანგარიშიდამა სჩანს, რომ გასულს წელს ამ სასწავლებელში ყოფილა სულ 358 შეგირდი და ამათ შორის ქართველი მხოლოდ 27, მაშინ როდესაც რუსი ყოფილა 138; სომეხი—136, გერმანელი—24, პოლშელი—16, თათარი—10, ბერძენი—4 და ებრაელი—3. მოდით და გული ნუ დაგეწვით მწუხარებით ამისთანა ამბის გაგონებისაგან! 358 შეგირდს შორის მართო 27 ქართველია მაშინ, როდესაც სომეხი 136-ია, რუსი 138-ი და გერმანელი—24! მერე სად? საქართველოს დედა-ქალაქის, საქართველოს შუა-გულის სასწავლებელში!..

ეს ამბავი გულში უფრო მწვავედ ჩააჩნდება ყოველს ჩვენს მოკეთეს, როცა გვეცოდინება, ქართველებთან შედარებით ვინ რამდენნი არიან, თუნდ, მაგალითად, მარ-

ტო ტფილისში. ტფილისი აიწერა 1876 წ. ამ აღწერადამ სჩანს, რომ რუსები არიან ტფილისში რიცხვით 20.000-მდე, ჯარებს გარდა. ამათში 9.000 წერა-კითხვის მცოდნე ყოფილა; იმერ-ამერ ქართველნი—22.000, ამათში მარტო 7.000 წერა-კითხვის მცოდნეა; სომეხი—37.000, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე 11.000-ზე მეტია; თათარი—2.000-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე მარტო 381; ყიზილბაში—1.700-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე 240-ი; გერმანელნი—2.000-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე—1.500-ი; პოლშელები—1.500-ი, ამათში წერა-კითხვის მცოდნე—1.000-ია; ერთს მესამედზედ მეტს ჩვენებურ მკვიდრთა სკოდნიათ რუსული წერა-კითხვაც. ყოველ აქედამ გამოდის, რომ რუსებს თითქმის ნახევარს წილს სკოდნია წერა-კითხვა, ქართველებს თითქმის მესამედ წილსა, სომეხებს მესამედზე ცოტა ნაკლებს. ხოლო წერა-კითხვის ცოდნის კვალობაზედ ყველაზე წინ არიან გერმანელნი, რომელთ შორის მცოდინარი ოთხში სამია; ამათ მოსდევენ პოლშელნი,—რომელთ შორის მცოდინარი სამში ორია; შემდეგნი არიან რუსნი, რომელთ შორის ორში თითქმის ერთია. მეტ-ნაკლებობა ეგრეთ-წოდებულ კულტურისა სხვათა შორის ამ წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვითაც განიზომება.

თუ 20.000 რუსი სასწავლებელში ჰზრდის 138 ყმა-წვილსა, თუ ორი ათასი გერმანელი ჰზრდის 24-ს, 1.500 პოლშელი—16-სა, ჩვენ რა წყრომა ღვთისა გვეწია, რომ 22.000 ქართველი თითქმის მარტო იმოღენასა ჰზრდის, რაც ორი ათასი გერმანელი. ეს გულსაკლავი ამბავი რის მომასწავებელია? ვამბობთ, ღარიბნი ვართო და ვერ ვუძლებით შვილების გაზრდის ხარჯსაო. კიდევ ეგ არის საეალალო, რომ ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში ღარიბნი ვართ და

გუშინდელი მოსული გერმანელი-კი იმოღენად მდიდარია, რომ შვილების გაზრდის ხარჯსაც ჰშოულობს და სახლობასაც გაუჭირებლივ ჰკვებავს. რათა? რათ უნდა იყოს ესე? ჯერ იმიტომ, რომ გერმანელს და სხვას მისებრ მიხვედრილს კაცს ცოდნა და სწავლა-განათლება სამკაულად-კი არა აქვს მიჩნეული, როგორც ბუზმენტი ჩოხისათვის, ან ძეწკვი გულ-მკერდისათვის. იგი ცოდნასა და განათლებას უყურებს, როგორც აუცილებელს საჭიროებას, როგორც არსებითს პურსა, და ამიტომაც, როცა სარჩო-საბადებელისათვის იღეწის, მაშინ წლებზედაც ფეხს იდგამს, რომ შვილის გასაზრდელი ხარჯიც მოიამაგოს. გერმანელი პურს დაიკლებს, ღვინოს დაიკლებს, შიმშილს, წყურვილს არ შეუშინდება და შვილის გასაზრდელად-კი თავის მონაგარს გროშს გადასდებს, შვილის მცოდნე კაცად ქცევისათვის არაფერს დაჰზოგავს და ყველაფერს გაიმეტებს. გერმანელმა იცის, რომ შვილის კაცად გამოსვლა, მაძლრად ყოფნა და უტკივრად რჩენა, სწავლა-განათლებაზეა დამოკიდებული, იცის, რომ ცოდნა ვენახზედ უკეთესი ვენახია, ხოდაბუნზე უკეთესი ხოდაბუნია, უფრო მომცემი, უფრო საიმედო და დაუსეტყავი. ამ სახით, რაკი გერმანელისათვის ცოდნა, სწავლა-განათლება აუცილებელი საჭიროებაა, მის საეკონომიო ანგარიშში, მის საღვაწოსა და საამაგოში შვილის გასაზრდელად სახარჯოს მოპოვებას თითქმის უპირველესი ადგილი უჭირავს. ჯაფას, გარჯას იორკეცებს და, თუ ამით ვერას გამხდარა, სხვაგან იკლებს და ამ სახარჯოს-კი ჰმატებს.

მეორე მიზეზი იმისი, რომ გერმანელს არ უჭირდება შვილის სკოლაში გამოსაზრდელი ხარჯი, ის არის, რომ გერმანელს ცოტად თუ ბევრად ცოდნა აქვს რისამე: ან სწავლულია და ამით ჰშოობს ცხოვრების საგზალსა, ან

ხელოვანია რაშიმე, ან ხელოსანია. იგი საცა შიდის, ყველგან ჰპოულობს საქმეს, და რაკი ცოდნა აქვს, მრავალკეცად იადვილებს სარჩო-საბადებლის შოვნასა და ჩვენებურ უცოდინარს ხელიდამ აცლის საქმესაც და ლუქმასაც, ძალ-მომრეობით და უნამუსობით-კი არა, პირისპირ ომით, პირისპირ ბრძოლით, ერთის სიტყვით—იმ ფაქიზისა და წმინდა იარაღით, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და რომელიც ცხოვრების მოედანზედ ყოველთვის უძლეველია და გამარჯვებული.

ჩვენ ყოველს ამაზედ ძალიან შორსა ვართ. ჩვენს საეკონომიო ანგარიშში, ჩვენის ცხოვრების „ჩოტკში“ შვილის გასაზრდელს სახარჯოს არავითარი ადგილი არ უჭირავს. განა მითამ სურვილი სკოლაში მიბარებისა არ იყოს ჩვენში გაძლიერებული!.. აბა ჰნახეთ, რამოდენა ქართველობა მიაწყდება ხოლმე სასწავლებლის კარს, როცა მიღების დრო მოდის. ხომ ესეა, და ბოლოს და ბოლოს მარტო იმასა ვხედავთ, რომ ამ მრავალთაგან თითო-ორო-ლა-დაა შესული სასწავლებელში და ამ გზით ქართველები ყველგან ცოტანი არიან.

რათ არის ესე? თუ სურვილი ძლიერია, საქმეც უნდა გამოდიოდეს რამე და რატომ არ გამოდის? იმიტომ, რომ ჩვენ შვილი მიგვყავს სკოლაში მარტო იმისათვის, რომ თავიდან მოვიშოროთ, ან სახელმწიფოს მოვახვიოთ კისერზედ, ან სხვას ვისმე კეთილმყოფელს, და რადგანაც სხვისი ჯიბე იმოდენად უხვი არ არის, რამოდენადაც დიდია სურვილი მუქთად შვილის გამოზრდისა და გამოკვებისა, ამიტომაც ბევრი დედ-მამა იძულებულია შვილი უკან წაიყვანოს. ეს სწორედ იმასა ჰგავს,—ყვავს ბახალა მოუყვდაო და ბუს მიუგდო, დიდი თავი შენა გაქვს და შენ იტირეო.

ერთხელ და ერთხელ საჭიროა ყურებიდამ ბამბა გამოვიღოთ. ერთხელ და ერთხელ საჭიროა ვიცოდეთ, რომ

შვილის გაზრდა, შვილის კაცად გამოყვანა უწმინდაესი და უდიდესი ვალია მშობლებისა. რასაკვირველია, ამას ხარჯი უნდა, და აი სწორედ ამის სახარჯოსათვის ჩვენ არ ვირჯებით, არა ვმოქმედობთ, არა ვმონაგრობთ, ერთს წვეთს ოფლსაც არ ვიმეტებთ. პური როცა გვაკლია, თავში ქვას ვიხლით და ვშობთ, ღვინო როცა გვაკლია—ვირჯებით, ტანთ გვაკლია, ფეხთ გვაკლია, იქით ვეცემით, აქეთ ვეცემით, რომ როგორმე ვიშოვოთ,—და როცა შვილის გასაზრდელი სახარჯო არა გვაქვს, ბუხსაც არ ავიფრენთ, ხელსაც არ გავძრავთ, თუნდა მთელი დღე იმოდენად მოცლილი ვიყვნეთ, რომ გულდაღმა ვიწვნეთ და კერში ბუზებსა ვსთვლიდეთ. გაზრდა შვილისა-კი ისეთი მოვალეობაა, რომ სხვა ყველაფერი ამას უნდა შევწიროთ, ამას უნდა შევალიოთ, სხვაგან და სხვაში უნდა დავიკლოთ და ყოველივე ნაწვავ-ნადაგი, ყოველივე ამაგი და უფროს-ერთი დრო ამას უნდა შევახმაროთ.

აკი ვსთქვით, სურვილი სკოლაში შვილის მიბარებისა ბევრია, მაგრამ გვინდა-კი, რომ ყოველივე ეს ან მუქთად მოგვეცეს, ან მოწყალებასავით სხვისაგან გვეძლიოს. ჩვენ თითონ-კი ამისათვის ხელის განძრევაც გვეზარება: თუ მოვა თავის-თავად, ხომ რა კარგი, თუ არა, უმაგისოდაც გავძლებთო, ვიტყვით ხოლმე. უმაგისოდ ვერ გასძლებთ, ვერა. ამ წუთისოფელში ბედი იმისია, ვინც ძლიერია, და ძლიერი მარტო მცოდნე კაცია. მაშ თან ხომ არ გადავყვებითო მაგ ხარჯსა და მოვალეობას, როცა ჩვენ თითონაც არა გვაბადია-რაო. სწორედ თან უნდა გადაჰყვეს იგი, ვისაც წმინდა მოვალეობა დედ-მამობისა ზურგზედ აჰკიდა ბედმა და წუთისოფელმა. ტანთ მოიკელ, ფეხთ მოიკელ, მშიერ-მწყურვალი იარე და ნუ ჩასდგები-კი ჯერ შვილისა და მერე ქვეყნის ცოდვაში,—აი რა უნდა ეწეროს გულის ფიცარზედ იმ წმინდა საქმეს, რომელსაც მამა-შვილობას ეძახიან.

სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებლის შესახებ
(1893)

ტფილისი, 31 დეკემბერი, 1893 წ.

ჩვენ მოგვივიდა მთავრობისაგან დამტკიცებული წეს-
დება სოფლის სამეურნეო ქალების სასწავლებლისა.

გარდა იმისა, რომ ამ უკანასკნელ ხანში სხვადასხვა
პროექტი მზადდება სამინისტროს მიერ ქალთა განათლე-
ბის შესახებ, მთავრობას საჭიროდ დაუნახავს დედათა
სქესს მეურნეობაშიც წილი დაედოს.

ასეთი განკარგულება, რასაკვირველია, დიდის თანა-
გრძნობით იქნება მიღებული, ნამეტურ ხალხის მიერ, რად-
განაც გლეხთა ქალები მრავალგან თითქმის იმდენსა მუ-
შაობენ მიწას, რამდენსაც თვით მამაკაცი. ამ შემთხვე-
ვაში საგანგებო სამეურნეო წესდების ცოდნა და სწავლა
ფრიად დაეხმარება გლეხის ოჯახობას, რომელმაც ხშირად
სულ უბრალო დამაბრკოლებელის მიზეზის მოშორება-კი
არ იცის თავიდან. მაგრამ ამ ახალის კანონის შემდეგ
უნებურად ებადება კაცს ეს აზრი: დაბალ სამეურნეო
სასწავლებელში-კი ეძლევათ ქალთა უფლება შეისწავლონ
მიწის მუშაობა, განვითარდნენ და დახელოვდნენ მამულის
მოსაველად,—მაგრამ ამნაირივე უფლება ენიჭებათ მათ
უმაღლესი სამეურნეო განათლების მისაღებადაც, თუ არა?

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ მხრივ ჯერ კიდევ დახშული
აქვთ კარი ქალთა, და უმაღლესი სამეურნეო სკოლები
დანიშნულია მხოლოდ მამაკაცთათვის.

რასაკვირველია, ქალთა სამეურნეო სასოფლო სკოლა
ახალი საქმეა და, რომ დაბადებისათნავე ამ სკოლას არ

დაპყვა სამეურნეო აკადემიებში შესვლის უფლებაც, ეს გარემოება სრულად არ უნდა გვაქცევდეს და გვისპობდეს იმედს იმის შესახებ, რომ შემდეგშიც დავიწყებული იქნება ქალთა სამართლიანი სურვილი უმაღლეს სამეურნეო სკოლაში შესვლისა...

ადვილად შესაძლოა, რომ ჩვენი მოლოდინი გაცუდდეს, და უმაღლესის სამეურნეო სასწავლებელის კარები მომავალშიც დახშული იქნეს ქალთათვის; მაგრამ პირველი ნაბიჯი დედათა სქესის რომელისამე უფლების მინიჭებისა მაინც მოსალოცავია და სასიამოვნო მისაგებებელი.

მაგიერად, სულ სხვაგვარი შთაბეჭდილება იქონია ჩვენზედ განათლების სამინისტროს მეორე პროექტმა, რომლის ძალითაც „ქალთა გიმნაზიებში“ ექნებათ ადგილი მხოლოდ უმაღლეს წოდების ყმაწვილებს.

ჩვენ კარგად ვერ გავიგია, რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში სიტყვა—უმაღლესი წოდება, რადგანაც ის არევ-დარევა წოდებათა მნიშვნელობის შესახებ ეხლანდელს დროში, რომელიც ყოველგან არსებობს, მრავალს იჭვსა და გაუგებარს გარემოებას გამოიწვევს.

ყოველს შემთხვევაში, უნდა აღვნიშნოთ,—პროექტის შემდგენელს დავიწყებია, რომ ასეთი განკერძოება წოდებათა, ასეთი განცალკევება ერთის ქვეყნის შვილთა, რომელთა ცხოვრება, ინტერესები, გრძნობა, აზრი და მისწრაფება ურიცხვის სიმით არის გადაბმული და გადახლართული დანაშთენთან, შეცდომაა. ეს შეცდომა დაჰგმო ძველ ერთა ისტორიამ და დაამტკიცა, რომ მხოლოდ ყველა წოდების კავშირი გაუძლებს განათლების და ხალხის დაწინაურების დამაბრკოლებელს მიზეზებს.

უმთავრესი და, იქნება ერთად-ერთი გარემოება, რომლის წყალობითაც დაიღუპნენ და აღიგვენენ დედამიწის

ზურგიტგახ მრავალნი ძლიერნი და სახელოვანნი ერნი,—
იყო უთანხმოება და განსხვავება წოდებათა შორის!

თუმცა დიდი მოძღვარი ინდოელთა— ბუდდა და შემდეგ მაცხოვარი ჩვენიც ერთსა და იმასვე ასწავლის ქვეყანას— თანასწორობას და სიყვარულს წოდებათა განურჩევლად, მაგრამ ეს სანატრელი და თაყვანის-საცემი მცნება დღესაც თეორიად რჩება.

წოდებათა შორის უთანხმოებისა და სიძულილის წამოყენება, რასაკვირველია, ვერსად ვერ დააარსებს კეთილსა და სასურველს განწყობილებას, მაგრამ ერთი-ასად უფრო მომაკდინებელ ცოდვად ჩაითვლება ამ გრძნობის ხელოვნურად გამოწვევა და აღძვრა ჩვენში!

ჩვენ, ისეც დაქსაქსულთა, ერთმანეთთან გადამტერებულთა, რაღა წოდებრივის საგნების წამოსაყენებლად უნდა გვეცალოს!

მაგრამ ზოგიერთნი ძველნი და ახალნი მბლაჯენელნი ამ მარტივს აზრს ჯერაც ვერ მიმხვდარან.

დამატებული
საქართველოს მატრიანისა

შინაური მიმოხილვა.

1879 წელი, მარტი.

ბესარიონ ლოლობერიძის დასაფლავება.—ერთით ნაკლები.—
ხალხის წინ მალაყს ვერ გაუჭრია —განკითხვის დღე.—ხალხის
უტყუარი განაჩენი.—რის ნუგეშია.—უფ. ლოლუა.—ურჩევის საქ-
მე.—თხა ადვოკატობს, ხურჯინი ბრალდებულობს.—ახალი თეო-
რია საბუთებისა.—რა უფრო საშიშია?

15-ს მარტს ქუთაისის გუბერნიის სოფ. ჯიხაიშში და-
საფლავეს ერთი იმისთანა კაცი, რუმელსაც სამართლია-
ნად ჰგლოვობენ ეხლა მთელის საქართველოს უკეთესნი
წარმომადგენელნი, დიდი თუ პატარა. დასაფლავეს ბე-
სარიონ ლოლობერიძე, კაცი თავისის ხალხისა და ქვეყნი-
სათვის თავდადებული!.. პატარა, ღარიბი ეკლესია სწო-
რედ გაქედილი იყო ხალხითა, ქალითა თუ კაცითა. ზო-
გიერთნი მოსულიყვნენ ტფილისიდანაც უკანასკნელის პა-
ტივის მისაცემად. ქუთაისის ეპისკოპოსი ბრძანდებოდა
მწირველად. როცა წირვა და პანაშვიდი დასრულდა და
ეპისკოპოსი საკურთხევილიდამ გამობრძანდა, საცოდავი სა-
ნახავობა ენახეთ, იმისთანა სანახავობა, რომელიც მნახ-
ველს თავის-დღეში არ უნდა დაავიწყდეს.

კუბოს გვერდით იჯდა სკამზედ თავიდან ფეხამდე სულ
შავებით მოსილი სამოც-და-ცამეტის წლის, მწუხარებისა-
გან წამებული და ღონემიხდილი მოხუცი მამა ბესარიონ
ლოლობერიძისა, თეთრ-წვერა, თვალებ-ჩაცვივებული, ლო-
ყებ-ჩაცვივებული, ფერმიხდილი და გაფითრებული. იჯდა

და უღონობით თავი კუბოზედ ესვენა. როცა ეპისკოპოსი მობრძანდებოდა და კუბოს დაუახლოვდა, წამოდგა ის მოხუცებული კაცი და საცოდავის გოდების ხმით მიჰმართა ეპისკოპოსს სხვათა შორის ამ სიტყვით: „ცხრა დღეა და ცხრა ღამე არ მისვამს და არ მიჰამია, ცხრა დღეა და ცხრა ღამე ჩემს თვალს ძილი არ უნახავს, ცხრა დღეა და ცხრა ღამე სულ ამ კუბოს დავყურებ. ვეხვეწები, ვემუდარები ჩემს შვილს, დამობრუნდი-მეთქი... არ დამობრუნდა... მიშველეთ! დამიხსენით!“ სთქვა ესა თუ არა (და რა-რიგად სთქვა!), მთელი ეკლესია ერთ ქვითინის ხმად გადაიქცა. დიდი, პატარა, ერი, მღვდელი სულ ჰგოდებდა. როცა განსვენებული საფლავში ჩაასვენეს, უბედურმა მამამ პირველმა წამოავლო ხელი ნიჩაბს და სთქვა: „შვილო, ღარიბი ვიყავ, მაგრამ ღმერთმა ხომ იცის, შენთვის არა დამიკლია-რა, რაც-კი შემეძლო და მეზადა, და აჰა, ღმერთმა იჩენა, რომ ესეც ჩემგან მიგელო!.. მიიღე ეს უკანასკნელიც!“ სთქვა ეს და მიაყარა მიწა. ერთი რაღაც საშინელის მტკივნეულობით აუნაოჭდა სახე და ორი დიდრონი ცრემლი გადმოსცვივდა დროულ თვალთაგან. მე მგონია, რომ ის უკანასკნელი ცვარი-ლა იყო, რომელიც მამის მკვდარის გულიდამ გამოსწურა იმ-ჟამად საშინელმა საქაჯავმა მწუხარებისამ. როცა სამძიმრის სათქმელად წარვსდექით ჩვენ, მამამ აღარ დაგვაცალა და გვითხრა: „ამაოა ყოველივე სამძიმარი. ჩემთვის ნუგეში აღარ არის ქვეყანაზედ. მე დღეს ჩემის ხელით დავმარხე ჩემი დიდება, ჩემი სახელი. იმის საფლავიდან ამოვიღე ცეცხლი და აქ გულში ჩავიდე. ამ ცეცხლს ველარავინ გამიქრობს, ველარავინ!“

მართალი ხარ, უბედურო მამავ! შენ იმ დღეს იმისთანა შვილი დამარხე, რომელიც ყველა მამისათვის დიდება

და სახელი იქნებოდა. მაგრამ განა მარტო შენ დაჰკარგე შვილი? შენ შვილთან ერთად ჩვენმა უბედურმა ხალხმაც დამარხა თავისი უკეთესი შვილი, შენ შვილთან ერთად ჩვენმა უბედურმა ქვეყანამაც დამარხა თავისი უკეთესი ნაყოფი; დაემარხეთ ჩვენ ყველამ და ყველაც სტირს და გლოვობს!..

ჩვენ არას ვიტყვით განსვენებულის ჰკუა-გონებაზედ, — ეგ ყველასაგან ცნობილია; არას ვიტყვით მის ცოდნაზედ, — ყველასაგან აღიარებულია. ჩვენ ვიტყვით მასზედ, რაც სხვისათვის უჩინარი იყო. ჩვენ ვიტყვით მასზედ, რაც უკეთესი საწყაოა კაცისა, რაც ცივს ჰკუას ათბობს და ორპირად სახმარს ცოდნას მარტო საქვეყნო საკეთილოდ მიჰმართავს ხოლმე. ჩვენ ვიტყვით მასზედ, თუ რა გულის კაცი იყო განსვენებული. მართალია, ის იმისთანა კაცი იყო, რომ ყოველს გამვლელს და გამომვლელს არ ჩაახედებდა ხოლმე გულში და ამის გამო ბევრს ეგონა, რომ გული მისი ცივია, როგორც ყინული. მაგრამ ძალიან სტყუედებოდნენ. იმ თვალად-ყინულს კაცში იყო გული მზურვალე, გული კაცური. მას გულში ჰქონდა ის წმინდა ნალევრდალი ქვეყნის სიყვარულისა, ხალხის ტრფიალებისა, კაცთა მოყვარებისა, რომელთაც ღმერთი მიანიჭებს ხოლმე მარტო თვისთა რჩეულთა და რომელიც ამ სუსტ ორ-ფეხ ცხოველს ადამიანს სასწაულთ აქმნევენებს ხოლმე. დიახ, ის იყო ღვთისაგან რჩეული კაცი, პატიოსანი, სულგრძელი და მტკიცე ყველგან და ყველასფერში. ვიცი, ჩვენო ერთგულო და უანგარო მუშაკო, რა ტკივილიც გაიყოლიე საიქიოს; ვიცი, რა იმედი გინელებდა იმ მწევას ტკივილსა, რომელიც გაგიძლიერდებოდა ხოლმე, როცა ავი რამ მოელოდა შენს ქვეყანას, ისე უანგაროდ და თავგანწირვით შენგან შეყვარებულსა; როცა რაიმე უბედურება შორიდა

თუ ახლო შავ ნისლად ზედ დასტრიალებდა შენს ხალხს, რომელსაც შენ შესწირე შენი უკეთესნი დღენი. ვიცი და შენი დამკარგველნი მით ვნუგეშობთ, რომ ის ტკივილი და ის იმედი ანდერძად ექნებათ უკეთესთა შვილთა შენის საყვარელის ქვეყნისათა, რომელინც უშენოდ მართლა რომ ერთით ნაკლებნილა არიან.

ამის დამწერიც ერთი იმათგანია, რომელსაც შენ დაავალე და ჩაახედე შენს გულში ამ უკანასკნელს სამსოთხს წელიწადში. ჩავიხედე და ჩემი უტყუარი, პირუთენელი გამკითხველი იქ ვიპოვე შენდა უნებურად. ბევრი დაგვიშავებია შენს წინაშე, დაგვიშავებია არ-ცოდნით, მაშასადამე, არ-ცოდვით. შეგვინდე და მოგვიტევე. დარწმუნებული ვარ, ამ საჯაროდ გამოთქმულს სინანულს ეხლა ყოველნიც ხმას ჩაუტრთავენ, ზოგიერთ გარდა. მაგრამ ის პატივი, რაც შენმა ხალხმა შენ მოგცა უკანასკნელად გამოსალმების დროს, ის მწუხარება და გლოვა საქვეყნო, დიდისა თუ პატარისა, მცნობისა და უცნობისა ცხადი მაგალითია, რომ შურისძიებას მოშურნეობისას, ცილისწამებას უსინიღისო მტრობისას, წიწლაკიანობას გულღვარდიანობისას, სიმუხთლეს გულმრუდობისას, სიკაპასეს სულდაბლობისას და ცოჟსა გააფთრებულის ჯაბნობისას გზა არა ჰქონია ხალხის უტყუარ და შეუცდომელ გულამდე. შენი დასაფლავება განკითხვის დღე იყო შენთა მტერთათვის. შენ, უანგაროს, ანგარება შეგწამეს, პატიოსანს—უპატიოსნება, უდანაშაულოს—დანაშაულობა, კაცურს-კაცს—უკაცურობა, ქვეყნის მოყვარეს—ქვეყნის მტრობა და შენის ხალხისათვის შენი საკუთარის ბედის გაწირვა ცოდვის ფერით დაჰფერეს. შენ ელოდი ერთის კაცის განაჩენსა სიმართლის აღსადგენად და ეხლა მთელმა ხალხმა თავისი უტყუარი განაჩენი წარმოსთქვა, განაჩენი პირ-

უთენელი, ლიტონი, დიდებულები, საღმრთოთა, როგორც ყოველივე, რაც-კი ხალხის თავისუფალის ნებით ნამოქმედარია. დეე შენთა მტერთა ამ განაჩენში ამოიკითხონ თავისის სამარცხვინო საქციელის სახელი!.. დეე ეს მაგალითად ჰქონდეთ ყოველ მათ, ვინც თავის კალამს ამოაწებს ხოლმე თავის ტალახიან გულის საწერელში და სიტყვას, ამ უდიდეს ნიჭსა ადამიანისას, თავის საკუთარს გულღვარძლობას და სულდაბლობას ამსახურებს. ინუგეშეთ ამ მაგალითით თქვენც, პატიოსანო, მამულის ერთგულნო მუშაკნო! კეთილს და მადლს თავისი პატივი ჰქონია; ხალხის გულამდე კეთილს და მადლს თავისი გზა არ დაჰკარგვია; ცილისწამებას, მტრობას ის გზა ვერ გადულობია და ვერ შეუკრავს. ხალხის გული უმადური არ არის; უტყუარი გამკითხველი იგია ამ ქვეყანაზედ; ყველას თავისას მოგიწყობთ ყველგან ჩაგრული, მაგრამ ყველგან გულპატიოსანი ხალხი. სახელი და დიდება ჩვენს ყმაწვილ-კაცობას, ჩვენს საზოგადოებას, ჩვენს ხალხს, რომელთაც დიდის პატივით მოიხსენეს თავისი უკეთესი კაცი და მიაცილეს უკანასკნელ სადგურამდე გლოვით და მწუხარებითა. ამას იქით ვინ შეგვწამებს, რომ ჩვენში კაცის დაფასება არ იციანო!..

როცა სამძიმრის სათქმელად მივედით, ბესარიონის უბედურმა მამამ დაგვიყენა წინ პატარა ძმა განსვენებულისა და გვითხრა: „ვისაც ბესარიონის ნამდვილი პატივისცემა და სიყვარული გაქვთ, ამ პატარა ბავშს უპატრონეთ. ისა ზრდიდა, ის ინახავდაო“. ნუთუ ქართველობა არ უპატრონებს, არ გაუზრდის ძმას იმ კაცს, რომელმაც თავისი სიყმაწვილე, თავისი სიცოცხლე ქართველობაზედ გადააგო? ნუთუ ტფილისის და ქუთაისის ბანკები არამც თუ ძმას არ გაუზრდიან, არამედ სხვა სტიპენდიასაც არ და-

ნიშნენ იმ კაცის სასახელოდ, რომელმაც თვისი სახელი და ბედნიერება დაივიწყა თავისი ქვეყნის და ხალხის სახელისა და ბედნიერებისათვის! სირცხვილი იქნება, სირცხვილი, რომ ამ ორმა ბანკმა ეგ არა ჰქმნას.

ამ საერთო გლოვას იმ კაცზედ, რომელიც არც ჩინებით, არც დიდკაცობით, არც სიმდიდრით, არც ჩამომავლობით თითოთ საჩვენებელი არ იყო, დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის. აქ ჩვენი საზოგადოება გამოგვესახა თვალ-წინ იმ მხრით, რა მხრითაც ჩვენ მას თითქმის არ ვიცნობდით. ჩვენ აქამომდე გვეგონა, ჩვენი საზოგადოება თავის შვილებს თვალ-ყურს არ ადევნებო; ჩვენ გვეგონა, ჩვენს საზოგადოებას, ჩვენს ხალხს საწყაოც-კი, საზომიც-კი არა აქვს ჯერ ხელშიო, რომ თავისი შვილი, თავისი მოღვაწე ასე თუ ისე აწყოს, გაზომოს და დააფასოსო. თურმე ნუ იტყვით, ჩვენს საზოგადოებას, ხალხს თვალ-ყური სჭერია თავის შვილებზედ, თვალ-ყური უდევნებია მის მოქმედებისათვის და უტყუარი სასწოროც სჭერია ხელში, რომ კაცი მართლა მართო მის კაცურის ღირსების კვალობაზედ დააფასოს და ამ ღირსებისავე მიხედვით თავისი პატივისცემა გამოაცხადოს საქვეყნოდ. სახელი და დიდება ჩვენს საზოგადოებას, რომ ამდენს უბედურებაში, ამდენს ბედის წაღმა-უკულმა ტრიალში თვისი მართლმსაჯულების ნიჭი, თვისი ზნეობითი მოვალეობა თვისთა შვილთა მიმართ არ დავიწყებია, არ დასთრგუნვია. ეს ერთი დიდი ნუგეშია ყოველ იმისათვის, ვისაც თავისი ბედი ხალხის ბედზედ გადუბამს; ეს ერთი იმისთანა მაგალითია, რომელმაც გარემოცულს წყვილადს შუქი იმედისა მოჰფინა; ეგ იმის საბუთია, რომ დღეს-აქამომდე კაცურ-კაცობას, ჰუმანიტის ღირსებას კაცისას არამც თუ მართო ფასი პქონია ჩვენში, არამედ პატივიც

და ხსენებაცა. დიდი საქმეა-მეთქი, როცა თვისთა შვილ-
თა ნამოქმედარის გამკითხველი თითონ საზოგადოებაა,
თითონ ხალხია. ხალხისათვის წამებულთა და წვალბულ-
თათვის ჯილდო ამაშია, ამაშია ის სასჯელიც, რომელსაც
უტყუარი მსაჯული-ხალხი დასდებს ხოლმე ავ-კაცს, სიკე-
თისა და პატიოსნების გამაუპატიურებელსა. დრო მოგვივა,
და ღმერთმაც ჰქნას, მალე მოვიდეს, რომ ხალხის უკეთესნი
შვილნი ხალხისავე ყოვლად-შემძლებელ მფარველობის
ქვეშ იქნებიან; დრო მოგვივა, რომ ჩვენი ხალხი თვისის
უკეთესის შვილის უსამართლოდ გაუპატიურებას თავის
საკუთარ გაუპატიურებად მიიღებს და ვაი მაშინ ცილის-
მწამებელთა და მეშურნეთა! ისინი ისე თამამად ველარ
იფარფარებენ, როგორც ეხლა, ისე გაბედვით ველარ გა-
დასახმენ თავის გულის ჩირქს მას, ვინც პატივისცემა
დაიმსახურა ხალხისაგან, რომელსაც ვერა მანქანებით
თვალს ვერ აუბმენ ჩხავანა-მაწანწალანი.

* *

ამ ახლო ხანში ჩვენმა საზოგადოებამ გამოიჩინა თავი
მითაც, რომ არამც თუ მარტო კარგის პატივი იცის, არა-
მედ ავისა და ბოროტის გაკიცხვაცა. ესეც დიდი სანუ-
გემო მოვლენაა; ესეც, სხვათა შორის, ნიშანია, რომ
ჩვენში ზნეობის მოთხოვნილობას გზა ეხსნება და ავალა
ედლევა; ნიშანია, რომ ჩვენში ზნეობის კანონებს თითონ
საზოგადოება უდგება თავდებად, მფარველად და მცვე-
ლად. ამ მხრით განვითარება და წარმატება ჩვენის სა-
ზოგადოებისა სანატრელ უნდა იყოს ყოველის კაცისა-
თვის, რომელსაც-კი ქვეყნისათვის კეთილი უნდა. პირველი
მაგალითი ავ-ზნეობის სამართლიანად განკითხვისა და
განკიცხვისა ჩვენ გვაჩვენებს ჩვენმა ყმაწვილ-კაცებმა, რო-

მეღწიე ქუთაისში ადვოკატობენ. აი რა მიზეზი იყო: ქუთაისის ადვოკატმა უფ. ლოლუამ თურმე ერთი ცუდი საქმე ჩაიდინა. ურიების საქმის თაობაზედ ერთს ბრალდებულს ურიას ადვოკატად დაუდგა, ასი თუმანი წინ გამოართო და როცა განსამართლება იყო, უფ. ლოლუამ დაივიწყა თურმე თვისი არსებითი მოვალეობა, სასამართლოში გამოძიების დროს რამდენჯერმე არ დაესწრო, არ მოისმინა ზოგიერთის მოწამის ჩვენება და ბოლოს ისე ილაპარაკა თურმე სამართლის წინაშე, რომ არამც თუ ჩვეულებრივი მეტყველება და ხერხი გამოიჩინა, არამედ უარპყო მისთა მომხრე ადვოკატთაგან წარმოდგენილი ზოგიერთი საბუთები გამართლებისა. ეს ამბავი შეამცნიეს ამხანაგებმა უფ. ლოლუას. ასწერეს მისი საქციელი, გაჰკიცხეს ავზნეობა საქციელისა და წერილი დაჰბეჭდეს „Тифлисский Вестник“-ში. ამ სახით უფ. ლოლუას მართლა-და გასაკიცხავი საქციელი საჯაროდ გაამხილეს და ურჩიეს, რომ ეგრე უსამართლოდ აღებული ფული კეთილს საქმეს მოახმაროს უფ. ლოლუამ და თითონ არ დაისაკუთროს. განზრახვა გამკიცხველთა, ამ ფულის შესახებ, როგორც ხედავთ, უბრყვილოა და წმინდა, როგორც ანკარა წყარო, მაგრამ ჩვენმა „Тифлисский Вестник“-მა თითონ გამკიცხველთავე შესწავა მტაცებლობა და ანგარობა იმ საბუთით, რომ უფ. ლოლუამ დააშავაო, ურიასი რა გადასახდელია, რომ ფულს პატრონს არ უბრუნებთ და კეთილს საქმეს გინდათ მოახმაროთო. ეგ მართალია, თითონ გამკიცხველნიც უფ. ლოლუას საქციელისა ამას უარს არა ჰყოფენ და ამბობენ, რადგანაც ურია იმ ფულს აღარ მოითხოვს, იმიტომ მიემართეთ ის ფული კეთილ საქმეზედაო. თუნდ ეგეც არ იყოს, განა აქ აშკარა არ არის, რა წმინდა განზრახვით მოქმედებენ ამ შემთხვე-

ვაში გამკიცხველნი? რა ჭეშმარიტი საბუთი აქვს თვალ-წინ, როცა მაგისტანა რჩევას აძლევენ უფ. ლოლუს? რა უცილო ზნეობითი კანონი მიუძღვით წინ, როცა კაცს ეუბნებიან,—უზნეო საქციელით მოგებული ფული შენი არ არისო. განა კეთილ-სინიდიისიანის გამჩხრეკისათვის საკ-მაო არ იყო, რომ გამკიცხველნი საჯაროდ აღიარებენ, რომ ავის საქციელით მოგებული ფული მომგებისა არ უნდა იყოსო? განა აქ მართლად თუ უმართლოდ დასახე-ლება იმისი, ვისაც ეგ ფული უნდა ეკუთვნებოდეს, რაიმე საბუთს აძლევს კაცს, რომ ჩირქი მოსცხოს კაცს, რომე-ლიც ამბობს, რაც გინდათ უყავით მაგ ფულს, ოღონდ იმას კი ნუ აკუთვნებთ, ვინც უზნეო საქციელით ფული ხელში ჩაიგდოო? გამკიცხველთა საქციელში ორს პატი-ოსანს საგანს ვხედავთ ჩვენ: ერთს იმას, რომ მართლა-და უზნეო მოქმედება საქვეყნოდ ამხილეს და გაჰკიცხეს და მეორე ისა, რომ უზნეო მოქმედებით ნაშოვნი ფული, მშოვნელს არ უნდა ეკუთვნებოდეს, თუნდაც საქმე ისე იყოს დაჭერილიო, რომ თითონ კანონმაც ხელი ვერ შეჰ-მართოს. არც ერთი ამათგანი ახალი ამბავი არ არის. ყველამ იცის, რომ უზნეობა განსაკიცხავია, რომ ავის საქ-ციელით მონაგარი ფული არამია, მაგრამ აქ ახალი ის არის, რომ ეს ორი უცილო ჭეშმარიტება, ყველასაგან ცნობილი, ყველასთვის ცხადი, აქამომდე მარტო ლოცვანებ-ში იყო ჩართული ბავშებისათვის გასაზებირებლად. ცხოვ-რებაში არც ერთი იგი არავის საჯაროდ არ უმოქმედე-ბია, თუმცა დღე-ყოველ ჩვენს გარეშე მოუწევიათ ცეცხლსა და უზნეოს მოქმედებითაც ვხვდებით ფულსა და ქონებასა და ყოველს ამას დაუსჯელად ვიჩვენებთ. დღეს-კი ქუთაისის ადვოკატების პროტესტმა გვაჩვენა, რომ ზნეო-ბის კანონს თავისი გზა და უფლება უნდა ჰქონდეს ჩვენს

ცხოვრებაშიც და მისი დამრღვევი უნდა განიკიცხოს საზოგადოებისაგანაო, რადგანაც ზნეობითის კანონით გამკითხველი მარტო საზოგადოებაა. ჩვენის ფიქრით ამ სამაგალითო მოვლენის წინაშე, როგორც ქუთაისის ადვოკატების პროტესტია უფ. ლოლუას საქციელის თაობაზედ, ყოველივე გამოლაშქრება უადგილოა, ნამეტნავად იმისთანა გამოლაშქრება, რომელსაც მიზეზად აქვს არა ცხადი, ხელჩასაქიდი საბუთი, არამედ მარტო ერთი გულისხმიერება. საზოგადოდ მგონიაობით განკითხვა კაცის სინილისისა და განზრახვისა არ უნდა იყოს შეწყნარებული არსად და არას დროს.

* *

ჩვენდა სამწუხაროდ უნდა აღვიაროთ, რომ მაგ შეუწყ-

ნარებელმა მგონიაობამ ამ ბოლოს დროს უფრო განზედ გაიდგა ფეხი, არ დასჯერდა კერძო ცხოვრების აღშფოთებასა და მისს საზღვარს გადააბიჯა. ეგრეთ-წოდებული „ურიების საქმე“, ამ მოკლე ხანში ქუთაისში გარჩეული, ამისი ცხადი მაგალითია. ეს საქმე, რომელმაც მიიზიდა თითქმის მთელის ქვეყნის ყურადღება და რომელსაც თვალყურს ადევნებდნენ განსამართლების დროს თითქმის ყველა ჟურნალ-გაზეთები ჩვენში თუ სხვაგან, მარტო მგონიაობაზედ იყო აგებული, მგონიაობით შემოზღუდული, მგონიაობით თავდახურული და მგონიაობითაც გათავებული. რვა კაცის პატიოსნება, ღირსება, თავისუფლება, ადამიანობა საფათერაკოდ იყო გამხდარი მაგ მგონიაობის წყალობითა. ეგ კიდევ არაფერი: მთელის საქართველოს ურიების ყოფა-ცხოვრება, მშვიდობით-მყოფელობა ბეწვის ხიდზედ იყო დაყენებული ჩვენში. ჩვენ, რასაკვირველია, იმის გარჩევას არ შევუდგებით, თუ ის რვა კაცი

ბრალდებული ურია მართალნი არიან, თუ მტყუანნი. იქნება სწორედ მართალნიც იყვნენ, იქნება მტყუანიცა. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ კაცი ბრალდებულთა სკამზედ უნდა დასვას მგონიობამ კი არა, არამედ უცილობელმა, შეუქველმა საბუთმა. ადამიანის პატივი, ღირსება, მშვიდობით-მყოფელობა, თავისუფლება ისეთი რამ არის, რომ მას კაცმა საზოგადოდ და კანონმა საკუთრივ უნდა შეჰბედოს მხოლოდ შექველ სიმართლის ფარ-ხმალითა და სხვა არაფრით. ურიების საქმეში, საცა არამც თუ მართო რვა კაცის ბედი სწყდებოდა, არამედ ბედიც თითქმის მთელ ჩვენებურ ურიებისა, არც სიმართლის ფარსა ვხედავთ და არც ხმალსა. დასასრულ, გაამართლებენ, თუ გაამტყუნებენ ბრალდებულთა, — ავკაცობით აღშფოთებული სინიდიის საზოგადოებისა გულნაკლულად რჩება ორივე შემთხვევაში. გამართლება ბრალდებულისა მართო იმი-თი, რომ გამტყუნების საბუთი არ არის, საზოგადოებას ვერ აკმაყოფილებს და უსამართლოდ გამტყუნება ხომ თავზარსა სცემს. ჩვენის ფიქრით ეს ურიების საქმე სწორედ ამ მხრით არის შესანიშნავი.

4-ს აპრილს სამხრობისას დაიკარგა მცირეწლოვანი ქალი სარრა მოდებადისა. დედ-მამამ და სოფლის ხალხმა ძებნა დაუწყეს და ვერსად იპოვეს. 6-ს აპრილს მკვდარი სარრა ენახათ სოფლის ბიჭებს ლობის-ძირას. ატეხილიყო, რასაკვირველია, ლაპარაკი მასზედ, თუ ვინ მოჰკლა და რათ მოჰკლა უბედური ბავში. შეიტყეს, რომ იმ დღეს და იმ ხანს ურიებს გაეცლოთ სწორედ იმ გზაზედ, საცა უნდა გაეარნა სარრას. ურიების პასექის დღეც მოდიოდა. ამაზედ გააბეს ქსელი და გაიმართა საქმე. რასაკვირველია, ამ საქმეს ფრთა გაუშალა იმ გარემოებამ, რომ ჩვენი ხალხი დღემდე ცოტად თუ ბევრად დარწმუნ-

ნებუღია, რომ ურიები, რჯულის მოთხოვნებით, საკი-
როებენ ქრისტიანების სისხლსა. შესწამეს ურიებს პატა-
რა სარას მოტაცება და სიკვდილი. ეგ არაფერი, რომ
ხალხმა შესწამა, არც ის არის საკვირველი, რომ გამომ-
ძიებელმა ყური ათხოვა ამ შეწამებას, რადგანაც გამომ-
ძიებელმა ყოველისფერი უნდა გამოიკვლიოს. საკვირველი
აი რა არის: თუ მართლა ურიებმა მოჰკლეს პატარა ბავ-
ში, აქ აშკარაა, რომ მტრობის საქმე არ იქნებოდა: შვი-
ლი წლის ბავშვს რა ისეთი მტერი ეყოლებოდა; არც გა-
ძარცვისა: სარას, ლარიბ გლეხკაცის პატარა გოგოს, რა
ექნებოდა ზედ სახარბიელი; არც გაუპატიურებისა,—მაშ
თუ მოჰკლეს, და მოჰკლეს ურიებმა, მართო ერთი მიზე-
ზი იქნებოდა, სახელდობრ ისა, რომ ქრისტიანის სისხლს
ითხოვს იმათი რჯული. არც გამომძიებელმა, როგორც სჩანს
ბრალმდებელ ოქმიდამ, არც პროკურორმა ამ მიზეზს ყუ-
რი არ ათხოვეს, ეს მიზეზი არ გამოიკვლიეს, საზოგადო-
ებას, რომელსაც ეს უსაბუთო თუ საბუთიანი მიზეზი დღე-
საც გულს უშფოთებს, არ უთხრეს ამ საგანზედ არც ჰო
და არც არა. საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ამ საქმისა
იმაშია, რომ აეხსნათ, მართლა რჯულად აქეთ ზოგიერთ
წყობას ურიებისას ქრისტიანის სისხლის დაღვრა, თუ არა.
ამ საგანზედ „ჰო“, თუ „არა“ მთელს საქმეს ისე გაანა-
თებდა, როგორც მზე. ბრალმდებელი ოქმი რომ წაიკით-
ხოთ, მაშინვე მიხვდებით, რომ თუმცა პროკურორი თით-
ქო მორცხეობსო—ქრისტიანების სისხლის დაღვრა ური-
ების რჯულის ანდერძად აღიაროს, მაგრამ ცხადი კია,
რომ იგი ანდერძი უცილობელ ჭეშმარიტებად სწამს. ნუ-
თუ მართლა ესეა? და თუ ესეა, ნუთუ ეს საგანი იმისთა-
ნა ცუდ-უბრალო რამ არის საზოგადოდ და ნამეტნავად
ამ საქმეში, რომ მთელი გულმოდგინება, მთელი ღონის-

ძიება ამაზედ არ მიაქციეს გამომძიებელმა და პროკურორმა და ისე წინდაუხედავად გზა აუქციეს? ჩვენ გვჯერა, რომ ძნელი რამ არის ამისთანა საგნის გამოკვლევა და გამოძიება, ხოლო ისიც გვჯერა, რომ სწორედ აქ იხსნებოდა ის კვანძი, რომელიც ამ საქმემ გამოკვანძა. და ამიტომაც რაკი ეჭვი ურიებზედ მიიტანეს, ყველაზედ უწინარეს მაგ სიძნელეს უნდა შესდგომოდნენ და ამ საგანზედ უნდა მოეგროვებინათ ყოველისფერი, რაც ადგილობრივ აღმოჩნდებოდა, რაც სადმე თქმულა და რაც დაწერილა. მთელი საქმე ამ საგანზედ უნდა აშენებულიყო და ამ საგანზედ დატრიალებულიყო, რაკი ურიების შეწამება შესაძლოდ დაინახეს. თუ ადგილობრივ ვერას აღმოაჩენდნენ, განა ცოტა რამ დაწერილა ქვეყანაზედ ამ საგანზედ, საიდანაც შესაძლო იყო გამომძიებელს თუ პროკურორს ან „ჰოს“ საბუთი ეპოვნა, ან „არასი“. ამ-გვარი საქმე ბევრი სხვაგანაც მომხდარა, ამ-გვარი ეჭვი ურიებზედ ბევრგან სხვაგანაც ყოფილა, მაგრამ არსად არავის აღმოუჩენია, რომ ეგ ეჭვი გამართლებულიყოს. აი ამ საგანზედ რას ამბობს ერთი გაზეთი: შვიდი საუკუნეაო, რაც ეგ ეჭვი სულს უმძიმებს ქრისტიანებსაო. ქრისტიანობის პირველ საუკუნოებში წარმართთა პირველად ეგ საშინელი ბრალი თითონ ქრისტიანებს შესწამეს. პირველ ქრისტიანთა საიდუმლო კრებამ და დიდმა საიდუმლოებამ ზიარებისამ ფრთა შეასხა ალღირაშვებულს ფანტაზიას გაბოროტებულ წარმართებისას და ის წარმართნი ამტკიცებდნენ, რომ ყოველმა ახლად შემდგარმა ქრისტიანმა უნდა დაჰკლასო, ისე რომ თითონაც არ იცოდეს, ფქვილმოყრილი ახლად შობილი ბავში და მას შემდეგ ყველა ქრისტიანებმა უნდა შესვან მოკლულის სისხლიო.

„სწორედ ამისთანა ბრალი შესწამეს მერე ურიებსაც მას შემდეგ, როცა მეთორმეტე საუკუნეში ერთმა ისპანელმა ბერმა წამოაყენა ამისთანა ბრალი ებრაელთა წინააღმდეგ. მას აქეთ დაიწყო ათასი ტყუილი დაბეზღება ურიებისა, ტყუილი გამხილება, რომელთა გამოც რამდენიმე ასი ათასი ურია სიკვდილით დაისაჯა. ებრაელთა აწამებდნენ, ცეცხლში სწვავდნენ, ჰხოცდნენ, არ კითხულობდნენ ნამდვილ გარემოებას საქმისას და სჯიდნენ მარტო იმისთანა კაცის სიტყვით, რომლის მოწმობასაც სხვა დროს არც რაიმე ფასი ექნებოდა და არც რაიმე მნიშვნელობა. დამასკის პროცესის შემდეგ, როცა გამოჩენილი კრემიე საკუთრივ ამისთვის წავიდა დამასკოში, ებრაელებზედ მიტანილს ბრალს ფრთა მოეკვეცა. მას შემდეგ მთელს ებრაელობას კი აღარ სწამობდნენ მაგ ბრალს, არამედ მარტო ერთს წყობას, რომელთაც „ხასსიდებს“ ეძახიან და ის-კი დაავიწყდათ, რომ ხასსიდების წყობა სულ ასი წელიწადია რაც შესდგა მაშინ, როდესაც მას აქეთ, რაც მაგ ბრალს სდებენ ებრაელებს, შვიდასი წელიწადია“.

ბრალდებულთა ოქმი რომ წავიკითხეთ ურიების თაობაზედ, ჩვენ ბევრმა სხვა რამემ გაგვაკვირვა. ჯერ ერთი იმან, რომ ოთხს აპრილს დაკარგული უბედური ბავშვი და ნაპოვნი ექვს აპრილს მარტო ოც-და-შვიდს, ესე იგი, ოც-და-ერთის დღის შემდეგ შეამოწმებინეს ექიმსა. ექიმის დანიშნულება ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ აღმოეჩინა—რისაგან არის მკვდარი საწყალი სარრა. რატომ არავინ კითხულობს, ან მაღლა, ან დაბლა, ასეთი სისწრავე შემოწმებისა რისგან მოხდა? ოც-და-ერთი დღე მკვდარი მიწაში იდოს და რაღა გარეგანი ნიშნები უნდა შერჩენოდა, რომ ნამდვილი და უეჭველი მიზეზი სიკვდილისა გა-

მოეცნო ექიმსა? 16-ს მაისს, ესე იგი, ოც-და-შვიდმეტ
დღის შემდეგ ხელმეორედ შეამოწმებინეს ექიმს. აბა აქ
უფრო რას იპოვნიდნენ და აღმოაჩენდნენ? ამიტომაც ის
მოხდა, რომ ერთი შემოწმების ოქმი ალთას მიდის და მე-
ორე—ბალთას. ამისთანა საქმეში აღმოჩენა სიკვდილის ნამ-
დვილის მიზეზისა მეტად ძვირფასი რამ იყო მართლმსა-
ჯულებისათვის. იქნება ის მიზეზი ისეთი ყოფილიყო, რომ
ან სრულად დაერღვია ბრალდებულება, ან განძლიერები-
ნა გამტყუენების საბუთი. ეხლა-კი ვერც ერთს ვიტყვით და
ვერც მეორეს. გამომიებამ დრო დაჰკარგა, არ ვიცით-კი,
რათ და ამის გამო ხელიდამ იქნება ისეთი საბუთი გაუ-
სხლტა, რომელიც ასე თუ ისე გაანათებდა საქმეს. ამის
შემდეგ რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ თხასა ჰრჩება ხოლმე
ადვოკატობის მოედანი და ხურჯინს კიდეც (8 ПУНКТ ОНН.
АКТА) ბრალდებისა. საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ მთელს
სისტემას გამომძიებლობისას ყურადღების მიქცევა უნდა.
ჩვენამდე მოაღწევს ხოლმე მხოლოდ იმისთანა საქმენი, რო-
მელნიც რითიმე შესანიშნავნი არიან და მარტო ამ საქმეე-
ბიდამ ვცნობულობთ გამომძიებლობის ნაკლულოვანებასა.
ახლა იფიქრეთ, რამოდენად ძლიერი უნდა იყოს ეგ ნაკ-
ლი სხვა საქმეებში, რომელნიც ჩვენამდე არ მოატწევენ
ხოლმე. არ ვიცით რათ, და დღეს ჩვენებური გამომძიებ-
ლობა იმ აზრს ემსახურება, რომ თუ რომელსამე დანაშა-
ულობაში დამნაშავე არ აღმოჩნდა, იფიქრებენ, გამომძიე-
ბელი არ ვარგებულაო და ამის-გამო ზოგჯერ მცირედი
რამ შემთხვევითი გარემოება სამყოფია ხოლმე, რომ გა-
მომძიებელმა ხელი წაავლოს კაცსა და მთელი უსიხა-
რულო გზა განსამართლებისა გაატაროს, ხშირად ისე,
რომ მძიმე ტვირთი ბრალისა ზურგზე ბოლომდის აჰ-
კიდოს.

ამას გარდა ბრალმდებელი ოქმი ურიების თაობაზედ ახალს თეორიას ჰქადაგებს: უსაბუთოთაჲ საბუთიაო, თუ კაცის გამტყუენება გინდათო. მართალია, თუ გული გულობს, ჭადა ორის ხელით იქმევად, მაგრამ კაცის აღამინობა ხომ ჭადა არ არის, რომ კაცმა აილოს და შეჰამოს. აი მაგალითი: ბრალმდებელი ოქმი ამბობს: „რომ კანონისამებრ განისაზღვროს ნიშნები ავკაცობისა ამ საქმეშიო და გამოცხადდეს — ბრალდებულნი რამოდენად არიან დამნაშავენი, საქმეში შემდეგი მეტად მძიმე საბუთებიაო“.

ამ მძიმე საბუთებთა შორის ესეც არის მოხსენებული, რომ წინასწარმა გამოძიებამ არ აღმოაჩინა ნამდვილი მიზეზი სარას სიკვდილისაო. ეგ უფრო იმით მოხდაო, რომ ექიმმა თავის დროზედ არ შეამოწმა გვამი სარასიო, თავის დროზედ არ შეადგინა შემოწმების ოქმიო და გარდა ამისა ამ ოქმში არ არის სწორე და სამყოფი ცნობები ნამდვილის მიზეზის აღსახსნელადაო, (ПУНКТ 6 ОНН. АКТА).

მეორე მძიმე საბუთიც ეს არის სხვათა შორის მოხსენებული: არ შეიძლება ზედმიწევნით იმისი განსაზღვრაო, თუ თვითოეული ბრალდებული რამოდენად არის დამნაშავეო, რადგანაც მეტად მაგარზედ დგანანო და უარობენო.

გამოძიებამ ნამდვილი მიზეზი სიკვდილისა არ აღმოაჩინა, შეუძლებელია რომ განისაზღვროს, რამოდენად არის თვითოეული ბრალეული დამნაშავეო, მაშ ესენი რაღა მეტად მძიმე საბუთები ყოფილა ავკაცობის ნიშნების განსაზღვრისა და ბრალდებულთა დანაშაულობის მეტნაკლებობის აღმოჩენისათვის. ნუთუ უსაბუთობა აქ საბუთია? ეს რომ სამწუხარო არ იყოს, სიცილს არა დაიჭერდა რა. ვაი ჩვენი ბრალი!..

კიდევ ვიმეორებთ: ჩვენ ამით ამისი თქმა კი არ გვინდა, რომ ბრალდებულნი სწორედ მართალნი იყვნენ, თუ

მტყუანნი. ჩვენ ამას ვამბობთ, რომ ადამიანი ბრალდებულთა სკამზედ უსაბუთოვამ კი არ უნდა დასვას, — უეჭველმა საბუთმა. თუ ამისთანა საბუთი გამოძიებული და ნაპოვნი არ არის, მეცნიერებაც და საზოგადოების განწმენდილი სინილისი ამას ითხოვს, რომ ადამიანი თავისუფალ იქმნას თავის ცხოვრებაში ყოველის ხელწაწვდისაგან, ყოველის მოსევისაგან. საზოგადო უშიშროებისათვის ისე ავაზაკის კერძო მოქმედება არ არის საშიში, როგორც უფლების და მოხელეობის მეტიჩრობა, თვითნებითი დაცემა ადამიანის თავზედ, ადამიანის მყუდრო ცხოვრებაზედ. ავაზაკს კაცი გულ-და-გულ მაინც დახვდება, გაუძალიანდება, ან ისე მოიგერებს, ან ესე, ან მოჰყლავს, თუ გაუჭირდა, ან შეაკვდება, ხოლო აღვირაშვებულს კაცს, უფლების სახელით ზედმოსეულს, საიდან და რით მოუაროს! მეტყვით, სამართლითაო. მართალია, მაგრამ მინამ სამარაალი, საზოგადოდ მეტად ფეხმძიმედ მოარული, მე გამამართლებს, ვინ დამიბრუნებს დაკარგულს დროს, დაკარგულს ხარჯს, ვინ გამიმრთელებს დაწყლულებულს გულს, ათასის ეჭვისაგან გვემულსა და წამებულსა, ვინ შემეცნებს იმ ზარალს ზნეობრთსა, თუ ქონებითსა, რომელიც მე ციხეში გდებით, ჩემის მყუდრო ცხოვრების ამღვრევით და შეწყვეტით მომეცლინება; დასასრულ, რას მომცემენ იმის სამაგიეროს, რომ ოჯახს, ცოლ-შვილს, თავისუფლებას მოკლებულ ვიყავ ტყუილ-უბრალოდ და ხშირად დიდ-ხანსაც! თუნდ ყოველს ამას ყურსაც ნუ ათხოვებთ, რადგანაც ეგ მძიმე წამება და წვალება თვითოეულს კაცს შეხვდება ხოლმე კერძოდ. თვითნებითი მისევა უფლებისა ადამიანზედ საზოგადო შიშსა ჰფენს მთელს ქვეყანაზედ. ყველა, მართალი და მტყუანი, ერთს ტაფაში იწვიან, ერთნაირად შიშობენ, რომ აი ერთი უბრალო რამ მიზეზი —

და თავს დამცემიანო, ხელს წამავლებენო, ჩამითრევენ საქმეშიო და ვინ იცის დასასრული როგორი, ან როდის იქნებაო. ეს შიში საერთო მშვიდობიანობისათვის უფრო ძლიერ მავნებელია, უფრო გამჭრიახია, უფრო ამაშფოთებელია, ვიდრე შიში, რომელიც მოსდევს ავკაცობას, ავაზაკობას კერძოდ: ის სახელმწიფოა მარტო მაგარს ნიადაგზედ დამყარებული, საცა ყოველი კაცი დარწმუნებულია, რომ თუ არ უცილობელის, უეჭველის საბუთით, ჩემს ადამიანობას, ჩემს მშვიდობიანობას, ჩემს პატივს, ღირსებას, თავისუფლებას კანონი და უფლება არ შეეხებაო. ამ საქროებიდამ არის წარმომდგარი ის სახელოვანი აზრი, რომ სჯობს ათი მართლა დამნაშავე გამართლდესო, ვიდრე ერთი მართალი გამტყუნდესო; ამ დედა-აზრზეა დაფუძნებული მეცნიერების კანონი, რომ ბრალდებულს ყოველი ღონისძიება უნდა მიეცეს თავი იმართლოსო და ყოველივე საეჭვო საბუთი მის სასარგებლოდ უნდა ახსნილიყოს და აღიარებულიო.

ჩვენებური კლასიკური გიმნაზია და ქართველები.—რატომ არა ვსწავლობთ.—რა წამალი უნდა დავსდოთ.—წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.—ჩვენებური სოფლის სკოლები.—რა ხარჯს იხდის გლეხობა სკოლებისათვის.—სად რამდენი სკოლაა.—რამდენი მოსწავლეა.—ასზედ რამდენი გლეხი სწავლობს.—რა გზას უნდა დაადგეს ჩვენი საზოგადოება განათლების საქმეში.

წელს გამოცხადებული იყო, რომ კლასიკურს გიმნაზიაში ოც-და-ერთმა ყმაწვილმა კაცმა დაასრულა კურსი. ამ ოც-და-ერთში, ჩვენდა სამწუხაროდ და, უკეთ ვსთქვათ, საუბედუროდ, არც ერთი ქართველი არ ურევია. ბევრი რამ არის საოცარი ამ ჩვენს ქვეყანაში, მაგრამ იმაზედ საოცარი, რომ შუაგულს საქართველოში წელიწადები გადის და ერთი ქართველი არ ასრულებს კურსსა, ამაზედ საოცარი-მეტეი არა მგონია სხვა რამ იყოს.

რას უნდა მივაწეროთ ამისთანა უნუგეშო ამბავი? ჩვენი კეთილის-მყოფელნი, რასაკვირველია, ადვილად მოგვიგებენ ამის პასუხს და იტყვიან,—თქვენს უნიჭობას თუ არა, ზარმაცობას ხომ წინ არა უდგა რაო. ეს პასუხი მთქმელისათვის იქნება სანუკვარიც იყოს, მაგრამ მართალია თუ არა, მაგისი-კი ნურას უკაცრაოდ. ჩვენა გვგონია, რომ მაგისთანა პასუხი შეუწყნარებელია, თუ კაცი რიგიანად დააკვირდება ჩვენის განათლების საქმის შიგნეულობასა

და გარემოებას ჩვენის ყოფისას და მდგომარეობისას. პირველი, რომ ის წრე, რომლისათვისაც მისაწვდომია იმგვარი სასწავლებელი, როგორც გიმნაზიაა, მეტად შორს არის გიმნაზიაზე, ისე მანძილით არა, როგორც შეუძლებლობითა. შვილის შენახვა ქალაქში ჩვენებურს თავადსა თუ აზნაურს-შვილს, გლახს აღარ ვიტყვით, მეტად უძნელდება, მერე ამისთანა სიძვირეში. ბევრს კი არა, ძალიან ცოტასა აქვს იმისთანა შეძლება, რომ შვილი პანსიონში მისცეს, ან ვისმე მიაბაროს. ერთსაც და მეორესაც დიდი ხარჯი მოსდევს და ამ ხარჯს ვერა სწვდება შვილის განათლების მსურველი დედ-მამა. ამის-გამო თითქმის მთელი ის თავად-აზნაურობა, რომელიც ქალაქს-გარეთ სოფლად სცხოვრებს, სწავლის სახსარს მოკლებულია და თუ შეხვდებით ქართველს ყმაწვილს გიმნაზიაში, ან ქალაქში მცხოვრების შვილია, ან არა—გვარიანად შეძლებულისა. სხვა-კი თითქმის აუარებელი რიცხვი ყმაწვილებისა სწავლის გარეთ რჩება. თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენს ქართველს ყმაწვილს დიდი ხარიხი ხვდება სწავლის მიმდინარეობაში. ჯერ თითონ პროგრამა გიმნაზიისა აიღეთ თავისი ლათინურით და ბერძნულით, რომელნიც იმოღენა ხეირს აყრიან ყმაწვილს, როგორც წყლის ნაყვა, ანუ ნაცრის ქექა. თუნდ ამ ორს მძიმე ტვირთს აუვიდეს კიდეც ჩვენი ყმაწვილი, მაინც კიდეც ერთი სხვა მძიმე ტვირთი აწევს კისერზედ. ჩვენი ქართველი ყმაწვილი ორ-გვარს სიძნელეს შეეხლება ხოლმე გიმნაზიაში. ერთი—საგნის, მეცნიერების სწავლას, რომელიც ერთნაირად მძიმე რამ არის ყველასათვის და აუცილებელიც და მეორე—იმ უცხო ენის შეთვისებას, რომლის საშუალობითაც საგნებს ასწავლიან. ამაში-კი ტვირთი სწავლისა ერთნაირად მძიმე არ არის რუსისა და ქართველს შორის. რაღა საკვირველი უნდა

იყოს ამას იქით, რომ რუსმა უფრო ადვილად გაიაროს სწავლის გზა, ვიდრე ქართველმა! რუსი მარტო საგნებსა სწავლობს და ქართველი-კი საგნებსაც და რუსულ ენასაც, ურომლისოდაც ერთს ბიჯსაც წინ არ წაადგმევინებენ, თუნდა ჰუმბოლტის მეცნიერებით აღსავსე იყოს.

მეტყვიან, ეგვეც მიზეზი ხომ სომეხსაც უნდა აბრკოლებდესო, მაგრამ იმათში ორი-სამი მაინც ასრულებს ყოველწლივ კურსსაო. მართალია, ორი-სამი ასრულებს, მაგრამ თითონ ეგ ორიოდობა ცხადი საბუთი არ არის იმისი, რომ ამ შემთხვევაში სომეხი და ქართველი ერთს ტაფაში იწვიან! რაც შეძლებული სომეხობაა, სულ ქალაქში მცხოვრებელია, მაშასადამე, გიმნაზია კარ-წინა აქვთ. ამასთან შემძლებელნიც არიან, როგორცა ვსთქვით. ამათგანმა რომ ორიოდემ შეასრულოს ხოლმე კურსი წელიწადში, არარაობად უნდა ჩაითვლებოდეს. ათასში და ათი-ათასში ერთი განა მაგალითად მოსატანია ამ შემთხვევაში! მინამ ჩვენი გიმნაზიები შრომას და ჯაფას არ გაუთანასწორობენ ქართველს, სომეხს და რუსს, იმ დრომდე ძნელად საფიქრებელია, რომ ქართველებმა და სომეხებმა წააჰარბონ რუსებს გიმნაზიაში.

მინამ ის სანატრელი დრო მოვა, არც ჩვენ უნდა ვისხდეთ გულზელ-დაკრეფილნი; კაცი ის არის, ვინც გაჭირვებაში ცდილობს, რომ სიმძიმე გარემოებისა როგორმე შეიმსუბუქოს, ან აქვთ მოუაროს საქმეს, ან იქით. და როგორმე უშველოს თავსა. აბა, მაგალითად, ჩვენ როგორ უნდა ვუშველოთ ჩვენს თავს? პირველი, რომ ჩვენი საკუთარი სასწავლებელნი უნდა ვიქონიოთ, მერე იმისთანა სასწავლებელნი, რომ ჩვენს შვილებს ბინაც ჰქონდესთ, საზრდოებაც და სწავლაც. ყველაზედ უპირველესი წამალი ეს არის და ამაზედ უნდა მიექცეს ყოველივე ჩვენი ყურადღება,

მეცადინეობა და გამარჯელობა. სხვის მაყურებელი მოკვდა უზიარებელიო, ნათქვამია. ეს წუთის-სოფელი ისეა მოწყობილი, რომ ყველა თავისათვისა ჰფიქრობს და სხვაც, რასაკვირველია, თავისათვის უფრო იფიქრებს. „თავად-აზნაურთა საზოგადოებამ შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“ თავისი სკოლა გახსნა ტფილისში, და იქ ოც-და-ათს ყმაწვილს ბინა, საზრდოება და პირველ-დაწყებითი სწავლა ეძლევა; ორმოც-და-ათამდე მოარული შეგირდებიცა ჰყავს. ქუთაისელებიც, ბანკის ფულის შემწეობით, აპრობენ ამ-გვარის სკოლის გახსნას და ჯერ-ხანად რეაასი თუმანი აქვსთ ამ საგანზედ. ტფილისის სკოლას კიდევ აქაურმა ბანკმა შესწირა ათას-ასი თუმანი წელს და ხუთასამდე შარშან. ეს ყველა კარგია, მაგრამ ყველა ეგ ცოტაა. ეგ სკოლები წყლულს ვერ გაგვიმთვლებენ, თუმცა ეგენიც დიდი საქმეა ჩვენთვის. ჩვენ ჩვენი საკუთარი გიმნაზია გვინდა. ჩვენმა ქართველობამ თავისი სრული თანაგრძნობა და გულშემატკივრობა ამაზედ უნდა მიაქციოს, თუ არ სურს, რომ მისი სახელი და კვალი მტვერსავით აიგავოს დედამიწის ზურგიდამ. საცა ცოდნა არ არის, იქ კაცი არ არის, საცა კაცი არ არის, იქ საზოგადოებაც არ არის, და საცა საზოგადოება არ არის, იქ არც ზალხია. ეს უნდა თითზე დავიკდიოთ, ეს უნდა დღე-ღამე გუნებაში ვიქონიოთ, ამას უნდა მივეცნეთ ყველანი ერთად და თვითოეულად ცალკე ყოველის ჩვენის შეძლებითა და ღონითა.

ამბობენ, გიმნაზიის შენახვას ორი-ათას-ხუთას თუმანი-დამ სამი-ათასამდე მოუნდებაო წელიწადში. ეს იმოდენა ფული არ არის, რომ ჩვენს ორს ბანკს გაუჭირდეს ამისი გამოლება, ზოგი გარეშე შესაწირავი იქნება. ზოგი თითონ გიმნაზიას ექნება შემოსავლად და ამ სახით საქმე საქმეზე

ადვილად მოეწყობა. ქართველობავე, დამიჯერე, რომ ჯერ-ხანად ამაზედ უკეთესს საქმეს ვერ მოახმარებ შენს ქონების ძალასა. ამისათვის გაისარჯე, თუ გინდა, რომ მამა-პაპათა ნათქვამისამებრ შეილი მამასა სჯობდეს და მომავალი—აწმყოს. ღღევანდელის მომდურავეებმა ხვალინდელი დღე მაინც კარგი გავითენოთ...

* *

ჩვენი „წერა-კითხვის გამავრცელებელი ქართველთა შორის საზოგადოება“ შესდგა და გამგეობაც ამოირჩიეს. თავმჯდომარედ ამორჩეულ იქმნა ჩვენი პატივცემული დიმიტრი ივანე. ყიფიანი, მის ამხანაგად ილ. ქავჭავაძე და წევრებად: თ. რაფიელ ერისთავი, ივ. მაჩაბელი, იაკ. გოგებაშვილი, ნ. ცხედაძე და ალ. სარაჯოვი. ამ საზოგადოებას ტფილისის ბანკმა შესწირა წელს ათას-ასი თუმანი და თითონ საზოგადოებას იმედი აქვს, რომ ერთი ხუთასიოდ თუმანი კიდევ სხვა ღონისძიებით შემოუვიდეს. ამ სახით პირველ-ხანად ამ საზოგადოებას თუმცა საკმარი არა, მაგრამ მაინც კარგა ფული აქვს. ხოლო ამ ფულს დიდი გაფრთხილება უნდა, თუ საზოგადოების ხანგრძლივად ცხოვრება სასურველია. ჩვენ ამას არ ვიტყოდით, რომ თვალ-წინ არ გვედგას ის აყალმაყალი, რაც წელს თავდაზნაურობას შეუდგა მის-გამო, რომ ბანკმა ათას-ასი თუმანი შესწირა ამ საზოგადოებას. „რათაო და რისთვისაო“ — ყვიროდნენ წინდაუხედავად ზოგი სხვის წაქეზებით, ზოგი საკუთარის თაოსნობით: — „განა ჩვენ-კი შვილები არა გვყავსო, თუ გაზრდა საჭიროა, ჯერ ისინი გაეზარდოთო. შინ რომ შვილი გიტყროდესო, გარეთ ტაბლას რა უნდაო“ და სხვანი და სხვანი.

ჩვენი უბედურება ის ყოფილა, არის და ღმერთმა ნუ
ქნას, კიდევ იყოს, რომ ყველა ქართველი, გლეხია თუ
თავადი, ძმად და შვილად არ მიგვაჩნია. ზემოხსენებულ
საზოგადოებას სახეში აქვს მთელი ქართველობა, თავად-
აზნაურობა-კი გამოსულა და იძახის, მეო და არა სხვაო.
ბატონებო, თუ ყველანი ერთად არ ვიქნებით, თქვენი
„მე“ თუნდა იყოს და თუნდა არა. თავს მაგისათვის ძალიან
არავინ არ შეიტკივებს. თუნდ ეგ არ იყოს, ჩვენმა თავად-
აზნაურობამ რატომ არ იცის, რომ თუ მის გარეშე მო
უმეცრების სიბნელე იქნება, როგორც ეხლაა, ვერც თითონ
იხეირებს და ვერც სხვას ახეირებენ. თვითოეულს ზურგი
მაგარი სხვისით აქვს და უნდა ჰქონდეს კიდევ. ამ კა-
ნონზეა აშენებული ყოველი ადამიანებრივი საზოგადოება.
თავად-აზნაურთა საზოგადოება გლეხთან ერთად სცხოვ-
რებს; თუ რამ თავადსა და აზნაურს ეკონომიური, ანუ
სხვა რაიმე ანგარიში აქვს, გლეხთანა აქვს; თუ რომ რი-
სამე გაკეთება უნდა, გლეხის ხელით აკეთებს; თუ რისამე
მოვლა უნდა, გლეხის მეოხებით უვლის. განა აქედამ ცხადი
არ არის, რომ თითონ თავად-აზნაურობისათვის დიდად
სასარგებლოა საქმე იქონიოს მიხვედრილ, ზნეობით და
ჰკუთთ განვითარებულ გლეხთან, ვიდრე უმეცართან, რო-
მელსაც არავითარი სარგებლობა არ ესმის, არც თავისი
და არც სხვისა და რომელიც უმეცრებისა გამო თითო-
ნაც ტყუუდება და სხვასაც საქმეს უფუჭებს. ეს მუდამი
ჩივილი, რომ კაი კაცი ვერ გვიშოვია, რამე დავსაქმოთ,
რამე ჩავაბაროთ,—ან გაგვჭურდავსო, ან სხვას გააქურ-
დვინებსო, ან რეგვენობით წაგვიხდენსო,—რის ბრალია
ეს, თუ არ იმისი, რომ უმეცარს კაცს, გლეხია თუ თავა-
დი, სინიღისი გაღვიძებული არა აქვს, ზნეობით და გო-
ნებით ისე დაცემულია და ბრჯგუ, რომ არ ესმის სიკეთე

საზოგადო კავშირისა, არ ესმის, რომ თვითოეულის ინტერესი საყოველთაო ინტერესზეა ზედ-მომხმული, არ ესმის, რომ პატიოსნება, კაი-კაცობა უფრო მკვიდრი განძია ადამიანისათვის, ვიდრე ღროებიითი ზეირი ავკაცობისა, რომელსაც, რაც უნდა სთქვათ, არც დიდი მანძილი აქვს ხოლმე და არც რიგიანი, უშიშარი გამოყენება. განა უმეცრებისაგან არ არის, რომ კაცი კაცს ისე ექცევა, როგორც მტერი მტერსა, თორემ გონება-გახსნილობა რომ მოქმედებდეს ამ შემთხვევაში, ადამიანი მალე მიხვდებოდა, რომ ურთიერთის სიკეთისათვის მოღვაწიობას კაცი უფრო ბევრს გამორჩება, ვიდრე ერთმანეთის მტრობასა.

მართალია, დღეს იქნება თუ ხვალე, ჩვენი თავდაზნაურობა ამ საგანზედ თვალს გაახელს და იგრძნობს აუცილებელ საჭიროებად, რომ რიგიან, მიხვედრილ, სინიღის-გალვიძებულ კაცთან საქმის დაჭერა ბევრად სასარგებლოა, და ხალხის განათლებას, ესე იგი მას, რაც ადამიანს რიგინობას, მიხვედრილობას, სინიღისიანობას უნერგავს, ხელს შეუწყობს ისე, როგორც საკუთარს საქმეს. მაგრამ სიფრთხილეს მაინც თავი არ ასტკივაო, ნათქვამია. მინამ თავად-აზნაურობა მაგ სიკეთემდე აღიმართება, სჯობს საზოგადოებამ ზემოხსენებული შემოწირული ფული დიდის საფრთხილით და გამოზოგვით მოახმაროს საქმეს; ვამბობთ, დიდის სიფრთხილით-მეთქი, იმიტომ — რომ საზოგადოებას დიდი, ფართო მოედანი აქვს დანიშნული და თუ მოიწადინებს ყოველი საჭიროება ერთბამად დააკმაყოფილოს, მაშინ ეგ ფული კი-არა, ასი მაგოდენაც არა კმარა და საშიშია, რომ საზოგადოებას საფანელი დაკლდება და პირველ ფეხის გადადგმაზედვე უილაჯობით შეჩერდება. ამბობენ, თუ საზოგადოება კარგად იმოქმედებსო, ბევრი წყარო გამოუჩნდებაო. მართალია, მაგრამ მაგასაც დრო

უნდა და ხანგრძლივი დროცა. ვიდრე ჩვენში ეს უგემური „მეობა“ მოტყდება და „ჩვენობა“ აყვავდება, ვიდრე შემძლებელი წრე ჩვენის საზოგადოებისა ჩვენის ქვეყნის საქმეს თავის საკუთარ საქმედ იცნობს, იმ დრომდე კიდევ ბევრი წყალი ჩაივლის, იმ დრომდე ამ ახლად-დაარსებული საზოგადოებას ცხოვრება უნდა და საგზალი. დღეს რომ ამ საზოგადოებამ რაც ფული აქვს სულ შემოიხარჯოს, თუნდ მართლაც სახეიროდაც მოიხმაროს, ხვალ გროშიც აღარ ექნება, რომ თითონ სული მოიბრუნოს,--- და ეს მართლაც გულშესატკივარი საქმე, ეს ყოვლად დიდი საქმე წაწყმდება ისე, როგორც სხვა კაი საქმენი წაწყმდილან ჩვენს უბედურს ქვეყანაში. თუმცა უკანასკნელმა საზოგადო კრებამ საზოგადოების გამგეობას ნება მისცა ხარჯის ფული, რამდენსაც საქმისათვის საჭიროდ დაინახავს, დახარჯოს, მაგრამ გამგეობა ფულს მიინც კიდევ ხელს უჭერს და ჰფიქრობს, რომ უდიდესი ნაწილი ფულისა ხელუხლებელ ძირის-ფულად დაიდოს და მისი სარგებელი და ყოველწლიური შემოსავალი წლის ხარჯად დაინიშნოს. ბევრის მდომი ცოტასაც დაჰკარავსო, ნათქვამია და ეს საზოგადოება ჯერ-ხანად ბევრს არას ეჭიდება.

ამას-წინათ დაუდგენია გამგეობას, რომ სახალხო სკოლების დირექტორებისაგან, მაზრის უფროსთაგან და სასოფლო სკოლის მასწავლებელთაგან ცნობები შეაგროვოს სკოლების მდგომარეობის შესახებ. ამ ცნობებიდან სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში გამართულია 29 სასოფლო სკოლა და დანიშნულია გასამართავად 5 სკოლა. ამ სკოლებში სწავლობენ ვაჟები 926, ქალები 30. ამ სკოლების შესანახად ხალხი იხდის წელიწადში 9.786 მან.; ოსტატებზედ იხარჯება 8.058 მანეთი, დანარჩენი სასკო-

ლო ნივთეულობაზედ მიდის. ოსტატის ჯამაგირი არ არის ნაკლებ 150 მანეთისა და უმეტეს 430 მანეთისა. ამ სახით ტფილისის გუბერნია რომ 900.000 სულად ჩავაგდოთ, გამოდის, რომ ათასში მარტო ერთი სწავლობს წიგნსა და თითოს წიგნის სწავლება ხალხს წელიწადში უჯდება ერთს თუმანზედ ცოტა მეტი. ქუთაისის გუბერნიაში 84 სკოლა თურმე არისო; მაგ სკოლებში სწავლობენ თურმე 2.572 ვაჟი და 35 ქალი. ხალხი იხდის თურმე მარტო ოსტატების საჯამაგიროს 120 მანეთიდან 350 მანეთამდე.

საკვირველი ის არის, რომ შორაპნის მაზრაში 18 სკოლა ყოფილა და შვიდი ხალხს გაუუქმებია. რა უნდა იყოს ნეტავი ამისი მიზეზი? სკოლა იმისთანა რამ არის, რომ თუ ერთგან ფეხი მოიკიდა, არამც თუ რიცხვით იკლებს დროთა მიმავლობაში, არამედ იბლარტებს ხოლმე. რათ მოსვლია შორაპნის მაზრას ამისთანა მართლად უბედურობა? ჩვენ გავვიგია, რომ იქაური სკოლები სწორედ საესენი იყვნენო შეგირდებითა და რას მივაწეროთ, რომ ორ-სამ წელიწადში ხალხს გაუუქმებია სკოლები? ჩვენის ფიქრით, სხვას არავის არ დაჰბრალდება ეს ამბავი, თუ არ იქაურს სკოლის გამგეობას. წარმოიდგინეთ, მთელს იმერეთში სახმარად არც ერთი ქართული სახელმძღვანელო წიგნი არა აქვთ თურმე. გრძელ სიაში ნახსენებია მარტო ორი ქართული წიგნი: ჩუბინოვის ლექსიკონი და პასტორის ცხოვრება, დიდებულიძისა. აი გამოცაა რაში გხლებიათ. გვიკვირს, ან სხვა სკოლები აქამდინ რისთვის არსებობენ ქუთაისის გუბერნიაში? თუ რამ უფლება აქვს ჩვენს წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას, ურიგო არ იქნება ამ სამარცხვინო ამბავს ყური ათხოვოს.

ჩვენმა წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ პირველი თვისი შემწეობა იმ ადგილებს უნდა აღმოუჩინ-

ნოს, საცა სკოლები სრულებით არ არის. მაგალითებრ, დუშეთის მაზრაში ერთი სკოლა არ არის თურმე, ახალქალაქის მაზრაში მარტო ორია, თიანეთში მხოლოდ ერთი და ახლად-შემოერთებულს საქართველოში—სულ არც ერთი. ამ ადგილებში უსათუოდ უნდა დაჰმართოს საზოგადოებამ სკოლები, თუნდა თავის საკუთარის ხარჯითაც. გარდა ამისა, არ იქნება ურიგო, რომ ორგან თუ სამგან ჩვენს საქართველოში სამაგალითო სკოლები გახსნას, როგორც გარეგან გამართულობითა და მოწყობილობითა, ისე სწავლის მიმდინარეობითა; ეცადოს ყოველმხრით შეამკოს და მორთოს სკოლა, როგორც ეხლანდელი პედაგოგია თხოულობს. გარდა ამისა, საზოგადოებამ მიუცილებელ საჭიროებად უნდა სცნას ქართულის წიგნების და სახელმძღვანელოების ბეჭდვა და გამრავლება. სახალხო წიგნების და სახელმძღვანელოების დამწერს რომ ჯილდოც ფულად დაენიშნოს, თუ დიდს სარგებლობას არა, ზიანს არას მოიტანს.

1

1881 წელი, თებერვალი.

ახლად გაპართული ბაასი სკოლების თაობაზედ.—ბბ. იანოვსკისა და სემიონოვის აზრის განხორციელება.—მეტიჩრები ქართველობაში.—„კავკაზის“ გალაშქრება სახელოსნო სასწავლებლისაკენ.—ბ. წინამძღვრიშვილის სკოლის პროექტი და მისი ნაკლულევანება.—ქართული დრამატული საზოგადოება.

ჩვენდა სამწუხაროდ, დღეს ჩვენის მიმოხილვის დასაწყისში ისეთი აზრები უნდა წარმოვსთქვათ, რომელნიც სხვა ქვეყნებში დაურღვეველ ჭეშმარიტებად გადაქცეულან და ვინც-კი მათ განიმეორებს, იქნება სასაცილოდაც აიგდონ და ამერიკის მეორედ მპოვნელი დაუძახონ.

ჩვენ უნდა წარმოვსთქვათ, რომ ბავშმა თავდაპირველად თავის დედა-ენაზედ უნდა გაიხსნას გონება და უცხო ენის სწავლას მხოლოდ მაშინ მიჰყოს ხელი, როცა თავის დედა-ენაზედ საკმაოდ გაწვრთნილი იქნება. თუ გვინდა საკმაოდ ისწავლოს ბავშმა უცხო ენა, დროც საკმარისი უნდა ჰქონდეს, თორემ ორსა და სამს წელიწადში არამც თუ ვერ შეითვისებს უცხო ენას, თავბედი ისე აერევა, რომ იმასაც-კი დაივიწყებს, რისაც გაგება თავის დედა-ენის შემწეობით მოასწრო.

დიად, დღესა გვჭირდება ამ დაურღვეველის ჭეშმარიტების გამეორება, თუმცა გვრცხვენიან და ვიცით, რომ ყოველი შეგნებული კაცი სასაცილოდ აგვიგდებს ასე საყვეყნოდ ყვირილისათვის, ორჯერ ორი ოთხიაო. მაგრამ

რა გაეწყობა! ქართველებში კიდევ ბევრი ყოფილა იმის-
თანა, რომელთაც ჯერ არ გასთქვეფიათ თავში ეს
ჭეშმარიტება, თუმცა კი ჩვენი ლიტერატურა თითქმის
თავის დაბადების დღიდანვე ამ ჭეშმარიტებას ჰქადაგებს.

მკითხველი მიხვდება, რაზედ ჩამოვადეთ ეს ლაპარაკი.
ამ უკანასკნელს ხანს დიდი ამბავი მოახდინა ჩვენი სწავ-
ლა-განათლების მზრუნველის წერილმა, რომელიც გაზეთს
„კავკაზ“-ში იყო დაბეჭდილი. ეს წერილი ღირს-შესანიშ-
ნავია იმითი, რომ ბ. მზრუნველი საქებურის გულახდი-
ლობით წინ გვიშლის თავის პროგრამას...

შესანიშნავი ეს არის, რომ ბ. მზრუნველი არ დაენდო
მარტო თავის-თავს ამისთანა მძიმე საქმეში, საქვეყნოდ
გამოაცხადა თავის პროგრამა, თითქო იწვევდა საზოგადო-
ებას მის გასარჩევად და პირადაც ბევრს წარჩინებულ
ქართველთან ჰქონია ამ საგანზედ ლაპარაკი. სამწუხარო
ეს არის, რომ ეს წარჩინებულნი პირნი ყოფილან წარჩი-
ნებულნი მხოლოდ ადგილით. იქნება მათ გულიცა სტკი-
ვოდათ ჩვენის ხალხისათვის, იცოდენ როგორ საჭირო-
ობს იგი რუსულს ენას, მაგრამ არ ესმოდათ, რა საშუა-
ლებით შეიძლება აღსრულდეს ეს სურვილი და სრულე-
ბით უბოროტოდ, კეთილის განზრახვით წარმოსთქვეს,
ჩვენს ხალხს რუსული ენა ეჭირვება და კარგი იქნება, ქარ-
თულთან ერთად ასწავლოთო. წარჩინებულ პირებზედ რომ
ვლაპარაკობთ, იმედი გვაქვს, ამას თავის-თავზედ არ მიი-
ღებენ არც ბ. სენაკის მაზრის უფროსი ბებურიშვილი,
არც ბ. ივ. ბერიძე, სენაკის მომრიგებელი მოსამართლე,
არც „დებუტანტი“ ლუკა ჟვანია, რომელნიც ამტკიცებენ
„კავკაზ“-ში, რომ სამეგრელოს ხალხი თხოულობს, რა-
წამს სკოლაში შეგვეყავს შვილები,---კინაღამ წამოგვცდა:
რაწამს დაიბადებიან--მაშინვე რუსული ლაპარაკი დააწ-

ყებიწეთო. წარჩინებულობას არც სენაკის სკოლის ზედამხედველი ბ. ლოსაბერიძე იკისრებს, რომელმაც ისე ცხადად ბ. მზრუნველს, გამართლების მაგივრად, ცილი დასწამა, როდესაც სწერდა: ასე მითხრა, რატომ სამეგრელოს სკოლებში მეგრულს ენაზედ არ ასწავლითო. რა საფიქრებელია, რომ ბ. მზრუნველმა, რომლის კალთაშიაც მთელის კავკასიის სწავლა-განათლების საქმეა გამოხვეწილი, არ იცოდეს, რომ მეგრულს ენაზედ წერა-კითხვა შეუძლებელია მეგრულის ანბანის უქონლობის გამო! რუსული ანდაზაა: მეტის-მეტი მოლაქუცე მტერზედ უარესიაო.

ბ. მზრუნველი ისე მოიქცა, როგორც საზოგადო საქმეების გამგე კაცს შეჰფერის. მან გამოაცხადა თავისი პროგრამა, შეიტყო უმაღლეს ქართველ საზოგადოების აზრი და შემდეგ სიტყვა საქმედ აქცია. ეხლა იმის პროგრამის ყოველს სკოლაში შემოღებას აპირებენ. ამიტომ მოკლედ განვიმეორებთ მას და გავაცნობთ ჩვენს მკითხველებს.

ბავშვის სკოლაში შესვლის შემდეგ პირველ ნახევარწელიწადს სწავლა უნდა მიდიოდეს დედა-ენაზედ. მეორე ნახევარ წელიწადსაც დედა-ენაზედ უნდა იყოს სწავლა, მხოლოდ რუსულის ენის გასაადვილებლად ყოველ-დღე ნახევარ საათისა, ან ორმოც-და-თხუთმეტის მინუტის განმავლობაში, მასწავლებელმა უნდა შეაჩვიოს ბავშვები რუსულის სიტყვებისა, ფრაზებისა და პატარა სტატიების გამეორებას, რომელნიც ჯერ ქართულად უნდა ითქმოდნენ და მერე რუსულად. ამ საშუალებით ბავშვები „გონიერულად“ დაიხსომებენ სხვადასხვა რუსულს სიტყვებსა და ფრაზებს.

მეორე წელიწადს იმ შეგირდებმა, რომელთაც შეისწავლეს წერა და კითხვა დედა-ენაზედ, უნდა დაიწყონ

წერა და კითხვა რუსულადაც, მაგრამ რასაც რუსულად სწავლობენ, უსათუოდ უნდა დედა-ენის შემწეობით ახსნილი იყოს. ამ მეორე წელიწადს დღეში სამი გასაკვეთი დედა-ენისა უნდა იყოს და ერთი რუსულისა.

მესამე წელიწადსაც გასაკვეთების რიცხვი იგივე უნდა დარჩეს და იმავე რიგად, როგორც მეორე წელიწადს იყო. რუსულად წაკითხული სტატიები უნდა აეხსნათ დედა-ენაზედაც და დედა-ენაზედ წაკითხული, შეძლებისაგვარად, — რუსულადაც.

.ბ. მზრუნველის აზრით ეს პროგრამა ისე გაუადვილებს ბავშვებს რუსულის სწავლას, რომ სკოლიდამ გამოსვლის შემდეგ შეეძლებათ საშუალო სასწავლებლების პირველს კლასში შესვლა და ეს ფრიად სასარგებლო იქნებაო, მეტადრე იმ თავად-აზნაურთათვის, რომელნიც თავიანთ შვილებს სასოფლო სკოლებში სწავლას არ აჯერებენ და გიმნაზიებში, ან პროგიმნაზიებში მიცემას უპირებენო.

ეს პროგრამა ჩინებულს საფუძველზედ არის დადგენილი და თუ ნაკლულევენება აქვს რამე, ეს ნაკლულევენება ბ. მზრუნველის მრჩეველებს უნდა დაბრალდეს, რომელთაც სკოლის საქმე არ ესმით და ამ საგანზედ-კი ბევრსა ლაპარაკობენ და არა თვით ბ. მზრუნველს, რომლის განზრახვა წმინდა და პატიოსანი უნდა იყოს, მაგრამ მისი აღსრულება-კი იმ საშუალებით, რა საშუალებაც ბ. მზრუნველს მოუნახავს, ყოვლად შეუძლებელია.

ყოვლად შეუძლებელია ექვს თვეში შვიდისა და რვის წლის ბავშმა ისე გაიცნოს თავისი დედა-ენა, რომ ამ ვადის შემდეგ შეიძლებოდეს უცხო ენის სწავლების შემოღებაც, ვისაც კი ბავშისათვის წერა-კითხვა უსწავლებია, არ გამოეპარებოდა ის ქეშმარიტება, რომ დიდმა ხანმა უნდა გაიაროს, ვიდრე ბავში ასოების სახეს დააკვირდე-

ბოდეს და მეტადრე, ვიდრე ამ ასოების ერთმანეთთან დაკავშირებასა და მათგან სიტყვის შედგენას მიხედვებოდეს; და როდესაც უსუსურს შვიდი-რვა წლის ბავშს ჯერ ასოები რიგიანად ვერ გაუგია, ვერ გაუგია რა მნიშვნელობა აქვს მათს ერთმანეთთან კავშირს, როდესაც მთელი მისი გულისყური და გონების ძალა ამ საგანზედ უნდა იყოს მიმართული,—ახალი პროგრამა იმის ნორჩს გონებას, უიმისოდაც დატვირთულს, ახალს ბარგსა ჰკიდებს, ვალადა სდებს, რომ თუთიყუშსავით იზეპიროს რუსული სიტყვები და თუთიყუშსავითვე შეადგინოს მათგან სხვადასხვა აზრები რუსულს ენაზედვე. ახალ პროგრამის შემადგენელი გონიერულადა სჯის, როდესაც ის ამბობს, რუსულს სიტყვებს და რუსულად აზრების გამოთქმას ბავში უნდა დედა-ენის შემწეობით შეეჩვიოსო, მაგრამ ჩვენ კიდევ ვიმეორებთ, ეს სიტყვები და ფრაზები თუთიყუშსავით იქნებიან გაზეპირებულნი და არა ცნობიერად მიხვედრილნი. როგორ უნდა შეადგინოს ბავშმა ხუთისა და ექვსი თვის სწავლების შემდეგ სხვადასხვა ფრაზები უცხო ენაზედ, როდესაც თავის ღვიძლს ენაზედაც კი უჭირდება ორის სიტყვის ერთად გადაბმა და მათ შემწეობით თავის აზრის წარმოთქმა!

მეორე წელიწადსაო, ამბობს ახალი პროგრამა, როცა შეგირდებს შესწავლილი ექნებათ წერა და კითხვა დედა-ენაზედ, უნდა რუსულის ენის წერა და კითხვაც დაიწყონო. რა კარგი იქნება, რომ საქმე ყოველთვის ისე ჩქარა და კარგად მიდიოდეს, როგორც ზოგიერთს პროგრამებშია გამოცხადებულნი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ბევრის პროგრამის ასრულებას უშლის მასწავლებლების უზეირობა და არის იმისთანა პროგრამებიც, რომელთა შესრულებას თვით

პესტალოცისა და დისტერვეგისთანა მასწავლებელნიც ვერ შეიძლებდენ...

თუმცა ქართულად წერა-კითხვის სწავლა ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე სხვა ენაზედ, მაგრამ ქართულადაც-კი შეუძლებელია ბავში ისე გაიწვრთნას ერთის წლის განმავლობაში, ისე ისწავლოს წერა-კითხვა დედენაზედ, რომ უცხო ენის შემოღებამ მეორე წელიწადს სრულიად თავ-ბედი არ დააკარგვინოს. ჯერ ერთს ენაზედ ბავშვს ჩათვლით კითხვა არ ეცოდინება და ახალის პროგრამის ძალით კი მეორე ანბანის სწავლას უნდა მოჰყვეს...

ახალის პროგრამის დამცველნი ბრძანებენ, ხალხი თხოულობს, რომ რუსული ენა ასწავლონო და ჩვენც ხალხის სურვილი უნდა ავასრულოთო.

ჩვენც ვიცი, რომ რუსულის სწავლა უნდა ხალხსა და ხალხის სურვილის ასრულება დიდად საკებურია, მაგრამ ამ საშუალებით, რა საშუალებასაც ახალი პროგრამა გვიქადაგებს, ეს შეუძლებელია.

გამართეთ იმისთანა სასოფლო სასწავლებლები, სადაც სწავლა ექვს წელიწადსა გრძელდებოდეს და იქ ასწავლეთ თქვენის პროგრამის შესაფერად, მხოლოდ სადაც თქვენს პროგრამაში ნახევარი წელიწადია მოხსენებული, იქ ორი წელიწადი მაინც მოახმარეთ. ორს წელიწადს კარგის მასწავლებლის ხელში ისე შეისწავლიან ბავშვები თავის დედა-ენას, რომ გაუჭირებლად შეეძლებათ რუსულის დაწყებაც და ოთხის წლის განმავლობაში ამ ენას იმდენად შეისწავლიან, რომ ცხოვრებაში გამოადგეთ.

თორემ ამ ახალის საშუალებით მართლაც-და ძალიან ნიჭიერი უნდა იყოს ბავში, რომ რუსული ენა ცოტათიც არის შეისწავლოს. ჩვენს სასოფლო სკოლებში ბავშვები

იმდენს ხანს არა რჩებიან, რომ მართლა შემდეგისათვის დიდად გამოსადეგი სწავლა შეიძინონ; სოფლის მასწავლებელთ უფრო ბავშვის ზნეობაზედ უნდა იმოქმედონ, უნდა შეძლებისამებრ გაუღვიძონ გულში ის კაცობრიული გრძნობა, ურომლოდაც ცხოვრებაში ადამიანი უფრო მხეცად გამოიყურება; ვიდრე ადამიანად. როგორ მოსთხოვთ თქვენ ამას მასწავლებელს, რომელსაც ვალადა სდებთ სამს წელიწადში ასწავლოს ბავშვებს ქართული წერა-კითხვა, ანგარიში, საღმრთო წერილი, რუსული წერა-კითხვა, ისე რომ წაკითხულის გაგებაც შეეძლოს და ნაამბობის დაწერაც! შეიძისა და რვა წლის ბავშვის გონება მართლა უჯრებიანი ყუთი ხომ არ არის, რომელშიაც ყოველივე ცოდნის უჯრა-უჯრა მოთავსება შეიძლებოდეს...

მაშასადამე, უნდა გამართოთ ექვს-კლასიანი სასოფლო სასწავლებლები სოფლებში და ასწავლოთ რუსული მესამე კლასიდან და საცა კი ვერ შეიძლებთ ამ-გვარის სასწავლებლების გამართვას, ასწავლოთ მხოლოდ დედა-ენა, მხოლოდ დედა-ენისვე შემწეობით.

ჩვენ, რასაკვირველია, შეძლება არა გვაქვს, რომ ჩვენი სისტემა მივაღებინოთ სადმე ასე უეცრად, ჩვენ მხოლოდ ვაცხადებთ ჩვენს აზრსა და ჩვენს მტკიცე რწმენას; სხვებს შეუძლიანთ თავიანთი პროგრამა დღეიდანვე აღსრულებაში მოიყვანონ, მაგრამ სრულიად გულდაჯერებული ვართ, თითონ საქმე დაარწმენს ჩვენში სწავლა-განათლების გამგეთ, რომ ახალ პროგრამის შესრულებას ეართი უმთავრესი ძალა აკლია, და ეს ძალა არის დრო.

გამოცდილებამდე კი ჩვენც მოთმენით ვიქნებით. მოვიცდით, ვიდრე თვით მაგალითი არ დაამტკიცებს ჩვენის აზრის სიმართლეს. მართალია, ძნელია მთელის შთამომავლობის მრუდე გზაზედ დაყენება, მაგრამ რა გაეწყობა,

რომ სხვა უფრო მარჯვე ღონე საქმის გასწორებისა ხელთ არა გვაქვს.

ჯერ-ჯერობით ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად მხოლოდ ერთს მაგალითს დავასახელებთ: ტფილისის გუბერნიაში თითონ სახალხო სკოლების დირექტორის სიტყვით საუკეთესო სკოლად საგარეჯოს სკოლა ითვლება. ამ სკოლაში ბავშები ოთხს წელიწადსა სწავლობენ. მეოთხე განყოფილებაში გადასულმა ბავშვებმა, ახალის პროგრამის აზრით, უნდა იცოდნენ რუსული წერა-კითხვა და უნდა ესმოდეთ, რასაცა ჰკითხულობენ. ამ მეოთხე განყოფილებაში ამ ბოლოს დროს მასწავლებლად იყო დანიშნული რუსი ბ. ჩუმაკოვი, განგებ რუსეთიდან დაბარებული, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ იმან უარი სთქვა მასწავლებლობაზედ, რადგან ვერცარაფერს ბავშვებს აგებინებდა, არცარაფერი მათი ესმოდა.

თვით ერთს იმ პირთაგანს, რომელსაც დიდი ხმა და გავლენა აქვს ამ მძიმე საქმეში, უთქვამს ამ წერილის დამწერისათვის: არ ვიცი, ვასწავლებინო სახალხო სკოლებში რუსული, თუ არაო. როცა მკითხავენ: ასწავლით თუ არა რუსულს სახალხო სკოლაშიო, მე, როგორც პატიოსანი კაცი, ვუპასუხებ ხოლმე, ვასწავლითო და როდესაც მკითხვენ, გამოდის რამე მაგ სწავლებიდამ, თუ არაო, მე კიდევ, როგორც პატიოსანი კაცი, ვეუბნები, არაფერი არა გამოდის-რაო.

ამის მთქმელი რუსთაგანია და ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ბოლოს დროს ყოველივე პატიოსანი კაცი ამ აზრისა იქნება, ვისაც-კი აზრი აზროვნებისათვისა აქვს მიწიჭებული და არა იმისათვის, რომ ზედ გადააჯდეს, გაჰბაწროს და მოუსპოს ყოველივე თავისუფლება.

ჩვენი ხალხი თუ რუსულის სწავლებასა თხოულობს

სადმე, იმიტომაც თხოულობს, რომ ჩვენში ესლა მხოლოდ რუსულს ენასა ხმარობენ ყოველ-გვარს დაწესებულებაში და ადგილის ენები-კი, მაგალითად, ქართული ენა ყველგან გამოდევნილია... ქართულის მცოდნე მოსამართლესთანაც კი აკრძალულია ქართულად ლაპარაკი...

უცხო ენის სწავლება საჭიროა, მაგრამ სხვა მხრივ უნდა იყოს დაწყებული. იმის მაგიერად, რომ მილიონს ხალხს, რომელსაც უფრო ნაკლებ მოცალეობა აქვს და ნაკლები დრო, ასწავლოთ უცხო ენა, ასწავლეთ იმ ზუთასს ან ათასს მოხელეს, რომელთაც ვალად უნდა ედოთ, რომ ხალხს ემსახურონ. საქმის რიგიანად წაყვანა თავიდან უნდა და არა ბოლოდამ.

არ არის კარგი, როდესაც სკოლის ხელმძღვანელნი მისდევენ სხვა აზრსა და სხვა განზრახულებას და არა იმას, რომ ყმაწვილის გონება გაავითარონ, ზნეობა აუმაღლონ; მაგრამ ის უფრო უარესია, როდესაც ეს „სხვა აზრი და სხვა განზრახულება“ ერევა იმისთანა საქმეში, როგორიც არის, მაგ. სახელოსნო, ან სამეურნეო სკოლა. საუბედუროდ, ზოგიერთა მეტიჩარა პუბლიცისტები ამისთანა საქმესაც კი არა სტოვებენ ისე, რომ თავიანთ უწმინდურის ხელით არ გაქექონ იგი და თავიანთი ბალღამი არ გადასხან.

შემოდგომაზედ ტფილისის რჩევამ გახსნა სრულის თავისი ხარჯით სახელოსნო სკოლა. ამ სკოლაში, გარდა პირველდაწყებით სკოლის საგნებისა, ბავშვები სწავლობენ აგრეთვე ხელოსნობას. სახელოსნო სასწავლებლის დამფუძნებელთ სწორედ გონივრულად განსაჯეს, როდესაც დააწესეს, რომ სწავლა სამს ენაზედ მიდიოდეს: რუსებისთვის რუსულ ენაზედ, ქართველებისთვის ქართულზედ და სომხებისთვის სომხურზედ. ამ ღონით ტყუილად ბევრი

დრო არ ეკარგებათ შეგიძლებს სხვა ენის შესასწავლებლად და რაც დრო რჩება საგნების შესწავლის შემდეგ, ხელოვნობის შესწავლას ახმარებენ.

ეს პირველი მაგალითია ჩვენში იმისთანა სკოლის გამართვისა, რომელშიაც ყოველის ხალხის მოთხოვნილება ასრულებულია, ყოველის ხალხის შვილებს ერთ-გვარად გაადვილებული აქვთ სწავლის მიღება და მის ნაყოფით სარგებლობა.

ამისთანა სკოლა არ მოსწონს გაზეთ „კავკაზის“ რედაქციას და ცდილობს ყოველ-გვარი ცილი მოუგონოს მას. მაგრამ რაც უნდა ფხასავით ყელზედ დაადგეს „კავკაზს“ ეს სახელოსნო სკოლა, მაინც მკურნალს ვერ იშოვის. სახელოსნო სკოლა ქალაქის ხარჯით არის დაფუძნებული და თუ „კავკაზმა“ კიდევ მეტი-მეტი გულმოდგინეობა გამოიჩინა, შეიძლება ამ გულმოდგინეობისათვის უფრო საყვედური მაილოს, ვიდრე ქება, იმათგან, ვისიც სიამოვნება განუზრახავს.

ქალაქის რჩევისა და სხვადასხვა ქველმომქმედ საზოგადოებათ გარდა ამ ბოლოს დროს თვით კერძო პირმაც კი განიზრახა ჩვენში თავის ხარჯით ერთის ფრიად სასარგებლო სკოლის გამართვა.

„დროებაში“ დაბეჭდილი იყო პროექტი იმ სამეურნეო სასწავლებლისა, რომელსაც ბ. ილია წინამძღვრიშვილი მართავს სოფ. წინამძღვრიანთ-ქარში, დუშეთის მაზრაში. ჩვენ გავიგონეთ, რომ ეს პროექტი ზოგიერთის ცვლილებით კიდევ წარუდგენია დამფუძნებელს სადაც რიგია. არ ვიცით ეს ცვლილება როგორია, მაგრამ იმედი გვაქვს, რომ ეს პროექტი ისე იქნება შესრულებული და გასწორებული, როგორც ზოგიერთი პრაქტიკული მოსაზრება მოითხოვს.

ჩვენ არ შევუძლებით ამ პროექტის დაწვრილებით განხილვას; ზოგიერთი შეუფერებელი პარაგრაფის ცვლილება მას-უკანაც ადვილად მოხერხდება; ჩვენ დღეს მხოლოდ წესდების ზოგიერთს ნაკლულევანებას ვუჩვენებთ, თუმცა ამ ნაკლულევანებაზედ სხვაგანაც იყო ლაპარაკი.

ცხადია, რომ სამეურნეო სკოლას მხოლოდ მაშინ ექნება ვრცელი მნიშვნელობა, თუ მასში გაწვრთნილი მოწაფეები სხვადასხვა სოფელში იცხოვრებენ და თავიანთ მოძმეებს აჩვენებენ მამულის მოვლის უკეთესს მაგალითს.

წესდების მე-12 მუხლის ძალით შეგირდები სკოლაში უფასოდ ივლიან. თუმცა წესდებაში გამორკვეული არ არის, სულ ერთის სოფლიდამ იქნებიან ისინი მიღებულნი, თუ სხვადასხვიდამ, მაგრამ ეს სიტყვა „ივლიან“ პირდაპირ აჩვენებს, რომ თითონ სკოლაში არ ექნებათ ბინა და გარედამ უნდა იარონ, და გარედამ მოსიარულობა მხოლოდ იმ სოფლელებს შეუძლიანთ, სადაც სკოლაა. სხვა სოფლიდამ ძვირად თუ ვინმე მიაბარებს სკოლაში შეიღს გარედამ მოსიარულედ.

ის ემჯობინებოდა ბევრად, რომ უცხო-სოფლელ შეგირდებს თითონ სკოლაშივე ჰქონოდათ ბინა; მაშინ შეიძლებოდა, როგორც „დროებაშივე“ ამბობდა ბ. როსტომაშვილი, ვინც სხვადასხვა სასოფლო სკოლაში სხვებზედ უკეთესად შეასრულებდა სწავლას, ამ სამეურნეო სკოლაში შესულიყო. მაშინ ამ სკოლაში შეგირდები თეორეტიკულადაც და პრაქტიკულადაც მხოლოდ მეურნეობას შეისწავლიდნ და არ მიჰყვებოდნ სხვადასხვა საგნების სწავლას, რომელიც, უეჭველია, დაუშლის ამ სკოლის ნამდვილ დანიშნულების შესრულებას. მაინცა-და-მაინც თუ ჩვენი აზრი ვერ შესრულდება და ეს სკოლა სამეურნეოც იქნება და პირველ-დაწყებითიც, პროექტში მოხსენებულ ზო-

გიერთ საგნების სწავლება სრულიად უნაყოფო იქნება. იმედია, არავინ ცუდს განზრახვას არ დაგეწამებს, თუ ვიტყვით, სამეურნეო სკოლაში რუსეთის გეოგრაფიისა და რუსეთის ისტორიის ცალკე სწავლება ვერაფერს სარგებლობას ვერ მოიტანს.

ამ თვის მიმოხილვა უნდა შემდეგის სასიამოვნო ამბით დავაბოლოოთ: ამას-წინათ მთავრობამ დაამტკიცა წესდება ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისა და კვირას, 18 იანვარს, იყო ყრილობა ამ საზოგადოების წევრთა. ამოირჩიეს მართველობა, რომელმაც უნდა აწარმოვოს საზოგადოების საქმე. საზოგადოებას შეუძლიან ხელი მოუწყოს ქართულ წარმოდგენების გამართვას, სადაც-კი ამ წარმოდგენების გამართვა მოხერხდება; შეუძლიან ყოველივე თეატრისთვის საჭირო ნივთეულობა და თვით თეატრისთვის საჭირო შენობაც საკუთრებად შეიძინოს; შეუძლიან შემწეობა გაუწიოს აქტიორებს, დრამატიულ მწერლებს; შეუძლიან ქართულს ენაზედ ბეჭდოს სხვადასხვა სათეატრო თხზულებები და გამოსცეს სათეატრო ჟურნალი; შეუძლიან გამართოს ქალაქს ტფილისში სათეატრო სკოლა.

ერთის სიტყვით, საზოგადოებას ფართო მოედანი აქვს წინ გაშლილი და თუმცა ჯერ საშუალება იმდენი არა აქვს, რომ თავისი დანიშნულება რიგიანად შეასრულოს, მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ეხლა ისეთმა ნიაშმა დაჰბერა ქართველ საზოგადოებას, რომ თუ ამ საქმის მოთავენი ენერგიულად და დაუზარებლივ მოიწადინებენ თავიანთ დანიშნულების შესრულებას, თანაგრძნობაც ბევრი იქნება.

მართლაც-და ქართული თეატრის საქმე ისეთი საქმეა, რომ თუ კარგად ვერ წავიდა და ბოლო მოეღო, საზოგა-

დოების წინ მძიმე პასუხის-გებაში ჩავარდება იგი, ვისაც-
კი ამ საქმის წაყვანა ჰქონდა მინდობილი და ამ მონდო-
ბილობის შესრულება არ მოინდომა. ჩვენში თეატრს შე-
იძლება დიდი ზნეობის ამამალლებელი მნიშვნელობა ჰქონ-
დეს, თუ წარმოსადგენად დანიშნული პიესები რიგიანი
იქნებიან.

მგონი ყველაზედ ეს შთაბეჭდილება უნდა ჰქონოდა, მა-
გალითად „პარიჟელ ბიჭის“ წარმოდგენას. უნდა გენახათ,
რა აღტაცებით ყურს უგდებდა საზოგადოება პარიჟელ
ბიჭის მშვენიერს ლაპარაკს; როგორ ყოველივე საუკეთე-
სო აზრი უნებურად გაცხარებულს ტაშს იწვევდა ზოგი-
ერთთაგან და სხვები როგორ სტუქსავდნენ ამ მოუთმენე-
ლებს, რატომ ბოლომდის არ გაგვაგონებთ, რაც სათქმე-
ლი აქვსო.

როდესაც, მაგალითად, ბებერი ღერენალი-არისტოკრა-
ტი გაიცნობს კეთილშობილს გრძნობას პარიჟელ ბიჭისას
და უბრძანებს თავის შვილს, დაიწეროს ჯვარი მისგან
გაუპატიურებულ უბრალო კაცის ქალზედ,—ვინ არ იტყ-
ვის, რომ ეს სურათი უფრო კარგად გვიქადაგებს ადამი-
ანთ თანასწორობას, ვიდრე განგებ ამ აზრის განსამარ-
ტებლად შეთხზული ფრაზები.

გაბედვით ვიტყვით, ჩვენში დიდებისათვის ისეთივე
მნიშვნელობა აქვს ქართულ თეატრს, როგორც პატარაე-
ბისთვის სკოლას.

ცენზურის მიერ შემოკლებული ტექსტი შინაური მიმოხილვისა

(1883 წელი, სექტემბერი).

[ეს მიმოხილვა, რომელიც ილიას დაუმზადებია ივერიის 1883 წლის აგვისტოს ნომრისათვის, ცენზურამ—როგორც აღვნიშნეთ—ჯერ სრულებით აღკრძალა; ხოლო შემდეგ, სექტემბრის ნომრისათვის, ცენზურამ თუმცა ნება დართო ივერიის რედაქციას დაებეჭდა იგი, მაგრამ—როგორც მოსალოდნელი იყო—სათანადო შემოკლებისა და მიუღებელი ადგილების ამოშლით. ჩვენ ზევით მოვათავსეთ, საცენზურო კომიტეტში დაცული დენის თანახმად, ამ მიმოხილვის პირვანდელი ტექსტი, ვიდრე მას ცენზურა შეამოკლებდა (იხ. ზევით, გვ. 5—26). აქ კი მოგვყავს უცვლელად ცენზურისაგან შემოკლებული ტექსტი, იმ სახით, როგორც იგი დაიბეჭდა ივერიის 1883 წლის სექტემბრის ნომერში].

* *

შინაური მიმოხილვა *).

ამას წინათ, ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე, ისეთი მყუდროება სუფევდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ვერავინ წარმოიდგენდა, თუ მისი შერყევა ოდნავ მაინც შესაძლებელი ყოფილიყო. როგორც ბურჟუაზია, ლრუბლიანი, თბილი და მშვიდი დღე, ისე იხედებოდა მაშინდელი ჩვენი ცხოვრება.

ასეთი გახლდათ ის წარსული დრო, დრო მე-40 და 50 წელთა, დრო მიძინებისა, მშვიდობიანობისა, და ჩვენის გონებისა და მწერლობის მიბინარებისა. მაშინდელი მწერლობა ზედმიწევნის სინამდვილით გვიხატავს მაშინდებურს ჩვენს სილატაკეს აზრისას, თუ

*) ეს „შინაური მიმოხილვა“ წინა ნომრისათვის იყო დამზადებული, მაგრამ მხოლოდ ეზლა იბეჭდება შეცვლით.

(შენიშვნა ივერიის რედაქციისა).

ცხოვრებისას; მაშინდელის ჩვენის მოღალულობის, ჩვენის უღონოების უტყუარი სახსოვარია ეგ ჩვენი გონების ნაღვაწი, მტკიცედ და მედგრად სდგას მაშინდელი ძველი მწერლობა, რომლის ბურუსიან, მიძინებულს გარემო ჰაერს ხანდისხან და იშვიათად დაარღვევდა ზოლმე ნ. ბარათაშვილის პოეზია და გრ. ორბელიანის ღრმად პოეტური კალამი.

მაგრამ ეს ორი კაცი და კიდევ ორიოდ სხვანი იმ დროს არ ეკუთვნოდნენ. ესენი იყვნენ სხვა დროს აღზრდილნი, და ისე ცოტანიც, რომ მათის აზრისა და გრძნობის გავლლება მხოლოდ ოდნად არღვევდა იმ დროს გარემო მყუდროებას, მხოლოდ ოდნად აფხიზლებდა დაძინებულს ქართველთ გონებას.

ამ-გვარი გაჭირვებული დრო დადგება ზოლმე ერისათვის ხან-გრძლივის და დიდის ხნის მღელვარე ცხოვრების შემდეგ. იშვიათად მიჩვენებთ ერს, რომ როდისმე მაინც ესევე, ამ-გვარადვე არ გასჭირვებოდეს, როგორც ჩვენს ქვეყანას და ერს უჭირდა. იმ დროს, როდესაც სპარსეთისაგან აოხრებული შედიოდა რუსეთის მფლობელობაში, რომ ვისმესთვის გეკითხათ, რას ფიქრობთ, რა გსურთო, — მშვიდობიან სიცოცხლეზედ ვფიქრობთ, სიცოცხლე გვინდაო, გიპასუხებდნენ; გვინდაო, — გეტყოდნენ, — რომ მტერი არ გვაწუხებდეს, მშვიდობიანად ვიყოთ, ვსცოცხლობდეთ, მზესა და მთვარეს შევხაროდეთო.

ერთის სიტყვით, ხალხს და ერს მხოლოდ ხორციელის ცხოვრების ნატვრა ჰქონდა, მხოლოდ იმაზედ ჰფიქრობდა, რომ სულ ასე მშვიდად ეცხოვრა და არავითარი მწუხარება არსაით არ მისდგომოდა.

აბა ამ-გვარ დროს, სად და ვის მოჰკითხავდი აზრსა, გონებას, თავგანწირულებას საქვეყნო საქმისათვის. აკი არც-არა შეინიშნებოდა რა ამ-გვარი. ქვეყანა მხოლოდ ლუარსაბ თათქარიძეებით აივსო, რუსეთუმეებმა დაამშვენეს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება და საზოგადოებრივის სამსახურის ასპარეზი.

ალარავის არ ახსოვდა მაშინ, რომ ამ ქვეყანას ჰყოლია მხნე მუშაენი, მხნე მებრძოლნი, ნიჭით და ქველობით სავსენი.

დაახ, მაშინ, იმ ძველ დროს, ჩვენი წინაპარნი საქმის ხალხი იყო, სამუშაო ბევრი ჰქონდათ, ბოზბაშისთვის და ჩიხირთმისთვის აგრერიგად არ ზრუნავდნენ: არც დრო ჰქონდათ, არც შეჩვეულნი იყვნენ ამ-გვარ ზრუნვას.

ყოველივე ეს აღიზოცა, ყოველივე ეს გაჭქრა და რეფორმის წინა დროის ქართველი ძველებსაც უკან ჩამორჩა და ახალს დროსაც ვერ შეუთვისდა. ამით დროს,—

... სადღა იყო ყაბაზი?

სად იყო საჯირითო, საეარჯიშო ცხენისა...

მათთვის ყოველივე ესე დრონი შეიქმნენ სიზმრად და განჭქრენ ოცნებასავით...

ეხლა ის დრო აღარ არის. ეხლა სულ სხვა-გვარი ლაპარაკი ისმის, უფრო საიმედო, უფრო გამამხნეველებელი, არამც თუ მარტო რუსეთში, არამედ ჩვენშიაც...

დღეს ჩვენი დრო ბევრად უკეთესი დროა ზემოთ-მოხსენებულ დროსთან შედარებით. დღეს ცხადად და უტყუარად შესამჩნევია ნიშნები ჩვენი გამოფხიზლებისა. რეფორმის წინა დრომ, იმ პირისა არ იყოს, რომელიც ზოგჯერ მარგებელია ხოლმე, მოიტანა თან სხვა ნიაკი, გასწმინდა ცოტად თუ ბევრად ადრინდელი ბურჟუაზი, გადაჭყარა ღრუბლები და ჩვენი ცნობიერება გამოაფხიზლა...

მართლაც, ხოიგონეთ გრ. ორბელიანის დიდის ყოფით და ამბით დასაფლავება და ის თანაგრძნობა საზოგადოებისა, რომლითაც განი-მსჭვალა იგი, თითქო ერთი კაციაო, და მერე იკითხეთ, რამ გამოი-წვია ის საერთო წუხილი, თუ არ მან, რომ იგი იყო თავის მამულის ძლიერ სიტყვით მოტრფიალე, ეროვნულის იდეის პოეტურად გამო-მხატვრული, დროთა სიზმარებრ გამჭრალთა—ქირისუფალი, საქართვე-ლოს იმედით ზემთაგონებული.

ნუთუ ეს იმას არ ამტკიცებს, რომ საზოგადოება უპირველეს ყოვლისა იდეას სცემდა პატივსა, როცა ისეთის დიდის ყოფით აცი-ლებდა უკანასკნელს სადგურამდე თავის გულის-პასუხის ძლიერად გამომხატველს პოეტს, რომ აზრს მამულის სიყვარულისას ჰრთავდა გვირგვინით, როდესაც ყვევილებში ჩააწვინა ამ აზრის მტკირთვე-ლი და მატარებელი კაცი, დაწყებული მე-30 წლიდან ვიდრე ჩვენ დრომდე?

ეს უმეტესია. უმეტესი შეიქნება უფრო მაშინ, როცა მოვიგო-ნებთ ჩვენი თავგანწირულის, პატიოსანის მოღვაწის ს. მესხის გარდა-ცვალების ამბავს... ეს მხნე მუშაკი იყო, დაუცხრომელი, მუდამ საზო-გადო საკმის მოყვარული, ჩუმი მოღვაწე. და, აი, ამ ჩუმის მოღვაწის სიკვდილის გამო, თითქმის მთელს საზოგადოებას, თითქო გული მო-სწყდაო.

ნუთუ ესეც იმას არ ამტკიცებს, რომ შეგვრცხვა ბოლოს ჩვენც, მოვიდა დრო და ჩვენც გვინდა კუთვნილი და ღირსეული პატივი ვცეთ ჩვენთვის მშრომელთა.

მართლა, ამ სამოც-ოთხმოც წელს ისე არ გაუვლია, რომ ჩვენ ცხოვრებას ცოტათი მაინც სხვა უკეთესი ფერი არ დასდებოდეს, მაგრამ მაინც, რამდენსაც უფრო მეტად ვგრძნობთ უკეთესად ცხოვრების მოწყობის სურვილს, და ხელმოკლეობას ამ სურვილის განხორციელებისათვის, იმდენად უფრო მეტად ვწუხვართ.

უმადურობა იქნება და არც სიმაართლეს შეადგენს უარყოფა იმ სარგებლობისა, რომელიც მოგვითანა ჩვენ ბატონ-ყმობის გადავარდნამ, ახალის სამართლის წესების შემოღებამ, თვითმმართველობის დაარსებამ და სხვა და სხვა. რაც უნდა გულღრძო და ჯუღელი კაცი იყოს, მაინც ვერ იტყვის, რომ ამ სამოც-ოთხმოცის წლის განმავლობაში დადგენილის მართვისა და წეს-წყობილების შედეგი არ იყოს ქართველთა ერის გაერთიანება. თუმცა ეს ყველა ასეა, მაგრამ მაინც ჩვენი მწერლობის მდგომარეობა ამით ბევრად არ შემსუბუქებულა. ოცი წელიწადი გადის, რაც ქართულის ენის წარმატებას იცავს ჩვენი უღონო აზრი და გონება, იცავს ძლიერად და თავგანწირულად, და აქნობამდე არამც თუ სასამართლო უწყებაში,

ეს გარემოება მიგვაჩნია ჩვენ მიზეზად, რომ ასე შეფერხებით მიდის ჩვენი პირველდაწყებითის სწავლის საქმე. ამ გარემოების ბრალია, რომ ჩვენ ველარა მოგვიხერხებია რა, რომ წერა-კითხვას მაინც ვავრცელებდეთ ხალხში. განა ჩვენ ვეცადეთ, რომ ერთი სახალხო სკოლა მაინც დაგვეარსებინა, თუნდ ისე ჩვენგან პატივცემულის გრ. ორბელიანის სახსოვრად, რომლის შემწეობით შესძლებოდა ხალხსაც დაეფასებინა ჩვენთვის ასე ძვირფასი პოეტი, რომ მასაც ჩვენთან ეგლოვნა მძიმე დასაკლისი? ჩვენი ჭირი და გლოვა ჩვენ ჭირად და გლოვადვე დარჩა, ხალხი კი, უმრავლესობა კი, ვერ მიაგნობდა ჩვენს წუხნილს.

ქართულის ენის და მეტყველების მოყვარულთათვის და მის წარმატების მსურველთათვის ფრიად სასიამოვნო უნდა იყოს უწმ. სინოდის განკარგულება, რომელიც ამ წლიდამ უკვე აღსრულებაში შედის. მე მოგახსენებთ ქართულის მეტყველების გაცეითლების დაარსებას სასულიერო სემინარიაში, სადაც იზრდებიან სამღვდელოების შვილები. კვირაში 7 გასაკვეთია ამ საგნისათვის დანიშნული, ქართული მეტყველების პროგრამა უკვე შედგენილია სემინარიის მმარ-

თველობის მინდობილობით ერთის სემინარიის მასწავლებლისაგან. ჩვენ გადავთვალე ერთ მხოლოდ ოდნავ ეს პროგრამა და ამიტომ ეხლა დაწვრილებით აქ ვერას ვიტყვით. მას შევატყუბინებთ ჩვენს მკითხველებს მხოლოდ შემდეგს წიგნში. ეხლა კი ვიტყვით მხოლოდ, რომ დიდი ბეჭითობა და ენერგია საჭირო მისთვის, ვინც ამ საგნის რიგიანად შემუშავებას და დადგენას იტვირთებს. ამით ჩვენ გამოვაც-
ლით ფარ-ხმალს იმათ, ვისაც არ ეპიტნავენათ ბუნებითად ამ-გვარის წესების შემოღება. მე ვლაპარაკობ იმ უსაფუძვლოდ და იმ ტყუილ-
უბრალოდ გავრცელებულს ხმაზე, ვითომ არც ქართულ ენაზე სწა-
ვლება შეიძლება რისამე, არც წიგნებია ამისათვის, და არც არის რამე, რაც ღირდეს შესასწავლებლად, ავარჯიშებდეს კაცის გონებას, და სხვადასხვა ამ-გვარი ცრუმორწმუნება და უსაფუძვლო ხმები.

ამ-გვარადვე სასიამოვნოა უკვე აღსრულებაში მოყვანილი, ამ წელსვე მომზადარი განკარგულება უწმ. სინოდისა, რომ შემოღებულ იქმნას ქართულის ენის სწავლება საველდებულოდ სასულიერო სა-
სწავლებლებში, რომ საგანიც საველდებულო იყოს და მისი მასწავ-
ლებელიც შტატის ადგილის მექონე. ამ გარემოების გამო სასულიერო სასწავლებლებში მოისპო ბერძნულის ენის 'სწავლება და შემცირდა
ლათინურისა. ეს უკანასკნელი უწინდებურად პირველი კლასიდან
აღარ იწყება, და იმედი ვიქონიოთ, ნორჩ გონებას პატარა პირველ-
კლასელებისას შეღავათი მიეცემა.

ამ-სახით, ერთ უწყებაში მაინც მიენიჭა ქართულს ენას უფლება, ე. ი. სასულიერო უწყებაში. ესეც კაი ღვთის წყალობაა, ამდენის ლოდინის შემდეგ, მერე ჩვენთვის, ასე გულგატეხილათვის ლოდი-
ნით და იმედითა.

ათასში ერთხელ უნდა მოვესწრათ სასიამოვნო ამბავის გაგონე-
ბას და ათი-ათასში ერთხელ ამ ამბავის ცხოვრებაში განხორციელე-
ბას და მაშინვე გამოტყვრება რამ საიდანმე და მოგვიზნამავს ის-ის
იყო გატაცებულს გონებას, ფრთაშესხმულს ფანტაზიას. როგორც
ცივი წყალი ისე მოგვხვდება. ხოლმე იმ დროს რამე უსიამოვნო ამ-
ბავი, აგვიჯინჭრავს ტანს და წყალში ამოვლებულს ქათმებს დაგ-
ვამსგავსებს ხოლმე.

აი, რასა სწერს ქუთათურის ცხოვრების მემართიანე „დროების“
№ 204:

„ბატონ-ყმობის მოსპობამ, ადამიანის პიროვნების აღდგინებამ,
კანონის წინაშე გათანასწორობამ და იმ ჰუმანიურმა აზრებმა, რო-

მელნიც ამის გამო ცხოვრებაში დატრიალდნენ, ღრმა ცვლილება მოახდინეს ზნესა და ჩვეულებაში; საზოგადოებრივს ზნეობას, კაცთა დამოკიდებულებას ოჯახში და საზოგადოებაში, საზოგადოებრივს კულტურას სულ სხვა მიმართულება მისცეს... ახლა როზგის შემოღება დიდი გმირობა არის, მაგრამ,—განაგრძობს ქუთაისელი ქრონიკორი ოხუნჯურის კილოთი,—იმიტომაც მომწონს, რომ გმირობას ვხედავ ამაშიო!.. წინეთ რომ გაგვაწვედნენ, გვანუგეშებდნენ: არაფერი. გიშავთ, ეშმაკებს გამოგირეკავთო!... მაგრამ განა ახლა უფრო ბევრი ეშმაკები არ არიან?! ოღონდაც რომ არიან და კიდევ მათ გასარეკად შემოუღიათ როზგი!..

ამ როზგზედ თუ ვლაპარაკობ, იმიტომ კი არა, რომ ლაპარაკის საღერდელი ამშოლოდეს, არამედ იმიტომ, რომ ხმა არის გავრცელებული, ვითომც ბროწეულის წყებლები მოქმედებაში მოეყვანოთ ზოგიერთ ადგილას“...

ძლივ-ძლივობით მივიჩვიეთ სწავლასა, შევიყვარეთ სულით და გულით, ვხარჯავდით ფულს, შეძლებას, ღონეს, დავივიწყეთ სრულიად ის დრო, როდესაც პირიქით გვაძლევდნენ ფულს, ოღონდ მოდით, ისწავლეთო. ვამბობდით, აი, ეხლა ვშველა საქართველოსაო. სწავლა და განათლება მოიფინებაო, მდიდარი ქვეყანა სწავლულთ ხელში ნატურის თვალად გადიქცევაო, ცხოვრება ადუღდებაო და, დახეთ ბედს! მაგრამ ეჰ, ეს ბედი ჩვენ მუდამ თან გვდევდა. კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველიაო. რას მოვიფიქრებდით, ვინ მოიფიქრებდა. თავ-პირს ვამტვრევდით ერთმანეთს, არა ჩემი შვილი მიიღეთ, არა ჩემიო, ვაკანსიები აღარ იყო და აგერ დღესაც აღარ არის და ეხლა-კი ისეთი ხმები ისმის, რომ ვინ იცის რა იქნება.

სწავლა კი რომ შევიყვარეთ ეგ უეჭველია. აი საბუთები.

ეკანსიები წელს ტფილისის სასწავლებლებში იყო შემდეგი: კადეტის კორპუსში (ესეც კი დავკარგეთ ბედოვლათობით) იყო 25-მდე, მსურველნი კი 120. საოსტატო ინსტიტუტში 25, მსურველნი 75,—მიღებულთ რიცხვში ქართველი მხოლოდ ოთხია. მეორე გიმნაზიაში მიიღეს წელს—40, მსურველი კი იყო 150. სათავად-აზნაურო სკოლაში 30, მსურველი კი ასზე მეტი. ქუთაისში სააზნაურო სკოლაში იყო ადგილი თურმე 60 კმაწვილისა და მსურველნი კი 200 მეტი. გიმნაზიაში და პროგიმნაზიაში მეოთხედიც არ მიუღიათ წარმოდგენილის ბავშებისა, სამოქალაქო სამ-კლასიან სასწავლებ-

ლებში, რომელიც შარშან გაუხსნიათ, თხოვნა შესულა სამასზე მეტი, მიუღიათ მხოლოდ ორმოცი. მეორე ორ-კლასიან საქალაქო სასწავლებელში თხოვნა შესულა 100, მიუღიათ 75...

ამ-გვარ პირობათა, შორის, ჩვენვე უნდა გეცადოთ ჩვენი საქმე ცოტად თუ ბევრად იოლად წავიყვანოთ, მაგრამ რას იზამ, რომ ეს პირობანი ყოველ ხალისს გვიკარგავს, სასოებას გვიკვეთავს! *)

*) შემდეგი ტექსტი, წერილის ბოლო, ცენზურას აღარ შეუცვლია, ამის გამო დანარჩენ ტექსტს აქ აღარ ვბეჭდავთ.

რ ე დ ა ქ ც ი ა.

ილიას ნაწარმოებთა
ტიქსტი და პრინციპები

ილიას ნაწარმოებთა ტიპსტი და ქრონოლოგია.

საქართველოს მათიანე

(ტომი VI და VII).

* *

1. „ივერიის“ ყოველთვიური მიმოხილვები 1879—1885 წლებისა.

ყოველთვიური ჟურნალი „ივერია“, როგორც ცნობილია, გამოდიოდა 1879 და 1881—1885 წლების განმავლობაში და მისი ფაქტიური ხელმძღვანელი ილია ჭავჭავაძე იყო. ჟურნალში დრო-გამოშვებით იბეჭდებოდა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების მათიანე, „შინაური მიმოხილვის“ სახელწოდებით. სულ აღნიშნული წლების განმავლობაში დაიბეჭდა 36 მიმოხილვა. წერილები ხელმოუწერელია. როგორც ირკვევა, ეს მიმოხილვები ეკუთვნოდა სამ ავტორს: თვით ილია ჭავჭავაძეს, იაკობ გოგებაშვილს და გრიგოლ ყიფშიძეს.

კერძოდ ილია ჭავჭავაძეს ჩვენ მივაკუთვნებთ შემდეგს 26 მიმოხილვას:

1. 1879 წელი, იანვარი.
2. „ თებერვალი.
3. „ აპრილი.
4. „ ივლისი-აგვისტო.
5. 1881 წელი, იანვარი.
6. „ მარტი.
7. „ მაისი.

8. 1881 წელი, ივლისი.
9. „ სექტემბერი.
10. „ ნოემბერი.
11. „ დეკემბერი.
12. 1882 წელი, მარტი.
13. „ აპრილი-მაისი.
14. „ ივნისი.
15. „ ივლისი-აგვისტო.
16. „ სექტემბერი.
17. „ ნოემბერი.
18. „ დეკემბერი.
19. 1883 წელი, იანვარი.
20. „ თებერვალი.
21. „ აპრილი.
22. „ მაისი.
23. „ აგვისტო.
24. „ ოქტომბერი.
25. „ ნოემბერი.
26. 1885 წელი, თებერვალი.

ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი ს (დაწერილია შემდეგი ორი მიმოხილვა:

1. 1882 წელი, იანვარი-თებერვალი (დაიბეჭდა ორ ნომერში, № 1 და 2).
2. 1884 წელი, აპრილი.

გ რ. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს შემდეგი ხუთი მიმოხილვა ეკუთვნის:

1. 1884 წელი, იანვარი.
2. 1884 წელი, მარტი.
3. 1885 წელი, მარტი *.
4. 1885 წელი, ივნისი.
5. 1885 წელი, სექტემბერი.

*) ეს მიმოხილვა თუმცა აწყობილი ყოფილა ივერიის აღნიშნულ ნომრისათვის, მაგრამ აღარ დაბეჭდილა, რადგან ცენზურას აუკრძალავს. (ტექსტი ამ მიმოხილვისა, საკორექტურო ფურცლების სახით, დაცულია ყოფილ საცენზურო კომიტეტის საქმეში № 164/16, 1885 წლისა. ამ ჟამად იგი ინახება საქ. ცენტრალურ სამეცნიერო არქივში).

ამას გარდა არსებობს კიდევ სამი მიმოხილვა, რომელთა შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი:

1. 1879 წელი, მარტი;
2. 1879 წელი, მაისი-ივნისი;
3. 1881 წელი, თებერვალი.

რაკი ყველა აქ მოხსენებული 36 მიმოხილვა ხელმოუწერელად იბეჭდებოდა, ამიტომაც მათი ავტორების ვინაობა დღემდე ზედმიწევნით გამორკვეული არ იყო, და ამ საგანზე ქართულს მწერლობაში სხვადასხვა აზრები გამოთქმულა.

ივერიის მიმოხილვათა ავტორების საკითხს პირველად არჩილ ჯორჯაძე შეეხო და მას, როგორც ირკვევა, მძიმე შეცდომა მოუვიდა. სახელდობ, მან ილიას მიაწერა მიმოხილვა 1882 წლის იანვარ-თებერვლისა, ე. ი. სწორედ ის წერილი, რომელიც ეკუთვნის არა ილიას, არამედ იაკობ გოგებაშვილს; ხოლო დანარჩენი მიმოხილვები (რომელთა შორის 26 მიმოხილვა ილიას დაწერილია), არჩილ ჯორჯაძემ მიაკუთვნა „ივერიის“ რომელიღაც უცნობ თანამშრომელს.

საკითხში ერთგვარი შუჭი შეიტანა იაკობ გოგებაშვილმა, თუმცა, ამას ქვემოთ დავინახავთ, მცირეოდენი შეცდომა მასაც მოსვლია. იაკობ გოგებაშვილმა, როგორც ცნობილია, 1910 წელს გამოსცა თავისი „რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები“; აქ მან, სხვათა შორის, მოათავსა ის მიმოხილვა, რომელიც დაბეჭდილი იყო პირველად ჟურნალ ივერიაში 1882 წელს (იანვარ-თებერვლის ნომრებში). ამ მიმოხილვას იაკობ გოგებაშვილი 1910 წელს უკეთებს შენიშვნას, თუ ვინ იყვნენ საერთოდ ივერიის „შინაურ მიმოხილვების“ ავტორები.

მაგრამ, ვიდრე შეეცხებოდეთ იაკობ გოგებაშვილის ამ ახალს შენიშვნას 1910 წლისა, მოვიყვანოთ ჯერ თითონ მიმოხილვის შესავალი, იმ სახით, როგორათაც იგი პირველად დაიბეჭდა 1882 წლის ივერიაში; ეს შესავალი არაა მოკლებული ერთგვარ ინტერესს ჩვენი საკითხისათვის. ი. გოგებაშვილი აქ, 1882 წელს, შემდეგის შესავალი სიტყვებით იწყებს თავის მიმოხილვას:

„ივერიის შინაურს მასპინძელს არა სცალიან. იგი სხვაგვარს მასპინძლობას გიწევთ. მე, როგორც შორიახლო მეზობელს, წილად მხედა ამ-ჟამად გაუმასპინძლდე მის ყოველთვიურს სტუმრებსა. მაგრამ ბალა ეს არის, რომ ამ-გვარ მასპინძლობას ჩვეული არა ვარ, არა ვარ დახელოვნებული ამ ძნელს, მაგრამ მეტად საამურს საქმეში და შეიძლება ხამობა დამეტყოს. მაინცა-და-მაინც ჩემგან სტუმარი სრულიად არ უნდა მოელოდეს იმ-გვარს შექცევას, რომლითაც იგი განებივრებული ჰყავს შინაურს მასპინძელსა. მე თქვენ პოეტურის ფრთებით ვერ აგიტაცებთ ცაში და თვალ-ამაჰრიალებელ სიმაღლიდგან ვერ გადაგიშლით ქვეყნიერებას. ვერც იმისთანა ღრმა ფილოსოფიურს ჭეშმარიტებას განგიზიარებთ...“ (იხ. ივერია, 1882 წ., № 1, და ი. გოგებაშვილის ნაწერები, 1910 წ., გვ. 20).

ამ-რიგად, იაკობ გოგებაშვილის შინაური მიმოხილვის ამ შესავალიდან ირკვევა ორი რამ: 1. იაკობ გოგებაშვილი მხოლოდ სტუმარი ყოფილა ივერიის ამ განყოფილებაში და ჩვეულებრივად შინაურ მიმოხილვებს სხვა ავტორი სწერდა; 2. ივერიის ეს „შინაური მასპინძელი“, რომელსაც ეკუთვნოდა ჟურნალის ყოველთვიური მიმოხილვები, ყოფილა თითონ რედაქტორი ილია ჭავჭავაძე; ეს თავისთავად იგულისხმება ი. გოგებაშვილის ზემოთ-

მოყვანილი სიტყვებიდან, სადაც იგი ლაპარაკობს ამ „შინაურ მასპინძელზე“, როგორც დიდ პოეტზე და დიდის ავტორიტეტით მოსილ პიროვნებაზე.

მივმართოთ ამის შემდეგ იაკობ გოგებაშვილის ახალს შენიშვნას, რომელიც 1910 წელს ეკუთვნის. როგორც აღვნიშნეთ, ი. გოგებაშვილმა ეს მიმოხილვა გადმობეჭდა თავის ნაწერების კრებულში 1910 წელს, და ზემოთ-მოყვანილ შესავალს შემდეგს განმარტებას უკეთებს:

„ვინ იყო აქ მოხსენებული ყოველთვიური მასპინძელი? ბ-ნმა არჩილ ჯორჯაძემ „ცნობის ფურცელში“ ამ მასპინძლად ჩასთვალა რომელიღაც თანამშრომელი ჟურნალის „ივერიისა“—და თქვენს წინ მდებარე მიმოხილვის ავტორად კი დასახა თითონ რედაქტორი ილია ჭავჭავაძე. ნამდვილად კი საქმე სრულიად სხვანაირად იყო. ყოველთვიურს მასპინძლობას ჟურნალში მკითხველებს უწევდა პირადად თითონ რედაქტორი. მხოლოდ ამ მიმოხილვისათვის მან ვერ მოიკალა, რადგანაც ბანკის საქმეებისათვის ბაქოში წავიდა და დამავალა და მეწერა მიმოხილვა ჟურნალისათვის, რაც დიდი სიამოვნებით შეეასრულე. ამ მიმოხილვის გარდა მე დავწერე კიდევ მხოლოდ ერთი მიმოხილვა. ყველა დანარჩენი მიმოხილვები, ამ ორის გარდა, ეკუთვნის ილიას მადლიანს კალამსა. მეორე ჩემ მიერ დაწერილს და „ივერიაში“ დაბეჭდილს მიმოხილვას ადგილს არ ვაძლევ ამ კრებულში, რადგანაც ის დაიბეჭდება მეორე ტომში“. (იხ. იაკობ გოგებაშვილის ნაწერების კრებული, 1910 წ., გვ. 20, შენიშვნა).

მაშასადამე, თუ რომ ჩვენამდე არ მიეღწია სხვა მასალებს, იაკობ გოგებაშვილის ამ ცნობის თანახმად შემდეგს დასკვნას უნდა დავდგომოდით: ივერიის 36 მიმო-

ხილვიდან 2 უნდა მიგვეკუთვნებია იაკობ გოგებაშვილი-სათვის, ხოლო დანარჩენი 34 მიმოხილვა ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებად უნდა გვეცნო.

მაგრამ იაკობ გოგებაშვილსაც, როგორც ირკვევა, შეცდომა მოსვლია. იგი მართალია, როცა გადმოგვცემს, რომ ივერიის შინაურ მიმოხილვებს ჩვეულებრივ ილია სწერდა, რომ დიდი უმეტესობა ამ მიმოხილვებისა ილიას ეკუთვნის; მაგრამ მას არა სცოდნია, რომ ივერიის ამ განყოფილებაში ილიას ზოგჯერ სტუმრად მოუწვევია არა მხოლოდ იაკობ გოგებაშვილი, არამედ ივერიის მეორე თანამშრომელიც, გრ. ყიფშიძე.

საკითხის გარკვევას ხელი შეუწყო ილიას ნაწერების ერთმა ხელნაწერმა კრებულმა, რომელიც ჩვენ აღმოვაჩინეთ წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმში (№ 5168).

ეს ხელნაწერი, როგორც აღნიშნული გვქონდა*, გადაწერილი უნდა იყოს ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის ინიციატივით 1890 წლის ახლო ხანებში. რომ ეს კრებული 1890 წლის ახლო ხანებს ეკუთვნის, ამას გვაუქრებინებს ის გარემოება, რომ არც ერთი ილიას წერილი, რომელიც 1889 წლის შემდეგ დაიწერა, ამ კრებულში ჩეტანილი არაა.

ამავე დროს აღსანიშნავია ისიც, რომ კრებულში თუმცა არაა შესული ილიას ყველა ნაწერი 1889 წლის წინადროისა, მაგრამ, როგორც სჩანს, გადამწერი გარკვეულ სისტემას მისდევდა; იგი იწერდა გარკვეული ჯგუფის ნაწერებს (— ჟურნალების ან დარგების მიხედვით) ვიდრე 1889 წლამდე. კერძოდ ამ კრებულში გადამწერს შეუტანია ილიას ის შინაური მიმოხილვები, რომლებიც იბეჭდებოდა ჟურნალ ივერიაში 1879—1885 წლების განმავლობაში.

*) იხ. ტ. IV, გვ. 416 და შმდ.

ვის მიერ არის გადაწერილი ეს კრებული, არა სჩანს. მაგრამ რაკი იგი ავტორის სიცოცხლეშივე უნდა იყვეს გადაწერილი, 90-ის წლის ახლო, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი შესრულებულია ან ავტორის, ან მისი ერთ-ერთი ახლო თანამშრომლის ჩვენების თანახმად *.

და აქ ჩვენი საკითხისათვის საგულისხმოა შემდეგი. ამ ხელნაწერ კრებულში შეტანილია არა ყველა შინაური მიმოხილვა, რომლებიც დაბეჭდილი იყო ივერიაში 1879—1885 წლების განმავლობაში, არამედ მხოლოდ ნაწილი. სახელდობ, იაკობ გოგებაშვილის ცნობის თანახმად, ილიას უნდა ეკუთვნოდეს 34 მიმოხილვა, ხოლო ამ კრებულში მოთავსებულია მხოლოდ 26.

ამის გამო იბადება კითხვა, თუ ვის ეკუთვნის დანარჩენი მიმოხილვები, ეკუთვნიან ეს მიმოხილვები ილია ჭავჭავაძეს, და მხოლოდ შემთხვევით გამორჩა ისინი ჩვენი კრებულის გადამწერს? ან და იქნება რაიმე სხვა მიზეზის გამო არ შეიტანა ისინი კრებულში? თუ, იქნებ, ეს დანარჩენი მიმოხილვები მართლაც არ არის ილიას ნაწერი და ამით აიხსნება მათი კრებულში მოუთავსებლობა?

მასალების განხილვა გვიჩვენებს, რომ ნაწილი ამ მიმოხილვებისა მართლაც არ ეკუთვნის ილიას.

ჯერ უკანასკნელი სამი მიმოხილვის შესახებ 1885 წლისა: მარტის, ივნისის და სექტემბრისა, რომლებიც ამ კრებულში შეტანილი არაა.

რომ მკითხველისათვის გასაგები გახდეს ჩვენი დას-

*) ყოველ შემთხვევაში ხელნაწერის შედგენას ამჩნევია რედაქტორის ხელი. ასე, ხელნაწერში გადაწერილი არაა ბირველი მიმოხილვის ბოლო, რომელიც წვრილმან საკითხებს ეხებოდა, და რომელიც რედაქტორს (იქნებ ავტორს?) მნიშვნელობას მოკლებულად მიუჩნევია.

კენები, საჭიროა აქ წინასწარ გავითვალისწინოთ შემდეგი გარემოება.

როდესაც ჩვენ თანდათანობით ვეცნობით ივერიის მიმობილევებს 1879—1885 წლების განმავლობაში, და მივალწევთ 1885 წლის თებერვლის მიმობილევამდე, ჩვენ ისეთს შთაბეჭდილებას ვღებულობთ, რომ ეს უკანასკნელი მიმობილევა წარმოადგენს ერთნაირ ეპილოგს, ბოლოსიტყვაობას. ამ მიმობილვის საერთო შინაარსი ისეთია, რომ 1885 წლის თებერვლის შემდეგ ილიას თითქო შეუწყვეტნია ყოველთვიური მიმობილევების წერა ივერიაში.

რით იყო ეს გამოწვეული? ილიას, საერთოდ, მეტად ძნელ საცენზურო პირობებში უხდებოდა მუშაობა, მაგრამ განსაკუთრებით აუტანელი მდგომარეობა იყო შექმნილი მისთვის, როგორც შინაური მიმომხილველისათვის; ავტორს აქ სისტემატიურად უხდებოდა შეჰხებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების აქტუალურს, განსაკუთრებით მტკივნეულს მიმდინარე საკითხებს და ამიტომ ცენზურაც აქ განსაკუთრებულ სისასტიკეს იჩენდა. ილია ერთ თავის მიმობილვას ასეთი ირონიულის შენიშვნით აბოლოვებს:

„ეს წვრილფეხობაა რალაცა, დაუყინია და ჰყვირის: «ილეა იმისთანა რამ არისო, რომ ვერც ხმალი მოერევა, ვერც თოფიო.» სტყუიან, თქვენმა მზემ! ერთი უბრალო მაკრატელი და მისი ჯანი!..*) ამისი მაგალითი თითონ ეს წერილი გახლავთ“. (იხ. ტ. VI, გვ. 101).

საერთოდ იშვიათი იყო ისეთი საკითხი, რომლის შესახებაც ავტორს საშუალება ჰქონოდა აზრის ცოტად თუ ბევრად თავისუფალი გამოთქმისა. მწერალს, თვით ილიას სიტყვით, „ენის კენეტით“ უხდებოდა ლაპარაკი, იგი

*) აქ ცენზორის მაკრატელი იგულისხმება.

იძულებული იყო მხოლოდ გაკვრით, იგავის ენით შეჰყებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების საარსო მხარეებს: „თქმაც ძნელია, — ამბობს ერთგან ილია, — იმიტომ რომ წყლით გივსებენ პირსა, ნალევს ან სულ არ ამოგათქმევენებენ, და თუ ამოგათქმევენებენ, ისე ბუნდად, არეულად, გაკვრით — გადაკვრით, რომ არამც თუ კაცი, თითონ ეშმაკიც კი კისერს მოიტეხს“. (იხ. ტ. VI, გვ. 74).

თუ როგორ ამახინჯებდა ცენზურა ილიას შინაურ მიმოხილვებს, ამისი მაგალითები თვალწინა გვაქვს (იხ. მაგალითად, მიმოხილვები — პირველი, მეორე, მესამე, ტ. VI, გვ. 20, 26, 37, 39, 41, 56, 58, 65 და სხვ.); ზოგჯერ ილიას ნაწერიდან მხოლოდ ნაწყვეტი ღიაა შერჩენილი (— ასე, იხილეთ მე-VI მიმოხილვა 1881 წლის იანვრისა, ტ. VI, გვ. 99 — 101).

მაგრამ განსაკუთრებით საძნელო საცენზურო პირობები შექმნილა თვითონ ივერიის არსებობის უკანასკნელ პერიოდში, 1883 — 1885 წლებში. ასე, ცენზორმა დაიჭირა ივერიის 1883 წლის ივლის-აგვისტოს მიმოხილვა, და მხოლოდ შემდეგ, ამ მიმოხილვის ჯეროვანი შეკვეცისა და არსებითი დამახინჯების შედეგად, შესაძლო გახდა მისი დაბეჭდვა. (იხ. ტ. VII, გვ. 5 — 26).

1884 წელს, ივერიის მე-7 — 8 ნომრისათვის დაწერილი მიმოხილვა ცენზურას სრულებით აუკრძალავს; ამის შესახებ ივერიის აღნიშნულ ნომერში რედაქცია აცხადებს: „ამ წიგნისათვის დამზადებული შინაური მიმოხილვა სხვა წიგნებშია ცვერ დაიბეჭდება“.

როცა გავითვალისწინებთ ამნაირ პირობებს, გასაგები ხდება ილიას ის წერილი, რომელიც „შინაური მიმოხილვის“ სახით ილიამ დაბეჭდა ივერიის 1885 წლის თე-

ბერელის ნომერში. ეს წერილი იმდენად შინაური მიმო-
ხილვა არ არის, რამდენადაც ჩივილი მწერლის ბედზე,
რომელსაც მოსპობილი აქვს ყოველი საშუალება თავისუ-
ფალი აზრის წარმოთქმისა. წერილი, რასაკვირველია, ნარ-
თაულად, ეზოპეს იგავისებური ენით არის ნაწერი. აე-
ტორი მოილოდინებს მამლის ყივილს, რომელსაც უნდა
მოჰყვეს გათენება და სულთამხუთავის გაქრობა; მანამდე
კი მწერალი დაღუმებას რჩეობს. აი რასა სწერს, სხვათა
შორის, ილია ამ წერილში:

„იქნება არ დააჯეროთ და ერთი საოცარი, უცნაური სენი დამ-
ჩემდა. ამბობენ, ეს სენი მარტო მე არა მჭირს. თურმე ნუ იტ-
ყვით, ყველას, ვისაც ჭკუასთან რაიმე საქმე აქვს, იმათაც ის
ემართებათ, რაც მე. დაფიქრდები რაზედმე თუ არა, ან ჩაუჟე-
ვირდები რასმე და ტვინის ძაფები მოძრაობაში შევლენ, ერთი
რალაც სულთამხუთავსავით ამეტუზება თვალწინ და არა მშორ-
დება. ეხლაც ამ ყოფაში ვარ, თუმცა თქვენცა ხედავთ, რომ
ჭკუასა და ამ ნაჯღაბნს ერთმანეთში არაფერი კავშირი აქვთ.
ეხლაც თვალ-წინ მიდგა და საშინელს ჯადოს მიკეთებს. მე ერ-
თის თქმა მინდა—ის სულ სხვას მალაპარაკებს, ენა ჩემი იძვ-
რის—სიტყვა იმისია, კალამი ჩემი სწერს—აზრი იმისი გამოდის-
რა მემართება, არც მე ვიცი. ქვეყანა ჩემ თვალ-წინ როგორღაც
უხეიროდ, წაღმა-უკუღმა ტრიალებს, თითქო ღერძი გატყდა და
საცა არის ტალახის გუნდასავით დაეცემა და დაიმსხვრევო. მე
ვშიშობ და ვკანკალებ, მართლა ესე არ მოხდეს-მეთქი, ის ჩემი
სულთამხუთავი-კი თავს მადგია და ილრიჯება, იცინის. რას ილ-
რიჯები, შე უგვარო, უმსგავსო-მეთქი, ვეუბნები. იმან პასუხად
ლორის ეშვებსავით თავისი სიბერისაგან ფანჭულა ღოჯები წა-
მომიყარა და ამოჭვარტლულ ბუხარსავით შავი პირი უფრო დი-
დად დაალო. ფუ, ეშმაკო-მეთქი, დავიყვირე, მაგრამ ვერც ამან
გასჭრა. პირჯვარი დავიწერე, შენც არ მომიკვდე, არც ამან მო-
აცვლეინა ფეხი. რა ყოფილა, თქვენი ჭირიმეთ! ესე ამ ყოფაში
ვარ ხოლმე, მინამ მამალი იყილეებს. რაკი ის დალოცვილი წა-
მოიყილეებს ხოლმე, სულთამხუთავიც უცბად თვალ-წინ გა-
მიფრთხება, გაქრება, როგორც ქარისაგან ბოლი.

გზლა კი საათი ქვეყნისა მოშლილია და არ ვიცი ამ-ჟამად მამლის ყივილამდე ბევრი დრო დარჩა კიდევ თუ არა. ვზივარ და შევეყურებ სულთამხუთავს, ვზივარ ლოდინით დაღალული და ენატრობ მამლის ყივილსა. როდემდის უნდა ვილოდინო, როდემდის! შე დალოცვილო მამალო, რაღას უყურებ და არ დაიცივლებ!..

...რით დაგისრულოთ სიტყვა არ ვიცი, ჩემი კალამი ჩემს სურვილს ეუბრება. ჩემგან ნაჩვენებს ბარდებში ბილიკი თქვენ თითონ გაიგნო. მე კი ვდუმდები და ვიდრე მამალი დაიყივლებდეს და ეს სულთამხუთავი გამიფრთხებოდეს, მე ჩემსას არას ვიტყვი“. (იხ. ტომი VI, გვ. 80—82).

მწერალი მაინც იმ იმედით ამთავრებს წერილს, რომ ეს მამლის ყივილი არ დაიყოვნებს და ეს სულთამხუთავიც ადრევე გაჰქრება, რადგან—

„ყველას თავისი დრო და ჟამი აქვს ცათა ქვეშე... ჟამი შობისად და ჟამი სიკვდილისად, ჟამი დანერგვად და ჟამი აღმოფხვრად დანერგულისა... აი, თურმე სად უნდა ვეძებოთ პასუხი ამ წყეულის ამოცანისა“. (იხ. იქვე, გვ. 82).

ასეთია ილიას ამ უკანასკნელი მიმოხილვის შინაარსი. ამ-რიგად, იგი თითქოს წარმოადგენს ერთგვარ ეპილოგს საქართველოს მატიანისა; ილია ამის შემდეგ, მისივე სიტყვით, დუმილს ირჩევს, რაკი მას „ერთის თქმა უნდა, და სულთამხუთავი სულ სხვას ალაპარაკებს, კალამი მწერლისაა, ხოლო აზრი-კი სულთამხუთავის გამოდის“.

რასაკვირველია, მარტო ამის მიხედვით ძნელია გადაჭრით თქმა, შესწყვიტა თუ არა მართლაც ილიამ ამის შემდეგ ივერიაში საქართველოს მატიანის, თვითონ მიმოხილვების წერა, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში მოყვანილი ნაწყვეტის შემდეგ—ეს თითქო უფრო საფიქრებელია.

დავუბრუნდეთ ამის შემდეგ მიმოხილვების ავტორების საკითხს. აქ მოხსენებული ილიას წერილის შემდეგ, რომელიც მოთავსებული იყო 1885 წლის თებერვლის ნომერ-

ში, იმავე 1885 წელს გვაქვს სამი თვითური მიმოხილვა: მარტისა, ივნისისა და სექტემბრისა. ვის ეკუთვნის ეს მიმოხილვები? თუ ჩვენ ილიას ზემოთ-მოყვანილ სიტყვებს პირდაპირ მივიღებთ, ილიას ავტორობა აქ თავისთავად გამოირიცხულია.—ამასვე ეთანხმება აგრეთვე ის გარემო-ბაც, რომ არც ერთი ეს მიმოხილვა, როგორც აღვნიშნეთ, არაა შეტანილი ილიას მიმოხილვების ხელნაწერ კრე-ბულში.

მაგრამ რომ ეს სამი მიმოხილვა არ ეკუთვნის ილიას, ამას ადასტურებს არა მარტო ეს გარეგანი ჩვენებანი, არამედ თითონ ხასიათი ამ წერილებისა. სტილი, თუმცა მას ატყვია ილიას სკოლის გავლენა, მაგრამ მაინც განს-ხვადდება ილიას ნაწერებისაგან. ლიტერატურულის ღირ-სებითაც ისინი დაბლა დგანან ილიას მიმოხილვებზე.

ამასთან ისიც ირკვევა, რომ სამივე ეს მიმოხილვა ერთი ავტორის დაწერილია. შინაარსით ისინი თითქმის უშუა-ლოდ გადაბმულია ერთმანეთთან, ერთი და იმავე თემების რკალს ანვითარებენ. ამას გარდა წერის მანერაც სამსავე მიმოხილვაში ერთნაირია.

ამ-რიგად, ამ წერილების განხილვიდან იმ დასკვნას უნდა დავადგეთ, რომ ეს სამი მიმოხილვა დაწერილია ერთი ავტორის მიერ, რომელიც, როგორც სჩანს, ივერიის ახლო თანამშრომელი იყო, რადგან მას, როგორც აღვ-ნიშნეთ, ივერიის სკოლის გავლენა ემჩნევა.

ვინ იყო ეს ავტორი? ამის გამოკვლევაც შესაძლო გახდა. როდესაც ჩვენ ვათვალიერებდით ყოფილ წერა-კითხვის საზოგადოების კოლექციას (ამ-ჟამად ტფილისის უნივერსიტეტისა)—ივერიის ერთ ნაბეჭდ ეგზემპლარში (№ 2240/ბ), 1885 წლის სექტემბრის მიმოხილვის ქვეშ, ჩვენ შეგვხვდა მინაწერი „გ. ყ—ძე“ (ე. ი. გრიგოლ ყიფ-

შიძე). უნდა ვიცოდეთ, რომ ყოფილი წერა-კითხვის კოლექცია არ არის შემთხვევითი ხასიათის კრებული, არამედ პერიოდულ გამოცემების ეგზემპლარები მიღებულია რედაქციებიდან; და აქ ჩვენ არა იშვიათად გვხვდება, როცა ხელმოუწერელი წერილების ქვეშ აღნიშნულია ხოლმე, თუ ვინ არის ავტორი*). ასე რომ ამ ცნობებს ერთ-გვარად დოკუმენტალური ხასიათი აქვს.

და თავისთავად ის გარემოება, რომ გრ. ყიფშიძე ყოფილა ავტორი ივერიის ზოგიერთი მიმოხილვებისა, სრულიად ბუნებრივია, რადგან ყიფშიძე, როგორც ცნობილია, ამ ხანებში, 80-იან წლებში, აუხლოესი თანამშრომელი იყო ილიასი ივერიის ხელმძღვანელობის დროს.

რაკი ამ-რიგად გამოირკვა, რომ უკანასკნელი სამი სადაო მიმოხილვა ივერიისა გრიგოლ ყიფშიძეს ეკუთვნის, ჩვენ გადავათვალიერეთ წ.-კ. საზოგადოების კოლექციაში ივერიის ყველა ეგზემპლარები, იმ იმედით, რომ შევხვდებოდით რაიმე ცნობას დანარჩენი ექვსი სადაო მიმოხილვის შესახებაც. და მართლაც, ორი მიმოხილვის შესახებ ჩვენ ასეთი ცნობა ვიპოვეთ; ივერიის ერთ ნაბეჭდ ეგზემპლარში (№ 2239/ა) ორს მიმოხილვას მიწერილი აქვს იგივე ინიციალები გრ. ყიფშიძისა, სახელდობ შემდეგს ტექსტებს: 1884 წლის იანვრის მიმოხილვას (იხ. სარჩევში მინაწერი: „გ. ყიფშიძისა“), და 1884 წლის მარტის მიმოხილვას (წერილის ბოლოს, გვ. 158, მინაწერი: „გ. ყიფშიძის“).

ვიდრე გადავიდოდეთ დანარჩენ საკითხებზე, გამოვი-

*) ეს მინაწერები ზოგჯერ თვით ავტორების მიერ არის აღნიშნული, წ.-კ. მუზეუმის კოლექციებზე მუშაობის დროს. (მაგალითისათვის დავასახელებთ სოფრონ მგალობლიშვილის ანალოგიურ მინაწერებს).

ტანოთ ჯერ დასკვნები; არსებული მასალების მიხედვით, მაშასადამე, შემდეგი ირკვევა:

ა) ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის 26 მიმოხილვა, რომელიც შეტანილია ხელნაწერში № 5168 (მათი სია იხ. ზევით, გვ. 321—2);

ბ) გრ. ყიფშიძეს ეკუთვნის ხუთი მიმოხილვა, აღნიშნული მისი ინიციალებით წ.-კ. საზოგადოების კოლეჯ-ში, და მათთან დაკავშირებული ტექსტები (ე. ი. მიმოხილვები: 1884 წ. იანვარი, მარტი, 1885 წ. მარტი. ივნისი, სექტემბერი);

გ) იაკობ გოგებაშვილს ეკუთვნის ორი მიმოხილვა. ერთი ამათგანი ნიშნობლივ ვიცით: ეს არის ის წერილი, რომელიც დაიბეჭდა ივერიაში 1881 წ. №№ 1—2. რაც შეეხება მეორე მიმოხილვას, თუ რომელია იგი, და როდის დაიბეჭდა, ამის შესახებ ი. გოგებაშვილი არას გადმოგვცემს; გოგებაშვილი აღნიშნავს მხოლოდ, რომ იგი მოთავსებული იყო ივერიის მიმოხილვების სერიაში ე. ი. არა უგვიანეს 1885 წლისა (იხ. ზევით, გვ. 325).

დ) დასასრულ, გამოურკვეველი რჩება ოთხი მიმოხილვის ავტორი: 1879 წ. მარტისა, მაის-ივნისისა, 1881 წ. თებერვლისა და 1884 წ. აპრილისა.

შევეცადოთ ჯერ გამოვარკვიოთ, თუ რა ტექსტია ის მეორე მიმოხილვა, რომელიც ი. გოგებაშვილს დაუწერია. რაკი 32 მიმოხილვის ავტორი პირდაპირ ნაჩვენებია, მაშასადამე ი. გოგებაშვილის ეს მეორე მიმოხილვა უნდა ვეძიოთ იმ ოთხ ტექსტს შორის, რომელთა ავტორების შესახებ პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს (ე. ი. 1879 წ. მარტი, მაის-ივნისი, 1881 წ. თებერვალი და 1884 წ. აპრილი). — და თუ რომელია სახელდობ ეს მიმოხილვა, ამისი ნიშანდობლივ დასახელებაც შეგვიძლია. მართლაც, მკითხ-

ველმა მოიგონოს, თუ რას ამბობს ი. გოგებაშვილი თავისი მიმოხილვის შესავალში, რომელიც 1882 წლის იანვარ-თებერვალში დაიბეჭდა; გოგებაშვილის ამ წერილის შესავალი გვიჩვენებს, რომ ეს მიმოხილვა პირველი წერილი ყოფილა, რომელიც მას ივერიაში მოუთავსებია. (იხ. გოგებაშვილის შესავალის ტექსტი ზევით, გვ. 324). მაშასადამე მეორე მიმოხილვა ი. გოგებაშვილს დაუბეჭდავს 1882 წლის იანვარ-თებერვლის შემდეგ. აქედან ცხადია დასკვნა; მაშასადამე ოთხი საღაო ტექსტიდან პირველი სამი შეუძლებელია ეკუთვნოდეს იაკობ გოგებაშვილს, რადგან სამივე ესენი 1882 წელზე ადრე დაიბეჭდა. ამ-რიგად ამ ოთხი საღაო ტექსტიდან ჩვენ გვრჩება ერთად-ერთი ტექსტი, რომელიც 1882 წელზე გვიან იყო დაბეჭდილი, და რომელიც შესაძლოა ი. გოგებაშვილს მივაკუთვნოთ, — სახელდობ მიმოხილვა 1884 წლის აპრილისა.

და რომ ეს მიმოხილვა მართლაც ი. გოგებაშვილის დაწერილია, ეს სჩანს არა მარტო ამ გარეგანის ჩვენებით, არამედ შინაარსიის მიხედვითაც. მიმოხილვა ეხება პედაგოგიის საკითხს, სახელდობ კითხვას, თუ რა ტიპი უნდა იქნეს მიღებული ქართული სათავად-აზნაურო სკოლისათვის, გადაკეთდეს იგი კლასიკურ გიმნაზიად, თუ მიეცეს მას რეალური სასწავლებლის ხასიათი, აგრონომიულ-პრაქტიკულის მიმართულებით. ავტორი უპირატესობას ამ მეორე მიმართულებას აძლევს. — და როგორც ცნობილია, ეს არის სწორედ ი. გოგებაშვილის შეხედულება, რომელიც შემდეგ მან განავითარა თავის სიტყვაში სათავად-აზნაურო სასწავლებლის საზოგადო კრებაზე 1891 წელს (იხ. ეს სიტყვა გაზ. ივერიაში 1891 წელს, № 113 და ი. გოგებაშვილის ნაწერების კრებულში, გვ. 254—260).

ამ-რიგად, ივერიის შინაურ მიმოხილვათა 36 ტექსტი-დან 33 ტექსტის ავტორების საკითხი გამორკვეულად უნდა ჩაითვალოს. საძიებელი დარჩა მხოლოდ, თუ ვის ეკუთვნის უკანასკნელი სამი ტექსტი, ე. ი. მიმოხილვები 1879 წლის მარტისა, მაის-ივნისისა და 1881 წლის თე-ბერვლისა.

ამ სამი ტექსტის შესახებ აქ შემდეგი უნდა აღვნიშ-ნოთ: 1) ეს მიმოხილვები არ ეკუთვნის ი. გოგებაშვილს, რადგან გოგებაშვილს, თვით მისივე სიტყვით, დაუწერია მხოლოდ ორი მიმოხილვა, და ორივე ეს მისი ნაწერი ჩვენ ნიშანდობლივ გამოვარკვით; 2) ეს მიმოხილვები არ ეკუთვნის არც გრ. ყიფშიძეს, რადგან წერის ხასიათით ისინი განსხვავდებიან გრ. ყიფშიძის მიმოხილვებიდან და თავისი ლიტერატურული ღირსებითაც განუზომელად მაღ-ლა დგანან გრ. ყიფშიძის ნაწერებზე; 3) ი. გოგებაშვილი-სა და გრ. ყიფშიძის გარეშე, ივერიის თანამშრომლებში ჩვენ ვერ ვნახულობთ ვერც ერთ მწერალს, რომლისთვი-საც შესაძლო იყოს ამ მიმოხილვათა მიკუთვნება; 4) ამ-რიგად, ამ გამორიცხვის გზით, ჩვენ მივდივართ ილია ჭავჭავაძესთან.

რომ პირველი ამ სადაო მიმოხილვათა შორის უთუოდ ილიას ეკუთვნის, ამას ადასტურებს პირდაპირი ცნობა გრ. ყიფშიძისა. ილიას ბიოგრაფიაში, რომელიც გრ. ყიფშიძემ 1914 წელს გამოაქვეყნა, ყიფშიძე ეხება ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულებას ნიკო ლოღობერიძესთან, და მოჰყავს ციტატა ილიას ერთი წერილიდან (იხ. ილია ჭავჭავაძის ნაწერები, 1914 წლის გამოცემა გვ. XLI). და აი ეს წერილი ილია ჭავჭავაძისა, საიდანაც ამოაქვს ციტატა ყიფშიძეს—არის სწორედ პირველი მიმოხილვა (1879 წლის მარტისა), რომლის ავტორიც საძიებელი იყო.

აგრეთვე, რომ ილია არის ავტორი მეორე მიმოხილვისა (1879) წლის მაის-ივნისი), ესეც არ იწვევს ეჭვებს წერის ხასიათი ამ მიმოხილვაში გარკვევით ილიასია; საგანიც, რომელსაც ეხება წერილი, იმ კითხვათა რკალს ეკუთვნის, რომელიც ილიას ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების სააზრებო მხარედ მიაჩნდა, და რომელსაც არა ერთხელ დაბრუნებია თავის პუბლიცისტურ წერილებში.

რაც შეეხება მესამე მიმოხილვას (1881 წ. თებერვალი) მისი საკითხი უფრო საჭოკმანოდ მიგვაჩნია ერთი გარემოების გამო. ეს მესამე მიმოხილვა წარმოადგენს კრიტიკას იანოვსკის რუსიფიკატორული პოლიტიკისა, რომელსაც იგი ატარებდა ქართულ პირველ-დაწყებით სკოლებში. როგორც ცნობილია, ამავე საგანს ილიამ უძღვნა აგრეთვე მეორე სტატიაც („იანოვსკის წერილისა გამო“), რომელიც დაიბეჭდა 1881 წელს, იმავე თებერვალს, გაზეთ დროებაში (№ 33; იხილე ჩვენ გამოცემაში, ტ. VII, გვ. 213—230). და როდესაც ვაძარებთ ამ ორს წერილს, ჩვენ ეხედავთ, რომ ივერიაში დაბეჭდილს მიმოხილვის ერთს ადგილს თითქო უფრო რბილი ტონი ახასიათებს (იხ. გვ. 302, სტრიქონები 16—24).

მაგრამ ეს სხვაობა ტონისა ჯერ ერთი არ არის იმდენად არსებითი (—იგი ერთგვარ დიპლომატიურ მანევრს წარმოადგენს, და ამას გარდა ოდნავადაც არა სცვლის თვით არგუმენტაციის ხაზს); და ამას გარეშეც, ეს შესაძლოა იმიტაც აიხსნას, რომ ივერიის მიმოხილვა უფრო ადრეა დაწერილი, ვიდრე დროების სტატია. მართალია, ორთავე წერილი თებერვალში დაიბეჭდა, მაგრამ, როგორც ირკვევა, საჟურნალო მასალები უფრო ადრე მზადდებოდა სასტამბოდ და იგი 1881 წლის იანვარში უნდა იყვეს გადაცემული. ამას გარდა, დროების სტატიის ოდნავ

უფრო მწვავე ტონი შესაძლოა იმასაც მიეწეროთ, რომ ილიას აქ მოუხდა ჩარეულიყო იმ პოლემიკაში, რომელიც გაიმართა სერგეი მესხსა და იანოვსკის შორის და რამაც განსაკუთრებით შეურიგებელი ხასიათი მიიღო.

თუ არ მივაქცევთ ყურადღებას ტონის ამ უმნიშვნელო ნიუანსს, არსებითად არაფერი არ ლაპარაკობს იმის საწინააღმდეგოდ, რომ ივერიის ეს მიმოხილვა ილიას ეკუთვნის. თავისთავად ის გარემოება, რომ ილიამ ორი წერილი უძღვნა ერთსა და იმავე საგანს, რასაკვირველია, არაფერს მოულოდნელს არ შეიცავს. და ამასთან ძნელი წარმოსადგენია აგრეთვე, რომ ასეთს უაღრესად პასუხსაგებ საგანზე, როგორიც იყო იანოვსკის სამოსწავლო პროგრამის კრიტიკა, ილიას წერილის დაწერა თავის ჟურნალში მიენდო გარეშე პირისათვის. ერთად-ერთი მწერალი, რომელსაც ჰქონდა ავტორიტეტი ამ დარგში, ეს იყო იაკობ გოგებაშვილი; მაგრამ თვით გოგებაშვილის ცნობიდან სჩანს, რომ ეს წერილი მას არ ეკუთვნის*). პირიქით, იმავე გოგებაშვილის სიტყვების მიხედვით, ისიც ირკვევა, რომ როდესაც პირველად ასტყდა პოლემიკა იანოვსკისთან, საზოგადოების ყურადღება ილიასკენ ყოფილა მიქცეული, იმ იმედით, რომ მხოლოდ ილია შესძლებდა ღირსეული პასუხის გაცემას და ქართული ენის უფ-

*) გოგებაშვილს არ ეკუთვნის ეს წერილი სხვათა შორის იმიტომაც, რომ პირველი მიმოხილვა, რომელიც მას ივერიაში მოუთავსებია, 1882 წლის იანვარშია დაწერილი; ხოლო ეს მიმოხილვა უფრო ადრე დროს ეკუთვნის (1881 წლის თებერვალს). ამას გარდა, თუკი ეს წერილი გოგებაშვილს ჰკუთვნებოდა, გოგებაშვილი, ცხადია, შეიტანდა მას თავის ნაწერების კრებულში, რომელიც მან 1910 წელს გამოცა, და სადაც მოათავსა ანალოგიური შინაარსის სხვა წერილები.

ლების დაცვას. (იხ. ი. გოგებაშვილის ნაწერები, 1910 წლის გამოცემა, გვ. 52, შენიშვნა).

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ თითონ შინაარსიც ივერიის ამ მიმოხილვისა არ შეიცავს რაიმე ჩვენებას ილიას ავტორობის წინააღმდეგ; არგუმენტაციის მაგისტრალი როგორც დროების, ისე ივერიის წერილებში ერთი და იგივეა (კერძოდ დეტალები, წინადადება ექვსწლიან კურსის შესახებ და სხვა, ორსავე წერილში მეორდება); განსხვავება ისაა მხოლოდ, რომ დროების სპეციალურ წერილში ეს არგუმენტაცია უფრო დაწვრილებით არის გაშლილი, ვიდრე ივერიის მიმოხილვაში. და თუ ჩვენ დაუშვებდით, რომ აქ ორ ავტორთანა გვაქვს საქმე, უნდა გვეფიქრნა, რომ ილიამ თავის დროების სტატიაში უცვლელად გადაიღო ივერიის მიმოხილვის დებულებები.

ამ-რიგად, თუ გავითვალისწინებთ ყველა აქ აღნიშნულს, ჩვენ იმ აზრს უნდა დავადგეთ, რომ ეს უკანასკნელი სადაო მიმოხილვაც, ყველა ნიშნებით, აგრეთვე ილიას უნდა ეკუთვნოდეს.

ჩვენ ამაზე დავამთავრებთ ივერიის შინაურ მიმოხილვათა ავტორების საკითხის განხილვას.—საბოლოო დასკვნები, მაშასადამე, შემდეგია: ივერიის 36 მიმოხილვიდან—ილიას გარკვეულად ეკუთვნის 26 მიმოხილვა, ი. გოგებაშვილს—2, გრ. ყიფშიძეს—5; დანარჩენი სამი მიმოხილვა (1879 წ. მარტისა, მაის-ივნისისა და 1881 წლის თებერვლისა), თუმცა სავსებით ზედმიწევნილი ცნობები არა გვაქვს, მაგრამ, ყველა ნიშნებით, აგრეთვე ილიას კალამს ეკუთვნის*.

*) ეს უკანასკნელი სამი მიმოხილვა აღარ შევიტანეთ ჩვენი გამოცემის ძირეულ ტექსტში და მოვათავსეთ ცალკე დამატების სახით (იხ. ტომი VII, გვ. 271—311).

2. წლიური მიმოხილვები „დროებაში“ და გაზეთ „ივერიაში“.

გარდა თვიური მიმოხილვებისა, რომელსაც ილია სის-ტემატიურად ბეჭდავდა ივერიაში, ვიდრე იგი თვიური ჟურნალის სახით არსებობდა, ილიას, როგორც ირკვევა, ეკუთვნის აგრეთვე რამდენიმე წლიური მიმოხილვა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, მოთავსებული გაზეთებში „დროება“ და „ივერია“.

ეს წერილები შემდეგია:

1. „ვისს ნათესას ემკით“ (შინაური მიმოხილვა 1879 წლისა). დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“ 1880 წელს, № 1.

1880 წელს, როგორც ცნობილია, გაზეთი „დროება“ შეუერთდა ჟურნალ „ივერიას“, და ორთავე ორგანოს რედაქტორობა აიღო ილია ჭავჭავაძემ, სერგეი მესხისთან ერთად. ივერია გადაკეთდა სალიტერატურო კრებულად და ამ წლის განმავლობაში შინაური მიმოხილვები ივერიაში აღარ იბეჭდებოდა; შეერთებული რედაქციის მთელი წმინდა პოლიტიკური ხასიათის მუშაობა 1880 წელს გადატანილ იქმნა გაზეთ „დროებაში“. და პირველი ნომერი ამ განახლებული „დროებისა“, რომლის მთავარი იდეური ზღვრულანელობა ილიამ იკისრა, იხსნება — როგორც მოსალოდნელი იყო — თვით ილიას წერილით, ამ ჩვენი მიმოხილვით, რომელიც საპროგრამო ხასიათს ატარებს.

2. შინაური მიმოხილვა 1892 წლისა. დაიბეჭდა ილიას გაზეთ „ივერიაში“ 1893 წ. № 1.

3. შინაური მიმოხილვა 1895 წლისა. დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1896 წ. № 2.

4. რა გითხრათ, რით გაგახაროთ? (წლიური მიმოხილვის მაგიერი). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1898 წ. № 1.

5. მეცხრამეტე საუკუნე (—მიმოხილვა მე-19 საუკუნისა). დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1900 წ. № 1.

ყველა ეს წერილები ხელმოუწერელად იბეჭდებოდა (მეთაურების სახით). რომ ეს წერილები ილიას ეკუთვნის, ეს ჩვენთვის ცხადი გახდა სტილის მიხედვით, რომელიც ილიას ინდივიდუალურ იერს ატარებს.—ამის შემდეგ, ამ წერილების ავტორობის საკითხის შესახებ ჩვენ მივმართეთ ილიას ძველს თანამშრომელს, ცნობილს პუბლიცისტს გიორგი ლასხიშვილს. პატივცემულმა გ. ლასხიშვილმა დაგვიდასტურა, რომ უკანასკნელი სამი წერილი: 1) მიმოხილვა 1895 წლისა, 2) რა გითხრათ, რით გაგახაროთ, და 3) მეცხრამეტე საუკუნე,—დანამდვილებით ილიას ეკუთვნიან.--რაც შეეხება დანარჩენს ორ წერილს (მიმოხილვები 1880 და 1892 წლისა), ამ დროს თუმცა გ. ლასხიშვილი არ იყო პირადად დაახლოებული ილიასთან, (1892 წლისათვის იგი გადასახლებული იყო), მაგრამ სავსებით დაგვეთანხმა, რომ ამ წერილებს გარკვევით ამჩნევია ილიას წერის ხასიათი და დანამდვილებით ილიას უნდა მიეკუთვნონ.

* *

დავგრჩენია შევეხოთ ორიოდ სიტყვით წინამდებარე გამოცემას.

ჩვენ მიზანშეწონილად დავინახეთ, ილიას ეს ნაწერები, საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების თვითური და წლიური მიმოხილვები, არ აგვერია დანარჩენ პუბლიცისტურ ნაწერებში უბრალო ქრონოლოგიურის თანამიმდევრობის მიხედვით, არამედ დაგვებეჭდა ცალკე, როგორც ერთი გარკვეული სახის მექონი ციკლი. ეს, ვფიქრობთ,

გასაგებია და განმარტებას არ საჭიროებს: წერილები გაერთიანებულია მათი ხასიათის ერთგვარობით, შინაგანი მაგისტრალის მთლიანობით.

სახელწოდება „საქართველოს მატთანე“, რომელიც ჩვენ მივეცით ილიას ნაწერების ამ ციკლს, თვით ილიას ეკუთვნის*.

მიმოხილვები ჩვენს გამოცემაში დალაგებული გვაქვს ქრონოლოგიურის რიგით. მხოლოდ ორი მიმოხილვა: „რა გითხრათ, რით გაგახაროთ“ და „მეცხრამეტე საუკუნე“, — რომლებიც არ წარმოადგენენ ჩვეულებრივ მიმოხილვას, არამედ საერთო საკითხებს ეხებიან, მიმოხილვების საერთო ხაზს აღნიშნავენ, — გამოვყავით ცალკე და მოვათავსეთ შესავლის სახით.

დასასრულ, **ტექსტის შესახებ**. მიმოხილვების თვით ილიასეული ხელნაწერი-ავტოგრაფები არ შენახულა. წერილები ჩვენს გამოცემაში გადმოვიღეთ იმ ჟურნალებიდან და გაზეთებიდან, სადაც ეს წერილები პირველად დაიბეჭდა (—ე. ი. თვითური ივერია 1879—1885 წლებისა, დროება 1880 წ. № 1, და გაზეთი ივერია 1892 წ. № 1, 1896 წ. № 2, 1898 წ. № 1 და 1900 წ. № 1).

მხოლოდ ერთი წერილი (—მიმოხილვა 1883 წლის აგვისტოსი)—ჩვენი გამოცემის ძირეულ ტექსტში დავბეჭდეთ არა იმ სახით, როგორათაც იგი გამოქვეყნებული იყო ივერიაში, არამედ იმ პირველი დედნის მიხედვით, რომელიც აღმოჩნდა საცეხურო კომიტეტის საქმეებში. ამ

*) ილია ამ სახელს ხმარობს თვითური „ივერიის“ პროგრამაში (იხ. წინასწარი გამოცხადება ამ პროგრამისა ივერიაში, 1878 წ. № 43 და შემდ.). ამავე სახელს „საქართველოს მატთანე“ ილია მიმართავს ცალკე მიმოხილვებსაც (იხ. მაგალითად, ივერია, 1896 წ., № 1, რედაქციის ცნობა. იხ. აქვე გვ. 334, სტრიქონები 24—25).

წერილის ისტორია უკვე გავაცანით მკითხველს; ილიას ეს მიმოხილვა დაუმზადებია ივერიის 1883 წლის აგვისტოს ნომრისათვის და აწყობილი საკორექტურო ფურცლები გაუგზავნია ცენზურაში გასატარებლად. ცენზურას გამოუტანია დადგენილება მისი აკრძალვის შესახებ. მოგვყავს აქ პირი ამ დადგენილებისა:

„По журналу Цензурного Комитета 20 сентября 1883 года определено: в виду 3, 6, 90 ст. Ценз. уст. напечатание воспретить и удержать при делах.

Председатель Комитета Якимов*.

Член Комитета (ხელმოწერა გაურკვეველია)“.

ილიას წერილის ეს აკრძალული პირველი დედანი (საკორექტურო ფურცლები) ამ ჟამად დაცულია საქართველოს ცენტრალურ სამეცნიერო არქივში (№ 113/18, 1883 г., Дело Цензурного Комитета.)

მეტად დიდ დანაკლისად უნდა ჩაითვალოს, რომ არ შენახულა შინაურ მიმოხილვათა არც თვით ილიას ხელნაწერები და არც საცენზურო კომიტეტის არქივია მთლიანად მოღწეული. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ როგორ ძნელს საცენზურო პირობებში უხდებოდა მუშაობა ილიას, და შინაურ მიმოხილვათა ტექსტები, როგორც ირკვევა, ხშირად შემოკლებული იბეჭდებოდა ცენზურის მიერ. აქ ადგილი ჰქონია არათუ ტექსტის შედარებით უმნიშვნელო შესწორებასა და შეკვეცას, არამედ დედააზრის პირდაპირ დაბნელებასა და დამახინჯებასაც; მაგალითისათვის საკმაოა მკითხველმა შეადაროს საცენზურო კომიტეტში აღმოჩენილი ილიას წერილის ზემოთ-მოხ-

* საცენზურო კომიტეტის სხვა საქმეებიდან ირკვევა, რომ ამ ცენზურის იაკიმოვის სახელი და მამის სახელი ყოფილა—კონსტანტინე ვასილის-ძე.

სენეზული პირველი დედანი იმ ტექსტთან, რომელიც შემდეგ შეკვეცილად დაიბეჭდა ივერიაში (იხ. ორივე ტექსტი ჩვენს გამოცემაში, ტ. VII, გვ. 5—26 და 312—317).

მკითხველს უნდა ახსოვდეს აგრეთვე, რომ ცენზურის ხელი შეჭვებია არა მარტო იმ ადგილებს, სადაც ეს ნაბეჭდ დედანში აღნიშნულია მრავალ-წერტილებით ან ცარიელი ადგილებით *), არამედ ცენზურის ასეთი კუბიურები, უფრო ხშირად, სჩანს სრულებით არ აღინიშნებოდა ნაბეჭდ გამოცემებში. ამის ცხადი მაგალითია იგივე 1883 წლის მიმოხილვა: საცენზურო კომიტეტს დედნიდან ამოჰლია მთელი აბზაცები და თავები, მაგრამ ივერიის ნაბეჭდ ტექსტში არაა დატოვილი ამის შესაფარდი ცალკერი ადგილები.

კიდევ უფრო სამწუხაროა, რომ ილიას ზოგიერთი მიმოხილვა, ცენზურის მიერ აკრძალული, სჩანს სრულებით დაკარგულია. ჩვენ გვაქვს პირდაპირი ცნობა სამი ასეთი ტექსტის შესახებ:

1. მიმოხილვა 1884 წლის ივლის-აგვისტოსი, რომლის შესახებაც ივერიის რედაქცია № 7—8-ში აცხადებს: „ამ წიგნისათვის დამზადებული შინაური მიმოხილვა სხვა წიგნებშია ც ვერ დაიბეჭდება“;

2. 1896 წლის ივერიაში № 1, მოთავსებულია რედაქციის ცნობა: „საქართველოს მატთანე, ამ დღისათვის დამზადებული, არ დაიბეჭდა“ **);

3. 1881 წლის იანვრის მიმოხილვიდან შენახულა მხოლოდ ნაწყვეტი (იხ. ტომი VI, გვ. 101, სტრ. 22—29).

*) ასე, იხ. ტ. VI, გვ. 20, 26, 37, 39, 41, 56, 58, 65 და სხვ.

**) შემდეგ ილიას, სჩანს, გადაუმუშავებია ეს მიმოხილვა და იგი შეკვეცილის სახით დაიბეჭდა 1896 წლის ივერიის № 2-ში.

ჩვენ გადავსინჯეთ ყოფილი საცენზურო კომიტეტის არქივის გადარჩენილი ნაწილი, მაგრამ არც ერთი ეს მიმოხილვა არ აღმოჩნდა (—გარდა იმ ერთი წერილისა, რომელიც ზევით მოვიხსენეთ). არ აღმოჩნდა აგრეთვე არც ჩვენს მუზეუმებსა და წიგნთსაცავებში ამ სამი მიმოხილვის ილიასეული ხელნაწერები, ან მათი შაგვები ან პირები, თუმცა ყველგან გადავშინჯეთ სათანადო კოლექციები.

ამ განყოფილებაში ჩვენ შევიტანეთ სხვადასხვა საჟურნალო წერილები ქართველ მოღვაწეებზე, და ერთი ციტირება, გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს წარმოთქმული. დაიბეჭდა ისინი სხვადასხვა დროს, 1879 წლიდან ვიდრე 1898 წლამდე.

აღვნიშნავთ აქ მათ თარიღებსა და დაბეჭდვის ადგილს:

1. დიმიტრი ყიფიანი. სამი წერილი მისი ტრაგიკული სიკვდილის გამო (გვ. 105—116). წერილები დაიბეჭდა გაზეთ ივერიაში 1887 წ., №№ 227, 230 და 234.

2. სიტყვა, თქმული გაბრიელ ეპისკოპოსის დასაფლავების დღეს (გვ. 119—125). დაიბეჭდა გაზეთ ივერიაში 1896 წ., № 63.

3. ილია ოქრომჭედლიშვილი. ნეკროლოგი. (გვ. 129—132). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1898 წ., № 2.

4. ბესარიონ დოღობერიძე. ნეკროლოგი. (გვ. 135—140). დაიბეჭდა ჟურნალ ივერიაში, 1879 წ., № 3.

5. მიხეილ ყიფიანი. ნეკროლოგი. (გვ. 143—145). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1891 წ., № 53.

6. ნინო ბაგრატიონი. ნეკროლოგი. (გვ. 149—154). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1886 წ., № 238.

7. იასე ანდრონიკაშვილი. ორი წერილი მისი 50 წლის მოღვაწეობის გამო. (გვ. 157—165). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში 1887 წ., №№ 7 და 42.

8. ალექსანდრე როინაშვილი. ნეკროლოგი. (გვ. 169—172). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1898 წ., № 102.

9. ასი წლის თავი ერეკლე მეფის გარდაცვალებიდან. ორი წერილი. (გვ. 175—182). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1898 წ., №№ 8 და 39.

ყველა ეს ნაწერები, გარდა მეორე ტექსტისა გაბრიელ ეპისკოპოსის შესახებ, ავტორისაგან ხელმოუწერელად იყო გამოქვეყნებული. ჩვენ ისინი ილიას მივაკუთვნეთ შემდეგ ჩვენებათა მიხედვით:

სამი წერილი დიმიტრი ყიფიანის შესახებ (გვ. 105—116), ნეკროლოგი ნინო ბაგრატიონზე (გვ. 149—154), და წერილები იასე ანდრონიკაშვილზე (გვ. 157—165),— მოთავსებულია ილიას ნაწერების კრებულში № 5168 (წ.-კ. საზ. მუზეუმისა), რომელიც, როგორც აღვნიშნავდით, 1890 წლის ახლო ხანებში უნდა იყვეს გადაწერილი *. ამ წერილების ილიასადმი კუთვნილებას ადასტურებს აგრეთვე ის გარემოება, რომ გაზეთ ივერიის კოლექციაში, რომელიც რედაქციიდან იყო გადმოგზავნილი წერაკითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავისათვის (—ამ ჟამად დაცულია ტფილისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, №№ 2241, 2242), ზემოთ-მოხსენებულ წერილების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი: „ი“.

ნეკროლოგი ბესარიონ ლოლობერიძეზე (გვ. 135—140) მოთავსებულია წ.-კ. საზ. მუზეუმის ხელნაწერში № 1722, რომელიც ზემოთ-დასახელებულ № 5168-ხელნაწერთან ერთს ჯგუფს შეადგენს.

რაც შეეხება დანარჩენ ტექსტებს, (—ნეკროლოგები ილია ოქრომჭედლიშვილზე, მიხეილ ყიფიანზე, ალექსანდრე როინაშვილზე, და წერილები ერეკლე მეფის გარდაცვალების ასის წლის თავზე),—მათი ილიასადმი კუთვნილება დაგვიდასტურეს ივერიის თანამშრომლებმა—არტ. ახნაზა-როვმა და თედო სახოკიამ.

*) იხ. ზევით, გვ. 326—327.

(ტომი VII)

ამ განყოფილებაში შევიდა პუბლიცისტური ნაწერები სახალხო განათლების სხვადასხვა საკითხზე, რომლებიც იბეჭდებოდა პერიოდულ გამოცემებში 1877 წლიდან—1893 წლამდე.

მოგვყავს აქ მათი სია, თარიღებისა და დაბეჭდვის ადგილის ჩვენებით:

1. ვიცინოთ თუ ვიტყვით (გვ. 187—191). დაიბეჭდა კვირულ ივერიაში, 1877 წ., № 10*.

2. საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის. ორი წერილი. (გვ. 1295—03). დაიბეჭდა კვირულ ივერიაში, 1877 წ., № 33, და 1878, № 18.

3. ქართულ საშუალო სასწავლებლის დაარსების საჭიროებაზე (გვ. 207—209). დაიბეჭდა კვირულ ივერიაში, 1878 წ., № 44.

4. ბ-ნ იანოვსკის წერილის გამო (გვ. 213--230). დაიბეჭდა გაზეთ დროებაში, 1881 წ., № 33.

*) აღნიშნავთ აქვე, რომ ილიას ამ წერილს პასუხი გასცა „რუსულ-ქართული“ ანბანის ავტორმა ნათიევმა, რასაც შედეგად მოჰყვა ილიას საპასუხო შენიშვნები (ივერია, 1877 წ. № 16: „ფიცი გვწამს და ბოლო გვაკვირებს“).

5. ქალი-მასწავლებელი. (გვ. 233—235). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1886 წ., № 4.

6. ქართველი სტუდენტობა რუსეთში. ორი წერილი. (გვ. 239—243). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1885 წ., № № 28 და 278.

7. ჩვენი ხალხი და განათლება. (გვ. 247—250). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1886 წ., № 97.

8. ისევ განათლების საკითხებზე. ორი წერილი, (გვ. 253—262). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1889 წ., № № 228 და 229.

9. აოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებლის შესახებ. (გვ. 265—267). დაიბეჭდა გაზ. ივერიაში, 1893 წ., № 283.

აქ ჩამოთვლილ ნაწერებიდან ავტორის ხელმოწერით დაიბეჭდა მხოლოდ ერთი ტექსტი: „ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო“ (გვ. 213—230). დანარჩენი წერილები ხელმოუწერელია და მათი ილიასადმი კუთვნილება შემდგომ მიხედვით ირკვევა:

პირველი სამი წერილი (გვ. 187—209)—მოთავსებულია ზემო-ხსენებულ ხელნაწერში № 1722 *);

წერილები —მეხუთე, მეექვსე, მეშვიდე, (გვ. 233—250), მოთავსებულია ხელნაწერში № 5168. —ალსანიშნავია აგრეთვე, რომ გაზეთ „ივერიის“ კოლექციის 1886 წლისა, რომელიც წ.-კ. საზ. მუზეუმს ეკუთვნოდა და ამჟამად ტფილისის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავშია დაცუ-

*) კერძოდ, პირველი წერილის ილიასადმი კუთვნილებას ადასტურებს იაკობ გოგებაშვილიც (იხ. ნაწერები, 1910 წ. გვ. 52, შენ.). —ამას გარდა, ეს წერილი დაიბეჭდა წ.-კ. საზოგადოების ცალკე გამოცემაში (იხ. „ილ. ჭავჭავაძე, პოლემიკური წერილები“, 1909 წ., გვ. 43--48).

ლი (№ 2241), ამ წერილებს მიწერილი აქვს ილიას ინიციალები: „ი. ჯ.“ (—მეხუთე და მეექვსე წერილს) და „ი.“ (—მეშვიდე წერილს).

მერვე ტექსტი (გვ. 253—262) — „ივერიის“ იმავე კოლექციაში 1889 წლისა (ყოფილი წ.-კ. საზ. მუზეუმისა № 2651/ბ, ამ ჟამად ტფილისის უნივერსიტეტისა), — აგრეთვე აღნიშნულია ილიას ინიციალებით: „ი. ჯ.“.

დასასრულ, მეცხრე ტექსტის (გვ. 267—268) ილიასადმი კუთვნილება დაგვიდასტურა ივერიის ძველმა თანამშრომლებმა, კერძოდ თედო სახოკიამ.

პ. ინ—ვა.

